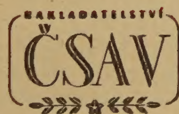
ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
SLOVANSKÝ ÚSTAV

SLAVIA

časopis pro slovanskou filologii

Ročník XXVI PRAHA 1957 Sešit 3

OBSAH

ČLÁNKY:

MATERIÁLY:

KRITIKY A REFERÁTY:

ZPRÁVY:

O tipovima, redakcijama i međusobnom odnosu staroslovjenskih evanđelja

Josip Vrana (Zagreb)

I. Evanđelistari

Istraživači staroslovjenskih evanđelja obično polaze od pretpostavke, da je Konstantin već u Carigradu preveo kraći evanđelistar, koji je nešto kasnije u Moravskoj dopunjen na četveroevanđelje. Prema toj pretpostavci u staroslovjenskoj epohi postojao je samo jedan tip evanđelistara i samo jedan tip četveroevanđelja. Razlike u jeziku i tekstu sačuvanih staroslovjenskih evanđelja obično se tumače tako, da su neka od njih bolje, a druga lošije sačuvala najstariji prijevod. Takvo mišljenje moglo se do danas održati zbog toga, što nitko od spomenutih istraživača nije dovoljno proučio strukturu sačuvanih staroslovjenskih evanđelja. U svojoj raspravi *O odnosu Miroslavljeva evanđelja prema staroslovjenskim evanđelistarima i četveroevanđeljima*[1]) usporedio sam oblik i sadržaj Assemanova evanđelja s oblikom i sadržajem Ostromirova evanđelja, Savine knjige i Miroslavljeva evanđelja te došao do zaključka, da su već u staroslovjenskoj epohi postojala dva tipa evanđelistara, od kojih je drugi prošao kroz dvije redakcije. Da provjerim i upotpunim svoje mišljenje, proučio sam i strukturu ostalih staroslovjenskih evanđelistara, koji su mi bili pristupačni, a prema mišljenju istraživača sačuvali su dosta vjerno najstarije stanje. To su od kraćih evanđelistara Putansko, Vračansko, Makedonsko i Arhangelsko evanđelje, a od duljih evanđelistara Vukanovo i Jurjevsko evanđelje. Posljednja dva evanđelistara nisu još uvijek objelodanjena. Podatke o Vukanovu evanđelju sabrao sam iz fotografskih snimaka, a podatke o Jurjevskom evanđelju iz poznate publikacije Amfilohija.[2]) Amfilohijevim podacima služio sam se i za Arhangelsko evanđelje,[3]) jer mi njegovo fototipsko izdanje nije bilo pri ruci.

U svakom evanđelistaru postoje dva dijela: čitanja za praznike crkvene godine i čitanja za svetačke praznike (mjesecoslov). Iako ova dva dijela čine jednu cjelinu, koja se obično prepisivala iz istoga kodeksa, treba ih ipak proučavati odvojeno, jer svaki od njih ima svoje specifične osobine. Raspored čitanja za subote i nedjelje crkvene godine, osim nekih sitnijih razlika, u svim je navedenim evanđelistarima isti. Tako je i s rasporedom čitanja za ostale

---

[1]) Slavia 25 (1956) 306—312.
[2]) Amfilochij, *Описание Юрьевского евангелия 1118—1128 г.*, Москва 1877.
[3]) Amfilochij, *Описание евангелия 1092 года.* Москва 1877.

dane u tjednu u razdoblju po Pashi. Za razdoblja po Pedesetnici i po Novom Ljetu kraći evanđelistari imaju čitanja samo za subote i nedjelje, a dulji evanđelistari za sve dane u tjednu. No u ova dva razdoblja za dane u tjednu od ponedjeljka do petka u duljim evanđelistarima, kao što će se kasnije vidjeti, postoje dva različita rasporeda čitanja. Za razdoblje posta svi evanđelistari, i kraći i dulji, imadu čitanja samo za subote i nedjelje. U rasporedu praznika mjesecoslova i njihovih čitanja u navedenim evanđelistarima postoji velika šarolikost. Iako su se svi ovi mjesecoslovi, što će se također kasnije vidjeti, razvili iz jedne zajedničke staroslovjenske pramatice, ima među njima mnogo razlika i u broju praznika i u sadržaju čitanja. U kratkoj raspravi, kao što je ova, nije moguće analizirati sve te razlike. Stoga ću se zadržati samo na onima, koje su karakteristične za pojedine tipove i pojedine redakcije evanđelistara.

Treba odmah istaknuti, da osim navedene razlike u broju čitanja za praznike crkvene godine nema nikakvih drugih osobina, po kojima bi se kraći i dulji evanđelistari razlikovali kao dvije posebne skupine. Njihova međusobna povezanost naročito se vidi u rasporedu praznika i čitanja mjesecoslova: do istih promjena dolazi i u kraćim i u duljim evanđelistarima, ali ne u svima podjednako. Kod pobliže analize upada u oči, da kod svih tih promjena u mjesecoslovu, a i kod nekih promjena u čitanjima za praznika crkvene godine, Assemanovo evanđelje nije sudjelovalo. Na taj su način nastale razlike između Ass i pojedinih spomenutih evanđelistara ili čitavih njihovih skupina. Naročito su važne dvije razlike — jedna u strukturi čitanja za praznike crkvene godine, a druga u strukturi mjesecoslova — kojima se od Ass odvajaju svi ostali navedeni evanđelistari.

Prva je razlika u tome, što u Ass mjesto cijelih čitanja za neke praznike crkvene godine dolaze upućivanja, i to u ovih 15 slučajeva: na 3. sub., 7. nedj., 7. ponedj., 7. utor., 7. srij., 7. četvr. i 7. pet. po Pashi; na 1. nedj. posta; na Vel. utor. (druga polovica čitanja) i Vel. srij.; 3., 5., 7., 10. i 12. evanđelju na muci. U ostalih devet evanđelistara u tim slučajevima dolaze redovito cijela čitanja. Iznimku čine samo Sav u 5 slučajeva (7. utor., 7. srij. i 7. pet. po Pashi, Vel. utor. i Vel. srij.), Mak u 3 slučaja (1. nedj. posta, Vel. utor. i Vel. srij.), Mir u 3 slučaja (Vel. srij. s novim upućivanjem, 3. i 5. evanđelje na muci), Put u 2 slučaja (1. nedj. posta i Vel. utor.) i Vrač u 1 slučaju (Vel. srij.). Do te je razlike došlo zbog toga, što u Ass cijeli tekst nekoga čitanja redovito dolazi samo jedamput, i to prvenstveno kod praznika crkvene godine. U mjesecoslovu Ass dolaze samo ona cijela čitanja, kojih nema kod praznika crkvene godine. Ako se u Ass neko čitanje ponavlja, redovito se upućuje na praznik, kod kojega je bio ispisan cijeli tekst. To se u mjesecoslovu ovoga evanđelistara događa vrlo često, a u navedenim slučajevima i kod praznika crkvene godine. Kod ostalih devet evanđelistara upućivanja dolaze samo u mjesecoslovu, a kod praznika crkvene godine, osim navedenih iznimaka, samo cijela čitanja, bez obzira na to, da li se ta cijela čitanja u istom ili sličnom obliku nalaze i kod drugih praznika. Očito je, da se ovdje radi o načelnoj raz-

lici: u Ass polaže se jednaka važnost na praznike crkvene godine i na praznike mjesecoslova, a u ostalih devet evanđelistara težište je preneseno na praznike crkvene godine. To se naročito vidi kod duljih evanđelistara, kod kojih u mjesecoslovu mjesto cijelih čitanja dolazi do novih upućivanja na one praznike crkvene godine, kojih nema u kraćim evanđelistarima.

Druga je razlika u tome, što u Ass svaki praznik redovito ima samo jedno čitanje (cijelo ili upućivanje), koje se čita na liturgiji. U ostalih devet evanđelistara kod većih praznika mjesecoslova (1. IX., 8. IX., 14. IX., 25. XII., 6. I., 2. II., 25. III., 24. VI., 6. VIII. i 29. VIII.) dolaze i jutarnja čitanja, iako ne u svima podjednako. U svim tim evanđelistarima dolazi jutarnje evanđelje i na Cvjetnu nedjelju. U duljim evanđelistarima, a od kraćih u Arh i Put, koji je, kao što će se kasnije vidjeti, također bio dulji evanđelistar, dolaze jutarnja evanđelja i na Vel. ponedj., Vel. utor., Vel. srij. i Vel. četvr. te čitanja na 1., 3., 6. i 9. čas Vel. petka (posljednja četiri čitanja dolaze i u Ostr.). Ass imade doduše pet jutarnjih evanđelja na praznike „gospodske“ (Roždstvo Hristovo, Bogojavljenije, Sretenije, Blagovještenije i Cvjetna nedjelja), ali se ova evanđelja nalaze na kraju kodeksa iza jedanaest uskrsnih jutarnjih evanđelja i iza zajedničkih svetačkih evanđelja, pa se nisu morala nalaziti u matici Ass, nego su mogla biti naknadno dodana. U Ass osim toga dolaze in margine četiri bilješke o jutarnjim evanđeljima, koje potječu od njegova prepisivača. Jedna se odnosi na jutarnje evanđelje na Roždstvo Hristovo (uz čitanje za nedj. prije Roždstva), druge dvije na uskrsna jutarnja evanđelja (uz čitanje za 7. sub. po Pashi i za Vel. sub.), a četvrta na jutarnje evonđelje 14. IX. J 12, 28—36 (uz čitanje za 6. utor. po Pashi), koje u ovom obliku dolazi samo u Vuk Jur (Ostr i Sav imadu mjesto njega čitanje J 17, 1—13, a ostali navedeni evanđelistari nemaju toga dana jutarnjeg evanđelja).

Iz navedenih razlika u strukturi Ass i ostalih devet evanđelistara, a naročito iz dodataka na kraju Ass i njegovih bilježaka o jutarnjim evanđeljima možemo zaključiti, da je Ass bio neki zastarjeli tip evanđelistara, koji se u vrijeme njegova postanka, t. j. pod kraj X. i na početku XI. stoljeća malo upotrebljavao. Naprotiv ostalih devet evanđelistara pripadali su nekom novijem, općenito upotrebljavanom tipu. Moglo bi se pomisliti, da je Ass pripadao nekom posebnom tipu, koji se tek u kasnije vrijeme odvojio od ostalih staroslovjenskih evanđelistara, ali bi ta pretpostavka bila kriva. Vidjelo se, da u nekim spomenutim evanđelistarima novijega tipa kod praznika crkvene godine nisu sva upućivanja zamijenjena cijelim čitanjima, nadalje, da ni u njihovim mjesecoslovima kod svih spomenutih praznika ne dolaze uvijek jutarnja evanđelja. Odatle možemo zaključiti, da su se neki od spomenutih evanđelistara novijega tipa postepenim dopunjavanjem i dotjerivanjem razvili iz starijega tipa, kakav se sačuvao u Ass. To bi se moglo potvrditi i analizom genetičkih odnosa između navedenih deset evanđelistara. Za istraživanje takvih odnosa potreban je poseban studij, u koji se ovdje ne bih mogao upuštati. Stoga ću

se ograničiti samo na nekoliko najmarkantnijih primjera, koji su u vezi sa sadržajem i oblikom nekih čitanja.

Prije svega spomenut ću dva ispuštanja stihova, i to u sredini čitanja na 6. nedj. po Pedesetnici Mt 9, 1—6, 8 i u sredini čitanja 3. X. Mt 13, 45—48; 51—58. Ispuštanje stiha Mt 9, 7 takve je prirode, da je do njega vjerojatno došlo zabunom prepisivača. Taj stih ispušten je ne samo u evanđelistarima Ass Sav Mak Vuk, nego i u četveroevanđeljima Mar Zogr. Stihovi Mt 13, 49—50 u drugom čitanju ispušteni su samo u evanđelistarima Ass Put Vrač Mak. Kako ova dva ispuštanja dolaze u obadva tipa evanđelistara, a prvo i u nekim četveroevanđeljima, mogla su nastati već u pramatici staroslovjenskog evanđelistara ili u kojem od njezinih prijepisa. — Do ispuštanja stihova dolazi i u čitanju na 15. sub. po Pedesetnici Mt 24, 1—9; 13, ali samo u evanđelistarima drugoga tipa. Stihovi Mt 24, 10—12 ne dolaze u evanđelistarima Ostr Put Vrač. U istom čitanju u Mak Mir dolaze doduše ova tri stiha, ali u čitanju na Vel. ponedj. Mt 24, 3—35 u obadva evanđelistara stih 13. dolazi odmah poslije 9. stiha, a pored toga još jedamput poslije 12. stiha. Može se pretpostaviti, da je i u ovim evanđelistarima na 15. sub. po Pedesetnici dolazilo čitanje Mt 24, 1—9; 13. Ovo je čitanje bilo kasnije krivo nadopunjeno, pa je u tom obliku ušlo i u čitanje Vel. ponedjeljka. Takvo krnje čitanje Mt 24, 1—9; 13 moglo se nalaziti i u Sav Vuk. U Sav su od čitanja na 15. sub. po Pedesetnici sačuvani samo stihovi Mt 24, 10—13, ali se iz nekih varijanata može zaključiti, da su stihovi 10—12 naknadno prevedeni. U Vuk u tom čitanju dolaze također stihovi 10—12, ali se iz nekih varijanata vidi, da je pisar pišući ovo čitanje zagledao u čitanje Vel. ponedjeljka, pa je odatle mogao prepisati i navedene stihove. O obliku ovoga čitanja u Arh Jur ne bih mogao ništa reći, jer njihov tekst nije pristupačan. Kako ovoga ispuštanja nema u Ass, moglo je do njega doći prigodom stvaranja novoga tipa evanđelistara. — Suprotno posljednjem primjeru u čitanju na 7. četvr. po Pashi ispušten je u Ass jedan stih, koji dolazi u svim ostalim navedenim evanđelistarima. Ovdje se zapravo radi o jednom nedostatku Ass, koji je nastao radi toga, što se u ovom evanđelistaru na 7. srij. po Pashi upućuje na čitanje J 16, 12—23, a na 7. četvr. po Pashi na čitanje J 16, 24—33. Obadva ova teksta dolaze kao jedno čitanje u 1. evanđelju na muci. Da ne bude zbrke u upućivanju, u čitanju na 7. četvr. po Pashi izostavljen je 23. stih, koji dolazi u cijelom čitanju toga dana u svih ostalih devet evanđelistara. Prema tome je i spomenuti nedostatak Ass bio uklonjen prigodom zamjene upućivanja cijelim tekstom, t. j. prigodom stvaranja novoga tipa evanđelistara. Navest ću još četiri čitanja, koja s ispuštenim stihovima dolaze samo u Ass. To su čitanja: na 3. četvr. po Pashi J 6, 40—44 (mj. 39—44), na 6 nedj. po Novom Ljetu L 8, 27—35; 38—39, na 17. nedj. po Novom Ljetu L 19, 12—24; 26; 8, 15 i u 1. evanđelju na muci J 16, 1—½ 20, ½ 23—33. Do svih četiriju ispuštanja došlo je vjerojatno zabunom prepisivača, i to ili kod prepisivanja Ass, ili kojega njegova ranijega predloška.

Ovih nekoliko primjera ne pružaju doduše točnu sliku genetičkih odnosa navedenih deset evanđelistara, ali se ipak iz njih može zaključiti, da su svi ovi evanđelistari nastali prepisivanjem iz jedne zajedničke pramatice, i to tako, da se na jednu stranu odvojila matica Ass, a na drugu stranu matica novoga tipa evanđelistara. Bilo bi poželjno ustanoviti, kakav je bio taj novi tip, da li kraći ili dulji evanđelistar; nadalje, da li se svih navedenih devet evanđelistara razvilo direktnim prepisivanjem iz te nove matice, ili su neki od njih nastali dotjerivanjem evanđelistara starijega tipa. Odgovor na ta pitanja, iako ne u svakom pogledu definitivan, dat će nam analiza mjesecoslova.

Osnovni fond praznika svih deset evanđelistara najbolje je sačuvan u mjesecoslovu Ass. Stoga se može pretpostaviti, da taj mjesecoslov najbolje predstavlja mjesecoslov pramatice, a kao takav može se uzeti za osnovu proučavanja mjesecoslova ostalih devet evanđelistara. U svojoj raspravi *O odnosu Miroslavljeva evanđelja prema staroslovjenskim evanđelistarima i četveroevanđeljima* pokazao sam, da su se mjesecoslovi Ostr Sav Mir razvili iz mjesecoslova pramatice na taj način, što su sva tri evanđelistara prošla kroz jednu zajedničku, a Sav Mir još kroz jednu posebnu redakciju. Vrijedno bi bilo razmotriti, kroz kakve su redakcije prošli mjesecoslovi ostalih šest evanđelistara. Potpunim podacima raspolažem na žalost samo za Put Vrač Mak (za posljednji samo do 26. XII., jer je dalje njegov mjesecoslov defektan). Za Jur Arh imam podatke samo o praznicima s cijelim čitanjima, a za Vuk samo o praznicima na početku i na kraju, jer je veći dio njegova mjesecoslova također defektan.

Ako se praznici evanđelistara Put Vrač Mak usporede s praznicima Ass i s praznicima Ostr Sav Mir, vidi se prije svega, da su i u ova tri evanđelistara ispušteni neki praznici, koji dolaze u Ass, ali da se praznici ispušteni u Put Vrač Mak često ne podudaraju s praznicima, koji su ispušteni u Ostr Sav Mir. Od 20 praznika Ass, koji ne dolaze u Ostr Sav Mir,[4]) nema u Put Vrač Mak samo ovih 10 praznika: 25. X. (Nestor u Solunu), 26. X. (Dimitrije u Solunu), 8. I. (Teofil), 21. I., 9. V., 15. V., 23. V., 27. VII. (Kliment Velički), 29. VIII. (Sveti na Strumici i Teodora Solunjanka) i 30. VIII. Također od 13. praznika Ass Ostr, koji ne dolaze i Sav Mir, nema u Put Vrač Mak samo ovih 6 praznika: 27. XI., 2. VI., 7. VII., 25. VII., 31. VII. i 22. VIII. Pored toga nema u Put Vrač Mak ovih 14 praznika Ass: 30. I., 22. III., 24. III., 11. IV., 11. V., 15. V., 4. VI., 27. VI., 28. VI., 10. VII., 16. VII., 14. VIII., 18. VIII. i 20. VIII. Ostali praznici Ass dolaze većinom u sva tri evanđelistara Put Vrač Mak, rjeđe samo u nekima od njih. Iz ovoga ispuštanja praznika Ass može se zaključiti, da su mjesecoslovi evanđelistara Put Vrač Mak bili podvrgnuti nešto drukčijoj redakciji nego mjesecoslovi evanđelistara Ostr Sav Mir. Ta je činjenica još očitija, kad s praznicima Put Vrač Mak se usporede oni praznici Ass, koji u Ostr Sav Mir (26 praznika) ili samo u Sav Mir

---

[4]) O ovim i ostalim praznnicima Ostr Sav Mir uspor moju raspravu u Slaviji 25 (1956) 306—307.

(11 praznika) imadu drugo čitanje nego u Ass, a pored toga oni praznici Ostr Sav Mir (13 praznika), kojih nema u Ass. Kod ovih 50 praznika, a ni kod nekih drugih, koji ne dolaze u Ass, ili se od njega razlikuju svojim čitanjem, u evanđelistarima Put Vrač Mak ne dolazi do takvih izmjena, koje bi bile posljedica jedne zajedničke redakcije Ostr Sav Mir Put Vrač Mak. U prvoj i u drugoj skupini praznika ima doduše u čitanjima evanđelistara Put Vrač Mak dosta pojedinačnih izmjena, ali su te izmjene vjerojatno posljedica kasnijih prilagodivanja redakcijama, kroz koje su prošli evanđelistari Ostr Sav Mir, ili nekim drugim sličnim redakcijama. Prema tome mjesecoslovi Put Vrač Mak u svom osnovnom fondu praznika predstavljaju vrlo staru redakciju, koja se od redakcije Ass razlikuje samo utoliko, što je u njoj izostavljen jedan dio praznika.

Navedene razlike u mjesecoslovima Ostr Sav Mir i Put Vrač Mak nipošto se ne protive sprijeda iznesenoj pretpostavci, da svi ovi evanđelistari, a također Vuk Jur Arh pripadaju novijem tipu, koji se u svojoj strukturi razlikuje od Ass; one samo pokazuju, da se među ovim evanđelistarima mogu izdvojiti dvije posebne skupine: na jednoj strani Ostr Sav Mir, a na drugoj Put Vrač Mak. Da se točno odredi, kakav je bio taj noviji tip evanđelistara, i prema kakvim su predlošcima redigirane navedene skupine, bilo bi potrebno istražiti tipove i redakcije grčkih evanđelistara IX.—XI. stoljeća. U samostalno proučavanje navedenih grčkih evanđelistara ne bih se mogao upuštati, pa ću se u tu svrhu poslužiti literaturom, koja je dosada objavljena. U svome *Opisanii Jurьevskogo evangelija 1118—28 g.* objavio je Amfilohij na str. 29—51 raspored praznika i čitanja grčkoga evanđelistara. No taj raspored nije jedinstven, jer je od Pashe do Sirne nedjelje ispisan iz jednog duljeg evanđelistara XI. stoljeća, a od prve nedjelje posta do kraja iz drugoga, kako se čini, kraćeg evanđelistara X. stoljeća.[5]) Raspored praznika crkvene godine i njihovih čitanja prvoga grčkog evanđelistara slaže se uglavnom s rasporedom Vuk i ruskoga službenog evanđelistara iz g. 1856., a ne razlikuje se mnogo od rasporeda Jur. U tom evanđelistaru nema upućivanja, pa je prema tome iste strukture kao i navedenih devet staroslovjenskih evanđelistara novijega tipa. Na žalost, taj se evanđelistar sačuvao krnj (dopunjen je tek u početku XIV. stoljeća), pa ne možemo znati, da li su u njegovu mjesecoslovu dolazila ista jutarnja evanđelja kao u spomenutih devet staroslovjenskih evanđelistara. No ta evanđelja dolaze u drugom grčkom evanđelistaru, iz kojeg je Amfilohij ispisao raspored praznika i čitanja mjesecoslova, pa je vjerojatno i to evanđelistar novijega tipa. Analizom mjesecoslova ovoga drugoga grčkog evanđelistara može se ustanoviti, da ni u njemu nema onih 20 praznika Ass, koji su izostavljeni u Ostr Sav Mir, a ni 13 praznika Ass Ostr, kojih nema u Sav Mir (od posljednjih dolazi u njemu samo praznik 15. VII. s čitanjem kao u Ostr). Od 13 praznika Ostr Sav Mir, kojih nema u Ass, dolaze u njemu samo 4 (sub. i nedj. po Roždstvu, 10. I. i 30. VI.). Praznici, koji u Ostr Sav

---

5) Uspor. Amfilohijevu bilješku na str. 45.

Mir, odnosno samo u Sav Mir imadu čitanje različito od Ass, ne dolaze u njemu svi. Oni, koji dolaze, slažu se u čitanju podjednako s Ostr Sav Mir (8. IX., 1. X., 3. X., 25. X., 6. I., 14. I., 29. I., 2. II. i 11. VI.) i s Ass (2. IX., sub. po Vzdvigu krsta, 30. IX., 30. XI., 6. XII., 26. XII. i 17. I.), ili imadu različito čitanje (2. X. i 26. X.). Iz ove analize praznika i njihovih čitanja vidi se, da je mjesecoslov ovoga grčkog evanđelistara vrlo bliz mjesecoslovu redakcije Sav Mir, a ima i karakterističnih podudaranja s mjesecoslovom Sav. Uspoređivanjem njegovih cijelih čitanja s cijelim čitanjima mjesecoslova Arh može se ustanoviti, da se ova dva mjesecoslova nisu mnogo razlikovala.

Za ocjenu mjesecoslova Ass i ostalih devet evanđelistara važni su i oni rezultati, do kojih je došao Vajs istražujući podrijetlo Ass. Prema njegovim podacima, što ih je iznio u predgovoru fototipskog izdanja Ass, grčki predložak ovoga evanđelistara bio je doduše „familiae Constantinopolitanae", ali vrlo arhaičan evanđelistar. Vajs je tu nabrojio oko 100, t. j. više od polovice praznika mjesecoslova, „in quibus codex noster a communi lectionarium graecorum usu differt".[6]) Vajs na žalost u većini slučajeva nije odredio, u čemu su te razlike: da li noviji grčki evanđelistari imadu iste praznike s drugim čitanjem, ili istoga dana slave druge svece, ili uopće nemaju tih praznika. Na taj način ne možemo sebi stvoriti točnu sliku o tome, kakav je bio taj „communis lectionarium graecorum usus". No ako mjesecoslove navedenih devet evanđelistara usporedimo s Vajsovim popisom, vidimo, da je u njima u većini slučajeva došlo do izmjena kod onih praznika, koji se prema Vajsu razlikuju „a communi lectionarium graecorum usu". Prema tome je ovim izmjenama bila svrha, da staroslovjenske evanđelistare prilagode novijim, općenito upotrebljavanim grčkim verzijama. To prilagođivanje bilo je vjerojatno izvršeno samo djelomično, i to prema različitim predlošcima, pa je tako dolazilo do različitih redakcija staroslovjenskih evanđelistara. Možemo to zaključiti iz činjenice, da je još uvijek ostalo oko 35 praznika, koji se prema Vajsu razlikuju „a communi lectionarium graecorum usu", pa ipak dolaze u većini ili samo u nekima od navedenih devet evanđelistara, a nešto manje od polovice tih praznika (sub. pred Vzdvigom krsta, nedj. pred Vzdvigom krsta, 20. IX., 11. X., 21. X., 14. XI., 25. XI., 29. XII., 27. I., 23. IV., 26. IV., 11. VII., 20. VII. i 31. VIII.) dolazi s istim čitanjem kao u Ass i u Amfilohijevu grčkom evanđelistaru X. stoljeća, koji je prema svim znacima pripadao nekoj novijoj grčkoj verziji.

I nakon ovih Amfilohijevih i Vajsovih podataka ostaje još uvijek otvoreno pitanje, prema kakvim su grčkim predlošcima redigirani pojedini staroslovjenski evanđelistari. Zbog toga se i o njihovim redakcijama ne može reći ništa definitivno. Uza sve to iz dosadašnjeg izlaganja moglo se razabrati, da evanđelistari Ostr Sav Mir i Put Vrač Mak čine dvije posebne skupine. U prvoj je skupini pored kraćih evanđelistara Ostr Sav (a vjerojatno i Arh)

---

6) J. Vajs, J. Kurz, *Evangeliarium Assemani,* tomus I, Pragae 1929, XXVIII—XXXII.

također dulji evanđelistar Mir. Ovo je dulji evanđelistar posebne redakcije, različite od one, kojoj pripadaju Vuk Jur, kao i Amfilohijev grčki evanđelistar XI. stoljeća, a koja je kasnije postala službena verzija pravoslavne crkve. Razlika je u rasporedu čitanja na dane u tjednu po Pedesetnici i po Novom Ljetu. U posljednja tri evanđelistara čitanja od Matije raspoređena su od 1. utor. do 11. pet. po Pedesetnici, a dalje dolaze čitanja od Marka do kraja ovoga razdoblja. Od 1. ponedj. do 12. pet. po Novom Ljetu dolaze u njima čitanja od Luke, a dalje opet čitanja od Marka. U Mir čitanja od Marka počinju već na 10. ponedj. po Pedesetnici. U razdoblju po Novom Ljetu čitanja od Marka počinju u njemu na 13. ponedj. kao i u Vuk Jur, ali to su uglavnom ista čitanja kao i u razdoblju po Pedesetnici, pa se na njih i upućuje. Pored toga u Mir ponavljaju se i neka čitanja od Luke, a postoje još i neke manje razlike. U Vuk Jur tekstovi od Matije, Marka i Luke bolje su raspoređeni na čitanja, pa u njima ne dolazi do ponavljanja istoga teksta. Na taj način nastala je razlika između Vuk Jur i Mir u preko 120 čitanja, ali, kako je to već spomenuto, samo na dane u tjednu od ponedjeljka do petka. Važno je spomenuti, da je i raspored ovih različitih čitanja Mir, na što je već Stojanović upozorio,[7]) izvršen prema nekom posebnom grčkom predlošku, koji su kasnije posve istisnuli evanđelistari s rasporedom kao Vuk Jur.

Kako u skupini Ostr Sav Mir (Arh) podjednako dolaze kraći i dulji evanđelistari, bilo bi poželjno utvrditi, da li postoji kakva veza također između kraćih evanđelistara Put Vrač Mak i duljih evanđelistara Vuk Jur. O međusobnom odnosu svih ovih pet evanđelistara nemam sigurnih podataka. Na osnovi sačuvanih praznika i čitanja mjesecoslova Vuk te objavljenih praznika s cijelim čitanjima Jur, može se zaključiti, da ova dva dulja evanđelistara predstavljaju mlađe stanje, koje je doduše povezano sa starijim stanjem, sačuvanim u kraćim evanđelistarima Put Vrač Mak, ali se ne može točno odrediti, kakva je ta međusobna povezanost. U istraživanje genetičkih veza njihova teksta ne bih se ovdje mogao upuštati, ali ću ipak istaknuti, da u sva četiri evanđelistara Put Vrač Mak Vuk (za Jur nemam podataka) dolazi uglavnom isti očenaš od Matije s varijantama kao u Nikoljskom evanđelju: *nasǫštьny* (u Put *prěidušti*, u Vuk *pridуštni*), *otъpusti, otъpuštaemъ, vъ napastь* (u Vrač *vъ iskušenie*), *otъ nepriězni* (u Vrač *otъ lǫkavaago*). Za određivanje značaja evanđelistara Put i njegova odnosa prema ostalim spomenutim evanđelistarima važna je činjenica, da u njegovu mjesecoslovu imade pet upućivanja na praznike crkvene godine, koji dolaze samo u duljim evanđelistarima (25. IV. na 15. srij. od Matije, 10. V. na 2. četvr. od Luke, 24. VII. preko 12. utor. na 20. IX., 25. VII. na 13. četvr. sa začelom *priide mati isusova* i 1. VIII. na 2. srij. od Matije). Ova upućivanja imala su samo onda smisla, ako je jedan od ranijih predložaka Put bio dulji evanđelistar. Za određivanje odnosa Put prema drugim evanđelistarima važna su samo upućivanja praznika 24. VII. i 1. VIII. Čitanja praznika 25. IV. i 25. VII. razlikuju se od čitanja

---

[7]) Lj. Stojanović, *Miroslavljevo jevanđelje*, Beč-Beograd 1897, 215.

SLAGANJE S EVANĐELISTAROM ASS

PUT VRAČ OSTR VUK MAK MIR SAV

PUT VRAČ OSTR VUK MAK MIR SAV

SLAGANJE S ČETVEROEVANĐELJIMA MAR-ZOGR

u drugim evanđelistarima, a praznika 10. V. (Simon Zilot) nema u ostalim spomenutim evanđelistarima. Ni praznika 24. VII. (Hristina, Boris i Gljeb) nema u tim evanđelistarima, ali se njegovo čitanje može kontrolirati, jer se preko 12. utor. upućuje na čitanje 20. IX. To je čitanje L 21, 12—19, koje 20. IX. dolazi u svim navedenim staroslovjenskim evanđelistarima i u Amfilohijevu grčkom evanđelistaru X. stoljeća, a na 12. utor. po Novom Ljetu u Vuk Jur i u Amfilohijevu grčkom evanđelistaru XI. stoljeća. Upućivanje posljednjega praznika 1. VIII. vjerojatno je krivo prepisano. Ako se uzme, da se ovo upućivanje ne odnosi na 2., nego na 3. srijedu od Matije (zamjena broja 3 brojem 2 mogla je nastati prigodom prepisivanja glagoljskog predloška ćirilicom), tada je to čitanje Mt 10, 16—22, koje za isti praznik 1. VIII. dolazi u Ass, a na 3. srij. po Pedesetnici u evanđelistarima Vuk Jur i u grčkom Amfilohijevu evanđelistaru XI. stoljeća. No za tu pretpostavku trebalo bi potražiti i druge dokaze, a također ispitati, da li su i Vrač Mak bili nekoć takvi evanđelistari. U tu svrhu morat će se struktura i međusobni odnos staroslovjenskih evanđelistara istražiti iscrpnije, nego što je to ovdje moguće.

Iz podataka sabranih u ovoj raspravi vidi se, da je skupina evanđelistara Ostr Sav Mir (Arh) u staroslovjenskoj epohi bila podvrgnuta većim promjenama nego skupina Put Vrač Mak (Vuk Jur). Iz toga se može zaključiti, da ova druga skupina predstavlja starije stanje spomenutoga novijeg tipa evanđelistara. Taj noviji tip evanđelistara mogao je nastati već u Moravskoj. U prilog je takvu mišljenju ono mjesto iz XV. glave staroslovjenskog Žitija Metodijeva, na kojem se govori o njegovu prijevodu cijele Biblije. Tu se prijevod evanđelja spominje među liturgijskim tekstovima пьсалтырь бо бѣ тъкъмо и евангліе съ апслъмь и избьранъіими слоужьбами цркъвьнъіими съ философъмь прѣложилъ пьрьвѣе[8]) pa je lako moguće, da se ovo mjesto odnosi na novi, revidirani tip evanđelistara, a ne na četveroevanđelje. Taj novi tip evanđelistara vjerojatno je bio dulji evanđelistar s rasporedom čitanja kao Vuk Jur. U takvim duljim evanđelistarima dolazi gotovo sav tekst evanđelja (nema u njima samo oko 70 stihova od Ivana, oko 45 stihova od Matije, oko 30 stihova od Luke i oko 10 stihova od Marka), pa su zgodniji za sastavljanje četveroevanđelja nego evanđelistari s rasporedom čitanja kao Mir, u kojima ima više praznina. Uza sve to nije isključeno, da je prvi dulji evanđelistar imao stariji raspored čitanja kao Mir. Drugi dulji evanđelistar mogao je nastati na jugu iz čisto lokalnih razloga, jer su Bugarska i Makedonija bile podijeljene na dvije crkvene pokrajine, pa je svaka od njih mogla imati svoj službeni evanđelistar. Sačuvani kraći evanđelistari novoga tipa mogli su nastati iz evanđelistara tipa Ass revidiranjem prema duljim evanđelistarima. No mogli su također nastati iz duljih evanđelistara ispuštanjem čitanja za dane u tjednu u razdobljima po Pedesetnici i po Novom Ljetu, kao što je to vjerojatno slučaj s evanđelistarom Put. Kako se

---

[8]) Citiram prema M. Weingartu i J. Kurzu, *Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského*. Praha 1949, 183.

taj proces razvijao u pojedinim slučajevima, pokazat će dalji komparativni studij staroslovjenskih evanđelja. Moje je mišljenje, da će taj studij potvrditi pretpostavku, da su u početku staroslovjenske epohe evanđelistari bili općenito upotrebljavan tekst, te da su neka četveroevanđelja tek naknadno sastavljena iz duljih evanđelistara.

Proučavajući tipove i redakcije staroslovjenskih evanđelistara treba također razmotriti, da li se prigodom spomenutih izmjena oblika i sadržaja mijenjao jezik i tekst pojedinih evanđelistara. Drugim riječima, treba odgovoriti na pitanje, da li je i matica spomenutih devet evanđelistara za razliku od Ass imala neke tipične jezične i tekstualne osobine, i da li su se te osobine mijenjale prigodom kasnijih redakcija. Takva istraživanja nisu se dosada vršila. U dosadašnjim istraživanjima jezika i teksta obično su se nastojale utvrditi razlike između Ass i Mar-Zogr, te na taj način odrediti najstariji tekst evanđelistara i četveroevanđelja. S ostalim evanđelistarima, koji, kako se to moglo vidjeti, u neku ruku predstavljaju službenu staroslovjensku verziju, nije se mnogo računalo. U najnovije vrijeme bavio se uspoređivanjem jezika i teksta evanđelistara i četveroevanđelja Karel Horálek. Svestranom analizom jezika i teksta svih onih spomenika, koji su štampani, ili su o njima objavljeni djelomični podaci, Horálek je utvrdilo dotadašnje mišljenje, da postoje dvije različite verzije staroslovjenskih evanđelja. Jednu, koja je bliza carigradskoj službenoj verziji te se odlikuje starinom leksičkih varijanata i slobodnijom prevodilačkom tehnikom, predstavljaju četveroevanđelja Mar-Zogr, a drugu, u kojoj imade mnogo tekstualnih arhaizma, neprevedenih grčkih riječi i ropskih prijevoda grčkih sintaktičkih konstrukcija, predstavlja evanđelistar Ass. Horálek je također ustanovio, da je četveroevanđeljima Mar-Zogr vrlo bliz evanđelistar Sav, a s evanđelistarom Ass da se često podudaraju evanđelistari Put Vrač, nešto manje Ostr. Pitanjem međusobnog odnosa evanđelistara Put Vrač Ostr Sav nije se Horálek posebno bavio.[9])

Da utvrdim zajedničke crte ovih evanđelistara s evanđelistarima Mir Mak Vuk, nadopunio sam Horálkove podatke podacima iz posljednjih triju evanđelistara. Nisam se osvrtao na evanđelistare Arh Jur, jer se iz djelomičnih podataka, koji su o njima objavljeni, ne može zaključiti ništa sigurno. Uzeo sam u obzir samo Horálkove leksičke varijante (o. c. str. 80—123), a od tekstualnih varijanata samo krupnije (o. c. str. 249—264). No i od tih varijanata odabrao sam samo one, u kojima se bar jedan od navedenih sedam evanđelistara slaže s Ass, a ostali s Mar-Zogr, i obratno. Na taj način dobio sam oko 250 varijanata, u kojima je vidljiv raspon ovih evanđelistara između verzije Ass i verzije Mar-Zogr. Taj broj varijanata nije kod svih evanđelistara isti, jer su neki od njih (uglavnom Sav i Mak) defektni. Radi toga ova, kao i svaka druga statistika, ima samo relativno značenje.

---

[9]) Uspor. K. Horálek, *Evangeliáře a čtveroevangelia,* Praha 1954, 265—290.

VARIJANTE EVANĐELISTARA
PUT **V**RAČ **O**STR **V**UK **M**AK **M**IR **S**AV,
KOJE SE SLAŽU
S **A**SS ILI **M**AR-ZOGR

(KRATICE: **L** = LEKSIČKE VARIJANTE, **T** = TEKSTUALNE VARIJANTE, **S** = SVEGA, **RAZL** = RAZLIČITE VARIJANTE)

IVANOVO EVANĐELJE	1. PUT				2. VUK				3. VRAČ				4. SAV				5. MAK				6. MIR				7. OSTR			
	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%
ASS	20	15	35	60	26	8	34	56	17	4	21	43	9	3	12	44	9	5	14	36	14	8	22	35	18	3	21	34
MAR-ZOGR	15	6	21	36	12	12	24	39	12	12	24	49	10	5	15	56	17	7	24	61	29	11	40	63	24	15	39	64
RAZL	1	1	2	4	3	—	3	5	3	1	4	8	—	—	—	—	1	—	1	3	—	1	1	2	1	—	1	2
SVEGA	36	22	58	100	41	20	61	100	32	17	49	100	19	8	27	100	27	12	39	100	43	20	63	100	43	18	61	100

MATIJINO EVANĐELJE	1. VRAČ				2. PUT				3. OSTR				4. VUK				5. MAK				6. MIR				7. SAV			
	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%
ASS	37	11	48	56	30	19	49	52	37	19	56	50	35	11	46	45	22	11	33	38	32	8	40	37	22	6	28	34
MAR-ZOGR	20	13	33	38	25	15	40	42	32	17	49	44	33	17	50	48	38	15	53	60	41	26	67	61	26	20	46	57
RAZL	2	3	5	6	5	1	6	6	6	1	7	6	5	2	7	7	2	—	2	2	2	—	2	2	6	1	7	9
SVEGA	59	27	86	100	60	35	95	100	75	37	112	100	73	30	103	100	62	26	88	100	75	34	109	100	54	27	81	100

LUKINO EVANĐELJE	1. PUT				2. VRAČ				3. OSTR				4. MAK				5. VUK				6. MIR				7. SAV			
	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%
ASS	23	14	37	63	17	12	29	53	20	10	30	50	12	4	16	36	12	9	21	36	13	5	18	31	2	8	10	24
MAR-ZOGR	11	10	21	35	14	10	24	44	16	11	27	45	14	10	24	53	17	18	35	60	24	14	38	66	21	8	29	69
RAZL	1	—	1	2	2	—	2	3	3	—	3	5	3	2	5	11	1	1	2	4	2	—	2	3	2	1	3	7
SVEGA	35	24	59	100	33	22	55	100	39	21	60	100	29	16	45	100	30	28	58	100	39	19	58	100	25	17	42	100

MARKCVO EVANĐELJE	1. PUT				2. MAK				3. OSTR				4. VUK				5. VRAČ				6. MIR				7. SAV			
	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%
ASS	15	14	29	78	11	5	16	55	7	7	14	45	4	8	12	34	5	3	8	27	5	2	7	20	1	1	2	8
MAR-ZOGR	5	1	6	16	5	3	8	28	10	5	15	48	11	9	20	57	9	9	18	60	12	11	23	66	15	9	24	92
RAZL	2	—	2	6	2	3	5	17	2	—	2	7	3	—	3	9	4	—	4	13	3	2	5	14	—	—	—	—
SVEGA	22	15	37	100	18	11	29	100	19	12	31	100	18	17	35	100	18	12	30	100	20	15	35	100	16	10	26	100

SVA ČETIRI EVANĐELJA	1. PUT				2. VRAČ				3. OSTR				4. VUK				5. MAK				6. MIR				7. SAV			
	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%	L	T	S	%
ASS	88	62	150	60	76	30	106	48	82	39	121	46	77	36	113	44	54	25	79	39	64	23	87	33	34	18	52	29
MAR-ZOGR	56	32	88	35	55	44	99	45	82	48	130	49	73	56	129	50	74	35	109	54	106	62	168	63	72	42	114	65
RAZL	9	2	11	5	11	4	15	7	12	1	13	5	12	3	15	6	8	5	13	7	7	3	10	4	8	2	10	6
SVEGA	153	96	249	100	142	78	220	100	176	88	264	100	162	95	257	100	136	65	201	100	177	88	265	100	114	62	176	100

Iz priloženih tabela i grafikona vidi se, da se nijedan od navedenih sedam evanđelistara ne približuje odlučno verziji Ass ili verziji Mar-Zogr. Svi se oni kreću nekim srednjim putem između ove dvije verzije. Verziji Ass najbliži je Put (srednji postotak podudaranja 60), a najdalji od nje Sav (srednji postotak podudaranja 29). Verziji Mar-Zogr najbliži je dakako Sav (srednji postotak podudaranja 65), a najdalji od nje Put (srednji postotak podudaranja 35). Između ove dvije granice (60 i 29 % Ass i 35 i 65 % Mar-Zogr) kreću se ostali evanđelistari. Karakteristično je također, da je vrlo malen broj onih varijanata, u kojima se pojedini evanđelistari ili njihove skupine razlikuju od verzija Ass i Mar-Zogr (najveći je srednji postotak 7). To znači, da verzije Ass i Mar-Zogr faktično predstavljaju približne granice, između kojih su se u najstarije vrijeme kretale izmjene u spomenutih sedam evanđeistara.

Iz navedene statistike možemo zaključiti, da ovih sedam evanđelistara uistinu pripadaju jednome tipu, koji je u staroslovjenskoj epohi ne samo po svojoj strukturi, nego i po svome tekstu u neku ruku predstavljao službenu verziju evanđelistara. Da je stvaranje ovoga tipa usko povezano s pojavom duljih evanđelistara, te da su dulji evanđelistari nad kraćima imali dominantan položaj, držim, da ne treba posebno dokazivati. Po svom jeziku i tekstu od svih sedam evanđelistara najarhaičniji je Put, a taj evanđelistar pripada skupini, u kojoj i u sadržaju nije došlo do velikih izmjena; najdinamičniji je Sav, a taj opet pripada skupini, u kojoj je sadržaj evanđelistara najviše mijenjan. Možemo dakle zaključiti, da su revizije jezika i teksta evanđelistara tekle paralelno s revizijama njihova sadržaja: redaktori evanđelistara prilagođivali su službenoj carigradskoj verziji ne samo njihov sadržaj, nego i tekst, a pored toga su dotjerivali njihov jezik. Prema tome bi matica Ass uistinu predstavljala najstariju verziju staroslovjenskog evanđelistara. Drugo je pitanje, ukoliko je ta verzija sačuvana u samom kodeksu Ass. Ovo pitanje treba posebno razmotriti, pa sada ne bih htio u njega ulaziti.

Od ove opće slike strukture, jezika i teksta navedenih sedam evanđelistara ima dakako i odudaranja. Neka se od njih mogu lako protumačiti, a za objašnjenje drugih bit će potreban poseban studij. Ovdje ću se osvrnuti samo na ono, što je najkarakterističnije. To je prije svega pitanje postanka evanđelistara Sav. Kod pobliže analize njegovih leksičkih i tekstualnih varijanata upada u oči, da se Sav u sva četiri evanđelja ne podudara podjenako s verzijom Ass, odnosno s verzijom Mar-Zogr. Njegov je prosječni broj podudaranja s Ass 29 %, a s Mar-Zogr 65 %. No u Ivanovu evanđelju podudara se s Ass u 44 %, a s Mar-Zogr u 56 % varijanata. Naprotiv u Markovu evanđelju podudara se s Ass samo u 8 %, a s Mar-Zogr u 92 %. Malen broj varijanata Ass u Markovu evanđelju ne iznenađuje, jer je i u evanđelistarima Ostr Mir, koji pripadaju istoj skupini, ovo evanđelje jače revidirano nego ostala. No u Ivanovu evanđelju imade u Sav više podudaranja s Ass nego u Ostr, premda bismo očekivali obrnuto. Ova činjenica mogla bi se

protumačiti tako, da je evanđelistar Sav prepisan iz nekog arhaičnog predloška, vrlo blizog evanđelistaru Ass, koji nije prošao kroz prvu redakciju (kao Ostr Mir), nego samo kroz drugu redakciju (kao Mir). U tom slučaju redaktor Sav izvršio bi reviziju jezika i teksta u manjoj mjeri na početku nego u ostalim dijelovima kodeksa. No to je samo pretpostavka, koju će trebati dokazati.

U vezi s posljednjim pitanjem osvrnut ću se i na pitanje postanka evanđelistara Mak i njegova odnosa prema evanđelistaru Mir. Ovaj je evanđelistar, kao je to utvrdilo Vladimir Mošin,[10]) prepisan iz dva predloška. Iz prvoga potječu čitanja za praznike crkvene godine (od 3. sub. po Pashi do Vel. sub.), a iz drugoga potječu evanđelja na muci, uskrsna jutarnja evanđelja i sačuvani dio mjesecoslova (do 26. XII.). Samo za drugi predložak Mak može se na osnovu mjesecoslova sa sigurnošću utvrditi, da je pripadao skupini Put Vrač (Vuk Jur). Vjerojatno je toj skupini pripadao i prvi predložak, ali to nije posve sigurno, jer postoje neke razlike u jeziku i tekstu, iz kojih se vidi, da razvojni put obadvaju predložaka nije bio posve isti. Prvi dio Mak čini se arhaičniji, jer u njemu dolaze mnoge grčke riječi, koje su u drugom dijelu prevedene. No on je uza sve to po svojim varijantama bliži verziji Mar-Zogr nego drugi dio. U obadvjema crtama prvi dio Mak više se slaže s Mir, a drugi s Vuk. Za predložak prvoga dijela Mak može se također pretpostaviti, da se razvio iz iste matice kao Mir. Već sam spomenuo, da je u obadva evanđelistara došlo do prenošenja negdašnjega čitanja 15. sub. po Pedesetnici Mt 24. 1—9, 13 u čitanje Vel. ponedjeljka Mt 24. 3—35. U evanđelistaru Mak imamo također potvrdu, da je sadašnje čitanje 15. sub. po Pedesetnici Mt 24. 1—13 prepisano iz čitanja Vel. ponedjeljka Mt 24. 3—35. U tom evanđelistaru u 6. stihu čitanja na 15. Sub. po Pedesetnici riječ *brany* ima dodatak *nestroenyǫ,* koji u nekim evanđelistarima (Ass Put) dolazi u čitanju Vel. ponedjeljka. Na pretpostavku, da su prvi dio evanđelistara Mak i evanđelistar Mir prepisani iz predložaka, koji su potekli iz iste matice, upućuje i činjenica, da se ova dva evanđelistara podudaraju u više od polovice varijanata (u Mak one uglavnom potječu iz prvog dijela kodeksa), u kojima se slažu s Ass (svega 53 % takvih varijanata Mir i 58 % takvih varijanata Mak) ili s Mar-Zogr (svega 54 % takvih varijanata Mir i 83 % takvih varijanata Mak). Iz činjenice, da se velika većina varijanata Mak, koje se slažu s verzijom Mar-Zogr (83 %), nalazi i u evanđelistaru Mir, može se također zaključiti, da je evanđelistar Mak bliži njihovoj zajedničkoj matici, t. j. stariji s obzirom na leksičke i tekstualne varijante, a to je u skladu s općom razvojnom linijom ovih dvaju evanđelistara.

Posljednja dva slučaja pokazuju, kako je pitanje postanka i međusobnog odnosa staroslovjenskih evanđelistara vrlo složeno. Za njegovo konačno rje-

[10]) В. Мошин, *Македонско евангелие на поп Јована,* Скопје 1954, 33—34.

šenje bit će potreban dug i svestran studij. Radi toga ovoj mojoj raspravi i nije zadaća, da dadem konačno mišljenje s tipovima i redakcijama staroslovjenskih evanđelistara. Imao sam jedino tu namjeru, da objelodanim i analiziram neke činjenice, koje upućuju, da genezu staroslovjenskih evanđelja predstavimo sebi nešto drukčije nego što se to dosada činilo.

Josip Vrana (Zagreb)

K historickoprávnímu významu csl. *pritъknǫti* a jeho parafrází z ruských pramenů

Vladimír Procházka (Praha)

Sloveso *pritъknǫti* v církevně slovanských pramenech a parafráze, jež v mladších z nich je nahrazují, mají mimořádný význam pro poznání nejstaršího procesního práva slovanských národů. Výklad těchto termínů dovoluje na jedné straně najisto postavit některé dosud plně nepodložené názory slovanské právní historie a na druhé straně ukazuje filologovi bohatství obsahu, jejž tento termín má.

Termínem *pritъknǫti* se označuje v těchto pramenech instituce „dopadení pachatele při činu" (delikt inflagrantní, *in flagranti, auf frischer Tat, handhafte Tat, à chasse et à cris, na gorącym uczynku*), která u Slovanů a podobně i u Germánů v době, z níž existují nejstarší doklady o jejich společenském a právním zřízení, měla mimořádný význam. Dopadení pachatele znamenalo totiž jeho usvědčení (plný důkaz) a postižený mohl na něm vykonati mstu.[1]) Tento svépomocný zásah se původně dál bezprostředně po přistižení postiženou osobou spontánně, později bylo nutno svépomoc legalisovat, t. j. vyžádat si k odplatě svolení příslušného soudního orgánu. V dopadení při činu je základ celého pozdějšího soudního řízení. Protože při něm byl většinou pachateli odňat odcizený předmět (corpus delicti), zvaný *lice* (jinak rovněž *istina*), je charakteristicky význačná část slovanské terminologie procesního práva odvozena od tohoto termínu *(přelíčení, licować, ličiť, uličiť, ulička, obličiť, obličiti, priličije.)*[2])

Terminologie živých slovanských jazyků, jíž se používá pro označení instituce dopadení při činu, není jednotná. S csl. výrazem *pritъknǫti* se kryje jedině srbocharvátské *zateći*, ostatní jazyky mají výrazy jiné. Csl. *pritъknǫti* zdůrazňuje skutečnost, že poškozený na pachatele vztáhl ruku. Proti tomu

---

[1]) Nejvýznamnější data pro instituci dopadení při činu jsou především v těchto pracích: A. Kries, *Der Beweis im Strafproceß des Mittelalters*, Weimar 1878; H. Mayer, *Gerüft, Handhaftverfahren und Anefang*, Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte 50, germ. Abt. 37, Weimar 1916; u nás se srovnávacím materiálem celoevropským M. Boháček, *Ius dicere nejstaršího římského procesu*, LF 75 (1951), 14 n.; jinak na příslušných místech všechny jednotlivé systémy a učebnice dějin práva. — K postavení msty v procesu a etymologickému výkladu tohoto slova srov. V. Vaněček, *Počátky práva a státu v Československu*, Praha 1946, 79—80.

[2]) K. Kadlec, *Prvobitno slovensko pravo pre X veka*, Beograd 1924, 127; Ф. Тарановски, *Историја српског права у немањичкој држави*, Београд 1935, IV, 192; Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, 201; Вл. Алексиев-Миладинов, *Основи на история на славянско право*, София 1946, 134—135.

české *přistihnouti* a s ním shodné ukrajinské *prystyhnuty* mají sice stejnou předponu *při-*, avšak významové sloveso označuje stíhání, tedy základní činnost trestněprávní. V češtině základní sloveso *tknouti* se uplatnilo u jiné, avšak příbuzné procesní instituce, totiž „zatčení", t. j. uchopení a zajištění určité osoby nebo věci, a to buď v rámci trestního práva pro pozdější potrestání (vazba) nebo v rámci civilního práva pro pozdější uspokojení nějakého nároku (obstavení, arestace v řízení arestačním). V polštině *zatknąć*, znamená mimo jiné rovněž opatřit nemovitost určitým znakem, především víchem („háječka"), na označenou nějakého právního vztahu k ní (držby). České *postihnouti* jež původně nepochybně bylo rovněž výrazem pro dopadení při činu, prokazuje obdobně jako csl. *pritъknǫti* důležitost instituce, jež se jím označuje; nejstarší česká právní kniha, Kniha rožmberská, používá tohoto termínu zásadně v souvislosti s důkazním řízením[3]) a tak ukazuje, že výraz pro nejstarší plný důkaz se později aplikoval pro důkaz všeobecně. Ve většině slovanských jazyků se jinak užívá slov vyjadřujících prosté chycení *(chytiti, schwytać, schvatiť)*. Bez obdoby v jiných slovanských jazycích jsou české *dopadnouti* a bulharské *zalovja*.

Proti dokladům z jednotlivých živých slovanských jazyků však doklady z církevní slovanštiny dovolují zároveň vyslovit i některé důležité závěry o vývoji důkazní soustavy u slovanských národů, při nejmenším alespoň pro oblast, z níž tyto doklady pocházejí — ovšem vývoj byl jistě obdobný i jinde. Označení svědeckého důkazu řeckých předloh těchto pramenů slovanským názvem pro instituci dopadení při činu naznačuje totiž původní význam tohoto druhu důkazu jako základního typu důkazu nejstarší důkazní soustavy. Tak řecký termín ἀποδεῖξαι jest v dochovaném rukopisu z XII. století překladu biblické pasáže A 25, 7 z IX. století uveden jako ekvivalent slovanského *pritъknǫti* ve větě: *mnogy i tęžьky viny prinosęšte na Pavla, ichъže ne možachu pritъknuti.*[4]) Podle přepisu rumjancevského rukopisu Usťužské kormční knihy z XIII. století je text Apost. 68 εἰ μὴ συσταίη přeložen in f. 25b 17-18 obratem *ašte ne pritъknetь.*[5]) Obdobně má sloveso *pritъknǫti* za řecké παραστῆσαι Apošt. Christ., A 24, 13: *ni pritъknuti mi mogutь, o ńichъže nyně na mę gljutь.*[6]) Ze všech těchto míst vyplývá, že řeckému důkazu obvyklými důkazními prostředky, tedy především svědectvím, odpovídal u Slovanů původně důkaz dopadením při činu.

V některých pozdějších rukopisech je neobyčejně zajímavě dosvědčeno nahrazení instituce důkazu dopadením při činu jako hlavního důkazního pro-

[3]) Kniha rožmberská, čl. 115: *král postihni svědky svými*; čl. 129: *nelze nevěry postihnúti lidmi*; čl. 134: *ľudi vésti právo, jimižto postihnú*; atd. (Archiv Český, I, Praha 1840, 466—468). K tomu J. Markov, *Původ-sok a jeho místo v systému českého středověkého průvodního řízení*, Sborník věd právních a státních 28, Praha 1928, 355 p. 26.

[4]) A. Kałużniacki, *Actus epistolaeque apostolorum paleoslovenice*, Vindobonae 1896.

[5]) Podle edice tohoto rukopisu, kterou připravuje pro tisk univ. prof. Dr J. Vašica, jenž mi laskavě dovolil nahlédnout do textu své práce.

[6]) Podle materiálu staroslověnského slovníku Slovanského ústavu ČSAV v Praze a s jeho svolením.

středku institucí důkazu přísežníky,[7]) jenž v té době stál už mezi ostatními důkazy v popředí místo důkazu dopadením při činu. Autoři těchto rukopisů se totiž už nepřidržovali původního znění církevní slovanštiny a termín *pritъknǫti* nahradili obratem, který popisoval nové pojetí důkazního aktu. Tak Varsonofijská kormčí kniga Čudovského kláštera ze XIV. století má na f. 185 příslušnou pasáž o svědeckém důkazu ze sbírky Zakon sudnyj ljudem ztlumočenu větou *ašte ne pritъknete poslusěchъ*,[8]) v níž sloveso, označující dopadení při činu, je už provázeno podstatným jménem označujícím přísežníky. Zcela obdobný je text velmi pozdního překladu Eklogy z XVI. století, jenž uvádí znění *ašte ne pritoknutь sъ poslushy.*[9]) Nejvzdálenější variant, totiž frázi zcela bez slovesa *pritъknǫti* a tedy v podobě parafráze pozdějšího autora podle skutečného stavu této institutce v jeho podobě, má Jefremovská kormčí kniga z XI. století, v níž se praví (opisem původního termínu pro dopadení při činu) *ašte ne ubo poslušьstvo budetь.*[10])

Použití termínu *posluchъ* ve spojitosti s termínem *pritъknǫti* v těchto dokladech dovoluje pak některé závažné závěry další. Odborná literatura sice všeobecně přijímá, že v ruských pramenech je *posluchъ* svědkem ex auditu, podobně jako *vidokъ* je svědkem ex visu.[11]) To však, pokud se prvního z těchto výrazů týče, je nepochybné toliko pro csl. Zakon sudnyj ljudem,[12]) kde na několika místech jde o svědky, kteří skutečně svou informaci nabyli smyslovým nazřením. Proti tomu však v ruských pramenech a zejména v Ruské pravdě je rozdíl mezi *posluchem* a *vidokem* zcela setřen,[13]) takže nelze stanovit přesný rozdíl obou. *Posluchъ* ve většině případů je přísežníkem[14]) a někde pak je

---

[7]) Důkaz přísežníky záležel v tom, že nejdříve přísahala strana o pravdivosti svého tvrzení a potom tuto její přísahu další přísahou nebo přísahami (původně přísahu pronášeli jednohlasně, později individuálně) potvrzovali t. zv. *přísežníci* či *spolupřísežníci* nebo *přísežní pomocníci (iuratores, coniuratores, Eidhelfer)*. Ti netvrdili, že je pravda to, co vypověděla strana, nýbrž pouze vyslovovali své přesvědčení o tom, že obsah jejího přednesu odpovídá pravdě. Základem jejich tvrzení bylo tedy jejich subjektivní přesvědčení o správnosti výpovědi strany, nikoli objektivní znalost skutečného stavu věci. Někdy se ovšem mohlo stát — a postupem doby dálo se tak zcela nepochybně stále častěji —, že tito přísežníci vypovídali o tom, co sami skutečně vlastními smysly pozorovali; tak se fakticky stávali svědky, ač formálně byla navenek rozhodující jejich přísaha, která také jedině vázala soud při jeho rozhodování.

[8]) И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, Петербург 1902.

[9]) П. М. Строев, *Софийский временник*, Москва 1830, I, 130.

[10]) V. N. Beneševič, *Syntagma XIV titulorum sine scholiis*, Peterburg 1906, 76.

[11]) С. В. Юшков, *Общественно-политический строй и право киевского государства*, Москва 1949, 518—519.

[12]) С. С. Бобчев, *Българско обичайно судебно право*, Сборник за народни умотворения и народопис 33, София 1917, CIX—CX. Výslovně se o věci nezmiňují, ale stejný závěr vyplývá z údajů, jež podávají: Вл. Алексиев-Миладинов, *Основи на българско право*, София 1946, 117; Д. Ангелов — М. Андреев, *История на българската държава и право*, София 1955, 212—214.

[13]) *Posluchъ* už nepodává svědectví o tom, co slyšel (Н. Дювернуа, *Источники права и суд в древней России*, Москва 1869, 121), u „vidoků" však zůstává typickým, že nejsou svědky zvláště dožádanými (tamtéž 191).

[14]) И. Малиновский, *Лекции по истории русского права*, Ростов на Дону 1918, 481.

t. zv. „svědkem dožádaným“, t. j. výslovně přizvaným k určitému právnímu aktu, o němž pak má podat svědectví.[15]) Až v závěru vývoje na počátku XVI. století nabývá *poslichъ* významu normálního svědka.[16]) Přes toto všechno ovšem původní dělení svědků podle jejich názvů na dvě kategorie musí mít nějaký objektivní základ a tak snad není prostý výklad obou slov jejich obecným významem vzdálen pravdě.[17]) Právě použití termínu *poslichъ* v těsné spojitosti s termínem *pritъknǫti* v pramenech psaných církevní slovanštinou dovoluje vyslovit náhled, že *poslichъ* byl snad původně t. zv. „svědkem pokřiku“ napadené osoby *(Schreimann)*, povolaným na pomoc a dosvědčujícím potom spáchání trestného činu, jež bylo předpokladem výhodnějšího procesního postupu pro žalobce; když pak později s upevňováním feudálního státu došlo k formalisaci procesu, konal se i někdejší inflagrantní proces na základě toliko vnějších příznaků činu[18]) a důkaz při něm se přiblížil důkazu přísežníky, s nímž pak splynul i terminologicky. Tomuto výkladu by nasvědčoval i čl. 21 širšího znění Ruské pravdy,[19]) jenž hovoří o důkazu ordálem při prosté žalobě (*poklepnaja vira*, v německém právu „schlichte Klage“), t. j. tehdy, když nebyl pachatel přistižen při činu, a přitom mluví o nemožnosti nalezení „posluchů“, tedy svědků pokřiku inflagrantního činu.

Pro určení doby, kdy význam důkazu dopadením při činu ustoupil iracionálnímu důkazu přísežníky, je důležité datování těchto pramenných památek. Protože nejpodstatnější část staroslověnských textů právní povahy pochází z druhé poloviny X. století a první rukopis s institucí přísežníků z XI. století,[20]) lze míti za to, že k této významné změně v důkazní soustavě u slovanských národů z oblasti uvedených památek psaných církevní slovanštinou došlo z mezidobí těchto dat. Tehdy patrně také se sloveso *pritъknǫti* vymanilo z těsné spojitosti s institucí dopadení při činu a počalo se používat ve významu všeobecném.

Vladimír Procházka (Praha)

---

[15]) Srov. na př. *rjadnuju* (gramotu) Těšaty s Jakubem o nevěstu z r. 1266—1299, již uvádí M. Ф. Владимирский-Буданов, *Хрестоматия по истории русского права*, Петербург-Киев 1889, I, 119. O „posluších“ jako svědcích *rjadu* píše Б. Д. Греков, *Киевская Русь*, Москва 1949, 186—187. Jinak ustanovuje už i čl. 66 širšího znění Ruské pravdy (*Правда Русская*, red. B. D. Grekov, Москва-Ленинград 1947, II, 542), že za svědky-*posluchy* nesmějí být ustanovováni nevolníci.

[16]) Čl. 67 prvního Sudebniku a čl. 99 carského Sudebniku (Malinovskij, na uv. m. 486).

[17]) K. Kadlec, *Přísežní pomocníci v právu slovanském*, Sborník věd právních a státních 15, Praha 1915, 262.

[18]) K výhodnému pro žalobce postupu podle zásad řízení při dopadení při činu stačí později totiž pouhé předložení určitých předmětů nebo vykonání určitých úkonů. Po splnění některé z těchto stanovených podmínek soud přímo svolí bez dalšího k provedení důkazu výhodnou formou (žalobce žalovaného usvědčí pouhou svou vlastní výpovědí, resp. výpovědí podepřenou shodným tvrzením dalších osob, přísežníků) a věcně případ blíže nezkoumá. Hlavními předpoklady pro tento postup bylo provedení *opovědi* (t. j. okamžité oznámení spáchaného trestného činu soudu), předvedení svědků pokřiku, jímž napadená osoba volala o pomoc, a důkaz na základě příznaků činu (potrhání šatu nebo zkrvavení napadené osoby, mrtvola zabitého, nástroje, jimiž byl čin spáchán a pod.).

[19]) *Правда русская*, jako výše, II 335: *Iskavše li poslucha, ne nalezutь, a istьcja načnetь golovoju klepati, to ti jim* (jiné rukopisy: *to dati jim*) *pravdu železo*.

[20]) T. Saturník. *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*, Praha 1922, 31.

Zmena $g > \gamma$ $(> h)$ v západoslovanskej skupine*)

Rudolf Krajčovič (Bratislava)

I

Skratky prameňov. AECO — *Archivum Europae Centro-orientalis;* F I, II ... — Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis;* FejKKOkl — Fejerpataky L., *Kálmán király oklevelei;* H-K — J. Holub, F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého;* HO — *Hazai okmánytár;* Chal. SSl — V. Chaloupecký, *Staré Slovensko;* MS — Knauz N., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis;* PRT — *A pannonhalmi Scent-Benedek-Ren története;* ŠmVd — V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska;* W I, II ... — G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.*

Skúmanie zmeny $g > \gamma$ $(> h)$[1]) v západoslovanskej skupine si vyžaduje najprv zodpovedať otázku, či velára *g* jestvovala v hláskoslovnom systéme praslovanských nárečí. Otázka stojí tak, či západoslovanské jazyky, ktoré dnes majú vo svojom hláskoslovnom systéme miesto veláry *g* spirantu γ $(> h)$, zdedili toto γ z praslovančiny alebo nie. O jestvovaní veláry *g* v praslovanskom hláskoslovnom systéme sú doteraz známe tri náhľady: 1. velára *g* v praslovanskom hláskoslovnom systéme nebola, bola tu len znelá spiranta γ, 2. velára *g* v praslovančine síce bola, ale porušenie záveru tejto veláry nastalo ešte v rámci vývinu praslovanského hláskoslovia, 3. velára *g* v praslovančine nebola porušená a zmena $g > \gamma$ $(> h)$ nastala až v dobe samostatného vývinu jednotlivých slovanských jazykov.

1. Prvú mienku vyslovil Ľ. Novák.[2]) Prechod veláry *g* v spirantu γ vykladá ako jeden „zo štrukturálnych prejavov mongolizácie praslovančiny po IV. stor. po Kr., čím vlastne vôbec vznikol praslovanský jazyk ako taký z baltoslovanského nárečia".[3]) Ľ. Novák sa ďalej domnieva, že táto praslovanská znelá spiranta γ sa v niektorých slovanských jazykoch vyvinula neskôr vo veláru *g*, v iných ostala, alebo sa ďalej vyvinula v hlasivkové *h*. Ľ. Novák však túto svoju hypotézu hlbšie teoretický nerozpracoval, a preto v súvislosti s našou problematikou brať ju do úvahy ani nemusíme.

---

*) Štúdia vznikla v ašpirantskom seminári univ. prof. dr. Eugena Paulinyho (Katedra slovenského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte University Komenského v Bratislave).

[1]) Máme na zreteli systémovú zmenu $g > \gamma$ $(> h)$, ktorá sa vykonala v češtine, v slovenčine a v hornej lužičtine. Z ďalších výkladov vysvitne, že sa opierame o predpoklad, podľa ktorého zmena $g > \gamma$ sa uskutočnila v rámci samostatného vývinu jazykov západoslovanskej skupiny a nie už v dobe praslovanskej. Preto prechod veláry *g* v spirantu v iných slovanských jazykoch v tejto štúdii neskúmame.

[2]) Ľ. Novák, *Neznáme nemecké vplyvy na západoslovanský, východoslovanský a maďarský konsonantizmus*, Linguistica Slovaca 1—2 (1939/1940) 109—110.

[3]) Tamže, 109 n.

2. Druhý náhľad dosť zreteľne formuloval už A. Šachmatov,[4]) za najpravdepodobnejší ho považoval R. Jakobson[5]) a zo stanoviska hláskoslovného systému praslovanských nárečí sa ho usiloval dokázať N. Trubeckoj.[6]) N. Trubeckoj vychádzal z tézy, že prechod veláry *g* v spirantu *γ* sa uskutočnil v tých praslovanských nárečiach, v ktorých nastala zmena (psl. *g* >) *dź* > *ź*, okrem tých nárečí, v ktorých psl. *c* splynulo s psl. *č* a v ktorých psl. *χ* sa vyvinulo v laryngálu a prejavilo tendenciu k zániku. V tých praslovanských nárečiach, v ktorých sa po vývine mäkkého radu velár *k* - *χ* - *g* vykonala zmena *dź* > *ź* (a *c* nesplynulo s *č* a *χ* sa nezmenilo v laryngálu), vznikli reflexy, ktoré tvorili dva trojčlenné rady: *č* - *š* - *ž*, *c* - *s* - *z*. Tomuto systému nemohol už zodpovedať trojčlenný rad tvrdých velár *k* - *χ* - *g*, pretože v tomto rade tretím členom bola záverová velára *g* (v prvých dvoch radoch tretím členom boli trené *ž*, *z*). N. Trubeckoj sa domnieva, že celý tento „Gutturalproblem“ sa nám ukáže v jasnejšom svetle iba za predpokladu, že po zmene mäkkého radu velár vznikol trojčlenný rad so znelou spirantou *γ*, ktorá sa vyvinula zo záverovej veláry *g*. Po tejto zmene vznikla teda takáto sústava: *č* - *š* - *ž* // *c* - *s* - *z* // *k* - *χ* - *γ* (< **g*).[7])

Pre našu problematiku by malo z obidvoch uvedených náhľadov vyplývať, že západoslovanské jazyky, ktoré miesto veláry *g* mali *γ* (a dnes majú z neho *h*), toto *γ* zdedili z praslovančiny, a teda že otázku prechodu veláry *g* v spirantu *γ* z hľadiska ich samostatného vývinu klásť nemožno.

3. Tretí náhľad bráni Fr. Trávníček[8]) v polemike s N. Trubeckým. Fr. Trávníček opierajúc sa o materiál zo starej češtiny proti N. Trubeckému uviedol najmä tieto protiargumenty: *a)* fonéma *γ* je akusticky veľmi príbuzná fonéme *h*; keby teda spiranta *γ* bola bývala v starej češtine z praslovančiny, starší pisári boli by hneď od počiatku na jej označenie používali grafému *h* a nie *g*, t. j. zmena staročeskej grafiky *g*/*h* mohla byť len dôsledkom hláskoslovnej zmeny, *b)* v nemčine, event. v latinčine staršie miestne názvy prevzaté z češtiny majú *g*: nem. *Prag*, lat. *Praga*, nem. *Iglau*, *Gödning* ap., *c)* v prospech jestvovania veláry g v starej češtine svedčia aj dve vrstvy prevzatých slov v jej slovníku: jedna vrstva miesto *g* má *h* (lat. *paganus* - *pohan*, nem. *Gravio* - *hrabě* ap.), druhá vrstva však miesto *g* má *k* (*Margarette* - *Markéta*, atď.). V druhom prípade *k* mohlo vzniknúť len substitúciou za cudzie *g* v čase, keď *g* v hláskoslovnom systéme stará čeština nemala. Keby velára *g* nebola bývala v starej češtine od jej počiatkov, čakali by sme túto substitúciu i v staršej vrstve slov. V staršej vrstve slov je tu však miesto veláry *g*

---

[4]) A. A. Шахматов, *Очерк древнейшего периода истории русского языка*, Энц. слав. фил. XI, 35—36, 40.

[5]) Slavia 4 (1925/1926) 812—814. Tiež A. Isačenko, Sborník Matice slovenskej XIV, 56—63.

[6]) N. Trubeckoj, *Zur Entwicklung der Gutturale in den slavischen Sprache* (ďalej *Zur Entwicklung* ...), Miletičov sborník (Sofia 1933), 267—279.

[7]) Tamže, 274 n.

[8]) Fr. Trávníček, *Historická mluvnice československá* (ďalej *Hist. mluv. čsl.*), 123 n.

hlasivkové *h*, tak ako v domácich slovách. Domnievame sa, že uvedené argumenty Fr. Trávníčka zo stanoviska starej češtiny sú presvedčivé.

Podobne možno argumentovať i materiálom zo starej slovenčiny. Ľ. Novák[9]) vo svojej staršej štúdii ako hlavný dôvod, že stará slovenčina mala veláru *g* uvádza jednak výskyt zápisov miestnych názvov s *g* v staršom listinnom materiáli, jednak fakt, že mnohé miestne názvy slovenského pôvodu majú v maďarčine *g*, v slovenčine však dnes majú *h* (napr. *Galgocz* - *Hlohovec* ap.). Tohto javu, pravda, povšimol si aj N. Trubeckoj a vysvetlil si ho tým, že stará maďarčina slovanské spirantické γ nahradila svojím *g* ako najbližšou fonémou.[10]) Lenže stará maďarčina mala vo svojom hláskoslovnom systéme fonémy, ktoré svojimi vlastnosťami akusticky boli omnoho bližšie predpokladanej spirante γ ako záverová velára *g*. Bola to fonéma γ do pol. XII. stor. a fonéma χ do zač. XIII. stor. Obidve fonémy boli spiranty a fonéma γ bola spirantou znelou a ako najnovšie ukázal G. Berczi,[11]) obidve mali pevné miesto v hláskoslovnom systéme starej maďarčiny. Právom by sme teda čakali, že predpokladanú slovanskú spirantu γ v lexikálnych prevzatiach a v miestnych názvoch utvorených prostriedkami starej slovenčiny by bola stará maďarčina substituovala svojou znelou spirantou γ. Príčiny toho, že sa tak nestalo, N. Trubeckoj vidí v tom, že staromaďarská spiranta γ sa vyskytovala iba v intervokalickej polohe a na konci slov.[12]) Lenže stará maďarčina prebrala aj také miestne názvy vyskytujúce sa na území starej slovenčiny, v ktorých by bolo predpokladané slovanské γ i v intervokalickej polohe i na konci slov. Také sú napr.: *Vag* - *Váh* (< *Vag*), *Vaga* - *Váhovce*, *Praga* - *Praha*[13]) ap. Ako vidno stará maďarčina v takýchto prípadoch má *g*. Keby stará slovenčina bola mala už z praslovančiny spirantu γ, oprávnene by sme čakali

---

[9]) Ľ. Novák, *Zmena* g > h *v slovenčine* (ďalej *Zmena* g > h ...). Sborník Matice slovenskej VIII, 7—26.

[10]) N. Trubeckoj, *Zur Entwicklung* ..., 270, pozn. 1.

[11]) Najnovšie G. Berczi, *Magyar hangtörténet* (Budapest 1954), 81—82, 85—87. Podľa G. Bercziho (na str. 81) v starej maďarčine veláry tvorili takýto systém: *k* - *g* // *x* - γ. Okrem toho stará maďarčina poznala ešte *x* a *h* (neznelé).

[12]) N. Trubeckoj, *Zur Entwicklung* ..., 270, pozn. 1.

[13]) Zápisy názvu rieky *Váh* zhrnul Vl. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska* (ďalej *ŠmVd.*), 306—307, tam aj etym. Na seba upozorňuje zápis ...*de aqua Wacha* ... z r. 1105—1114 / tr. XIII. stor. W VI, 77, PRT I, 594, k list. ŠmVd 88, Chal. 337 (skratky prameňov na konci). Ak nám opis z XIII. stor. verne zachytáva pôvodný zápis, v tom prípade sa možno domnievať, že koncová grafémа *-cha* je dôsledkom snahy pisateľa vystihnúť znelú trenú spirantu -γ, t. j. spirantu na zač. XII. stor neutralizáciou ešte nezasiahnutú. Zápis ...*ad vadum in Duduach* ... (*Dudvaχ* < **Dudvaγ* < **Dudvag*) z list. z r. 1274/tr. 1274, W XII, 126 (ŠmVd 20) považujeme už za doklad na neutralizáciu γ - χ na konci slova. K maď. názvu *Praga* pozri starší zoznam obcí J. M. Korabinského (tu v pozn. 39), str. 559. V tomto prípade dávame prednosť miestnym názvom pred lexikálnymi prevzatiami vedome, pretože miestne názvy poukazujú na jazykové územie starej slovenčiny bezprostrednejšie. Proti lexikálnym prevzatiam ako argumentom možno totiž namietať, že sú v maďarčine z jazyka južných alebo východných Slovanov. Pravdaže, pritom sme presvedčení, že mnohé slová s *g* má maďarčina od západných Slovanov a dalo by sa nimi argumentovať aj v tomto prípade. Za takéto možno považovať napr. maď. prevzatie *parlag* zo slovanského **prělogъ* (pozri Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, 540: *prieloh* — „nezoraná pôda“, A. Bernolák, *Slowár* ... III, 2513; k maď. *parlag* pozri Szamota-Zsolnai, *Magyar oklevél szótár*, 749—750).

v týchto pozíciách substitúciou staromaďarské γ, alebo aspoň rozkolísanosť, event. stopy po takomto procese. Akusticky bližšie predpokladanej slovanskej spirante γ bolo aj staromaďarské χ. Lenže v doterajšom materiáli niet stopy ani po takejto substitúcii. Uvedené argumenty nás vedú k presvedčeniu, že v dobe príchodu staromaďarských kmeňov a v dobe ich udomácňovania sa v Dunajskej kotline, t. j. v X. a XI. storočí, stará slovenčina nemala vo svojom hláskoslovnom systéme znelú spirantu γ ale veláru *g*, tak ako v tých dobách stará čeština.

Z dokladov, ktoré uvádza A. Muka[14]) vyplýva, že velára *g* jestvovala aj v hláskoslovnom systéme starej hornej lužičtiny. Niektoré hornolužické miestne názvy staršieho pôvodu majú v nemčine *g*, miestne názvy mladšieho pôvodu majú *h*. Tak napr. nem. *Gleina* - hor. luž. *Hlina, Gnaschwitz - Hnašecy, Guttau - Hućina, Göda - Hodźij* atď., naproti tomu: nem. *Haynitz* - hor. luž. *Hajnicy, Holscha - Holešov* (dol. luž. *Golašow* - nem. *Gollschow*) ap.

Pre tieto dôvody budeme teda pri svojich ďalších úvahách vychádzať z predpokladu, že západoslovanské jazyky veláru *g* zdedili z praslovančiny, a teda že prechod tejto veláry v znelú spirantu γ sa dial v rámci vývinu týchto jazykov.

V ďalších kapitolách sa pokúsime určiť chronológiu a príčiny tohto prechodu, a to najprv v starej češtine a v starej slovenčine a potom v hornej lužičtine.

II

Pri datovaní zmeny *g* > γ v starej češtine môžeme vychádzať zo záverov Fr. Trávníčka, ktorý opierajúc sa najmä o listinný materiál konštatuje, že sa „zavěrové *g* změnilo hlavně v 2. polovici stol. XII. a v 1. polovici stol. následujícího".[15]) Náhľady na chronológiu prechodu *g* > γ v starej slovenčine nie sú jednotné. H. Bartek[16]) sa vo svojej staršej štúdii domnieval, že zmena *g* > γ sa vykonala v prvej tretine XIII. stor., t. j. v čase, keď sa v starých listinách začínajú objavovať osobné mená a miestne názvy s grafémou *h* miesto *g* a keď v starej maďarčine do spoluhláskovej skupiny na začiatku prevzatých slov začala prenikať vkladná hláska. Za najstarší doklad považuje osobné meno *Hrad* z roku 1206 (W VI, 308, z Tek.). Na slabú stránku tohto Bartkovho datovania poukázal v staršej práci Ľ. Novák,[17]) no sám, opierajúc sa najmä o začiatok výskytu grafémy *h* miesto *g* v listinnom materiáli,

---

[14]) A. Muka (E. Mucke), *Historische und vergleichende Laut und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache* (ďalej *Historische* ...). Lipsko 1891, 153—154. Uvedené doklady Muka používa k chronológii zmeny *g* > γ (> *h*) v hornej lužičtine. Podľa neho sa prechod *g* > γ v hornej lužičtine uskutočnil niekedy v XIII.—XVI. stor.

[15]) Fr. Trávníček, *Hist. mluv. čsl.*, 122.

[16]) H. Bartek, *Le passage* g *à* h *en slovaque*. RÉSl 11 (1931) 41—49. Z listiny W VI, 308 vyplýva, že ide o osobné meno: ... *cum terra, que — incolis — uocabulis Hrad, Voddu, Petrus, Velsa* ...

[17]) Ľ. Novák, *Zmena* g > h ..., 12 n.

stanovil dobu narušenia záveru veláry *g* do prvej tretiny XIII. stor. a dovŕšenie tohto procesu do konca polovice toho istého storočia. Za najstarší doklad spolu s H. Bartkom pokladá osobné meno *Hrad* z roku 1206. Listinný materiál, ktorý použili spomenutí bádatelia ako doklady, kriticky zhodnotil Vl. Š m i l a u e r[18]) a došiel k záveru, že iba polovica dokladov je bezpečná a že za najstarší spoľahlivý doklad treba považovať názov *holobopatach* z roku 1208 (HO VII, 5). V tejto súvislosti Šmilauer čisto teoreticky vyslovil hypotézu, že tou metódou, ktorú použil Ľ. Novák, mohli by sme celkom spokojne zmenu *g* > γ datovať do druhej štvrte XII. stor. Vychádzal z toho, že posledná listina s dokladmi iba na *g* je Zoborská listina z roku 1113 a že od toho času do XIII. stor. niet slovenskej listiny s dokladmi ani na *g* ani na *h*. Napokon pri určovaní chronológie prechodu veláry *g* v spirantu γ o toponymický materiál sa oprel J. S t a n i s l av.[19]) Za najstaršie doklady pre zmenu *g* > γ považuje zápisy osobných mien v donačnej listine dimišského prepoštstva z roku 1138/tr. 1329: *Bahaan: *Boγan, Behí, Behu: *Běγ* < **Běg, Behís: *Běγyš/-iš* < **Běgyš/iš atď.* Na základe týchto dokladov J. Stanislav sa domnieva, že „počiatok zmeny *g* v γ a ďalej v *h* musíme posunúť o sto rokov nazad do druhej štvrtiny XII. stor.“.[20]) No najslabšou stránkou argumentácie J. Stanislava je, že uvedená listina[21]) z roku 1138, z ktorej uvádza doklady, je nateraz známa iba z p r e p i s u až z roku 1329. Za spoločný nedostatok doterajších datovaní zmeny *g* > γ v starej slovenčine pokladáme to, že sa počiatok zmien v grafike mechanicky považuje za počiatok procesu hláskoslovnej zmeny bez toho, že by sa charakter tohto procesu skúmal so zreteľom na vývinový stupeň hláskoslovného systému. Nazdávame sa, že pri hodnotení zmien v grafike starých listín treba vychádzať z faktu, že grafické zmeny odrážajú iba to, čo sa už za rozličných podmienok v rámci vývinu hláskoslovného systému stalo. Z toho dôvodu je potrebné pri datovaní počiatkov hláskoslovnej zmeny vziať do úvahy nielen listinný materiál, ale aj kritériá jazykovedné, a zvlášť to treba urobiť vtedy, keď listinný materiál ako prameň nie je spoľahlivý.

Aké jazykovedné kritériá si možno vziať v našom prípade?

Fr. T r á v n í č e k[22]) v súvislosti s riešením problému prechodu *g* > γ upozornil, že k porušeniu záveru veláry *g* muselo dôjsť ešte pred vznikom znelostnej neutralizácie, pretože by sme ináč nevedeli vysvetliť javy *leχký* z **lьgъkъjь, roχ* z *rogъ* ap. Keby sa bol totiž prechod *g* > γ uskutočňoval až

---

[18]) Vl. Š m i l a u e r, *Jazykový materiál slovenských listín do r. 1300.* Listy filol. 60 (1933) 145 n. Doklad ...*holobopatach*... je z r. 1208/tr. 1226, HO VII, 5, k list. ŠmVd 71—72. Tam aj lokalizácia a etym.

[19]) J. S t a n i s l a v, *K chronológii zmeny* g > γ > h *v slovenčine.* Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, 368—376. J. S t a n i s l a v formy osobných mien prepisuje s *h*: *Bahaan - Boháň* (miesto *Boγáň*). Opiera sa o vydanie listiny v *Ó-magyar olvasókönyv,* Pecs 1929 (E. J a k u b o v i c h a O. P a i s). Pozri ed. v MS I, 88—97.

[20]) Tamže, 375.

[21]) O listine Chal. SSl, 339 (pozri ed. MS I, 88—97, F II, 94—109).

[22]) Fr. T r á v n í č e k, Hist. mluv. čsl., 123.

po neutralizácii, čakali by sme vývin *lьgъkъjь* > *legký* > *lekký* > *leký*,[23]) alebo aspoň stopy po takomto procese v morfológii. Stanovenie chronológie vzniku neutralizácie môže nám teda pomôcť datovať aj zmenu *g* > *γ*. Pravda, musíme poznamenať, že v rámci tejto štúdie nie je našou úlohou prebádať problematiku neutralizácie v celej jej zložitosti. Na tomto mieste všimneme si jej len natoľko, nakoľko nám pri datovaní prechodu *g* > *γ* môže pomôcť.

O vzniku neutralizácie jestvujú dva náhľady: 1. neutralizácia vznikala súčasne so zánikom jerov alebo krátko po ňom; 2. neutralizácia vznikala až po prechode veláry *g* v spirantu *γ*.

1. Prvý náhľad v hlavných rysoch so zreteľom na starú češtinu vyslovil R. Jakobson[24]) a zo stanoviska starej slovenčiny ju rozviedol vo svojej novšej práci H. Bartek.[25]) H. Bartek vychádza z predpokladu, že keby neutralizácia bola vznikla v dobe od zániku jerov vzdialenejšej, skupiny spoluhlások *sl-*, *sm-*, *sn-*, *sr-*, *sv-* (v ktorých *s-* nie je predponou) boli by po zániku jerov v povedomí príslušníka starej slovenčiny splynuli so skupinami *sl-*, *sm-*, *sn-*, *sr-*, *sv-*, v ktorých *s-* je predponou (t. j. vznikli zo *sъl-*, *sъm-*, *sъn-*, atď.), a tak by sme mali popri pravidelných typoch zložiť, zväzok atď. aj typy zlovo, zvetlo ap. H. Bartek zánik jerov zrejme považoval za jedinú podmienku vzniku neutralizačného procesu v každej pozícii.[26]) Zabudol však na ďalší rovnako dôležitý faktor: jazykové povedomie stáleho a menlivého prvku odvodeného slova. Tento proces podmienili dva činitele: jazykové povedomie výmeny rozličných predpôn, event. prípon pri tom istom základe a povedomie sémantickej súvislosti s významom základu viacerých odvodenín. Je ťažko mysliteľné, že by proces takejto povahy mohol prebehnúť ihneď po zániku jerov. Takýto proces musel trvať určitú dobu, čo znamená, že i následky tohto procesu museli sa prejaviť až za určitý čas. Slová typu svetlo, slama ap. neutralizáciou nemohli byť zasiahnuté práve preto, že stáli mimo tohto procesu.

2. Druhý náhľad po J. Gebauerovi presnejšie formuloval B. Hav-

---

[23]) K tomu pozri Ľ. Novák, *Zmena* g > h ..., 15. Je zaujímavé, že sa na východnom Slovensku v jeho severnej a južnej časti miestami vyskytujú aj typy *lekí*, *lekomyšelní*. Pozri F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, 172. Podobne J. Líška, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, 44 a 46. Príčiny tohto javu bude potrebné preskúmať podrobnejšie.

[24]) Slavia 4 (1925/1926) 813.

[25]) H. Bartek, *Príspevok k dejinám slovenčiny* (ďalej *Príspevok* ...), Trnava 1936 (zvláštny odtlačok), 105—111. Na str. 112 uvádza, že v prospech jeho téz svedčí vývin slova *glej* < **kъlějь*. Zo stanoviska našich výkladov forma tohto slova musela vzniknúť až po zmene *g* > *γ*, pretože dnes by sme mali nie *glej*, ale *hlej*. Vznik neutralizácie v tomto prípade si predstavujeme tak, že slovo *kľej* ľud. etym. sa začalo chápať ako slovo zložené *k-ľej* (pričom časť *-ľej* sa spájalo so slovesom *liať*), čím vznikli podmienky pre neutralizáciu: *g-ľej*. Takýto proces, pravda, nemohol nastať hneď po zániku jerov.

[26]) Tamže, 110. Pravda, nepresná je aj formulácia J. Stanislava v jeho *Liptovských nárečiach*. Tu na str. 256 Stanislav vyslovil tézu, že neutralizácia vznikala „pred nepárnymi fonématmi sonórnymi *m*, *n*, *ň*, *r*, *ľ*, *l*". Len takáto nepresná formulácia mohla autora zviesť, že zaradil medzi „výnimky" z tohto pravidla slová *smrad*, *slatkí*, *slovo* atď. Tamže, 257.

r á n e k.[27]) Opierajúc sa i listinný materiál Havránek sa domnieva, že v starej češtine sa neutralizácia začala najmä v prvej polovici XIV. stor. Fr. Trávníček[28]) vznik neutralizácie tiež chápe ako proces, ktorý vyvrcholil na konci XIII. stor. Ľ. Novák sa domnieva, že v starej slovenčine vznik neutralizácie treba položiť do druhej polovice, resp. do poslednej tretiny XIII. stor., pričom pripúšťa, že v niektorých prípadoch neutralizácia mohla vzniknúť o niečo skôr (na konci prvej polovice XIII. stor.), event. že niektoré skupiny neutralizácia nezasiahla ani po tomto termíne.[29]) Položiť vznik neutralizačného procesu do staršej doby mu nedovolil výskyt dokladov bez neutralizácie z XII. stor.: zo Zob. listiny z roku 1113 *Radsciz* (: snáď **Radъčice,* tak Ľ. N.) a z listiny z roku 1181 *Dedsa* (: **Dědša*) ap.[30]) Proces vzniku neutralizácie podľa Ľ. Nováka odráža chronologický výskyt zápisov týchto osobných mien a miestnych názvov: 1278 *Budka* — 1288 *Butka,* 1244 terra *Zudscan* — 1270 *Zuthan* — 1271 *Zuchchani* — 1285 *Zuchan.*[31]) Ak však vezmeme do úvahy skutočnosť, že forma *Butk* (: *Budk-) sa vyskytuje v listine z roku 1263/tr. 1264 (W VIII, 81), teda časove skôr ako forma *Budka* (1278), a na druhej strane forma *Sucsan* v listine z roku 1208/tr. 1226 (HO VII, 5) a forma *Zudchan* až v listine z roku 1330 (F VIII, 3, 489), z Novákovej chronológie dokladov na priamy odraz počiatočných etáp neutralizácie usudzovať nemožno.[32])

Na prítomnosť počiatkov neutralizačného procesu na území starej slovenčiny poukazujú — ako sa domnievame — formy miestnych názvov už v Zoborskej listine z roku 1113. Zo všetkých najbezpečnejšie sa zdajú formy zápisov: *Niget* : **Neděd* (FejKKOkl 56) a *Bollerat* : **Bolěrad* (FejKKOkl 60),[33]) najskôr však v ústach príslušníka staromaďarského jazyka Bolerat

---

[27]) B. H a v r á n e k, *Neassimilované párové souhlásky znělé a neznělé v staré češtině,* Slovanský sborník prof. Fr. Pastrnkovi, 102—111. Pozri najmä str. 110.

[28]) Fr. T r á v n í č e k, Hist. mluv. čsl., 176 n., o chronológii na str. 182.

[29]) Ľ. N o v á k, *Zmena* g > h..., 15. Závery na str. 17.

[30]) Tamže, 15. Zápis *Radsciz* rekonštruuje ako *Radьčice* a podľa Chal. SSl 394 identifikuje s Račiciami v Nitr. Rekonštrukcia a etym. **Dědša* podľa M e l i c h a (cit. *Szláv. jsz.,* I, 2, str. 110).

[31]) Doklady aj pramene tamže, 15.

[32]) K dokladu *Butk* : **Budk-,* PRT II, 323: ...*aque ascendit ad terram Butk filii Budychei*... Pozri ŠmVd 75—76, tam aj prameň. Názov *Pothworich* (Potvorice, okr. Nové Mesto n. V.) a zmienka o Dudváhu ukazujú na priestor okolo Nového Mesta nad Váhom. K dokladu ...*Sucsan*... ako aj k prameňu pozri ŠmVd 71—72. Tam aj lokalizácia (pozn. 4). Doklad ...*Zudcsan*... u ŠmVd 64, tam aj prameň a lokalizácia.

[33]) Tu treba poznamenať, že nie je ľahká práca hľadať v slovenskom listinnom materiáli doklady, z ktorých by sa dalo bezpečnejšie súdiť o charaktere priebehu neutralizačného procesu v jeho počiatkoch. Obyčajne ide o zápisy miestnych názvov alebo osobných mien, ktorých podoba zapísaná v listinách mohla vzniknúť pod vplyvom rozličných činiteľov (napr. pod vplyvom jazykovej príslušnosti pisára, nedopatrením prepisovateľa, editora atď.). Tak napr. za doklady na prítomnosť neutralizačného procesu nemožno považovať zápisy názvov a osobných mien s koncovým *-s* (alebo *-s-* pred neznelou), i keď etym. ukazuje na pôvodné *-z,* pretože tieto grafémy sa často zamieňajú. Nič nemožno usudzovať ani z takého prípadu, keď etymologické *g* na konci slova reprezentuje graféma *-c* (= *k*), pretože takýto spôsob zapisovania koncovej foném *g* sa vyskytuje tak v zápisoch z IX.—X. stor., ako aj v listinách z XII. a XIII. stor. Tak napr. v Ev. Civ. (zápisy

za staroslovenské *Bolěrać < *Bolěradź*, z pôvodného *Bolěrad-jь*.[34]) Ak je správna rekonštrukcia a etymológia I. Kniezsu,[35]) sem zo Zob. list. by patrila aj forma zápisu *Latc* : **Vladk-*. V XIII. stor. dokladov pribúda. Najdôležitejšie sú doklady z prvej tretiny z XIII. stor. Na seba zvlášť upozorňujú zápisy z listiny z r. 1208/tr. 1226 (HO VII, 4—6) :[36]) *Buczlai* ... : **Buclav* < **Budslav* a ... *Suczan* ... : **Suč(č)an* < **Sudčan-*. Obidve formy svedčia o ďalšej fáze neutralizačného procesu: *-ds-* > *-ts-* > *-c-*, *-dč-* > *-tč-* > *-č(č)-*. Z uvedeného možno usudzovať, že na jazykovom území starej slovenčiny neutralizačný proces v XII. stor. už prebiehal a na rozhraní XII.—XIII. stor. alebo v prvej tretine XIII. stor. neutralizácia pôsobila v plnej miere. Doterajšie výskumy tejto otázky z hľadiska starej češtiny ukazujú, že na jazykovom území starej češtiny neutralizačný proces prebiehal v plnej miere najmä v druhej polovici XIII. stor.[37])

Ak si zhrnieme výsledky našich úvah z prvej a druhej kapitoly, dôjdeme

---

z IX. stor., podľa rekonštrukcií J. Stanislava v knihe *Po stopách predkov*, 81, 83) sú zápisy slovanských osobných mien *dragoroc* : **Dragorogъ*, *sebedrac* : **Sebědragъ*, ktoré by vari mohli svedčiť o priebehu neutralizačného procesu už v IX. stor., t. j. v dobe počiatkov zániku koncových jerov. Lenže zápis *dragoroc* tesne predchádzajú zápisy nemeckých osobných mien: *amulpirc, irnpurc, kissiperga, ernipurc* ... Táto okolnosť by ukazovala, že formy slovanských osobných mien v Ev. Civ. typu *dragoroc* vznikli pod vplyvom zapisovania nemeckých osobných mien. O priebehu neutralizačného procesu pre starú slovenčinu nemožno usudzovať ani zo zápisu osadného názvu v Kolomanovej listine z r. 1109: *Podruc* : **Podrug* (etym. pozri *Po stopách* ..., 86). A to jednak preto, že nie je istá rekonštrukcia (D. Csanki, *Magyarország történelmi földrajza* ... III, 246 číta: *Podrug*, maď. *Padrag*), jednak preto, že názov sa nachádza v Zadunajsku, kde treba počítať s prítomnosťou južných Slovanov. Grafému *-c* reprezentuje koncové *-g* aj v maď. názvoch v XIII. stor. Napr. v r. 1258 máme *parlac* : **parlag* (dokl. v Szamota-Zsolnai, *Magyar oklevél szótár*, 749—750). Doklady, o ktoré sa opierame pri datovaní počiatkov neutralizačného procesu, uvádzame zo Zob. listiny z r. 1113 podľa prepisu Fejérpataky László, *Kálmán király oklevelei* (FejKKOkl), Budapest 1892. Tam je aj fotografia listiny, podľa ktorej možno si doklady kontrolovať.

[34]) J. M. Korabinsky, *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Hungarn* (1786), 65 n. uvádza doklad *Boleracz*, t. j. *Bolerac* z *Boleradz*, a to z **Bolerad-jь*. K problematike R. Krajčovič, *Boleradz či Boleraz*, Jazykovedný časopis 7 (1953) 63—84.

[35]) I. Kniezsa, *Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen*, AECO II, dokl. a výklad na str. 113 (u FejKKOkl na str. 59). Zo Zob. list. by sem patrila aj forma *Narat* (FejKKOkl 61): **Nerad*, ak je táto rekonštrukcia a etymológia J. Stanislava (*Slovenský juh v stredoveku* II, 257) správna. Pravda, je celkom možný aj výklad k maď. *nyar-* „topoľ". Pozri aj ŠmVd, str. 102, 480 n. V Zob. list. máme aj formu *Nevvic* : **Nevidź* < **Nevid-jь* (?). Potom však podoba *Nevidza* by bola novšia. Alebo koncové *-c* reprezentuje grafému *-g*? Tak je to v tejže listine aj pri zápise *Vvac*: **Vag*. Tieto doklady nie sú isté.

[36]) K list. ŠmVd 71—72. Tam je aj identifikácia a lokalizácia. V list. príslušné zápisy znejú: ... *terram Buczlai* ... *ad villam Buczlai* ... *et metam de Stipnic et de Sucsan* ... V uvedenej listine sú aj bezpečné doklady na zmenu *g* > *γ* ... *holobopatach* .., pozri tu pozn. 20, ... *Rizoi* ... *γrìčov*, a to z **Gričov*. K ident. pozri ŠmVd 66.

[37]) Stav znelostnej neutralizácie v slovenských nárečiach a stav v českých nárečiach ukazuje na fakt, že neutralizačný proces nezačal pôsobiť na území českého a slovenského jazyka rovnomerne. Predpoklad rozdielnej chronológie počiatkov tohto procesu má teda svoje opodstatnenie. Ku stavu v českých nárečiach pozri B. Havránek, *Nářečí česká*, Československá vlastivěda III, 122, 141, 173 n. Pravda, treba počítať aj s eventualitou, že neutralizačný proces v každej pozícii na celom území nezačal pôsobiť v tej istej dobe.

k týmto uzáverom: 1. do konca XI. stor. v hláskoslovnom systéme starej slovenčiny a češtiny jestvovala záverová velára *g*, 2. záver tejto veláry musel byť však v polovici XII. stor. porušený, a to rovnako v starej slovenčine ako v češtine. Svedčí o tom jednak výskyt bezpečných dokladov na zmenu $g > \gamma$ (najmä z jazykovej oblasti starej češtiny) a jednak datovanie vzniku počiatočných fáz neutralizácie (najmä na jazykovej oblasti starej slovenčiny), 3. prechod veláry *g* v znelú spirantu γ sa najpravdepodobnejšie na jazykovom území starej slovenčiny a češtiny realizoval v jazyku generácií, ktoré žili na rozhraní XI. a XII. stor.

III

Takto sme sa bezprostredne dostali pred otázku, z akých príčin došlo k narušeniu záveru veláry *g*, alebo ináč povedané, čo dalo impulz k prechodu veláry *g* v spirantu γ v rámci vývinu starej slovenčiny a češtiny na rozhraní XI. a XII. stor. Zodpovedať túto otázku nebude ľahké, pretože z rozhrania XI. a XII. stor. nie sú nateraz známe v hláskoslovnom systéme také vývinové procesy, ktoré by zákonite podmieňovali prechod veláry *g* v spirantu γ. Východisko pri hľadaní príčin zmeny $g > \gamma$ musíme teda hľadať v iných skutočnostiach.

Všeobecne je známe, že pred XII. stor. sa najviac zmien vykonalo v oblasti morfológie. V týchto dobách sa uskutočňovala prestavba morfologického systému najmä v deklinačnej sústave. Máme na mysli proces splývania pádov, ktorý sa realizoval v dôsledku rozrušenia psl. kmeňového deklinačného systému. Tento proces synkretizmu mohol však prebiehať len za predpokladu, že príslušná paradigma mala fonologicky pevný morfematický základ, t. j. fonémy na konci morfematického základu (na hranici morfém) museli zo stanoviska fonologického tvoriť určitý systém, a to i vtedy, keď zakončenie morfematického základu charakterizovali alternácie. Tento morfologický vývinový zreteľ bude východiskom našich ďalších úvah.

Keďže naša téma sa týka vývinu veláry *g*, je potrebné zistiť, aký systém tvorili veláry na konci morfematického základu v praslovanských nárečiach a v západoslovanskej skupine do konca XI. stor.

Systém velár na konci morfematického základu bol narušený už v dobe praslovanskej tzv. palatalizáciami. Najviac boli zasiahnuté *o*-kmene a *a*-kmene. Prvou palatalizáciou bol zasiahnutý vokatív. Pre zvláštne postavenie vokatívu možno predpokladať, že tento zásah pre morfologický systém nebol závažný. No po II. palatalizácii nastala na konci morfematického základu komplikovanejšia situácia. Vznikli tu alternácie typu: *ręka — ręćě*, *noga — noʒ́ě*, *muχa — muśě* (nom. — dat. a-km.). Na hranici morfém teda alternovali fonémy v dvojiciach *k/ć*, *g/ʒ́*, *χ/ś* a tvorili takýto systém:

$$\begin{array}{ll} k - ć & \chi - ś \\ g - ʒ́ & \end{array}$$

Ako vidno, podkladom tohto systému boli fonologicky pevné zväzky: členy párov *k - ć, g - ʒ́* spájala záverovosť, členy páru *χ - ś* zase trenosť. Okrem toho obidva členy jednotlivých dvojíc mohli byť znelé alebo neznelé. Palatálnosť a nepalatálnosť pre jednotlivé zväzky dvojíc v alternačnom systéme neboli rozhodujúce. Z uvedeného vysvitá, že na hranici morfém v alternačnom systéme z fonologických vlastností jednotlivých dvojíc ako prvky systémové vystupujú: znelosť — neznelosť a záverovosť — trenosť.

Iná situácia nastala v starej slovenčine a češtine, keď sa v rámci vývinu hláskoslovného systému týchto jazykov vykonala zmena *ʒ́* z II. palatalizácie v *ź*. Po tejto zmene sa alternačný systém rozrušil: *k/ć, g/ź, χ/š* (*š* < psl. *ś* v záp. skupine). V dvojici *g - ź* alternovala záverová a trená, a teda dvojica fonologicky čo do záverovosti a trenosti nezodpovedala ani dvojici *k - č*, ani dvojici *χ - š*. Takýto stav v dobe, keď ustálenosť morfematického základu bola najviac žiadúca, dlho sa udržať nemohol. Po určitom čase musela vzniknúť tendencia po vyrovnaní tejto nesystémovej alternačnej dvojice. Ako sme vyššie ukázali, pri vyrovnávaní alternačnej dvojice *g - ź* mohli sa aktualizovať tieto fonologické vlastnosti: palatálnosť — nepalatálnosť, znelosť — neznelosť, záverovosť — trenosť. Z uvedených fonologických vlastností nemohla predovšetkým rozhodnúť palatálnosť — nepalatálnosť, pretože nové *ź* v starej češtine a slovenčine ostávalo i naďalej mäkké,[38] a teda stav alternačných dvojíc čo do palatálnosti a nepalatálnosti bol taký istý ako pred zmenou *ʒ́ > ź*. Z tých istých príčin nemohla rozhodnúť ani vlastnosť znelosť — neznelosť. Nové *ź* bolo totiž znelé, a teda z hľadiska znelostného bol stav alternačných dvojíc taký istý ako pred zmenou *ʒ́ > ź*. Takto teda pri vyrovnávaní nesystémovej alternačnej dvojice *g - ź* mohli opäť rozhodnúť iba fonologické vlastnosti záverovosť — trenosť. Keďže zmena *ʒ́ > ź* bola z hľadiska hláskoslovného systémová, vyrovnanie nemohlo nastať v prospech záverovej veláry *g* (to by si vyžadovalo opätovnú zmenu *ź > ʒ́*), ale musela vzniknúť tendencia vyrovnať alternačnú dvojicu *g - ź* v prospech druhého člena — znelej spiranty. Výsledok tejto tendencie sa prejavil ako narušenie záveru veláry *g*, t. j. vznikla tu z *g* nová fonéma — znelá spiranta *γ*. Takto sa alternačný systém v deklinačnej sústave vyrovnal a fonologicky upevnil: *k/ć, γ/ź, χ/š (ruka — rućě, noγa — nožě, muχa — mušě)*.

Názorne celý tento proces možno vystihnúť takto:

I.		II.	III.	
k - ć	*χ - ś*		*k - ć*	*χ - š*
g - ʒ́				
		[*ʒ́ > ź*]		*γ - ź*

[38]) J. Gebauer, Hist. mluv. I, 467. Fr. Trávníček, Hist. mluv. čsl., 203—205 predpokladá, že *ć, ź, š* z II. palat. v starej češtine sa depalatalizovali okolo r. 1300.

Z uvedeného nám vyplýva, že nová fonéma γ sa objavila najprv na hranici morfém. Je tu teda otázka, ako sa táto fonéma dostala do ostatných pozícií miesto veláry *g*. Všeobecne možno povedať, že preniknutie fonémy γ do ostatných pozícií miesto *g* uľahčila medzi iným najmä tá okolnosť, že išlo o zmenu fonologickú.[39]) Totižto zmena $g > \gamma$, i keď bola spôsobená morfologickými činiteľmi, nebola ľahostajná pre hláskoslovný systém. Vznikom novej fonémy narušil sa rad velár. Zo starého radu $k - g : \chi$ vznikol rad nový $k - (g) : \chi - \gamma$.

Keďže nová fonéma γ vznikla z veláry *g*, v rade velár sa miesto fonémy *g* v hláskoslovnom systéme stalo labilným a existencia samotnej fonémy *g* závisela už len od toho, akí činitelia budú pôsobiť pri ďalšom vývine velárneho radu. Nazdávame sa, že o ďalšom osude fonémy *g* rozhodol najmä fakt, že v čase vzniku spiranty γ velára *g* sa vyskytovala iba pred tými konsonantmi a iba v tých slabikách, v ktorých sa vyskytovala nová fonéma γ. Tvary napr. *no-γa, no-γy, no-γu, no-γo, ro-γem* (< **rogъmь*), v slov. *roγom* a event. *roγmi* ukazujú, že spiranta γ mohla tvoriť slabiku iba s vokálmi *a, o, u, y, e* (< *ъ*) a že sa mohla vyskytovať pred sonórami. Velára *g* v starej češtine a slovenčine tvorila slabiky iba s tými istými vokálmi (*ga-da, go-ra, gu-ba, gy-ba-ti, geb-ky* ap.) a mohla sa vyskytovať pravidelne iba pred sonórami (*glava, grad, gmatati, gněvati, dvignu, gvězda* ap.).[40]) Medzi fonémami *g* a γ z hľadiska výskytu (z hľadiska hláskoslovného okolia v rámci slov) bol teda priamy vzťah.

Iba v hláskoslovnej skupine *-zg-* na území starej slovenčiny a, zdá sa, aj starej češtiny sa zmena $g > \gamma$ neuskutočnila rovnomerne.[41]) V starej slovenčine — ako sa domnievame — táto skupina zmenou $g - \gamma$ zasiahnutá nebola. Svedčia o tom najmä prípady: *miezga* < **mězga* (porov. *Miezgovce,*

---

[39]) Na otázku rozširovania novej fonémy γ z rozhrania morfém kládol v diskusii dôraz E. Pauliny. Rozpracovali sme ju na jeho podnet. Na to, že ide o zmenu fonologickú, upozornil už Ľ. Novák v štúdii *Zmena* g > h..., 25.

[40]) Týmto zisteniam zdanlivo odporujú niektoré slová v češtine i v slovenčine. Také sú napr. *hbitě, ohbí,* pri ktorých ide o zoskúpenie *g* + záverová. Tu však — ak nejde o nové slová — preniknutie fonémy γ vysvetľujeme si na základe toho, že bola tu živá etymologická súvislosť so slovami typu **ogъbъ > ogeb > oheb* alebo pod. V slovách typu *ogn > ogeň > oheň* napomáhali preniknutiu pádové formy: *ogňä, ogňü* atď., v ktorých *g* bolo pred sonorou. Podobne je tomu i pri slovách typu *líheň.* Slovo *herec* je novšie ako zmena $g > \gamma$. Je zaujímavé, že v slovenských nárečiach sa „bocian" nazýva popri *boγdan* aj *bogdan.* Zo stanoviska našich výkladov výskyt týchto foriem za istých podmienok má svoje odôvodnenie. Záležalo na tom, či sa slovo *bogdan* pociťovalo ako slovo zložené alebo nie. Ak sa pociťovalo ako zložené, t. j. *bog-dan* (čiže etym. súvislosť zložiek tohto slova so slovami *bog-* a *dať* bola živá) fonéma *g* nachádzala sa na rozhraní morfém, a teda pre preniknutie γ miesto *g* boli tu podmienky. Ak sa však toto slovo nepociťovalo ako zložené, potom skupina spoluhlások *-gd-* chápala sa ako zoskúpenie foném *g* + záverová v rámci jednej morfémy, a teda pre preniknutie miesto *g* nebolo tu podmienok. V prípade bogdan išlo by o pôvodné *g.* Miestny názov Bohdánovce (pri Trnave) v ľud. reči veľmi často má podobu Bogdánovce. Nazdávame sa, že z tých istých príčin.

[41]) K tomu porov. H. Bartek, *Príspevok...,* 114. Tu sa H. Bartek domnieva, že „ostalo nezmenené medzisamohláskové *-zg-*", na inom mieste hovorí, že zmene $g > h$ nepodľahla praslovanská skupina *-zg-* v prostriedku slov. My sa však nazdávame, že staré *-zg-* sa nezmenilo na rozhraní morfém.

okr. Bánovce n. B.),[42] *mozgy (mozgy), brýzgať, rozbrezglo sa* (svitlo) a. i., a z ďalšieho výkladu vysvitne, že treba sem zaradiť aj slovo *rázga* < **oȓzga*.[43]) Nerovnomerný vývin hláskoslovnej skupiny *-zg-* možno dobre sledovať aj v starej češtine. V starej češtine sa popri sebe vyskytujú: *mozh/mozk* (< **mozg*), *miezha/miezka* (< **mězga*)[44]) atď. Fr. Trávníček[45]) v týchto prípadoch pre najstaršie obdobie starej češtiny predpokladá kmeňové striedanie *-zg/-sk* od pôvodu. Takéto striedanie z hľadiska praslovančiny však v jednotlivých prípadoch niekedy ťažko dokazovať. Prítomnosť skupiny *-sk-* v typoch *mozk, miezka* atď. by sa mohla vyložiť aj tak, že ide o skupinu *-zg-*, ktorá v niektorých nárečiach starej češtiny systémovú zmenu *g* > *γ* prežila a neskôr po rozložení skupiny *-zg-* > *z-g* zvuk *g* bol substituovaný fonémou *-k-*, tak ako v iných prípadoch.

Ako si teda vysvetliť skutočnosť, že hlásková skupina *-zg-* nebola zmenou *g* > *γ* zasiahnutá rovnomerne?

Prípady zo slovenčiny, ako napr. gen. sg. *miazg-y, mozg-u, rázg-y* ap., v slovesách *brýzg-aš* ap. (proti typom *Rozháňovce*, okr. Košice, maď. *Rozgony*) ukazujú, že skupina *-zg-* nebola zmenou *g* > *γ* zasiahnutá iba na hranici morfém v polohe alternačnej. Doklady zo starej češtiny a

---

[42]) Podľa informácií A. Bujalku, pracovníka SAV, v ľud. reči jestvuje aj forma *Miezgovce*, zrejme teda ide o základ *miezga* < **mězga* (etym. Holub, Kopečný: *Etymologický slovník jazyka českého*, 226, ďalej skr. H-K). Názov je zároveň dokladom, že v slovenčine jestvovalo slovo *miezga* z pôv. psl. **mězga*. A. Bernolák v *Slowari* (*Slowar Slowensko-Česko-Laťinsko-Nemecko-Uhorskí*) II, str. 1404 uvádza formu *Mízga* — „succus arborens". Slovo zrejme prebral zo slovenských nárečí, pretože takejto formy v češtine ani v poľštine niet. M. Kálal (v *Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí*, 332) uvádza, že slová miazga a mľazga v niektorých slovenských nárečiach označujú to isté. Takýto stav je aj na východnom Slovensku (upozornil na to v diskusii I. Kotulič) a miestami aj v Liptove (podľa inf. M. Rúfusa). Možno sa teda domnievať, že slovo *miazga* je výslednicou kontaminácie pôvodného slova *miezga* so slovom *mľazga* a nie z poľštiny, ako sa to často myslí. Vývin *zg* > *zg* vysvetľujeme si ako výsledok tendencie vyrovnať zakončenie morfematického základu podľa záverovosti. K tomu porov. doklady z Liptova u J. Stanislava, *Liptovské nárečia*, 244 (priezvisko *Rázga, muazga*, ap.). Pravda, ani výklad *miazga* < *męzga* nie je nemožný. Pozri V. Vondrák, *Vergl. slav. gramm.* I, (vyd. 1.), 361 a H. Bartek, *Príspevok* ..., 114.

[43]) Etym. k *mozg-* u H-K, 232. Fr. Trávníček, Hist. mluv. čsl., 124 k slovenskej podobe *mozog* poznamenáva, že „slovenské *dz* ukazuje na nějaký vývoj zvláštní a jako ono není starobylé, tak zajistě ani ne *g*". K zmene *zg* > *zg* pozri našu predchádzajúcu poznámku. Táto zmena je na strednom Slovensku veľmi častá. Etym. k *brýzgať* u E. Bernekera, *Slav. etym. Wtb.* I, 93—94. Ľ. Novák teda toto slovo pokladá za onomatopoické neprávom. Porov. aj H. Bartek, *Príspevok* ..., 114. Etym. slova *brezg-* u Bernekera, c. d. 85 (*brěsk- / brězg-*); z hľadiska starej češtiny H-K, str. 316: *brěsk / brězg* (> *brězh*). Slovo jestvovalo aj v slovenčine. V Liptove *rozbresk / rozbrezg* má význam „úsvit" (M. Rúfus), podobne na strednom Slovensku: *rozbrezglo sa mi to v hlave* — „svitlo mi to v hlave" (J. Števček) event. *rozbräzglo* (z Gemera A. Keder) ap. Etym. k *rázga, rózga* > **oȓzga* (v H-K, str. 314—315 máme *rozg-ьje*, ale prípady so zač. *raz- / roz-* ukazujú na pôvodne **oȓzga*). Ľ. Novák (*Zmena* g > h ..., 22) slovo *rázga* práve pre prítomnosť *-g-* vykladá ako spätný vplyv maďarčiny. Slovo *rázga* sa však so svojím *raz-* < *oȓz-* organicky priraďuje k stredoslovenským typom *rażďie, lakeť*, a so svojím *-zg-* na rozhraní morfém zase k typom *mozg-y, miezg-a* atď. Je to teda zo stanoviska našich výkladov domáce slovo.

[44]) Fr. Trávníček, Hist. mluv. čsl., 124 n.

[45]) Tamže, 124.

slovenčiny zasa svedčia, že na hranici morfém, ako aj na hranici slovotvorných prvkov alternovalo *zg/žď* (<*ʒ́ǯ*).[46] Z toho nám vyplýva, že hláskoslovná skupina *-zg-* v rámci alternačného systému vystupovala ako alternačná jednotka *(zg - ʒ́ǯ)* a že s jej párom ju fonologicky spájala záverovosť, t. j. pre prechod $g > \gamma$ zo stanoviska našich výkladov v týchto pozíciách nebolo vlastne podmienok.

Prítomnosť skupiny *-zh-* za staré *-zg-* v starej češtine prezrádza, že táto skupina v dobe prechodu $g > \gamma$ v niektorých nárečiach starej češtiny nebola už chápaná ako alternačná jednotka. Domnievame sa, že pre rozklad tejto skupiny sa vytvorili podmienky vtedy, keď sa začala samostatne vyvíjať druhá zložka skupiny: *-ʒ́ǯ-* > *-žď-* > *ž-ď*. Podľa toho potom musel nastať rozklad aj skupiny *-zg-* > *z-g*. V takom prípade, pravda, musela sa nevyhnutne realizovať aj systémová zmena $g > \gamma$. Zároveň však v morfologickom systéme objavila sa nesystémová alternačná dvojica *(z)γ/(ž)ď*, ktorá musela byť zakrátko odstránená. Ďalší vývin ukazuje, že sa aktualizovali typy mozk, miezka ap., a teda že túto nesystémovú alternačnú dvojicu *(γ/ď)* nahradila alternačná dvojica zviazaná prítomnosťou záverovosti: *sk/žď*.

Takto teda po skončení procesu zmeny $g > \gamma$ a po skončení vývinu alternačnej skupiny *-zg-* z radu velár k - (g) : χ - γ vznikol systém

v starej slovenčine:		v starej češtine:	
k	χ	k	χ
g	γ		γ

Skutočnosť že pri velárach výskyt fonologicky zviazaných alternačných dvojíc bol v deklinačnej sústave i po zmene $g > \gamma$ ešte dlho javom aktuálnym a systémovým, možno presvedčivo dokázať tak zo slovenčiny ako z češtiny. V tých nárečových slovenských oblastiach, na ktorých sa vyskytujú prípady *noha* — lok. sg. *noze*, máme aj prípady *striga* — *striʒe*. Podobne v českých a moravských nárečiach *vika* > *viga* — *viʒe*, *muzika* > *muziga* — *muziʒe*.[47] Nová velára *g* v uvedených prípadoch alternuje s ʒ. Záverovosť ako fonologický dôležitý činiteľ v alternačnom systéme deklinačnej sústavy vystupuje teda i po zmene $g > \gamma$.

---

[46]) J. Gebauer, Hist. mluv. I, 455, 507 (dokl. *míždie, roždye* ap.), Fr. Trávníček, Hist. mluv. čsl., 117 n., 125, pozn. 47 má dokl. *zábřěždě* zrejme k *zábřězg*, pretože keby tu bolo *-sk* pôvodné, čakali by sme tvar so *-šč-* > *-šť-* a nie so *-žǯ* > *-žď-*. Porov. aj slovenské *roz-brezglo* a *briežďiť* „svitať".

[47]) V. Vážný, *Datív-lokál jednotného čísla ženských jmén podstatných tvrdých kmenu na -a* (*vzor* ryba) *v nářečích slovenských*, Slovanský sborník prof. Fr. Pastrnkovi, 171—175, dokl. na str. 174 (odvoláva sa tu na zápisky Csamblove). Pozri Ľ. Štúr, *Náuka reči*..., 15. K českým dokladom pozri Geb. I, 505 (má tu aj doklady zo slovenčiny a odvoláva sa na Hattalu, *Srov. mluv.*, 150—151).

IV

Podľa našich úvah by sme čakali, že v tých západoslovanských jazykoch, v ktorých sa v historických dobách neuskutočnila zmena ʒ́ z II. palatali*zácie v ź (>z)*, v hláskoslovnom systéme ostala pôvodná psl. velára. *g*. Takýto vývin podľa očakávania má stará poľština *(noga — noʒe, rog — roʒe)*, kašubština *(noga — noʒe)* a mala ho aj stará polabština (*nüdzé, rüdzai* — nom. pl. k *rog*, viď pozn.)[48]) Avšak iné pomery sú v pomoranskej slovinčine, najmä však v dolnej a hornej lužičtine.

V pomoranskej slovinčine, ako zisťuje Fried. Lorentz,[49]) staré ʒ́ z II. a III. palatalizácie (ako aj ʒ́ za psl. **dj*) splynuli a mali spoločný vývin: depalatalizovali sa a prešli v *z*. Máme tu *saza* < *saʒa (<*sadja)*, lok. sg. *roze* < *roʒe (<*rog-ě), droze, tarze* atď. Pôvodné tvrdé ʒ *(<* ʒ́*)* sa zachovalo v skupine *-zʒ-*, napr. lok. sg. *rozʒe* k *rozga* ap. Okrem toho v pomoranskej slovinčine máme z III. palatalizácie ʒ v slovách *ksǫc* < **kъnęʒ́ь* (gen. sg. však *ksąza*), *pǫʒe* < **pěnęʒ́-*.[50]) Tvar nom. sg. *ksǫc* zrejme z **kъnęʒ́ь* po zániku jerov a po neutralizácii ʒ > *c*. Tvary *ksǫc, pǫʒ-e* by ukazovali, že v starej pomoranskej slovinčine zmena ʒ > *z* sa začala až po vzniku neutralizácie.[51]) Na neskorší proces zmeny ʒ > *z* by poukazoval aj fakt, že v slovinských nárečiach sa miestami vyskytujú typy lok. sg. *tarze/tarʒe* vedľa seba. K výskytu týchto dvojtvarov F. Lorentz[52]) poznamenáva, že nadobúdajú prevahu iba v poslednom čase. To by svedčilo, že typy lok. sg. *tarʒe* sú novšie, že sa šíria zo susedných oblastí kašubských, event. poľských nárečí, ktoré v týchto polohách majú náležité ʒ. Takto by sa dala vysvetliť aj prítomnosť slov *ksǫc, pǫʒe*. Ťažko teda s istotou predpokladať, že v pomoranskej slovenčine v XII. stor. jestvovala alternačná dvojica *g* - ʒ.

Podobný stav máme aj v dolnej lužičtine. Tak ako v pomoranskej slovinčine psl. ʒ́ z II. a III. palatalizácie v dolnej lužičtine zmenilo sa v *z*. Pôvodné ʒ (nepalatálne) sa nám tu tiež zachovalo iba v skupine *-zʒ-* (napr. fem. na *-zga* majú lok. sg. *-zʒe: rozga — rozʒe, mězga — mězʒe* ap.). No na rozdiel od pomoranskej slovinčiny dolná lužičtina má iba typy *knĕz, penez, t. j. zmena* ʒ > *z* z III. palatalizácie nastala ešte pred vznikom neutralizácie. Prítomnosť alternačnej dvojice *g/*ʒ pre XII. stor. nemožno teda bezpečne predpokladať ani v deklinačnej sústave starej dolnej lužičtiny.

---

[48]) Doklady zo st. poľštiny J. Łoś, *Gramatyka polska* III, 29 n., 33 n. (a ďalej v príslušných kapitolách), zo st. kašubčiny F. Lorentz, *Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache* (Slavischer Grundriß, Berlin und Leipzig 1925), dokl. na str. 75, 150 (*noʒe*), pozri aj A. M. Seliščev, *Славянское языкознание I (западно-славянские языки)*, 304. Seliščev tu konštatuje, že v kašubčine v týchto prípadoch kolíše *z* i ʒ. K polabčine Seliščev, c. d., 431 (dat. sg. f. *nüdzé* ap.), na str. 438 (nom. pl. m. *rüdzai* k *rog*, atď.) a k pomoranskej slovinčine pozri F. Lorentz, *Slovinzische Grammatik*, 138—139.

[49]) F. Lorentz, *Geschichte...*, 77.

[50]) Doklady tamže, 77.

[51]) K tomu porov. A. M. Seliščev, *Слав. яз.* I, 304, F. Lorentz, *Slovinzische Grammatik*, 139, ku skloň. *ksǫc - ksǫza* tamže, 321.

[52]) F. Lorentz, *Geschichte...*, 75.

Právom sa teda možno spýtať, prečo v pomoranskej slovinčine a dolnej lužičtine nedošlo k zmene $g > \gamma$, keď niektoré okolnosti ukazujú, že v deklinačnej sústave týchto jazykov v XII. stor. alternovala dvojica *g - z*, t. j. tá istá alternačná dvojica, ktorá podľa našich výkladov bola príčinou zmeny $g > \gamma$ na území starej slovenčiny a češtiny.

Príčiny, prečo sa tak nestalo, väzia — ako sa domnievame — v osobitnom vývine alternačného systému, ktorý je charakteristický iba pre deklinačnú sústavu jazykov lechickej skupiny. Stav reflexov z II. palatalizácie v jazykoch lechickej skupiny ukazuje, že sa tu reflexy z II. palatalizácie depalatalizovali, takže v historických dobách mali sme tu alternácie: *k - c*, *g - ʒ/z*, *χ - š*.[53]

Je len otázka, kedy sa tak stalo.

Niektoré okolnosti svedčia, že depalatalizácia reflexov z II. palatalizácie v lechickej skupine sa mohla uskutočniť ešte pred vznikom asibilačného procesu, t. j. pred XIII. stor. Dôkazom toho je najmä výskyt tvarov s tvrdým *ʒ*, *c* ako výsledok II. palatalizácie na jednej strane (napr. lok. sg. m. *roʒe/roze* k *rog*, dat., lok. f. *noʒe/noze* k *noga*, *rozǯe* k *rozga*, *roce*, *ruce* k *ruka* atď.) a výskyt tvarov tohože rodu s mäkkým *ǯ*, *ć* ako výsledok asibilácie na strane druhej (napr. lok. sg. m. *groǯe*, *groźe* ku *grod*, *ploće*, *plośe* ku *plot*, dat., lok. f. *voǯe* k *voda*, *brozǯe* k *brozda*). Keby totiž reflexy z II. palatalizácie boli v čase vzniku asibilácie mäkké, boli by splynuli s palatálnymi afrikátami z asibilácie, a tak dnes by sme mali jednu výslednicu. Keďže dnes reflexy z II. palatalizácie sa líšia od reflexov z asibilácie práve prítomnosťou nepalatálnosti, to znamená, že museli byť depalatalizované už pred vznikom asibilácie, t. j. pred XIII. stor.[54] Možno teda predpokladať, že v XII. stor.

---

[53]) Seliščev, *Слав. яз.* I, 240—241 (horná a dolná lužičtina), 324 (poľština, kašubčina a pomoranská slovinčina). Konsonant *ʒ* z II. palat. bol tvrdý aj v polabčine. Dokl. Seliščev, *Слав. яз.* I, 431 (*nüdzé* = dat. sg. k *noga*, *rüdzai* = nom. pl. k *rog* ap.), Pozri aj Lorentz, *Slovinzische Gram....*, 138.

[54]) Podľa najnovšej historickej gramatiky poľského jazyka (Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławinski, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955) asibilácia typu *ď > ǯ*, *ť > ć* sa v starej poľštine vykonala v priebehu XII. stor. (tamže, 132 n.). Podľa toho teda so zreteľom na naše výklady fonémy *c*, *ʒ* z II. palat. museli byť v XII. stor. depalatalizované, čiže v XII. stor. boli tu alternácie *k / c*, *g / ʒ*, *ch / š*, t. j. alterácie fonologicky zviazané vlastnosťou nepalatálnosti. V tejto súvislosti treba poznamenať, že doteraz nie je uspokojivo vyriešená otázka, kedy sa depalatalizovali fonémy *c*, *ʒ* z II. palat. V spomenutej gramatike sa považuje za pravdepodobné, že tieto fonémy ešte v XV. stor. boli mäkké (tamže, 144 n.). Námietky proti tejto chronológii sme uviedli vyššie. Najnovšie najmä tí bádatelia, ktorí sa usilujú problémy vývinu jazyka riešiť fonologicky, predpokladajú, že zmena *ď > ǯ*, *ť > ć* (asibilácia) bola podmienená depalatalizáciou foném *ć*, *ǯ* z II. palat. a z psl. **tj*, **dj*. Prítomnosť tvrdých *c*, *ʒ* v systéme si vynútila vznik mäkkých *ć*, *ǯ*, aby sa tak v rámci mäkkostnej konsonantickej korelácie vyrovnali korelačné páry *s - ś*, *z - ź* ... *c - ć*, *ʒ - ǯ*. Z týchto výkladov nám logicky vyplýva, že pred vznikom asibilácie (z hľadiska vývinu poľského jazyka pred XIII. stor.) fonémy *c*, *ʒ* z II. palat. a z psl. **tj*, **dj* museli byť tvrdé. Takto sa túto problematiku usiluje riešiť z hľadiska slovenských nárečí E. Pauliny v štúdii *Vývin skupín ď, ť, ň, ľ + e, i v slovenčine* (Jazykovedný sborník 5, 1951, 140—159), Pravidlo na širšom základe sformuloval Ľ. Novák v doteraz nepublikovanom rukopise (uvádza ho E. Pauliny v cit. štúdii na str. 148; cit. rukopis sme v rukách nemali). Ako vidno tieto fonologické výklady sa s našimi výkladmi vzájomne doplňujú.

v deklinačnej sústave jazykov lechickej skupiny velárny rad na hranici morfém alternoval v dvojiciach: *k - c, g - ʒ, g - z, χ - š, zg - zʒ, sk - sc,* ktoré — ako vidno — fonologicky boli zviazané vlastnosťou n e p a l a t á l n o s t i. Všeobecne možno teda urobiť záver, že v rámci dvojíc alternačného systému velárneho radu v deklinačnej sústave jazykov lechickej skupiny ako systémový prvok vystupovala n e p a l a t á l n o s ť — (palatálnosť) a nie záverovosť — trenosť ako tomu bolo v starej slovenčine a češtine. Z toho nám logicky plynie, že v tomto alternačnom systéme nemusel vzniknúť impulz k vyrovnaniu dvojíc *g - z,* pretože obidva členy boli fonologicky spojené vlastnosťou nepalatálnosti. Ináč povedané pre prechod záverovej veláry *g* v znelú spirantu *γ* zo stanoviska našich výkladov nebolo v tomto alternačnom systéme podmienok.

Zvláštne pomery sú v h o r n e j l u ž i č t i n e. Hláskoslovný systém hornej lužičtiny sa na rozdiel od dolnej lužičtiny vyznačuje prítomnosťou fonémy *h* miesto psl. *g*. Na vznik tejto fonémy sú rozličné náhľady. Najnovšie T. L e h r - S p ł a w i ń s k i[55]) hornolužickú zmenu *g > γ (> h)* pokladá za jeden zo zjavov, ktoré poukazujú na spoločný vývin hornej lužičtiny s češtinou.

Ako sa tedy javí táto zmena zo stanoviska nášho poňatia otázky?

Prípady ako *knjaz,* lok. sg. *sněʒy,* dat., lok. sg. *noze, droze*[56]) atď. svedčia, že vývin reflexov mäkkých velár z II. a III. palatalizácie v hornej lužičtine mal spoločný vývin s dolnou lužičtinou a že teda impulz k zmene *g > γ* nemohol výjsť priamo z alternačného systému v deklinačnej sústave, ako to predpokladáme pre starú slovenčinu a češtinu.

Pri výklade hornolužickej zmeny *g > γ* vychádzame zo skutočnosti, že hornú lužičtinu charakterizuje na rozdiel od dolnej lužičtiny odlišný vývin velár v alternačnom systéme na hranici slovotvorných prvkov. V starej dolnej lužičtine boli tu alternácie *sk/šč, zg/žǯ,* dodnes prevážne jestvujúce v nárečiach. Horná lužičtina však miesto alternačných členov *šč, žǯ* má tu dnes *šć, žʒ́,* ktoré predpokladajú pred asibiláciou skupiny *šť, žď* (zrejme zo staršieho *žč, žǯ).*[57]) Treba pripomenúť, že vývin starých alternačných dvojíc *šč, žǯ* v *šť, žď* je charakteristický najmä pre starú češtinu. Z toho nám vyplýva, že pred asibiláciou, t. j. zhruba v dobe pred XIII. stor., alternačný systém velárneho radu vyznačoval sa v hornej lužičtine prítomnosťou dvojíc *sk/šť (< šč), zg/žď (< žǯ),* t. j. takých alternačných dvojíc, v ktorých nepalatálnosť nebola systémovým prvkom. V hornej lužičtine teda alternačný systém velárneho radu nebol taký jednotný ako v ostatných jazykoch lechickej skupiny. Obsahoval v sebe prvky, ktoré na jednej strane podporovali ten-

---

[55]) T. L e h r - S p ł a w i n s k i, *Język polski,* vyd. 2. Warszawa 1951, 49. Pozri aj S e l i š č e v, *Слав. яз.* I, 23.

[56]) J. P á t a, *Krátká příručka hornolužické srbštiny,* 25—26.

[57]) S e l i š č e v, Слав. яз. I, 229; M u k a, *Historische . . .,* 214—217 a zároveň tu pripomína „es wäre dann auch dies wieder ein Punkt, in dem die obersorbische mit der tschechischen und die niedersorbische mit der polnischen Sprache übereinstimmte".

denciu neporušiť dvojicu *g - z* (prítomnosť nepalatálnosti v dvojiciach *k - c*, *g - z*, *χ - š* v deklinačnom systéme). Na druhej strane boli zasa prameňom opačnej tendencie vyrovnať dvojicu *g - z* v prospech trenosti (prítomnosť dvojíc *sk - šť*, *zg - žď* na hranici slovotvorných prvkov). Za takýchto okolností, pravda, stačil pre impulz k prechodu aj vonkajší činiteľ. Nazdávame sa, že pre ďalšiu fázu vývinu alternačnej dvojice *g - z* bola rozhodujúca bezprostrednosť jazykovej oblasti už s vykonanou systémovou zmenou $g > \gamma$, t. j. jazyková oblasť starej češtiny. Zmeny $g > \gamma$ $(> h)$ v hornej lužičtine bola teda výslednicou vnútorných i vonkajších príčin.

Napokon treba ešte stanoviť približnú chronológiu tejto hornolužickej zmeny.

Z faktu, že táto zmena v hornej lužičtine predpokladá už hotovú systémovú zmenu $g > \gamma$ v starej češtine, plynie, že musela nastať až po zmene $g > \gamma$ v starej češtine, pravda, v dobe nie veľmi vzdialenej. Z hľadiska našich výkladov najvýhodnejšie podmienky pre prechod $g > \gamma$ v hornej lužičtine boli v dobe, keď alternovali dvojice *sk/šť*, *zg/žď*, t. j. keď bol princíp nepalatálnosti alternačného systému velár najvýraznejšie porušený. Tieto alternácie najaktuálnejšie mohli byť po zmene *šč* > *šť*, *žǯ* > *žď*, zhruba od pol. XII. stor. do doby, kým v skupinách *šť*, *žď* palatálne fonémy *ť*, *ď* nesplynuli s fonémami *ť*, *ď* v iných pozíciách a neprešli asibilačným procesom v *ć*, *ʒ́*, t. j. zhruba do polovice XIII. stor. Ukazuje sa, že najlepšie podmienky pre prechod $g > \gamma$ v hornej lužičtine boli v jazyku generácií, ktoré žili na rozhraní XII. a XIII. stor., event. v prvej polovici XIII. stor.

Pre hornú lužičtinu je príznačná zmena *-zg-* > *-zh-*. Domnievame sa, že táto zmena nastala z tých istých príčin ako v starej češtine. Tým, že v skupinách *šť*, *žď* fonémy *ť*, *ď* boli zasiahnuté asibilačným procesom rozrušila sa celistvosť uvedených alternačných jednotiek a každá fonéma sa začala chápať osobitne *(ž-ď, š-ť)*. Pravda, tento proces rozkladu alternačných jednotiek musel zasiahnuť aj alternačnú jednotku *zg* *(> z-g)*. Z toho nám však plynie, že velára *g* v alternačnej jednotke sa už nechápala ako jej organická súčasť, a teda že musela prejsť v znelú spirantu, tak ako fonéma *g* v iných polohách. Dôsledný výskyt typov *mozhi (> mozi,) rozha, mjezha*[58]) ap. v slovníku hornej lužičtiny charakter a priebeh takéhoto procesu skutočne potvrdzuje. Na skutočnosť, že fonologické vlastnosti záverovosť — trenosť neboli pre velárny rad v hornej lužičtine celkom ľahostajné poukazuje aj výskyt prípadov typu *figa* — lok. sg. *fiʒe*, Volga — lok. sg. *Volʒe*[59]) ap.

Rudolf Krajčovič (Bratislava)

---

[58]) K dokl. Zejler-Hórnik, *Łužiski serbski słownik* (W Budyšinje 1866), 381 (*mozh*, pl. *mozy*), Muka, *Historische* ..., 153 (*mjezha* - „Baumsaft", atď.).

[59]) Muka, *Historische* ..., *157*.

Geografa Bawarskiego *Lupiglaa* - *Głupogłowy*

Stanisław Urbańczyk (Kraków)

Pomimo wielkich trudności, jakie badaczom stawia zawiły układ nazw plemiennych oraz bardzo nieprecyzyjna ortografia tego niezwykłego źródła, raz po razie udaje się nowa szczęśliwa identyfikacja zapisów z realnymi punktami słowiańskich ziem. Zapis *Lupiglaa* przez długi czas należał do beznadziejnych. Przyznawali to otwarcie różni badacze. Niederle wyraził się w ten sposób: „Zcela záhadné zůstává jméno, umístění i příslušenství plemene, jejž geograf Bavorský uvedl jménem *Lupiglaa* s 30 hrady".[1]) Jeszcze w r. 1954 R. Turek pisze: „Jméno bude opět oříškem pro filologa; jako laiku se mi zdá, že jeho začátek upomíná na Libici, hlavní hradisko charvátsko-zličské domény, konec na Kladsko, důležité hradisko v severovýchodní, geograficky isolované části Charvátska".[2])

Wyzwanie rzucone przez Turka podjął J. Spal, który odczytał zagadkę w sposób, jak sądzę, szczęśliwy. Odrzucając łączenie tego zapisu z Igławą (tak Zeuss i Kucharski) oraz z rzeką Lupoglava w ZSRR (tak Szafarzyk), pisze ostatecznie: „Výklad je prostší: jde tu asi o přezdívku, buď *Głupa głava* — pl. *Głupy głavy*, kontaminací *Głupygłava-Lupiglaa* (*g* před velárním *ł* mohlo snadno zaniknout), nebo spíše *Lupigłava*, plur. *Lupigłavy*. Byla to složenina s první částí slovesnou (srov. *Pobipsy*), přezdívka kmenu, který „loupil hlavy", t. j. buď odíral, rozlupoval nebo snad kořistil, můžeme-li tento význam předpokládat už v oné době."[3]) Umieściłby to plemię w tej samej okolicy, co Turek.

Moim zdaniem, Spal niesłusznie niżej stawia lekcję *Głupogławy*. Wbrew pozorom odda ona lepsze usługi historykowi niż przez niego obrana. Myślę, że dobre świadectwo lekcji *Głupogławy* wystawia już sam ten fakt, że Spal bezwiednie dał tę samą propozycję, co ja w r. 1952. Taka zgodność dwóch ludzi, zupełnie przypadkowa, świadczy o tym, jak odczytanie jest pociągające i wbrew pozorom — oczywiste. Swój pogląd ogłosiłem w recenzji pracy R. Trautmanna: Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen. *Ex re* pewnego zapisu oświadczyłem tam: „*Lupegloue* słusznie chyba czyta jako *Głupogłowy*. Geografa Bawarskiego *Lupiglaa* są też chyba takimi *Głupogłowami*, por. *Glumpenau* w pow. nyskim."[4])

---

1) L. Niederle, *Původ a počátky Slovanů západních*, 122—123.
2) R. Turek, *K otázce českých kmenových území*, Slavia 23 (1954) 51.
3) J. Spal, *Jména západních Slovanů u Geografa Bavorského*, Slavia 24 (1955) 7.
4) S. Urbańczyk, Przegląd Zachodni 8 (1952) zesz. 7—8, 818.

Ta przygodna uwaga przeszła oczywiście niezauważona. Wspomniał o niej tylko R. Kiersnowski, i to jakby z zakłopotaniem.[5]) Nic to zresztą dziwnego, skoro propozycja moja nie została bliżej uzasadniona.

Głupogłowy — to fonetycznie postać polska, jej zaś czeski odpowiednik brzmiał pierwotnie *Glupoglavy*, później *Hlupohlavy*. Właśnie końcowa część zapisu *-glaa* zaleca uznać, że autor spisu plemion słyszał tę nazwę w postaci czeskiej, co jest zupełnie naturalne, Czesi bowiem i później nieraz byli podobnymi pośrednikami między światem niemieckim a słowiańskim. Jak niżej pokażę, prawidłowe posłyszenie słowiańskiej nazwy było dla Niemca bardzo trudne, toteż zniekształcenie członu *glava* na *glaa* nie może dziwić. Być może, iż powtarzanie się grupy *gl - gl* było przyczyną pominięcia w zapisie początkowego *g*. Co do *i* łączącego oba człony tyle można powiedzieć, że ze stanowiska teoretycznego jest ono dopuszczalne zamiast *o*, mamy bowiem trochę podobnych wahań (np. *Dalemir, Dalisław, Uniesław, Unisław, Bolebor, Bolibor, Tepliwoda*, obok mnóstwa nazw z łączącą samogłoską *-o-*). Inaczej mówiąc, nazwa nasza mogła mieć trzy odmianki: *Glupoglavy, Glupěglavy, Glupiglavy*. Który z tych wypadków zachodził w rzeczywistości, trudno powiedzieć, jest to zresztą dla historyka najzupełniej obojętne. Idzie o przybliżone, w tym wypadku na szczęście bardzo przybliżone zrównanie. Według mojego przekonania nazwa brzmiała *Glupoglavy*, a w literze *i* widzę także niemieckie zniekształcenia głoski *o*.

Geograf Bawarski przytacza naszą nazwę po *Fraganeo* a przed *Opolini* i *Golensizi*, co skłaniało m. in. Turka do umieszczenia Głupogłowów gdzieś na pograniczu Czech i Śląska. I rzeczywiście można wskazać tak położone Głupogłowy. Jest to dziś wieś położona w odległości około 3 km na zachód od Nysy na Śląsku. Właśnie średniowieczne zapisy tej nazwy podsunęły mi kiedyś zrównanie *Lupiglaa — Głupogłowy*.[6])

Przekazów jest sporo: *Glumbenglow* 1306 Grünh. Reg. nr 2912, *Glumpinglow* 1310 ib. nr 3122, *Glupengov* ib. nr 3107, *Glumpenglaw* pocz. XIV. w. Liber Fund. Episc. Vratisl. *Glupenglow* ib., *Glopengov* 1310 ib., *Glumpinglowe* 1320 ib., *Glopenglow* 1320 ib., *Glumpinglow* 1352 ib. Widzimy, jak wielkie trudności stawały przed pisarzami średniowiecznymi, zapewne Niemcami, gdy im przyszło zapisać nazwę słowiańską o bardziej niezwyczajnym brzmieniu, chociaż byli z nią osłuchani. Cóż dopiero mnich bawarski, który ją słyszał z ust nawet nie drugich, ani nie trzecich lecz jeszcze dalszych. Drugi komponent nazwy *-głowy* przybrał tu postać *glowe, glow, glaw, gow*. Z nich wariant *glove* jest najbliższy rzeczywistego brzmienia: *-głowy*. Składnik pierwszy był jeszcze kłopotliwszy: *glupen* (2 zapisy), *glopen* (2), *glum-*

---

[5]) R. Kiersnowski, *Plemiona Pomorza Zachodniego*, Slavia Antiqua 3 (1952) 105, przypisek 134.

[6]) Niemiecka nazwa tej wsi brzmiała od XVII w. *Glumpenau*, dziś urzędowo — *Głębinów*. Świadczy to nie tyle, że komisja ustalająca polską nazwę nie umiała poprawnie zrekonstruować średniowiecznych zapisów, ile raczej — że nie chciała wprowadzać nazwy dla mieszkańców kłopotliwej.

pen (1), *glumben* (1), *glumpin* (3). Ponieważ Niemcy często mieszali *u* i *o*, wobec tego *glupen* i *glopen* mamy prawo uważać za jeden wariant. Wobec mieszania *b* z *p* oraz *i* z *e*, możemy za drugi wariant uznać *glumpen, glumpin* i *glumben*, czyli do dyskusji pozostają dwa warianty: *glupen* i *glumpen*. Drugi z nich jest zniekształcony przez pojawienie się *m*, co bez wątpienia ma swoją przyczynę w fonetyce niemieckiej. Również i przekształcenie końca tego członu, w którym teoretycznie językoznawca może się spodziewać samogłosek *o, e* lub *i* a nie grupy *en* czy *in*, trzeba położyć na karb słowotwórstwa niemieckiego, por. np. *Kötschenbroda* w Miśnii. Te to nawyki wymowy niemieckiej doprowadziły do przekształcenia nazwy *Głupogłowy*, czy *Głupiegłowy* i *Głupigłowy* na *Glupinglove*, dalej *Glumpinglow, Glumpenglav, Glopengov* i wreszcie *Glumpenau*.

Nazwa nasza należała bez wątpienia do nazw przezwiskowych, była pierwotnie nazwą mieszkańców, a więc była używana w liczbie mnogiej, jak np. *Mlekojady, Konojady, Śmierdzigrochy, Kosmonosy, Holohlavy, Holonohy*.

Lokalizacja Głupogłowów pod Nysą nie przysparza żadnych kłopotów, przeciwnie, ma zalety. Jak wiadomo, Geograf wymienia nazwy chętnie wzdłuż ważniejszych dróg. Otóż z Pragi wiodła droga handlowa i wojenna przez Kłodzko, Nysę dalej na wschód do Koźla, które leżało już pewnie w ziemi Golęszyców. W tym punkcie droga rozwidlała się w trzech kierunkach: na północ do Opola, na wschód w kierunku Krakowa i na południe w głąb ziemi Golęszyców. Ze względu na takie rozwidlenie mógł Geograf wymienić Golęszyców bądź przed Opolanami, bądź po nich. *Głupogłowy* prawdopodobnie były najpierw nazwaniem jednej osady, ale może dobre położenie wysunęło jej mieszkańców na czoło okolicznego terytorium i nadało mu nazwę. Jak świadczy pomyślny rozwój pobliskiej Nysy, było to miejsce gospodarczo bardzo szczęśliwie dobrane. Być może, iż osada *Głupogłowy* podczas jakichś wojen polsko-czeskich podupadła i jej miejsce zajęła właśnie zorganizowana na prawie niemieckim Nysa. Takie drobne przesunięcia zdarzały się nieraz, czego pamiątką są dodatki *Stary* — *Nowy*, np. w Polsce *Stary Sącz* i *Nowy Sącz*.

Umieszczenie w tym punkcie plemienia Głupogłowów zapełnia lukę na mapie plemion śląskich. Nad Odrą znaliśmy po kolei: Golęszyców, Opolan, Ślężan, mieliśmy dalej na Dolnym Śląsku plemiona Trzebowian (koło Legnicy?), Dziadoszan (koło Głogowa), Bobrzan (nad Bobrem). Teren na południe od lasów i wzgórz (linia: Ślęża, Niemcza, Henryków, Niemodlin), które zapewne stanowiły południową granicę plemienia, czy związku plemiennego Ślężan, był dotąd niczym nie zapełniony (próbowano tam lokować „drugich" Charwatów). A było to terytorium ważne, ponieważ tamtędy biegł wspomniany już szlak handlowy.

Rozmiary terytorium i zaludnienie były chyba dość znaczne, skoro Geograf przypisuje Głupogłowom aż 30 grodów, gdy Opolanom 20, a Golęszycom 5. Trzeba by brać w rachubę teren pomiędzy dzisiejszą Białą i Prudnikiem na wschodzie a Kamieńcem, Bardem i Ząbkowicami na zachodzie. Liczby

grodów zresztą nie można brać dosłownie, bo, jak wiadomo, Geograf podaje czasem liczby fantastycznie wielkie, innym razem przesadnie małe. Napewno jednak nie jest to dużo w porównaniu z 20 grodami Opolan, których terytorium było raczej niewielkie i dość gęsto zalesione, a więc mniej odpowiednie dla osadnictwa.

Trzeba jeszcze wziąć pod uwagę inne *Głupogłowy*. Leżą one koło Litomierzyc, dzisiejsza ich nazwa brzmi *Úpohlavy*. To właśnie ich położenie, z daleka od drogi Praga—Opole, nie pozwala na utożsamienie z *Głupogłowami* Geografa Bawarskiego. One tylko pouczają, że taka nazwa mogła istnieć, że zatem nasze odczytanie zapisu *Lupiglaa* nie jest jedynie filologiczną sztuczką. Zapisy zaś źródłowe dzisiejszych Úpohlav, zebrane przez Profousa i Svobodę, również dowodzą, że średniowieczni pisarze mieli z nimi sporo kłopotu. Spotykamy bowiem tylko raz poprawny zapis: *Glupoglawi* r. 1233, później już *Hlutpoglaui* r. 1233, *Glupogla* r. 1239, *Vpohlaw* r. 1364.

Stanisław Urbańczyk (Kraków)

Elementy prozodii w dialektach kaszubskich

(iloczas, intonacja wyrazowa, przycisk wyrazowy)

Zdzisław Stieber (Warszawa)

1. Wiadomości o prozodii dialektów kaszubskich, rozpowszechnione wśród ogółu językoznawców — slawistów są nie tylko nieścisłe, ale nieraz po prostu błędne. Zawinił tu głównie, niezmiernie zresztą zasłużony i gruntowny badacz, Friedrich Lorentz, którego talent dialektologa zawiódł właśnie przy obserwacji zjawisk prozodii. Trudno się dziwić, że Lorentz nie stosował metody fonologicznej, nie była ona bowiem jeszcze znana w okresie, gdy zbierał materiały do swych prac, niemniej odbiło się to bardzo ujemnie na jego obserwacjach dotyczących iloczasu i intonacji. Zresztą współcześni Lorentzowi uczeni (G. Bronisch, M. Rudnicki, choć też jeszcze metody fonologicznej nie znali, dali nam o wiele prawdziwszy obraz prozodii zbadanych przez siebie gwar północno-kaszubskich.

Jak to wykazałem w artykule *Zagadnienia iloczasu kaszubskiego* (Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności 51, 1950, 503—505), już dokładna analiza materiałów Mikkoli i Lorentza, odnoszących się do (wymarłego dziś już) dialektu słowińskiego dowodzi jasno, że w dialekcie tym w końcu XIX w. prawdziwe fonologiczne różnice iloczasowe trzymały się tylko w odniesieniu do długich i krótkich *i*, *u* (*pjĭsac* — *pjišą*, *kŭpjic* — *küpją* itd.).

W kilkanaście lat po Lorentzu badał gwary słowińskie M. Rudnicki. Stwierdził on najzupełniej jasno, że pod wpływem silnego przycisku wyrazowego dawny iloczas słowiński zanikł zupełnie, a zastąpiły go różnice w długości samogłosek, zależne od miejsca przycisku. Tylko w odniesieniu do *i* proces zaniku iloczasu fonologicznego nie był jeszcze doprowadzony do końca.

Gdy chodzi o (również dziś wymarły) dialekt „Kabatków“, którym mówiono w północnej części powiatu lęborskiego, z samych tylko danych Lorentza wynika jasno, że iloczasu fonologicznego w nim już nie było, nawet w odniesieniu do *i*, *u*.

G. Bronisch w swojej doskonałej monografii gwar Jastarni i Boru na półwyspie Helskim stwierdził, że w roku 1893 istniała jeszcze wprawdzie fonologiczna różnica między długim a krótkim *i* w Borze (*vjĭskac* — *vjīščą*), ale nawet tej różnicy nie było już w oddalonej o 1 *km* od Boru wsi Jastarnia.

Z danych znanego działacza i gramatyka kaszubskiego, F. Cenowy, wynika jasno, że z początkiem drugiej połowy XIX wieku iloczas w północno-kaszubskich gwarach wprawdzie jeszcze istniał, ale pod wpływem silnego akcentu wyrazowego był już w stadiu zaniku.

Jeszcze przed napisaniem wymienionego artykułu w Sprawozdaniach PAU odbyłem wraz z moimi ówczesnymi asystentami, K. Dejną i W. Śmiechem, wycieczkę do czterech wsi na półwyspie Helskim lub u jego nasady (Wielka Wieś, Chałupy, Kuźnica, Jastarnia). Okazało się, że w 1950 r. w tych wsiach nie było już najmniejszego śladu iloczasu fonologicznego. Wprawdzie wtedy jeszcze dopatrywałem się na Helu pewnych śladów fonologicznej opozycji między długim a krótkim *u*, w czasie późniejszych wycieczek okazało się jednak, że obserwacje te były fałszywe. Przy całym krytycyzmie w stosunku do Lorentza podległem przecież jego sugestii. Dawne fonologiczne różnice iloczasowe są dziś w kaszubszczyźnie kontynuowane wyłącznie przez różnice barwy samogłosek *(a - å, e - ė, o - ȯ, ę - ǫ, ë - i, ë - u)*.

Prawie wszystko, co dotychczas powiedziałem, jest streszczeniem artykułu w Sprawozdaniach PAU, do którego odsyłam po dokładniejsze informacje.

Od r. 1954 prowadzi systematyczne badania nad dialektami kaszubskimi II Pracownia Dialektologiczna Zakładu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Warsawie, złożona obecnie z kierownika i 5 w pełni wykwalifikowanych asystentów. Pracownia zebrała dotychczas bardzo obfity materiał z całej północnej i środkowej Kaszubszczyzny (powiaty pucki, wejherowski, lęborski, kartuski). Wszędzie zwracaliśmy baczną uwagę na sprawy prozodii, ale nigdzie, nawet w Borze na Helu, nie znaleźliśmy już fonologicznego iloczasu. Wszędzie natomiast znaleźliśmy: 1. wyraźną zależność trwania samogłoski od miejsca akcentu, 2. równie wyraźny wpływ akcentu na barwę samogłosek. Tak np. dyftong *u̯e* < *o* występuje w niektórych gwarach w zasadzie tylko pod akcentem. Jak *e* brzmi w pozycji nie akcentowanej dawne krótkie *e*, które w pozycji akcentowanej brzmi w części gwar jak mniej lub więcej wyraźny dyftong *ei̯*. Są to więc stosunki przypominające mutatis mutandis stosunki panujące w innych dialektach czy językach o silnym przycisku wyrazowym (języki wschodnio-słowiańskie, dialekty wschodnio-bułgarskie, język górno-łużycki etc.).

Do niedawna byłem zdania, że kaszubskie *ë* niezależnie od miejsca akcentu wymawia się zawsze krótko, co by w jakimś stopniu świadczyło o utrzymaniu się iloczasu fonologicznego. I to jednak okazało sie złudzeniem. Zwłaszcza na północy, gdzie podług Lorentza w pełni się trzyma iloczas, wymowa *rē̈ba* < *rība* bynajmniej nie jest rzadka.

Jaki był powód zaniku iloczasu kaszubskiego? Na południowym wschodzie mógł tu oczywiście oddziaływać wpływ sąsiednich gwar polskich (kociewskich i borowiackich), które niewątpliwie już dawno iloczasu nie miały. Ale na północy przyczyna jest na pewno inna. Dzisiejszy akcent kaszubski, i to przede wszystkim północno-kaszubski, jest typowo dynamiczny, znacznie silniejszy od normalnego akcentu polskiego. Ta siła akcentu spowodowała znaczne różnice trwania między samogłoskami akcentowanymi i nie akcentowanymi. Te nowe różnice w trwaniu samogłosek musiały oczywiście zniszczyć dawne, niezależne od miejsca akcentu. Siła akcentu wyrazo-

wego powoduje na północy Kaszub często zanik samogłosek nie akcentowanych *(sri < sër'i, mńö < mełń'ő, i̯'ažbina < i̯'ažëbina* etc.).

Dla skontrolowania naszych spostrzeżeń poprosiliśmy o udział w kilku wyprawach dialektologicznych na Kaszuby młodego językoznawcę czeskiego, J. Petra. Uważaliśmy bowiem, że Czech, sam mówiący językiem iloczasowym, może być na różnice iloczasowe bardziej wrażliwy niż Polak. Ale obserwacje J. Petra były identyczne z naszymi.

2. Jak wiadomo, Lorentz stale też pisał o intonacjach wyrazowych w kaszubszczyźnie, których jednak inni badacze (Bronisch, Nitsch, Rudnicki, Lehr-Spławiński) nie słyszeli. Mogę tylko kategorycznie stwierdzić, że żadnych fonologicznych intonacji wyrazowych nigdzie nie słyszeliśmy. Istnieje oczywiście podwyższenie tonu samogłosek akcentowanych, podobnie jak w innych językach czy dialektach o silnym akcencie dynamicznym. Poza tym intonacje kaszubskie istniały tylko w fantazji Lorentza.

3. Na obszarze Kaszub mamy zasadniczo dwa typy akcentu wyrazowego. Jest on wszędzie dynamiczny, ale na całym południu jest umiejscowiony na zgłosce początkowej, gdy na północy jest ruchomy. Nasze obserwacje potwierdziły, pomijając drobne szczegóły, całkowicie to, co na ten temat napisał T. Lehr-Spławiński w swej pracy *Ze studiów nad akcentem pomorskim.*[1]) Na samym południu obszaru z akcentem ruchomym przeważa już stanowczo akcent inicjalny, wyjątki są tu już rzadkie (np. typ *por'enk, podvječ'órk, vąb'órk* itd.). Nie istnieje natomiast nigdzie na Kaszubach obszar z akcentem na drugiej od końca. Sąsiadujący od południowego wschodu z Kaszubami „Kociewiacy“ chcąc naśladować mowę Kaszubów zaczynają przede wszystkim akcentować pierwszą zgłoskę wyrazu.

Uwaga: Tradycyjnym zwyczajem traktuję tu zjawiska iloczasu, przycisku i intonacji jako zjawiska prozodii, choć jestem zdania, że przycisk i iloczas to zjawiska o tak różnej funkcji, że łączenie ich w jakąś grupę nie jest uzasadnione.

Zdzisław Stieber (Warszawa)

---

[1]) T. Lehr-Spławiński, *Studia nad akcentem pomorskim,* MPKJ, t. VI, Kraków 1913, 359—453.

Henryka Sienkiewicza *Krzyżacy*

Powieść klasyczna

Julian Krzyżanowski (Warszawa)

1. Powstawanie powieści

Henryk Sienkiewicz należy do pisarzy, którzy pracowali z maszynową nieledwie sprawnością. Pomysły twórcze zjawiały się w myśli wielkiego pisarza nagle, po czym przyoblekały się w słowo łatwo i szybko, na pozór bez wysiłku, choć w istocie wymagały wysiłku dużego. Inaczej natomiast było z jednym z dzieł jego szczytowych, z *Krzyżakami*. Praca nad nimi wypełniła mu cztery bite lata, od lutego 1896 do marca 1900, w rzeczy jednak samej objęła lat osiem, na których drugą połowę przypadło samo pisanie. Pierwszy bowiem pomysł jej zaświtał mu już w połowie r. 1892 i rychło potem zaczęło się żmudne studiowanie epoki. Rychło jednak zajęcia te trzeba było przerwać, bo wystąpiły przeszkody, które uwagę zwróciły w innym kierunku. Przeszkodom tym zawdzięczamy dwie... inne powieści Sienkiewicza, *Rodzinę Połanieckich* i *Quo vadis*. Bezpośrednio zaś po ukończeniu drugiej z nich stary zamiar narzucił się Sienkiewiczowi z taką siłą, że — jak się rzekło — zajął go na całe cztery lata.[1])

Zgodnie z wieloletnią praktyką pisarz nie czekał ukończenia całości, lecz od lutego 1897 drukował ją „spod ręki" w warszawskim „Tygodniku Ilustrowanym" i kilku dziennikach równocześnie. Pracę utrudniał mu niepospolicie jego wędrowny tryb życia — kartki bowiem powieści powstawały nie tylko w Polsce, w Warszawie i Zakopanem, ale również — i to przeważnie — w Austrii, Francji, Szwajcarii i Włoszech — w środowisku hotelowym i pensjonatowym, gdzie można się było skupić i żyć wyłącznie w świecie własnej wyobraźni. Stamtąd to, z dala, śledził tok druku i niezawsze był z niego zadowolony. Do przyjaciela, M. Gawalewicza, redaktora „Tygodnika Ilustrowanego" pisał stroskany:

„Piszę znów do Was z prośbą, abyście wzięli w kupę korektę. Jestem od dawna otrzaskany z jej błędami i mało na nie wrażliwy, ale czasem omyłki w Krzyżakach zbyt psują rzecz. W przedostatnim numerze zamiast »pojadę na Mazury« wydrukowano »na mamry« co jest prostym bezsensem. W ostatnim opat zamiast mówić »czy świecki człowiek może co z Tajemnic boskich wymiarkować«, mówi »wywnioskować«, a to znów jest wyrażenie oderwane,

---

1) Informacje źródłowe o powstawaniu powieści podaje J. Krzyżanowski: Henryk Sienkiewicz. *Kalendarz życia i twórczości*. Warszawa[2] 1956.

filozoficzne niemożliwe w ustach człowieka z owych czasów i psujące charakter opowiadania."[2]) A i później, gdy wreszcie 10. III. 1900 w Parc St. Maur pod Paryżem napisać mógł na ostatnim arkusiku uroczyste „koniec" — do końca właściwego roboty było dość jeszcze daleko. Oto na ogromnych płachtach odbitki „Tygodnikowej" trzeba było robić poprawki, usuwać rażące błędy. Tak że gdy wreszcie w połowie roku ukazała się całość w czterech tomach, przedstawiała się ona daleko korzystniej niż którakolwiek z dawniejszych powieści Sienkiewicza. Jakkolwiek na tekst naprawdę poprawny Krzyżaków wypadło czekać jeszcze pół wieku.

Na karcie tytułowej z r. 1900 widnieje dopisek „Wydanie jubileuszowe". Ma on swój sens wieloraki i pozostaje w ścisłym związku z powstaniem powieści i jej przeznaczeniem. W r. 1897 mianowicie, gdy Sienkiewicz miał pierwszy jej tom gotów, przyjaciele postanowili uroczyście święcić 25ciolecie pracy znakomitego pisarza. On sam jednak spojrzał na to inaczej — i to z dwu względów. Zajęty był podówczas realizacją sprawy, którą zaprojektował o kilkanaście lat wcześniej, wzniesieniem pomnika Mickiewicza w Warszawie. Nie chciał, by jego jubileusz własny związał się ze stuleciem urodzin uwielbianego poety. Prócz tego chciał w jubileuszu własnym wziąć udział czynny — postanowił go uświetnić nową, wielką powieścią, właśnie *Krzyżakami.* I dlatego to prosił, by jubileusz ten przesunięto na r. 1900. A gdy powieść była gotowa, jej epilog, opis bitwy pod Grunwaldem, sam odczytywał, 27 kwietnia w Krakowie, w trzy dni zaś później we Lwowie, przeznaczając dochód z pierwszego na „Dom Matejki", z drugiego na pomnik Mickiewicza. W ten sposób ukazanie się wielkiej powieści stało się wydarzeniem istotnie jubileuszowym.

2. Źródła „Kryżaków"

Krzyżacy mają podtytuł „powieść historyczna", z kolei więc zająć się trzeba odpowiedzią na pytanie, co podtytuł ten znaczy.

Powieść historyczna, na pozór odległa od współczesnej, w gruncie rzeczy jest wyrazem tej samej postawy pisarza i stawia mu takie same zadania. Tym się tłumaczy, że zazwyczaj ci sami ludzie pisują i powieści historyczne i współczesne i robią to albo równie dobrze, albo równie źle. Nie tylko tedy Kraszewski, Sienkiewicz i Żeromski pracowali na obydwu polach, ale nawet pisarze tak głęboko tkwiący w nurcie współczesności, jak B. Prus i E. Orzeszkowa podejmowali wycieczki w dziedzinę przeszłości i to nawet tak odległej, jak dzieje Egiptu (w *Faraonie*) lub Grecji starożytnej (w *Czcicielu potęgi*). Podobnie bowiem jak od twórcy powieści współczesnej wymagamy dokładnej znajomości epoki, w której żyje, tak samo od autora powieści historycznej żądamy równie bezbłędnej orientacji w epoce, którą w dziele swym przedstawia. Pierwszy musi obserwować życie i rozumieć siły, które o jego prze-

---

[2]) H. Sienkiewicz: *Dzieła. Wydanie zbiorowe,* Warszawa 1948—1955. List do Gawalewicza, t. 55, s. 191.

biegu stanowią, a których charakter poznaje przede wszystkim może z prasy, z dokumentów, które nazywamy artykułami i wiadomościami dziennikarskimi. Drugi ma inne pole obserwacji, portrety i pomniki, dokumenty archiwalne i pamiętnikarskie, nadto zaś dzieła historyczne, naukowo wyjaśniające, jakie to siły i w jaki sposób kształtowały przebieg procesów historycznych. Pierwszy ma zazwyczaj zainteresowania raczej publicystyczne, drugi raczej historyczne, może naukowo-historyczne. Obaj jednak muszą jednakowo jasno i wyraźnie widzieć i z jednakową wyrazistością i prawdą przedstawiać to, co dostrzegają w życiu przez siebie przedstawianym, bez względu na to, czy mówią o Polsce z epoki sochy czy traktorów. I obydwóm stawiamy to samo pytanie: czy to tak naprawdę jest lub było, jak czytamy na kartach powieści. W wypadku powieści współczesnej odpowiedzi szukamy w naszej własnej znajomości życia, która jest na ogół taka sama jak u pisarza; w wypadku historycznej wierność obrazu sprawdzamy, badając jej źródła.

Wskutek tego źródłami powieści historycznych Sienkiewicza zajmowano się dużo ale tylko „Trylogii“, — *Quo vadis*, sprawa zaś *Krzyżaków* dotąd leży odłogiem.[3]) W takim stanie rzeczy w uwagach obecnych ograniczyć się trzeba do kilku tylko pozycyj bardzo charakterystycznych, by z przeprowadzonych obserwacji odpowiedzieć na pytanie, jak wygląda i na czym polega prawda o epoce wybranej przez twórcę *Krzyżaków*.

Zaniedbanie nauki w tej dziedzinie można by już dzisiaj odrobić, mamy bowiem dokument, pozwalający uchwycić duży zrąb lektury, przez którą Sienkiewicz musiał się przekopać w czasie swych studiów nad czasami Jadwigi i Jagiełły. Zachowały się mianowicie listy Sienkiewicza do H. Dynowskiego, bibliotekarza zbiorów Kronenberga w Warszawie, z podziękowaniem na wypożyczone książki,[4]) wymieniający tuzin dzieł polskich i obcych. Ale to cząstka zaledwie, nie obejmuje ona bowiem prac innych, podstawowych. Do tych zaś innych należą dwie księgi, każda na swój sposób monumentalna, bez których powstanie Krzyżaków byłoby nie do pomyślenia. Pierwsza — to *Historia Polski* Jana Długosza, człowieka epoce powieści bardzo bliskiego, i to człowieka, który w młodości oglądał starego Władysława Jagiełłę a jako bliski współpracownik potężnego i wszechwładnego ministra, kardynala Oleśnickiego, w sprawy epoki był wtajemniczony jak nikt inny. I temu to właśnie kronikarzowi Sienkiewicz zawdzięcza zarówno atmosferę swego dzieła, jak mnóstwo szczegółów o stosunkach politycznych i życiu obyczajowym, dworskim, kościelnym, rycerskim. Jego też śladami poszedł, gdy obrazem Grunwaldu powieść zamykał.

Do wielkiej tradycji znakomitego historyka średniowiecznego nawiązał

[3]) Rychło po ukazaniu się powieści poczęto zajmować się źródłem pomysłu ocalenia Zbyszka. Sprawie tej poświęcono jakieś pół tuzina rozpraw, niewątpliwie cennych, ale nie wyjaśniających zagadnienia, które wywodzi się nie tylko z dokumentów prawnych, ale i z tradycji powieściowej. Chodzi tu o nieznaną badaczom powieść Piotra J. Bykowskiego *Słoboda* (Warszawa 1883). Pierwszą próbę ustalenia walorów historycznych w *Krzyżakach* dał prof. Stefan Kuczyński w „Przeglądzie Zachodnim“ w r. (dopiero!) 1955.

[4]) *Dzieła* j. w. 55, s. 184—185.

w czasach, gdy Sienkiewicz był chłopcem, Karol Szajnocha, autor *Jadwigi i Jagiełły* (1855), olbrzymiego, malowniczego, z rozmachem powieściowym malowanego obrazu czasów Jagiełły. W dziele tym autor *Krzyżaków* znalazł, prócz mnóstwa szczegółów, które obficie wyzyskał, wspaniałą wizję krainy, pokrytej ogromnymi puszczami, których szum słyszy się na kartach powieści ustawicznie, oraz bardzo wnikliwą charakterystykę rycerstwa polskiego, jeszcze nie przekształconego w późniejszą szlachtę, gospodarzącą na roli. Szajnosze nadto zawdzięczał niewątpliwie koncepcję potężnego państwa, przez połączenie z Litwą rosnącego w siły i zdolnego zwycięsko zmierzyć się z potęgą Zakonu, wobec której wysiłki ostanich Piastów w w. XIV były bezradne.

Znajomość i samej powieści i korespondencji Sienkiewicza pozwolą wskazać sporo innych jeszcze źródeł, pomocniczych. Z listów tedy do przyjaciela, znakomitego historyka, Stanisława Smolki, dowiadujemy się, jak skwapliwie pisarz rozczytywał się w jego studiach krzyżackich. Drobny zaś szczegół w tekście *Krzyżaków* odsłania wydawnictwa źródłowe, do których autor ich sięgał. W opisie rynku krakowskiego, oglądanego oczyma rycerzy z Bogdańca, czytamy: „sukiennice, ratusz z olbrzymią piwnicą, w której sprzedawano piwo świdnickie, dżinghus“.[5]) Wyrazu ostatniego darmo by szukać nawet w „Słowniku Warszawskim“, gdzie język *Krzyżaków* wyzyskano starannie. Dopiero przy pomocy zawodowego znawcy średniowiecza dowiedzieć się można, iż chodzi tu o siedzibę ławy miejskiej, sądu (niem. dinghaus), tak nazwaną w wydawnictwie *Najstarsze księgi i rachunki m. Krakowa* (1878 p. IV).[6])

Powieść historyczna, jak każde zresztą dzieło sztuki, nawet w drobnych motywach i szczegółach, rzadko idzie za jednym źródłem. Wiedza o przeszłości jej twórcy wywodzi się bowiem z najrozmaitszych dziedzin, z których wymieniło się tutaj m. in. portrety i pomniki. Na tym zaś polu ludzie czasów Sienkiewicza mieli niezastąpionego przewodnika w znakomitym malarzu krakowskim, Janie Matejce, który wskrzeszał przeszłość nie tylko w budzących podziw płótnach, ale również w pracach bardzo specjalnych, sięgających w dziedzinę historii sztuki, przynoszących wyniki wieloletnich studiów muzealnych i archiwalnych. Były to ogromne albumy z portretami królów i książąt polskich, odtwarzanymi często na podstawie nie tylko nagrobów ale i pieczęci, oraz albumy dawnych strojów, przeniesionych z dawnych obrazów i pomników. I te właśnie materiały odbiły się w *Krzyżakach*, podobnie jak znajomość obrazów mistrza krakowskiego, z „Bitwą pod Grunwaldem“ na miejscu naczelnym. Pokwitowaniem tego drugiego był odczyt krakowski w Sukiennicach w r. 1900. „Grunwald“ swój prelegent odczytywał przed płótnem Matejki.

A wreszcie jedno jeszcze. Powieściopisarz historyczny korzysta zawsze z pewnego przywileju, niedostępnego twórcy powieści współczesnej. Do obrazów swych wprowadzać może, czy nawet musi, jakąś ilość pierwiastków z ota-

---

[5]) *Dzieła* j. w. 23, s. 68.

[6]) Informację tę zawdzięczam koleżeńskiej uczynności Aleksandra Gieysztora, prof. Uniw. Warsz.

czającej go rzeczywistości. Jeśli robi to oględnie, unikając anachronizmów, jaskrawych nieprawdopodobieństw, jego dzieło nie budzi żadnych sprzeciwów, wydając się doskonałą jednością artystyczną. A tak właśnie jest w *Krzyżakach*, w których oko zawodowego badacza zjawisk literackich dostrzega sporo składników, uhistorycznionych — by tak rzec — przez autora.

Znamy tedy obyczaj Sienkiewicza, polegający na rozczytywaniu się w Homerze, ilekroć rozpoczynał swe wielkie prace powieściowe. Na *Krzyżakach* zwyczaj ten odbił się w znanym obrazie pogromu w Szczytnie, gdy haniebną prowokacją doprowadzony do rozpaczy Jurand krwawo rozprawia się z prześladowcami. Źródłem literackim tego pomysłu jest rzeź gachów na Itace w końcowej księdze *Odyssei* i drobiazgowa analiza porównawcza wykazuje tu sporo szczegółów wspólnych, rezultat rozczytywania się powieściopisarza w epopei greckiej.

I jeszcze jeden drobiazg przypomnieć warto. Historia Zbyszka odbiega od zwykłego u Sienkiewicza schematu budowania miłości, gdzie on i ona, rozdzieleni wrogimi siłami, przechodzą przez mnóstwo przygód, nim się połączą małżeństwem. W *Krzyżakach* mamy „trójkąt": Zbyszko-Danusia-Jagienka. W powieściach dawniejszych analogiczny motyw to: Wołodyjowski-Anusia-Basia, ale ujęty inaczej, nawet całkiem inaczej. Historia Zbyszka bardziej przypomina sytuację Dawida Copperfielda w powieści K. Dickensa pod tym tytułem, przypuścić więc wolno, iż sam pomysł wywodzi się z powieści angielskiej. W ten zaś sposób wachlarz źródeł *Krzyżaków* obejmuje nie tylko dokumenty historyczne.

3. Dawne życie — dawne sprawy

Badanie źródeł powieści historycznej ma swój sens naukowy wówczas tylko, gdy nie poprzestaje na ustaleniu takich czy innych ciekawostek, lecz gdy pozwala zrozumieć istotę całego dzieła jako zgodną z rzeczywistością, odległą wprawdzie lecz dostępną nam dzięki poznaniu naukowemu.

Rzeczywistość zaś polska na przełomie w. XIV i XV występuje w Krzyżakach jako obraz niezwykle obszerny i bogaty, ale zarazem wysoce skomplikowany. Inne czasy, inni ludzie, inne stosunki.

Powieść tedy wprowadza strukturę państwa feudalnego z jej najrozmaitszymi warstwami społecznymi, znamiennymi dla epoki. Para królewska i rody książęce Mazowsza, prowadzące swą własną politykę; możnowładztwo duchowne i świeckie; rycerstwo chciwe przygód i bogactw; zasobne mieszczaństwo; chłopi wreszcie siedzący w swych kurnych chatach, od których dwory „dziedziców" nie są co prawda lepsze, oto stany średniowieczne, z których składa się państwo, przechodzące z dawnego, piastowskiego stadium rozwojowego w inne, bardziej nowoczesne. Powieść skupia wprawdzie uwagę na stanie rycerskim, ale przez wprowadzenie starego, wypróbowanego wątku podróży wprowadza panoramiczne ujęcie całości. Przed oczyma czytelnika przewijają się tedy trzy, a licząc i Malbork, cztery dwory panujących, jako ośrodki nowej

kultury; obok nich jednak akcja toczy się po dworach rycerstwa zamożnego i chudopachołków, w klasztorach i gospodach, nade wszystko zaś na bezkresnych drogach, które toną w puszczach i są istną krainą nieustannych przygód.

W środowiskach tych przewija się ogromny tłum ludzki, reprezentujący wszystkie stany, zajęty swymi sprawami, i żyjący swym własnym życiem. Panujących ukazują tedy uroczystości dworskie, uczty, łowy, turnieje, wśród których dużą rolę odgrywa „sąd boży". Stan rycerski i mieszczanie rozwiązują — wedle swego rozumienia — sprawy polityczne i ekonomiczne. Zdala, od czasu do czasu, spotyka się chłopów, pracowitych a ostrożnych, gotowych do odparcia niebezpieczeństw, z którymi są otrzaskani.

Skupiwszy uwagę na dwu dziedzicach z Bogdańca, niedobitkach licznego niegdyś rodu na pograniczu Wielkopolski i Śląska, powieść wprowadza ich w kontakty z kilkudziesięciu innymi ludźmi, by wybrać wśród nich Juranda ze Spychowa, na pograniczu mazowiecko-pruskim (krzyżackim) i w ten sposób stworzyć dwa ogniska elipsy, po której przebiega akcja *Krzyżaków*, zasięgiem swym obejmująca sprawy, o których mówiło się dotąd i do których przejdzie się w rozważaniach dalszych. Owe zaś dwa ogniska skupiają przedstawicieli różnych stanów i różnych kultur obyczajowych, przy czym i jedno i drugie ma swoją własną i odrębną doniosłość.

Ognisko tedy bogdanieckie wprowadza stan rycerski w jego codziennym bytowaniu pokojowym, w dużej mierze pionierskim, krajowi bowiem brak rąk roboczych i każda ich para ceni się na wagę złota. Tak jest w dźwigającym się z upadku Bogdańcu, i niewiele lepiej w doskonale zagospodarowanych Zgorzelicach i po innych wsiach okolicznych. Ośrodek zaś drugi, gródek w Spychowie, wprowadza to samo rycerstwo ale na stopie zbrojnej, na pograniczu bowiem krzyżackim wojna podjazdowa trwa stale i nie wygasa. W taki to sposób powieść demonstruje dwa oblicza stanu rycerskiego, który powoli poczyna przekształcać strukturę ekonomiczną państwa, by w lat kilkadziesiąt później, wzmógłszy się majątkowo, pomyśleć o przywilejach politycznych.

O rozwoju życia stanowią jednak przede wszystkim ludzie i oni w powieści wysuwają się na plan pierwszy ze swymi właściwościami zarówno osobistymi jak klasowymi. Niewiele jest wśród nich przedstawicieli możnowładztwa polskiego, ale autor darzy ich dużą sympatią, co zrozumiałe, gdy się pamięta, z jakim uznaniem Szajnocha mówił o tych pionierach wielkości Polski renesansowej. O wielkim takcie artystycznym Sienkiewicza świadczy to, że na ich czoło wysunął dobrotliwego osiłka, Powałę z Taczewa, a nie Zawiszę Czarnego, dla którego literatura nasza zawsze żywiła duży sentyment, do którego natomiast nigdy jakoś nie miała szczęścia.

Stan natomiast rycerski, w świecie powieści wysunięty na plan pierwszy, to kilkunastu ludzi, znakomicie sportretowanych i zindywidualizowanych, a całkowicie od siebie różnych. Dość przypomnieć trzech rówieśników, Maćka, Zycha i Juranda, by dojrzeć jak na dłoni różnice między nimi; a to samo powiedzieć by można o Zbyszku i pobitych przezeń rywalach, Wilku i Cztanie. Obok tych „dziedziców", chciwych mienia, zabawy, przygód rycer-

skich czy po prostu pijatyki, oko pisarza dostrzega postaci inne, różne, chudopachołków, którzy z biegiem lat wyrosną ponad swe otoczenie. Ich przedstawicielem w *Krzyżakach* jest giermek Zbyszków, Hlawa-Głowacz, wyraz czeskofilskich skłonności pisarza, rewanżującego się w ten „jubileuszowy" sposób swoim czeskim wielbicielom. Głowacz wrasta w rycerstwo polskie i synowie czy wnuki dzierżawcy Spychowa może tylko w legendzie herbowej przechowają pamięć, skąd ród pochodził.

Że zaś stan rycerski występuje w *Krzyżakach* jako trzon narodu, to zrozumiałe. Pisarz orientował się doskonale w dziejach Polski i wiedział, iż stan ten miał przez wieki stanowić o jej losach. Wiedział o tym choćby znowuż od Szajnochy, który w dziele swym panom małopolskim przeciwstawia wielkopolską szarą brać szlachecką. Stan ten powieść ukazuje zresztą w stadium, gdy „dziedzic" czy „ojcowic" byli jeszcze żywiołem państwowotwórczym, przed przekształceniem się w „kupców a rataji", jak cały ten proces społeczny drwiąco określi grubo później Jan Kochanowski.

Stan ten potężniał — jak wiadomo — dzięki pomocy Kościoła, z niego bowiem rekrutowali się przedstawiciele kleru, co utrwaliło późniejsze przysłowie „kto ma księdza w rodzie, temu bieda nie dobodzie". Sienkiewicz pamiętał je widocznie, gdy wprowadzał na scenę powieści potężnego opata, niewątpliwie benedyktyńskiego, krewniaka panów z Bogdańca i pośrednio twórcę ich świetności. Wszak majątek, pozostawiony przez wielmożę zakonnego chrześniaczce, Jagience, dostanie się ostatecznie dzieciom jej i Zbyszka, panom z Bogdańca. Wspaniałą tę figurę wywieść by można również od dzieła Szajnochy, a raczej — za jego pośrednictwem — od biskupów, których, trudno powiedzieć, portrety czy karykatury, nakreślił zjadliwy kronikarz, Janko Czarnkowa. Obok krewkiego purpurata, który z mieczem miał więcej do czynienia niż z krzyżem, powieść wprowadza jednak również innych przedstawicieli kleru, takich jak kapelan Jurandów, ks. Kaleb, którym — jako przedstawicielem mistycyzmu średniowiecznego — zachwycała się M. Konopnicka.[7]) Do klasy tej należy wreszcie i wędrowny kleryk, Sanderus. Ale to inna sprawa.

Autor *Krzyżaków* wiedział doskonale, iż nasz feudalizm, nasze średniowiecze, różniło się znacznie od tego, co było wytworem średniowiecza w Europie zachodniej. Przyjmował jednak, że obok różnic istniały podobieństwa, typowe dla epoki, i zdecydował się je do powieści wprowadzić. Dla podkreślenia jednak ich odrębności czy niezwykłości, zaakcentował ich pochodzenie obce zarówno w obrazie kleru jak rycerstwa. W obydwu zresztą wypadkach szedł nie tylko za głosem historii ile za starą i jarą tradycją literacką.

Tradycja ta zaś obejmuje świetne, żywe ilustrace spraw, które stały się kamieniem obrazy dla szermierzy Reformacji. Zwalczali oni katolicyzm ze względu na uprawiane przez Rzym świętokupstwo, handel świętościami, sprzedaż odpustów i bardzo zabawnych relikwii. Na lat 150 przed Lutrem praktyki

---

[7]) M. Konopnicka: *Trzy studia.* Warszawa 1902.

te wyśmiewał w *Dekameronie* Boccaccio i z tego właśnie źródła wywodzi się Sonderus, przekupień odpustów i relikwii, szalbierz, który kończy swą karierę jako golibroda rycerski.

Jego zaś odpowiednikiem w świecie rycerzy jest jego chlebodawca, de Lorche, przybysz z Lotaryngii, a więc przedstawiciel średniowiecznej kultury francuskiej. W kulturze tej zjawiskiem normalnym był „błędny rycerz", poszukiwacz przygód niezwykłych, skarykaturowany i przez karykaturę tę unieśmiertelniony grubo poźniej w *Don Kichocie* Cervantesa. Polska również miała swoich błędnych rycerzy, stanowiących odpowiednik dzisiejszych szampionów sportowych. Jednym z nich był prezcież pan z Garbowa, Zawisza Czarny. Sienkiewicz jednak wolał — i słusznie — zjawisko to uznać za produkt obcy i ukazać je, oświetlone komicznie, w postaci pana de Lorche.

Dzięki zaś temu w obrazie średniowiecza polskiego wystąpiły elementy, wiążące je z światem poglądów i upodobań zachodnich, przyjmowanych u nas i pojmowanych dosłownie, jako poszanowania „klejnotu" i „czci" rycerskiej.

Poszanowania tego pisarz odmówił natomiast ludziom, którzy je w słowach krzewili, tj. Krzyżakom. Nie wszystkim, oczywiście, wielki mistrz bowiem, Ulrych, czy okrutny Kuno von Lichtenstein, czy nawet tępy siłacz, Arnold von Baden, są na cześć rycerską równie wrażliwi i pamiętni. Po zameczkach natomiast wzdłuż pogranicza siedzą łotry bez czci i wiary, kłamcy i krzywoprzysięscy — i oni to reprezentują w powieści najgorsze strony charakteru i ustroju Zakonu. W nich wciela się to zło, które po wiekach stanie się zasadą polityki pruskiej, tak dobrze znane, by dodać nawiasem, każdemu kto przeżył czasy okupacji hitlerowskiej w Polsce.

Potępiając ducha pruskiego, dziedzictwo krzyżaków, Sienkiewicz nie sprzeniewierza się swemu, tak dla niego typowemu poczuciu sprawiedliwości. Świadczy o tym wymownie następujący urywek z opisu bitwy grunwaldzkiej:[8])

> „Lecz bitwa trwała jeszcze, albowiem wiele chorągni krzyżackich wolało umierać niż błagać o litość i o niewolę. Zbili się teraz Niemcy wedle swego wojennego zwyczaju w ogromne kolisko i bronili się tak, jak broni się stado dzików, gdy je gromady wilków otoczą . . . Wycinano Niemców jak bór, a oni marli w milczeniu, posępni, ogromni, nieustraszeni."

I niewątpliwie na tle tak pojętej sprawiedliwości epickiej dobitniej zarysowuje się ideologia powieści, obrona słusznych praw narodu przeciw krzywdzie ze strony doskonale zorganizowanego aparatu państwowego, opartego na przemocy i żądzy podboju. Ideologia, która sprawiła, że *Krzyżacy* ukazali się czasu ostatniej wojny w przekładzie angielskim z przedmową czynnego polityką, wydobywającą aktualny sens powieści.[9])

---

[8]) *Dzieła* j. w. 26, s. 239—240.

[9]) *The Teutonic Knights.* A Historical Novel. Preface by Lord Vansittart. Edinburgh 1943.

Do tego wszystkiego dodać należy jeden jeszcze czynnik niepośledni. Bohaterami dzieła Sienkiewicza są nie tylko ludzie, ale również ich czworonodzy, groźni i niegroźni przeciwnicy i nie przeciwnicy. W przeciwieństwie bowiem do „Trylogii" w *Krzyżakach* wielokrotnie występuje świat zwierząt, mieszkańców puszczy. „Bitkom" rycerskim towarzyszy dużo pierwszorzędnych scen myśliwskich — a więc pogoń za żubrem w drodze do Bogdańca, dalej łowy na bobra i wyprawa z sidłami i toporem na niedźwiedzia, wreszcie książęce polowanie z obławą w puszczy mazowieckiej.

Wymowa artystyczna tych scen myśliwskich jest bardzo niezwykła. Wprowadzają one do powieści nie tylko pierwiastek niezwykłej przygody i służą nie tylko jako dopełnienie obrazu rycerskiego żywota i zajęć rycerskich. Poza tym bowiem — i może nawet przedewszystkim, dzięki nim wkracza do epickiego dzieła Sienkiewicza potężna, pierwotna, stopniowo przez człowieka opanowywana przyroda. Wspomniało się już tutaj, iż sugestywny jej obraz powieściopisarz znalazł w dziele Szajnochy, gdy jednak u historyka pierwiastek ten miał charakter statyczny, powieść go zdynamizowała, zmieniła w składnik życia zbiorowego, w coś co bierze czynny udział w losach ludzkich. I to nie tylko w chwilach walki z mieszkańcami puszcz bezkresnych, ale również w sytuacjach innych. Z tego stanowiska szczególnie znamienne są dwa obrazy śmierci: prześladowcy i jego ofiary. Stary komtur szczycieński, Zygfryd, popełnia samobójstwo, wieszając się w puszczy w chwili rozpętania się potwornej burzy, stanowiącej finał jego okrutnego żywota. A w tydzień później, niedaleko stamtąd umiera wśród ciszy popołudniowej na pełnej kwiecia polanie nieszczęsna Danusia. Obrazy przyrody są w obydwu wypadkach tłem tylko, ale tak ujętym, że wkracza ono jakoś w żywoty ludzkie i to tak zdecydowanie, że ich przebiegu w innym otoczeniu wyobrazić sobie nie podobna.

4. Dech epicki

Sienkiewicz jako powieściopisarz historyczny był odnowicielem starego „romansu przygód", awanturniczego. Zrobił to w „Trylogii" a po latach wrócił do niego, gdy pisał „W pustyni i w puszczy". W *Krzyżakach* natomiast obrał inną drogę; zrezygnował z gromadzenia i piętrzenia nadzwyczajnych wydarzeń, by zamiast nich dać dużo, dużo obrazów z życia codziennego. Wprawdzie przygód i tutaj nie brakuje; należy wszak do nich i węzłowa, atak na krzyżackiego posła pod Krakowem i jego następstwo, skazanie Zbyszka na śmierć i jego „cudowne" ocalenie, ale jest ich stosunkowo niewiele i wskutek tego akcja powieści płynie powolnie, bez zaskakujących niespodzianek.

Dość wskazać na całe duże stadia akcji, jak sielanka bogdaniecka wypełniona dziejami kiełkującej miłości Zbyszka i Jagienki, jak podróż Zbyszka na dwór mazowiecki, polowanie i choroba; jak podróż Maćka i Jagienki z Bogdańca do Spychowa; jak wreszcie ponowny pobyt młodego rycerza w Bogdańcu. Ustępy te to jednak nie przysłowiowa drzemka Homera, każdy z nich bowiem jest urozmaicony takimi czy innymi spięciami i każdy kończy się wy-

buchem, momentem zwrotnym o charakterze wybitnie dramatycznym, bądź komediowym, bądź pełnym patosu tragicznego. Tak więc sielanka w Bogdańcu, urozmaicona momentami dużego napięcia, jak polowanie na niedźwiedzia i bitka w Krześni, urywa się przezabawną awanturą z opatem. Wyprawa Zbyszka do narzeczonej dochodzi do tragicznego odkopania zasypanego śniegiem orszaku Juranda i groźnej zapowiedzi niedoli Danusi. Podróż znowuż Maćka spiętrza się w patetycznym odnalezieniu nieszczęsnego kaleki, Juranda. Nudy wreszcie wykolejonego Zbyszka przerywa sytuacja wybitnie komediowa, jego oświadczyny. Przykładów takiej, rzadko spotykanej techniki prowadzenia naracji wskazać by można więcej — ona to utrzymuje w napięciu uwagę czytelnika i sprawia, że — mimo wolniejszego toku akcji — powieść nie przestaje zaciekawiać a zarazem robi wrażenie spokojnego ale bardzo żywego obrazu o głębokim oddechu epickim.

Akcja ta biegnie przez sceny zbiorowe, z mnóstwem osób i sceny kilkuosobowe a nawet jednoosobowe. W pierwszych i drugich ważną rolę odgrywa dialog, w drugim mowa myślana. Sceny zbiorowe, budowane ręką pisarza, który przecież próbował pisać również dla sceny, pełne ruchu i barw, nacechowane są dynamizmem istnie dramatycznym. Świetny obraz uczty królewskiej w pewnej chwili pęka gwałtownie, gdy Krzyżak mówi o ataku Zbyszka i gdy chłopiec przyznaje się do winy. A to samo powiedzieć można o scenie zbiorowej w Szczytnie, gdy potworna obelga doprowadza Juranda do szału, czy o scenie w Ciechanowie, gdy podjęcie przez Zbyszka rękawicy krzyżackiej potęguje spór do najwyższego stopnia a zarazem przynosi jego rozładowanie. Ze scen zaś jednoosobowych, monologicznych, dość przypomnieć Juranda pod bramą zamkową Szczytna, Zygfryda nad trumną synowską lub tegoż Zygfryda w ostatnią noc żywota, by stwierdzić niezrównane mistrzowstwo Sienkiewicza.

Wielkość artystyczna tych scen polega na umiejętnym ukazywaniu w nich postaci ludzkich, z ich stroną zewnętrzną, ich wyglądem, ich mimiką i gestami, oraz stroną wewnętrzną, ich najgłębszymi przeżyciami. Powieściopisarz posługuje się słowy bardzo oszczędnymi, mówi to tylko, co jest niezbędne, a osiąga efekty niezawodne. Dość byłoby przeanalizować trzy wypadki, by stwierdzić jak przez odpowiednie dozowanie i stopniowanie efektów pisarz osiąga cel zamierzony, jak gwałtownie zaskakuje i rozbawia czytelnika sytuacjami, które krwią pachną. Wypadek pierwszy, to awantura spowodowana w Krześni przez Zbyszka, gdy zazdrosnym wielbicielom Jagienki ukazuje się, jako rycerz Danusi. Wypadek drugi, stanowiący dalszy ciąg poprzedniego, to przeprawa Zbyszka z opatem. Wyczerpawszy wszelkie argumenty na rzecz małżeństwa Zbyszka z Jagienką, opat ucieka się do ostatniego, owej właśnie awantury i wtedy dowiaduje się o „chytrości" młodego zucha. Wypadek wreszcie trzeci, to zażycie z mańki przez chytrego Maćka sąsiadów, Wilka z Brzozowej i jego syna, zobowiązanych ku własnej szkodzie opiekować się sprawami starego franta. Wszystkie trzy reprezentują niesłychanie dla pisarza trudne ujmowanie pogranicza między komizmem a tra-

gizmem, równocześnie zaś dowodzą, jak po mistrzowsku Sienkiewicz posługiwał się tym subtelnym narzędziem artystycznym, które nazywamy humorem.

Sienkiewicz już w nowelach swych, od *Hani* czy *Szkiców węglem* poczynając zdobył uznanie jako humorysta, figury zaś takie, jak Zagłoba lub Chilon opinię tę o nim potwierdziły i utwierdziły. Gdy jednak w dziełach dawniejszych w postawie humorysty dostrzegało się łatwo efekty niekiedy powierzchowne, w *Krzyżakach* humor jego niewatpliwie się pogłębił i nabrał charakteru pewnego poglądu na świat, spoważniał. W *Krzyżakach* tedy nie ma zupełnie kawałów, powiedzmy, cyrkowych, takich jak przygoda Zagłoby z małpami lub jak łatwe łgarstwa Chilona. Mimo że pojawiają się tu i de Lorche i Sanderus. A przecież czytelnik raz po raz wybucha śmiechem.

Pochodzi to stąd może, że akcentom komicznym towarzyszą umiejętnie rozmieszczone tragiczne, by ostatecznie ułożyć się w swoistą harmonię życia. Maćko w komiczny sposób zawiadamia Jagienkę o śmierci opata, ale dzwony, które ją zwiastują, nie przestają bić i zgon wojowniczego mnicha jest faktem dokonanym.

Gdy w stosunku do jakości estetycznej, którą nazywamy komizmem, autor *Krzyżaków* najwyraźniej unikał jej przejaskrawienia, efektów przeszarżowanych, w dziedzinie tragizmu i spokrewnionej z nim wzniosłości nie stosował tłumików i — wiedziony niezawodnym instynktem wielkiego artysty — z sytuacyj niewątpliwie bardzo trudnych zdołał wyjść obronną ręką. Chodzi tu o trzy sceny idące po sobie niemal bezpośrednio: ułaskawienie zbrodniarza Zygfryda przez jego ofiarę, Juranda, o samobójczą śmierć starego komtura, o śmierć wreszcie Danusi. W lat kilkanaście po *Krzyżakach* a na rok przed własną śmiercią, pisał o niej Sienkiewicz, że przewiduje ją. „Szczerze Ci mówię, że myślę o tym zimno, raz dlatego że jestem ogromnie zmęczony, a po wtóre dlatego, że jeśli zasypianie bywa nieprzyjemne, to oto sen jest — co się nazywa — głęboki“.[10]) Coś z tego filozoficznego spojrzenia dostrzec można już w *Krzyżakach* właśnie, w scenach śmierci i Zygfryda i Danusi, osób „nie do życia“, tak przez nie udręczonych. Śmierć w obydwu wypadkach jest jedyną drogą wybawienia. Przekonanie to tak naturalnie i samorzutnie wyrasta z toku powieści, że łagodzi ostry efekt obydwu wydarzeń. A to samo dotyczy obrazu, gdy potwornie przez Zygfryda okaleczony Jurand darzy go życiem i wolnością. W całej literaturze europejskieł niewiele można wskazać wypadków, gdzie wartość nieludzkiego cierpienia byłaby wyniesiona na takie szczyty, jak tutaj, i to w sposób tak naturalny i wskutek tego artystycznie przekonywający. W sposób tak bardzo i tak głęboko ludzki.

Tej ogromnej i znakomicie opanowanej skali efektów artystycznych towarzyszy w *Krzyżakach* odpowiednia szata zewnętrzna, zespół środków językowych, przy których pomocy Sienkiewicz wyraził swoją pisarską wizję naszego średniowiecza na przełomie stuleci XIV i XV. Ich ujęcie syntetycznie

---

[10]) *Dzieła* j. w. 55, s. 51.

zwięzłe jest z tego względu niesłychanie trudna, że *Krzyżacy* są powieścią w pewien sposób stylizowaną, ale w sposób odmienny niż „Trylogia" czy *Quo vadis*. A jeśli tak, to stylizowaną na co? co było jej modelem?

Nie chodzi tutaj o szczegóły, dla nich bowiem niejednokrotnie wskazać można źródła, które zadecydowały o ich charakterze. Przykładem może tu być samobójcza śmierć starego Zygfryda, której źródło M. Konopnicka upatrywała w znanym sztychu D. Dürera. Z taką samą słusznością możnaby — zresztą — mówić o jej związku z groźnym obrazem Arnolda Böcklina.[11])

Chodzi tu o całość, jej zaś ujęcie wymagałoby studiów specjalnych, których nie podejmowano, tak że stajemy tu wobec mnóstwa zagadnień, nie tylko że nie rozwiązanych, ale nawet w ogóle nie postawionych. Z jednym jedynym wyjątkiem, któremu trzeba poświęcić nieco uwagi. Jest nim szata językowa, czy ściśle biorąc — raczej słownikowa powieści. I to szata — podhalańsko — gwarowa. Sienkiewicz mianowicie, pisarz o wyjątkowo dobrym przygotowaniu językowym, które wyniósł z warszawskiej Szkoły Głównej, gdzie słuchał wykładów J. Przyborowskiego, orientował się doskonale w trudnościach stylizacji średniowiecznej. Rozumiał, iż nie można jej posuwać tak daleko, jak to podówczas czy rychło później robili pisarze pokolenia następnege, Stefan Żeromski *(Powieść o Walgierzu)* czy Stanisław Wyspiański *(Bolesław Śmiały)*. Ostrożnie więc nakładał średniowieczną patynę językową na swój pomysł, przeważnie w zakresie słownictwa technicznego, zwłaszcza wojskowego i łowieckiego, kościelnego i handlowego, rzemieślniczego (krawieckiego) wreszcie. Ale i poza jego obrębem. Otwarta na chybił trafił książka[12]) wykazuje w rozmowie Zbyszka z parą książęcą, w Ciechanowie: „Bóg najwyższy *rozsądził między wami*.. ."

„*Okrzyknęli* się na to" ... „jeśli cię Bóg ... *wyzuł z tej obieży* ... ." „Oj, *łacniej! łacniej!*"

Ponieważ jednak był to materiał na ogół niebogaty, autor *Krzyżaków* zdecydował się dopełnić go domieszką gwarową. Bywalec Zakopanego, przyjaciel Br. Dembowskiego i St. Witkiewicza, miłośnik gadek starego Sabały, miał w swym dorobku *Sabałową bajkę* i wiemy, jak mu niegdyś zależało, by jej tekstu niepowołana ręka korektorska nie zniekształciła. O to samo chodziło mu i teraz, jak dowodzi przytoczony poprzednio list do Gawalewicza. „Piszę dość wyraźnie a trudniejsze wyrazy staram się nawet kaligrafować, pomimo tego jednak ani razu mi nie złożeno: grajęcy, śpiewajęcy, tylka grający, śpiewający etc. Ginie przez to koloryt języka, o który zawsze mi chodzi."[13])

Jak to zaś wygląda, dowodzi zabawny szczegół z zakresu medycyny ludowej. Prawiąc o lekach litewskich pisarz w usta Maćka włożył zwrot: „byle dziewka natarła człeku suszonym d z i ę g i e l e m żywot, to kolki od tego przechodzą".[14]) Tak było w autografie; w pierwodruku natomiast

---

[11]) Konopnicka j. w., s. 260—261.
[12]) *Dzieła* j. w. 25, s. 49—50.
[13]) *Dzieła* j. w. 55, s. 192.
[14]) *Dzieła* j. w. 23, s. 8.

ogólno-polski dzięgiel, przez górali litworem zwany, pisarz zastąpił „suszonym jaferem“ tj. góralską nazwą czarnej jagody, i zwrot ten wprowadzono, z odwołaniem się do *Krzyżaków*, w „Słowniku Warszawskim“. W wydaniu książkowym jednak złośliwy chochlik drukarski zmienił go na nieistniejący j a t e r i w tej postaci występował on we wszystkich wydaniach, nawet w sporządzonym pod okiem młodego wówszas gwaroznawcy, Kazimierza Nitscha. Samo zaś zdanie jest klasycznym przykładem stylizacji archaiczno-gwarowej; j a f e r tedy z gwary się wywodzi, *dziewka (córka)* natomiast i ż y w o t (brzuch) to wyrazy, które można równe dobrze uznać za średniowieczne jak gwarowe. Niegdyś używane powszechnie, dzisiaj przetrwały w gwarach tylko i niewątpliwie ta właśnie okoliczność sprawiła, iż autor *Krzyżaków* wybrał tą drogę, którą poszedł. Uważał, iż gwara podhalańska bliższa jest polszczyźnie średniowiecznej niż współczesny mu język literacki. Względem zaś dodatkowym było zapewne przekonianie, że gwara ta, popularyzowana podówczas przez St. Witkiewicza (*Na przełęczy*, 1891), przez opowiadania Sabały, przez książeczki A. Stopki, przez poezje K. Tetmajera i J. Kasprowicza jest czytelnikowi bliższa i zrozumialsza niż język Kazań świętokrzyskich lub Biblii Królowej Zofii.[15])

Pisarzy tych wymieniło się tu nie bez racji, oni to bowiem mistrzowali Jagience, gdy powiada do Zbyszka: „Mocarny z was pachołek“[16]) przymiotnikowi bowiem wywodzącemu się od „moczaru“ błędne nadali znaczenie wiążące go z „mocą“. Takich potknięć w *Krzyżakach* jest jednak stosunkowo bardzo mało, wyrazów bowiem jak „bezera“[17]) „głosić się“, „mąt“, „obońka“, „perć“ i wiele innych pisarz użył tu zupełnie poprawnie, podobnie jak zwrotów „i dobrze, ale niebardzo“, lub: „Jakoże wam dziś? Bóg zapłać, po mału!“

Domieszka pierwiastków gwarowych w dialogach, podobnie zresztą i w opowiadaniu odautorskim nadaje całości charakter wysoce oryginalny. Zestawienie wedle kategorii gramatycznych nie daje o nim pojęcia. Jak to zaś jest naprawdę, przekonywa dopiero sam tekst. Oto rozmowa Jagienki i Zbyszka nad ubitym niedźwiedziem.

— B o j a ł a m się o ciebie, bo Bezduch poszedł też z widłami i z toporem — i niedźwiedź go ozdarł. Broń c z e g o Boże, Maćkowi byłoby m a r k o t n o, on przecie i tak ledwie dycha... No to wzięłam widły i poszłam.

— Czemuś się nie o b e z w a ł a?

— Mam dwie szczypki — rzekła — a ty nazbieraj w a r t k o s u c h a r z y; będzie ogień.

— Hej! sroga s t w o r a! — ozwał się z pewną chełpliwością.

---

[15]) Wyzyskano tutaj kilka spostrzeżeń z artykułu E. Pawłowskiego: *Gwara ludowa w „Krzyżakach“ Sienkiewicza*, „Język Polski“ 1949, 29, s. 107—116. Niestety, artykuł to nieścisły i nie wyczerpuje przedmiotu. Przytaczane tutaj urywki, wybrane na chybił trafił, nie weszły w zakres rozważań autora.

[16]) *Dzieła* j. w. 23, s. 184.

[17]) *Dzieła* j. w. 29, s. 117.

— Będzie sadła na jakie dwa r o k i.
— Nie powiadaj też, żem tu była, ażeby nade mną nie c u d o w a l i.[18])

Urywek to nie wyszukiwany, pierwszy lepszy, z brzegu. Każde z przytoczonych zdań, a stanowią one blisko połowę całości rozmowy, mogłoby się znaleźć w powieści z życia góralskiego. Ale też właśnie dlatego wskazuje on, jak bardzo Sienkiewicz pierwiastkami gwarowymi nasycił swą powieść. Dzięki zaś temu nadał jej swoisty koloryt, harmonizujący zresztą z charakterem przedstawionego w niej życia rycerskiego, surowego i surowością tą przypominającego bytowanie chłopskie. Koloryt ten można słusznie nazwać w dużym stopniu ludowym.

Koloryt ten zaś nie był rzeczą przypadku. Powieściopisarz, przyjaciel — jak wiemy — Dembowskiego i Witkiewicza znał niewątpliwie poglądy autora *Na przełęczy* na homeryckość kultury podhalańskie i na Sabałę, Homera Tatr.[19]) Podejmując więc pracę nad powieściowo-epickim malowidłem średniowiecza polskiego świadomie czy bezwiednie — czego ustalić nie umiemy, a znana jego korespondencja o trakcie powstawania *Krzyżaków* mówi bardzo niewiele — realizował Witkiewiczowskie poglądy i postulaty i robił to świadomie, konsekwentnie i z dużym wysiłkiem. I. Chrzanowski, który latem 1898 bawił z pisarzem w Bretanii, zanotował, że Sienkiewicz po paru godzinach pracy spędzonych na pisaniu *Krzyżaków* „wychodził na plażę, często blady i — dosłownie — ze spotniałym czołem". Zapytany, „co go tak męczy, odpowiedział: Praca nad prostotą stylu".[20]) Przypuścić zaś wolno, że do prostoty tej w stopniu niemałym przyczyniło się wyzyskanie języka starego Sabały.

5. Z perspektiwy lat sześćdziesięciu

Powieść o losach Zbyszka i Danusi nie wywołała ani tak gorącego entuzjazmu, jak „Trylogia", ani nie zdobyła rozgłosu tak powszechnego jak *Quo vadis*. Począwszy jednak od chwili swego pojawienia się, a raczej od ukazywania się w „Tygodniku Ilustrowanym", któremu przysporzyła tylu prenumeratorów, że dla nowych trzeba było sporządzić specjalną odbitkę z roczników poprzednich, cieszyła się uznaniem stałym i niemalejącym. Jego znamiennym, choć wysoce naiwnym wyrazem były jej odbicia od literatury wszak dalekie. Dzięki niej upowszechniły się w w. XX imiona Danusi i Zbyszka, z których pierwsze poprzednio nie było wogóle stosowane, drugie zaś rzadko. Równocześnie znana wytwórnia krakowska A. Piaseckiego poczęła produkować „Jagienkę", „Zbyszka" i „Danusię", trzy gatunki czekolady, z których ostatni od lat czterdziestu trzyma się na rynku i stanowi osobliwy pomniczek świetnej heroiny powieściowej!

---

[18]) *Dzieła* j. w. 29, s. 199—200.
[19]) St. Witkiewicz: *Na przełęczy*. Lwów^2 1906, s. 199—203.
[20]) I. Chrzanowski: *Studia i szkice*. Kraków 1939, 2, s. 198.

Wyrazem tego uznania na polu właściwym stały się wznowienia *Krzyżaków;* trzy z nich przynajmniej godne są pamięci.[21]) Pierwsze jednotomowe, wydane przez A. Milskiego w Gdańsku, było ordynarnym targnięciem się na prawa autorskie Sienkiewicza (1900) i wywołało proces sądowy.[22]) Drugie, również jednotomowe, sporządzone w Olsztynie w r. 1930, odbito dla czytelników mazurskich czcionką niemiecką. Trzecie ukazało się w sierpniu 1945 w nakładzie 22.500 egzemplarzy i zaczytane doszczętnie było pierwszym wielkim dziełem literackim, upowszechnionym w Polsce ludowej po okupacyjnym przerwaniu życia książki polskiej. W trzy lata później, w r. 1948, podjęto wreszcie pierwszą próbe poprawnego udostępnienia tekstu *Krzyżaków* w oparciu o rękopisy, które szczęśliwie uszły zagłady i znalazły się w zbiorach „Biblioteki Narodowej".

Osobną kartę stanowią przekłady *Krzyżaków* na języki obce, wydawane niekiedy tak wspaniale, że podobnych w Polsce daremnie by szukać. Należy do nich przede wszystkim przekład niemiecki z ilustracjami F. Schwornstädt'a, wydany w Einsiedeln w Szwajcarii (1901), wznawiany dziesięciokrotnie. O angielskim przekładzie (Tyszkiewiczowej) wydanym czasu wojny była tu już mowa poprzednio.

Wszystko to dowodzi w sposób najbardziej obiektywny, bo sprawdzalny przy pomocy danych statystyczno-bibliograficznych, iż *Krzyżacy* są jedną z powieści klasycznych w literaturze nie tylko polskiej ale i światowej.

Julian Krzyżanowski (Warszawa)

---

21) *Dzieła* 48 (Bibliografia) nr. 344, 992, 1129.
22) *H. Sienkiewicz, Kalendarz* j. w., s. 240.

Sunderängský runový kámen Dobrovského

Josef Skutil (Brno)

Josef Dobrovský doprovodil a vyzdobil známou svoji zprávu a popis „herodotovské“ švédsko-ruské cesty z roku 1792,[1]) jak ji nazval případně Joh. W. Goethe, obrázkem jak (pravděpodobně) s hrabětem Šternbergem stojí a se svým průvodcem rozmlouvá u runového kamene, který obkresluje do cestovního zápisku. I tento zajímavý obrázek a drobná zpráva zasluhují, protože dosud nedošly — pokud vím — ač obrázek byl na předsádce titulního listu Dobrovského cestopisné relace, bližšího povšimnutí a několik poznámek.

Dobrovský sám ve vlastním textu takřka jen mimochodem praví (S. 28): „Auf der ganzen Strecke von Lund bis Stockholm war wenig Ausbeute für mich zu hoffen. Für den traurigen Anblick der rauhen Gegenden von Smoland konnte mich nur die Gesellschaft meines Reisegefährten Herrn J. F. Reichert von Weimar[2]) ... einigermassen schadlos halten ... Für mich war ein Runenstein, der vor Bonna neben der Strasse aufgerichtet ist, ein Gegenstand, der meine Aufmerksamkeit auf sich zog. Die Züge der Aufschrift scheinen eben (S. 29) kein hohes Alter zu verraten, wie es nach dem Titelblatte, worauf dieser Stein gezeichnet ist, Kenner selbst beurtheilen mögen.“ Obrázek[3]) představuje, ponecháme-li stranou osobu vedle stojící, po níž se ptal již A. Francev (l. c. 6), mladého devětatřicetiletého Dobrovského v dlouhém plášti u hranolovitého kamene výše lidské postavy s podkovovitým pásem zřetelných 24 run, které jsou i na boční straně (S. 11). Jak mně sdělil laskavě na doporučení pana Erik B. Lundberga, ředitele stockholmského Riksantivarieämbetet, profesor Sven B. E. Jannsson ze Stockholmu, jde o runový kámen u farmy Sunderänge (nebo Suneränge, t. j. „jižní louka“) u obce Flisby, asi 40 km východně Jönköpingu. Bona (nebo Bonna), o níž se Dobrovský zmiňuje, je zájezdní hospoda ve farnosti Bredestad, 6 km sev. Flisby. Kámen je ještě dodnes zachován, jak ukazuje obrázek kustoda Gunnara Svahnströma z Länsmuseet v Jönköpingu, kterému děkuji za tyto informace. Byl publikován od

---

[1]) J. Dobrovský, Literarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Rußland, Prag 1796, 1—272, o rok dříve vyšla studie Abh. KBGW 1795, B. II, 125 f., srv. i V. A. Francev, Cesta J. Dobrovského a hraběte J. Šternberka do Ruska v letech 1792—1793 (Praha 1923), 1—48, obr. reprodukován také v Literatuře české XIX. stol., I. (1911), 116, 232, před tím ve Flajšhansově Písemnictví českém slovem i obrazem (1901), 481

[2]) Tohoto botanika nelze zjistiti ani podle Deutsche allg. Biographie a nemohl o něm podati informace ani weimarský archiv.

[3]) Obrázek ryl pražský mědirytec a kreslíř Joh. Berka (1759—1838), vyučenec Salzerův, který pracoval pro knihtiskárnu schönfeldovskou, srv. Toman, Nový slovník (1947), 60.

J. C. Liljegrena r. 1833, takže Dobrovského zákres je asi jedna z nejstarších zmínek o této památce.[4]) Prof. Jansson upozorňuje, že Dobrovského obrázek je velice špatný a že runy jsou zakresleny nesprávně. Tato okolnost ztížila také značně identifikaci Dobrovského kresby. Konfrontujeme-li však starý obrázek sunderängského kamene podle kresby Dobrovského z r. 1792 s dnešní fotografií, vidíme, že v hrubé podstatě byl Dobrovského zákres správný: shoduje se na frontální straně i na boku počet písmen, při nichž lze jedině vytknout, že runové χ (t. j. n) kreslí Dobrovský důsledně jako naše X, ku podivu však vynechal kresbu vnitřní výplně, jež byla — jak viděti — pro jeho kresbu dosti těžká a nesrozumitelná.

Runový nápis na sunderängském kamenu z Flisby podle prof. Sven B. F. Janssona zní:

klak^{R} : risþi : stin : þinsi : aft^{R} : sun sin : þur : biurn:

Klak reste denna sten efter sin son Torbjörn

Klak hat diesen Stein als Gedächtnis seines Sohnes Torbjörn errichtet.

Profesor Sven B. F. Jansson se domnívá, že kámen možno datovati do počátku XI. stol.

Jinak se Dobrovský o severských runových kamenech zmiňuje jen stručně, a proto překvapuje, že z množství severských runových kamenů, s kterými se měl příležitost na severu setkati, upoutal jeho pozornost právě jen runový kámen sunderängský. Stalo se tak někdy poslední dny v červnu nebo začátkem července r. 1792 asi v důsledku nějaké technické zastávky před Bonna u Bredestad, a proto asi vznikl i tento obrázek. Sunderängský obrázek sám je jedna z nemnohých ilustrací, provázejících Dobrovského práce, a proto tím více litujeme, že se jí stala právě památka germánská a nikoliv nějaká slovanská památka na př. národopisná, rukopisná, či přímo starožitnická. Nepochází-li obrázek přímo od Dobrovského — byl by to tedy jeden z nemnohých dokladů kreslířského umění Dobrovského — byl jistě dodatečně podle pokynů Dobrovského kombinován.

Dobrovský si všiml na své cestě run již dříve; praví a kombinuje: „Man sieht schon einige Runensteine in Dänemark auf den Kirchhöfen zu Koppenhagen, und noch mehrere sind zu Upsala zu sehen. Es ist natürlich leichter auszumachen, zu welcher Zeit man in Norden aufgehöret habe, die Runen einzuhauen, als zu bestimmen, wann und wo sie zuerst aufgekommen sind. Was manche schwedische Gelehrte von ihrem hohen Alter geschrieben,[5]) scheint Kritikern gar nicht wahrscheinlich zu sein.“ A Dobrovský by nebyl Dobrovským, kdyby nevyslovil v této souvislosti ihned zásadní závěr: „Da sich die Wenden an der Ostsee auch der Runen bedienten, so entsteht die Frage, welches Volk von beyden sie von den Andern entlehnet habe, deren bestimmte

[4]) J. G. Liljegren, *Runurgunder* (1833) Nr. 1207.

Obr. 1. Josef Dobrovský s hrabětem Šternberkem u runového kamene sunderängského u obce Flisby nedaleko Jönköpingu r. 1792. — (Obrázek připomíná de Gobéryho <1786—1854> obraz známého švýcarského Pierre Perceé v Courgenay v Bernské Juře, kanton Berne, srv. reprodukci ve Wahleho Deutsche Vorzeit, 1932, S. 47.)

Obr. 2. Dnešní stav runového kamene u Suneränga u Flisby ve Švédsku. (Podle Gunnara Svahnstroma, 1956.)

Beantwortung bey dem Mangel an sichern Nachrichten ich für unmöglich halte."

Při komentování této zcela krátké runologické poznámky Dobrovského nutno se zmíniti — a to je asi nejdůležitější poznatek z toho plynoucí — že Dobrovský, právě proto asi, že poznal takto z autopsie severské germánské runy, nepodlehl nekriticky ve svých pracích o původu písma u Slovanů[6]) liché domněnce o existenci nějakého předhlaholského (podle jeho theorie vlastně předkyrilského) staroslovanského písma runového, jak se potom dlouho stejně jako před Dobrovským (na př. falsa v Mollově sbírce brněnské z polovice XVIII. stol.),[7]) tak i po Dobrovském věřilo v staroslovanské runy[8]) a jak je hledali mnozí romantičtí čeští starožitníci jako na př. V. Krolmus nebo do-

[5]) L. F. A. Wimmer, *Die Runenschrift* (1887).
[6]) K historii otázky srov. Jos. Vajs, *Rukověť hlaholské paleografie* (Praha 1932).
[7]) Viz o nich Památky archeologické 30 (1927) 625—632, stručně ve Slavii 16 (1938—1939) 584—587.
[8]) V. Jagić, *Vopros o runach u Slavjan*, ESF III. (Sankt Petersburg 1911) I., 1—363. Již dříve týž, Zur Slavischen Runenfrage, AfSPh 5 (1881) 193—215.

konce i J. E. Vocel,[8a]) kteří ve svém antikvářském enthusiasmu nedovedli navázati na kritickou zakladatelskou starožitnickou práci Dobrovského. Není pochyby, že i tuto drobnost z oblasti germanistického zájmu Dobrovského nutno považovati za další příspěvek k starožitnické činnosti Dobrovského, projevivší se u Dobrovského tolikráte, že lze pro něho právem reklamovati titul zakladatele české archeologie[9]) a slovanského starožitnictví vůbec,[10]) a který mu získává vzhledem k jeho striktnímu vyjádření heuristické hodnoty archeologického materiálu („Ich werde mich bemühen diese Lücken — t. j. der Geschichte — aus der Beleuchtung der vorhandenen Denkmälern, der irdenen Geschirre, Urnen, Krüge und Schüsseln, einiger Massen zu ergänzen“)[11]) trvalé jméno i mezi zakladateli evropské archeologie.

Jak je viděti z tohoto drobného příspěvku Dobrovského severské cesty,[12]) lze ještě stále získati mnohé zajímavé detaily k osvětlení jeho vědecké činnosti.[13]) Není konečně pochyby, že tuto drobnost nutno zařaditi i do historie švédsko-českých styků,[14]) tím spíše, že je spojena právě se jménem Dobrovského.

Josef Skutil (Brno)

[8a]) Srov. o nich stručně v mém článku ve Škultétyho Sborníku (Turč. Sv. Martin 1933) 401—431.

[9]) Kromě studie Schránilovy ČČM 103 (1929) 63—66, srov. můj článek ve Slavii 13 (1934) 92—104; ibid. 21 (1953) 463—472.

[10]) Jan Eisner, *Josefem Dobrovským se počíná studium slovanské archeologie*, Josef Dobrovský, sborník studií (1953) 415—418, 538, 582—583.

[11]) Über die Begräbnisart der alten Slaven überhaupt und der Böhmen insbesondere. Eine Abhandlung, veranlaßt durch die bey Hořin im Jahre 1784 auf einer ehemaligen heydnischen Grabstätte ausgegrabenen irdenen Geschirre, Abhandlungen auf das Jahr 1786, 334—359.

[12]) Srov. také na př. na co poukázal Pravoslav Bradáč, *Dobrovského cesta na sever*, Lidová demokracie 11, č. 263, 2. XI. 1955.

[13]) Kromě starší literatury srv. zejména sborník *Josef Dobrovský (1753—1953)*, sborník studií k dvoustému výročí narozenin, Praha 1953, 1—592.

[14]) P. M. Hebbe, *Svenskarna i Böhmen och Mähren* (Upsala 1932) 232, srov. k tomu A. Kraus, Germanoslavica 3 (1935) 195—200, L. Zatočil, ČMM 57 (1933) 292—300.

MATERIÁLY

Przyczynek do pobytu Pawła Stránskiego ze Zap w Toruniu

Jerzy Slizinski (Warszawa)

Wśród emigrantów czeskich, którzy w okresie pobiałogórskim znaleźli azyl w Polsce, byl również autor wydanej po raz pierwszy w Leydenie w roku 1634 u braci Elzewirów książki p. t. „Respublica Bohemiae" — Paweł Stránský ze Zapské Stránky (1583—1657).

Jako nowoutrakwista, „zrezygnowawszy ze swoich dóbr ziemskich, byle Bogu dochować wiary" zrezygnował on ze stanowiska syndyka w północno-czeskim miesteczku Litoměřice a po latach poniewierki w Niemczech i Holandii znalazł trwały azyl w Polsce, w Toruniu. Przybył on do miasta Kopernika prawdopodobnie w połowie lat trzydziestych, gdyż w „Księdze Chrztów Kościoła św. Jerzego 1629—1800"[1]) zdeponowanej w Archiwum Toruńskim figuruje on już w roku 1637 jako „kmotr" córki, przybywającego od roku 1628 w Toruniu konseniora czeskiego Jednoty Braci Czeskich Adama Hartmana — Doroty.[2])

Od roku 1647[3]) przez dziesięć lat pracował Stránský jako profesor i wizytator w toruńskim gimnazjum akademickim. Pod takimi tytułami wymieniony jest obok ówczesnego rektora Piotra Czimmermana i swego zięcia, pózniejszego rektora tejże uczelni — Jakuba Gerhardi.[4]) Tu zaznaczymy jeszcze, że w gimnazjum toruńskim dziełało w okresie pierwszej emigracji Braci Czeskich do Polski szereg wybitnych profesorów-członków Jednoty, którzy osiedli w Toruniu już po roku 1548. W roku 1571 przybył do miasta Kopernika Brat Jerzy Gyrk mł., by objąć stanowisko rektora, obiecując poprzednio starszym, że chociaż będzie on na obcym gruncie, to pozostanie wiernym Jednocie. Był wśród nich i Jan Turnowski, autor „Centuriae carminum", późniejszy biskup Jednoty, który na własny koszt utrzymywał trzech niezamożnych uczniów, poczem rada toruńska na specjalnym posiedzeniu uchwaliła przekazać mu sumę na koszty utrzymania dalszych trzech uczniów.[5]) Uczniem Jana na tej uczelni był Jan Rybiński (Ryba), późniejszy rektor szkoły w Lesznie, kapłan gminy Braci w Kwilczu i Grębocinie pod Toruniem, od roku 1633 senior Unitatis Fratrum.

---

[1]) Kościół św. Jerzego, zbudowany ok. roku 1300 na przedmieściu toruńskim, służył pierwotnie jako kościół dla trędowatych. W okresie późniejszym został rozbudowany i służył polskiej gminie ewangelickiej. M. in. duchowni Braci Czeskich pełnili tu obowiązki kaznodziejów polskich. Kościół został zburzony na początku XIX wieku.

[2]) Księga Chrztów 1629—1800. Roku Pańskiego 1637 die 6. Augusti. Dorotha ojca X. Adama Hartmana, Matki Anny Romanownej Kmotr Jego Mość Radsław Wchyński, ze Wchynicy z Tełowa. R. Vir X. Paweł Fabricius Senior Exułów czeskich w Lesznie Pan Magister Paweł Stranski, y Pan Symeon Daniel z Zemanina. Kmoszki. Pani Christina Wejdmajerowna Andrys Baumgartowa, y Pani Dorotha Dąkmbrawska Czeszka.

[3]) W książce Stanisława Tynca p. t. *Dzieje gimnazjum toruńskiego*, Toruń, 1949, t. II, str. 128 przez pomyłkę drukarską podano rok 1674.

[4]) Por. Arch. Tor. syg. I, 27. Gerhardi ożenił się dnia 14 VI 1944 z córką Stránskiego Anną Joanną.

[5]) Por. Arch. Tor. syg. X, 27, str. 107.

Administrator zboru Jednoty w Niemczynie Wielkim w kaliskim, Jan Campensis (zm. 1599) ofiarował w roku 1596 bibliotece gimnazjum dzieło[6]) z własnoręczną dedykacją: „Hunc (B(eati) Theodoreti operum et pium et mira eruditione scatentem codicem. In noviter instauratam, amplissimae Reipub. Toronensis Bibliothecam, studio et opera, vera nobilitate ornati viri D. Henrici Strobandi. Ad usum omnium candidatorum sacrae paginae dono dat, et consecrat Joannes Campensis Moravus Ecclesiae Dei in Polonia Niemczini pastor et fidelis amator Ecclesiae et scholae Thoronensis Anno 1596 Aprilis 14 ipso die Domini Resurectionis."

Zaś Szymon Teofil Turnovský, biskup Jednoty w Wielkopolsce ofiarował uczelni toruńskiej w roku 1600 egzemplarz Biblii Kralickiej (w 6 tomach), który zaopatrzył w następującą dedykację:[7]) „Hoc egregium opus Biblicum six tomis omnes Veteris et Noui Testamenti libros continens, a Fratribus Bohemicis Slauonica seu Venetae linguae dialecto Bohemica, magno labore iuxta ueritatem Hebraici & Graeci textus solertissime translatum: collatione cum uariis Latinis caeterumq, linguarū uersionibus diligenter expolitum: & doctissimorū expositionibus succinti & uernosi enucleatum & illustratum: In hanc celeberrimae Ciuitatis Toruniensis publicam Bibliothecam, erga spectabiles & amplissimos Viros Senatores, Patritios, caeterosq, Torunienses Ciues obseruantiae, amoris, studij, & ad omnia officia p̄standa proprusionis suae testificandae gratia atq urunobsrox sui intulit & donauit Sjmon Turnouius, Ecclesiarum Orthodoxarum in Polonia Maiori Supattindens. Praepositus Ostrorogensis. Anno Christi 1600. Jul. 22."

Pod Toruniem Stránský wydzierżawił w roku 1638 od miasta skromny folwark — Podborówno.[8])

Stránský utrzymywał żywy kontakt ze swymi kolegami, profesorami uczelni, jak i rajcami toruńskimi. Świadczą o tym m. in. akta Archiwum Toruńskiego sygn. X. 14, zawierające wśród spisu autorów druków okolicznościowych nazwisko Stránskiego, jako autora wierszowanych powinszowań ślubnych dla sekretarza miasta Baumgartena w roku 1648, radnego toruńskiego Eskena (1651) i kaznodziei polskiego, zięcia Jana Turnowskiego — Jana Kittelina (1653).

Dobrym znajomym Stránskiego był Konrad Thamnitius (Thamnitz, Tamnitz), syn Jana, profesora gimnazjum toruńskiego, który równocześnie z Pawłem Stránskim wykładał na tej uczelni. Thamnitius był znanym w owym czasie panegirykiem, którego Ephraim Praetorius nazywa w swej „Athenae Gedanenses"[9]) — „vir poetica imprimis

---

[6]) „Beati Theodoreti Episcopi Cyrenesis Theologii Velustissimi operum . . . Coloniae 1567", zachowane dotąd w Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu, syg. N. fol. 81.

[7]) W Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu zachował się ten egzemplarz Biblii Kralickiej (syg. L. 4⁰, 95—98, brak jednak tomu II i П.

[8]) Por. Arch. Tor. syg. XI, 33: Controversiae z Slachetnem Magistratem Thorunskim in vim Folwarkow, Podborowno, y Bielani Blisko Mokera leżące. Stawa Magistratus, że Folwarki te, nyc więcey powinni mieć, tylko 6 włuk y morgow 6, y tak chcą to aprobare, że poniewasz tylko f. 20. 15 (d). 15 (g) rocznie płacą Canonu, to iest od morgu każdego Szelągow 10; a terasz kiedy per vim sine lux, sine crux, Dominium Directum całych obudwuch Folwarkow czynią się, (a ja onym tylko Patronatum przyznawąm), pomierzyły, znajdzie się podług ich powieści 14 włuk 27 morgow przeszło na zbyt ma Pan Janitzen włuk 8 morgow 21. Na to Ich Mosciom tak opowiadam . . . 5 (Pytam, kiedy A. 1638 Folwark Podborowno Pani Estkowa curka Pani Rüdigerowi Panu Stranskiemu przedała y u Sądu Przedmieskiego (akta sądu przedmiejskiego z tego okresu nie zachowały się) Traditia stanęła, jeżely pod wimiarą. Czyly tesz Granicami oddano. 6. Kiedy po Smierci Pana Stranskiego per successionem Pan Zaydel Folwark Podborowno wział Possessią jeżely pod wymiarą czyly tesz Granicami oddebrał y zażywał . . ." Por. również syg. 3540, str. 1 oraz 5.

[9]) Lipsk 1713, str. 211.

vena celeberrimus". Thamnitius jednak, według trafnego określenia St. Tynca[10]) „venę swoją jak przystało na ówczesnego poetę oddawał w służbę możnym tego świata". Tu wspomnijmy jeszcze o sławnej jego mowie „O stałości toruńczyków ogniem dowiedzionej w czasie oblężenia",[11]) wygłoszonej w auli gimnazjum toruńskiego w rocznicę odparcia ataku Wrangla.

Po siedmiu latach pracy pedagogicznej Thamnitius zmarł w młodym wieku 30 lat.

Otóż jeden wiersz owego Konrada Thamnitiusa do Pawła Stránskiego zachował się w rękopisie w Archiwum Toruńskim.[12]) Świadczy on o serdecznym wzajemnym stosunku wykładowców tej znakomitej uczelni i zasługuje na opublikowanie. Wiersz ten brzmi:

A. L.

Ad Stranskium Thamnitius.

Cum Charisin quem Phoebus amat CLARISSIME STRANSKI,
Posceris ad nostras vesperi adesse dapes.
Naturae dum Tu quereris minitantis habenas
Tempora et aetati non satis aequa Tuae;
Crede mihi tollunt convivia talia morbum
A quibus ille necis luxus amicus abest.
Et si forte meam latularunt talia mensam
(Ecce Tibi quantum luride livor habes!)
Nunc aberunt, pario vivet conviva Lyceo
Desinet in trina Coenula nostra dape.
Quid metuis? nostri praestantia cana Platonis
Et Wachschlageri[13] nobile nomen adest:
Quam rapuit timidae venatrix Cynthia cervae
Illa Tibi missos ungula sola dabit.
Innocuos addas et cassos felle lepores
Libertas erit hinc mane timenda procul.
Huc ades, et tristes tenta deponere curas
Ista dedit nobis otia MAGNIFICUS.
Qui negat ad tantum facilis procurrere nomen
Laudati nomen non habet ille Viri.

Odpowiedź Stránskiego zachowała się tamtęż i brzmi:

B. V.

Vellem si possem tecum coenare dum obstat
Asthma meum[14] noctes quas facit Asthma graves.
Excuset noster Tibi me Plato, et ille Platoni.
Quem jungis Daniel et Tua costa, Vale

Raptim Tuus Stransky

Korespondencja Pawła Stránskiego ze Zap nie zachowała się niestety ani w Książnicy Miejskiej im. Kopernika, w której mieszczą się zbiory b. biblioteki gimnazjalnej, ani w Archiwum Toruńskim.

---

10) Op. cit. t. II, str. 127.
11) Wyd. drukiem w Toruniu w roku 1651.
12) Syg. I, 27.
13) Chodzi prawdopodobnie o Daniela Wachschlagera (zm. 1689), protoscholarchę, potem członka rady miasta Torunia i burgrabiego. Otrzymał od Jana Sobieskiego złoty łańcuch. Historyk Prus Królewskich Hartknoch poświęcał mu jedno ze swoich dzieł. Por. K. G. Prätorius, *Thorner Ehrentempel*, Berlin 1832, 52.
14) Skreślone „Asthma".

Na podstawie wspomnianych już „Ksiąg Kościelnych św. Jerzego“ udało się ustalić dzień pogrzebu Pawła Stránskiego, który odbył się dnia 21 stycznia 1657.[15]) Żona jego została pochowana, jak wynika z tejż księgi 10 dni wcześniej.[16]) A zatem mylnie ustala datę śmierci R. Heuer w pracy p. t. „Der Thorner Pfarrer Simon Weiss 1623—1688, ein Lebensbild aus stürmisch bewegter Zeit“,[17]) podając że „Stransky starb mit seiner Frau im selben Jahre und selben Monat (Februar 1657) und fand mit ihr auf dem St. Georgenkirchhofe unter einem Leichensteine seine letzte Ruhestätte. Der Leichenstein ist im Innern der St. Georgenkirche in die Wand eingemauert“. Również cytowane drugie tu zdanie autora niemieckiego jest błędne. Heuer bowiem w swej pracy z 1907 roku p. t. „Thorn-St. Georgen Geschichte der Georgengemeinde, ihrer alten Kirche und ihres Hospitals...“[18]) twierdzi, jakoby kamień nagrobny Stránskiego został przeniesiony ze zburzonego kościoła św. Jerzego do nowego kościołka, wybudowanego w XIX wieku na przedmieściu Mokre.[19]) Kamień, o którym mówi Heuer przetrwał do dnia dzisiejszego w miejscu przez niego wskazanym, lecz okazuje się, że jest to kamień grobu rodzinnego Jakuba Gerhardi, zięcia Pawła Stránskiego, jak wynika z jego napisu, który tu podajemy:

lewa i prawa górna część kamienia uszkodzona.
...... M. J. GE ......
... R DESIDER CV ...
...RIS SEXTUS UTRIUSQE EA
OBIIT AO 1643: 8 AUG: AO
1648 JOH PAUL & CHRISTINA
e STRANSKIA
IN HOC INTER (uszkodz) IO
POSUIT
J G (w ozdobnym otoku ornamentacyjnym)
PRO SE & HAEREDIBUS X

Przy szczegółowych poszukiwaniach materiałów, dotyczących Pawła Stránskiego ze Zap w Archiwum Toruńskim, przejrzano m. in. pamiętniki mieszczań toruńskich — t. zw. sztambuchy, I połowy XVII wieku. W pamiętnikach tych bowiem znajdują się sentencje przeważnie łacińskie, wpisywane właścicielom albumów przez wybitniejsze osobistości pochodzące nie tylko z Torunia. Utarł się właśnie wtedy zwyczaj, że podczas podróży zagranicę, bądź to w celu studiów, bądź też „dla przetarcia się w świecie“, korzystając z zetknięcia się ze znakomitymi ludźmi, proszono ich o wpisywanie się do pamiętnika.

---

[15]) Arch. Tor. syg. XVII 7b „Rechnungen der Kirche S. Georgi, Angefangen Anno 1592, r. 1657: „So auf dem Kierchhoff geleget ... 21 Januarii Her M. Pauli Stransky Prof Gimn. 1 m. 15 d“.

[16]) 11 Januarii H. M. Pauli Stransski Ehefraw 1 m. 15 d.

[17]) Mitteilungen des Coppernicus-Vereins, z. 35, 1927.

[18]) Toruń 1907.

[19]) „Stein des Joh. Paul und der Christine Stransky (e Stranskia sc gente). Beschädigt. Jetzt in unserer neuen Kirche gleich links vom nordöstlichen Eingange an der Seitenwand unter der Empore. Die ersten Zeilen nicht mit Sicherheit zu ergänzen. Die Jahreszahl 1648 scheint das Jahr anzugeben, in dem Stransky diesen Stein pro se & haeredibus anfertigen ließ. — M. Paulus de Sapenska Stranski ex Litomiricensi civitate war böhmischer Bruder (sic); mußte 1625 aus seinem Vaterland fliehen; kam hierher etwa 1647 (sic); wurde Professor am Gymnasium...“

Niestety nie znaleziono w przejrzanych pamiętnikach autografu Stránskiego, chociaż figurują tam prawie wszyscy współcześni mu profesorowie gimnazjum toruńskiego. Znalazłem natomiast autografy, które są ciekawym przyczynkiem do stosunków czesko-polskich w połowie XVII wieku. I tak w pamiętniku wyżej wspomnianego Daniela Wachschlagera (sygn. XII. 8) z roku 1639 wpisali się m. in. Jan Křinecký oraz S. J. i M. O. Skrbenscy. Autografy Křineckiego brzmią:

fol. 90:

Considerandum est din quod statuendum est semel.
Symb. Eyle mit Weile
Affectus testandi gratia Clarissimo domino Possessori paucula haere abituriens apposuit.
Lugd. Batt 26 Maii Ao 1643

Joh. Ad. Krzinetzky

fol. 136:

Nihil in humanis magnum nisi animus magna contemnons.
Plustost mourir qui changèr
Leyden den 25 Maii Anno 1643
Haec pauca Domino Possessori adjicere votuit Adfectus testandi gratia
Johan Albert Krzinetzky LB a Ronova mp.

Sentencje zaś wpisane przez Skrbenskich brzmią:

fol. 215:

Horat: L: 2 Saty: 3

Omnis enim res

Virtus, Fama, Decus, divina humanaque pulchris
Parent divitiis, quas qui construxerit, ille
Clarus erit, fortis, iustus, sapiens, etiam et Rex;
Et quidquid volet...

Symb:

Dulce et decorum est pro patria mori:

idem

Mitt Wietz stell' alle sachen an
wo du zur Weissen zahl wilst sein gethan
Haec paucula adiecit contens-tandi adfectus erga dominum possessorem
gratia: Thorunii Borus: Anno Christi 1641 18 Maii

Sigismundus Jaroslaus Skrbenski de Hrzyscie:

Eques:

fol. 222:

Inquinat egregius adjuncta superbia mores Catuli
Symb
Fata viam inveniet

Haec adscripsit L M Q D. Possessori Maximilianus Uldericus Skrbenski de Hrzystie
Nob. Mor. Anno 1641 d. 17 Maii

W pamiętniku Antoniego Baumgartena z 1655 roku (sygn. XII, 12) mieszczanina toruńskiego, późniejszego długoletniego sekretarza rady znajdujemy na fol. 198 nie znany dotąd autograf Jana Amosa Komenskiego, który brzmi:

Seneca.
Vita ostenda est, ut aliquid vita dignum efficiamus.
Attentum existimo, Maxime id nilum ter illis quos Antiquitas stirpis, et Maiorem Virtus ut generositatis vestigiis insistant obligat. Cuod ut Tibi stimulo sit Nobilissimus juvenis d. Baumgarten (...)[20] pro talia adscribo Johan A. Comenius, Moravus in Groningae transitu 14/22 Aug. 1656.

Zaznaczymy tu jeszcze, że Jan Amos Komenský kilkakrotnie przebywał w Toruniu. M. in. w roku 1645 brał on tam udział w t. zw. Colloquium Charitativum. W roku 1649 odbył się w Toruniu ślub Komenskiego z Joanną Gaiusową.[21])

Jerzy Sliziński (Warszawa)

---

[20]) Słowo nieczytelne.
[21]) Za wydajną pomoc przy poszukiwaniach w Archiwum Toruńskim składam serdeczne podziękowania st. arch. mgr. Janinie Waluszewskiej.

Vrchlický o Mickiewiczovi

Otakar Bartoš (Praha)

Tato materiálová práce o statích J. Vrchlického, věnovaných A. Mickiewiczovi, v jistém smyslu navazuje na mou studii „České portréty Adama Mickiewicze" (Slavia XXV, 1, 1956). Vrchlického články o Mickiewiczowi časově překračovaly meze této studie a nepatřily tam plně ani svým zaměřením. Názory tohoto vynikajícího českého básníka o Mickiewiczově díle mají však veliký význam a svou zajímavost. Vrchlický se díval na polského národního věštce do značné míry očima západoevropských vzdělanců a nejvýše oceňoval Mickiewiczovy Dziady jako jejich překladatel. Tím jeho názory částečně kontrastují se slovansky laděnou studií E. Krásnohorské, založenou na polských pramenech (Světozor 1881). Bude proto jistě užitečné reprodukovat zde nejdůležitější úryvky ze zapomenutých a polozapomenutých prací J. Vrchlického o Mickiewiczovi.

Nejprve si ještě stručně všimneme bohaté literatury, která sleduje vztah Vrchlického k Mickiewiczovi a působení polského romantika na básnické dílo českého autora. První větší prací, která se dotýká tohoto thematu v širším rámci, je obsáhlá studie Jaromíra Boreckého, *Jaroslav Vrchlický a jeho poměr k slovanství* (Slovanský přehled XV, 1912—1913, č. 1—10). V posledních třech pokračováních své průkopnické studie zkoumá J. Borecký Vrchlického poměr k Mickiewiczovi, jak se zrcadlil ve verších českého básníka, velmi citlivě a s pochopením pro Vrchlického originalitu ukazuje Mickiewiczovo působení na jeho poesii (zvláště epickou: Twardowski, balady a j.) a mluví také o přednáškách a statích Vrchlického o Mickiewiczovi, z nichž uvádí jmenovitě pouze hlavní přednášku z 12. ledna 1904.

Z práce Boreckého čerpají pak všichni další badatelé, kteří doplňují některé další podrobnosti, ale nijak podstatně nemění obraz, načrtnutý Boreckým. Je to především Václav Brtník se studií *Vrchlický—Mickiewicz (Několik poznámek a trochu materiálu)*, Sborník společnosti Jaroslava Vrchlického 5, 1920, str. 81—100. V. Brtník nepátrá vůbec po dalších přednáškách a článcích J. Vrchlického o Mickiewiczovi a na str. 86 výslovně říká s polemickým zahrocením proti Boreckému, že kromě universitních čtení (o Dziadech r. 1894—1895) a přednášky z 12. I. 1904 nezná jiné přednášky a studie. Daleko pečlivějším sebráním dostupného materiálu vyniká studie polského vědce Henryka Batowského *Vrchlický a Mickiewicz (Uwagi o stosunku największego poety Czech do polskiego wieszcza)*, uveřejněná v polském časopise Ruch Słowiański (III, 1930, č. 1—3, 6). Batowski se zabývá systematicky básněmi, jež Vrchlický věnoval cele Mickiewiczovi, dále básněmi, v nichž jsou jen zmínky o Mickiewiczovi, a díly, jež stojí pod patrným vlivem Mickiewiczovým. Potom si všímá Vrchlického překladu Dziadů a v závěru doplňuje Vrchlického přednášku o Mickiewiczovi z 15. XII. 1898.

Nejpodrobněji se zabývá problematikou Vrchlického vztahu k Mickiewiczovi prof. Marian Szyjkowski ve své knize *Polski romantyzm w czeskim życiu duchowym* (Poznań 1947) a v rukopisné práci z r. 1949 *Adam Mickiewicz v Čechách*. Jeho práce přinášejí nejvíce doplňujícího materiálu k studii J. Boreckého a jsou neseny idealistickou koncepcí, že teprve Vrchlický dokonale pochopil Mickiewicze, když ocenil jeho mesianismus a pře-

nesl jej na českou půdu i ve vlastní tvorbě, jejíž závislost na Mickiewiczovi dokazuje Szyjkowski místy dosti mechanicky. M. Szyjkowski také nejobsáhleji komentuje a shrnuje Vrchlického přednášky a články o Mickiewiczovi. Z jeho prací si můžeme sestavit tento přehled Vrchlického přednášek a statí: 1. universitní přednášky o překladu Dziadů ve studijním roce 1904—1905, 2. slavnostní řeč při odhalení pomníku A. Mickiewicze v Krakově r. 1898, 3. slavnostní projev v Ognisku polském v Praze 15. XII. 1898 (otištěn ve Slovanském přehledu I, 1898—1899, str. 165—166), 4. obsáhlá přednáška v Ognisku polském v Praze 12. I. 1904 (otištěna v Nové české revue 1903—1904).

Tím jsme skončili přehled nejvýznačnějších studií na thema Vrchlický—Mickiewicz. Je třeba ještě pro úplnost jmenovat E. Jelínka a Fr. L. Hovorku jako předchůdce J. Boreckého, kteří se dotkli této problematiky, z novějších badatelů pak připomenout práci B. Vydry, *J. Vrchlický a Poláci* (Výroční zpráva obchodní akademie v Karlíně, 1934). Také v Polsku je i nadále věnována pozornost dílu J. Vrchlického a jeho vztahu k Polsku, v souvislosti s tím i k A. Mickiewiczovi (na př. předmluva J. Magnuszewského k jeho výboru z poesie J. Vrchlického, Wrocław 1954).

Žádný z dosavadních badatelů však ještě nepoukázal na Vrchlického článek *Adam Mickiewicz. Ke dni 24. prosince 1898* (Česká revue II, 1898—1899),[1]) který je velmi důležitý pro pochopení kořenů jeho názorů na Mickiewicze. Vedle přednášky z 12. I. 1904 je to nejvýznamnější svědectví J. Vrchlického o Mickiewiczovi. Proto tuto zapomenutou stať přetiskneme celou a z přednášky r. 1904 uvedeme nejdůležitější úryvky.

Adam Mickiewicz
Ke dni 24. prosince 1898

Tiše bez oficielních slavností, bez výkřiků nadšených tisíců, zkrátka „bez hlaholu trub“ spadla dne 24. prosince t. r. o desáté hodině ranní rouška z monumentální sochy Adama Mickiewicze, kterou postavil umnou rukou Cypriana Godebského celý národ velkému svému věštci k jubileu jeho stých narozenin na Krakovském náměstí (!) ve Varšavě.

Jest něco velkého a dojemného v této tiché slavnosti, něco velkého v tom uctivém mlčení obnažených hlav, v těch slzách na tváři žen a dívek, v tom tichém posvěcení země okolo pomníku, v tom zamlklém rozchodu po dvacíti minutách ztrávených v hlubokém jistě pohnutí před odhaleným bronzem básníkovým. Je v tom něco velkého a dojemného, co docela se kryje s životem a dílem oslavence i s celou situací jeho národa, takže tento způsob oslavy zdá se nám jistě výmluvnější a větší. Jsou právě věci a momenty, které vystihuje nejlépe mlčení.

Co mohl říci i muž tak slavný a duchaplný jako Sienkiewicz před pomníkem Adamovým? Otevříti celé své polské srdce, nedovolila by censura ruská a líčiti snad život Mickiewiczův, či dokonce se rozhovořiti o jeho dílech bylo by zbytečné, jsouť to věci každému Poláku známé od kolébky, a tak mohlo pouhé úctyplné mlčení před odhaleným pomníkem každému dostačiti.

Rovněž i my nehodláme se u této příležitosti rozepisovati o životě, díle a významu Mickiewicze. Malý článek to nevyčerpá a velký by musil obsáhnouti výsledky prací tolikerých a jíti až do podrobností, meze příležitostné rozpravy daleko překračujících. Jeť literatura o Mickiewiczovi dnes již velice bohatá a těžko něco po pracech Cybulského, Chmielowského, Kallenbacha, Mickiewicze syna, Tretiaka a jiných a jiných domácích badatelů podati něco nového anebo aspoň něco, co by přibližně vyčerpalo život tak bohatý a dílo tak veliké a významné. Až se zmůžeme jednou na samostatná aspoň trochu objemnější díla monografická o předních zástupcích duševního života celého člověčenstva, pak bude tam jedno z prvních míst příslušeti Mickiewiczi. A že k podniku takovému i u nás dojíti musí, o tom pochybností býti nemůže, bude on jen přirozeným důsledkem našeho rozvoje literárního.

---

[1]) Na tuto stať mě upozornil vědecký pracovník Ústavu pro českou literaturu ČSAV Dr. J. Moravec, jemuž srdečně děkuji za jeho laskavost.

Jinak jsou život i dílo Mickiewicze u nás relativně dost známy. Základní díla jeho: Wallenroda, Dziady, Pana Tadeuše, Sonety Krimské, Redutu Ordonovu, Faryse, většinu vynikajících kusů lyrických, balady atd. máme v překladech poměrně šťastných, některé kusy i v dvojích a trojích. Zbývá jen, a to je povinností „Sborníku světové poesie“, shrnouti drobnější lyriku a epiku v jediný svazek a Gražinu snad a Ódu na mladost přeložiti znovu a měli bychom pak mimo „Knih poutnictva polského“, které pro nás jsou významu již podřízenějšího, celé dílo Mickiewiczovo, aspoň to, co z něho jest pro všecky časy a doby cenné a trvalé. A osvojiti si tyto velké poklady, k čemuž u nás již valný kus cesty uražen, a užívati jich hojně k svému osvěžení a povznešení bude zajisté největší a nejlepší oslavou Mickiewicze.*)

Jeť Adam Mickiewicz jedním z těch velkých a šťastných, jichž sláva více ani růsti nemůže. Stojí v zenitu tak vysoko, že sotva může stoupati v budoucnosti. Tak plně a cele nebyl nosen v srdci národa svého snad žádný básník polský a právem plným, nebo také žádný nevyslovil tak cele a plně celou bytost národa a bídu lidu svého jako on. Oba jeho velcí soudruzi Julius Slowacki a Sigmund Krasiński dočkají se snad časem téhož dostoupení zenitu uznání a slávy, snad, jak říkáme, i jejich doba přijde; ale nikdy aspoň v generaci naší a nejbližší nebude úspěch jich tak hlubcký a všestranný, tak stejnou silou všecky vrstvy národa pronikající.

Třeba první po stránce ryze poetické a druhý po stránce filosofické leckdy Adamu se vyrovnal a jej i překonával, přece čistě polským rázem své intonace bude tento vládnouti nad ostatními podle slov Dantových „jenž jako kníže druhým kráčí v čele“ (Inf. IV.).

Možná, že politické běhy budoucnosti a bylo by to snad i pro Poláky v praktickém ohledu výhodnější, seslabí poněkud význam oné části díla Adamova, v níž mluví jen hněv a hořkost a v níž bývalý přítel Alexandra Puškina hrouží v „Zpívající plameny svého pekla“ (Heine) svatou Rus, možná dost, že v době nedaleké ztratí práva nejosobnější část díla jeho, velkolepý fragment „Tryzna“ na své aktuelní váze, až se protivy politické jen poněkud snesitelněji utváří a vyrovnají, ale básnické potenci veledíla tohoto ani shoda politická, jíž si z celého srdce přáti musí nejen každý Slovan, nýbrž i každý pravý člověk, neublíží. „Dziady“ budou vždy i po ztrátě aktuelního významu poetickým skutkem prvního řádu a vzácným dokumentem historickým, jakých málo v dějinách literárních. Ostatních pak náčelných děl Adamových nedotkne se čas v ničem, jsouť pravé, velké, ryzí všelidské umění, patřící nejen do pantheonu Polsky, nýbrž celého člověčenstva.

Velkost díla Mickiewiczova spočívá právě v tom, že s velkým básníkem a umělcem se pojí v souzvuk nejen vlastenec, nýbrž i celý člověk. V ohledu tom jest úsudek ciziny kompetentnější než úsudek domácí. Nebude bez zajímavosti vyslechnouti o tom úsudky vážných cizinců.

Slyšme, co praví o Mickiewiczi jeden z největších duchů XIX. věku Ernest Renan: „Adam Mickiewicz měl jednu z vůdčích vlastností, pomocí které lze ovládati svou dobu: upřímnost, neosobní sílu nadšení, nepřítomnost sebelásky, tvořící stav duše, v kterém neděláme, nemluvíme a nepíšeme, co chceme, ale děláme, mluvíme a píšeme, co nám diktuje genius mimo nás. Geniem tím jest skoro vždycky století, tento věčný nemocný, který vyžaduje, abyste se stále mazlili s jeho ranami a konejšili slovy zvučnými jeho zimnici. A více než století je to rasa, vnitřní hlas předků a krve. A Mickiewicz měl tyto dva velké zdroje inspirace. Mickiewicz byl spoután s minulostí svazky tajného přijímání, které z něho utvořily věštce minulosti. Ale on byl spolu i věštcem budoucnosti. On věřil v svou rasu, ale věřil zvláště v ducha božského, který oživuje vše, co má v sobě dech života a skrze všecky mraky on viděl zářící budoucnost, v které se bědné lidstvo potěší ze všech svých utrpení. Tento velký idealista byl velký vlastenec, ale byl především člověk věřící. A jako pravým důvodem víry v nesmrtelnost jsou mučenníci, tak jako vše odhalující obraznost nadšená tluky srdce jeho, přesvědčovala jej, že člověčenstvo nadarmo tolik nepracovalo a oběti jeho tolik nadarmo netrpěly.“

A historik Michelet srovnává se s tímto úsudkem, tvrdě, že to byla duše lidu, duše národa, která svedla v souzvuk dílo Quinetovo a Mickiewiczovo s jeho dílem vlastním.

*) Koho zajímá podrobná bibliografie překladů z Mickiewicze do češtiny, jakož i styky jeho s naším českým světem, nechť si přečte a srovná výborné statě Fr. Kvapila (Ad. Mickiewicz v Čechách, Osvěta 1898, 632) a prof. H. Máchala (v letošním Českém časopise historickém „Mickiewicz a Čechy“, roč. IV, seš. 5.).

Uvažujíc o dramatu fantastickém (Revue des deux mondes 1839, 1. prosince), kde probírá George Sand Dziady, Fausta a Manfreda, praví tato geniální žena po delší úvaze o Mickiewiczovi toto: „Od slzí a proklínání proroků Sionských nezvedl se žádný hlas s takovou silou, aby opěval látku tak rozsáhlou jako jest pád celého národa. Jestli však lyrismus a nádhera posvátných zpěvů nebyly v žádné době překonány, přece jest dnes jedna tvářnost lidského ducha, která nebyla osvícena v době proroků hebrejských a kteráž osvěcuje dnes moderní poesii ohromným leskem, je to cit filosofický, který rozšiřuje v nekonečnost obzor vyvoleného národa. Dnes není ani židů ani vyvolených, všichni obyvatelé zeměkoule jsou národ boží, dnes jest celá země svaté město, které ústy básníka se dovolává spravedlnosti a milosti předků." A Dziady jsou „pokusem, který chce umravniti dílo stvoření v myšlence lidské tím, že umravňuje osud člověka na zemi".

„Duše Mickiewiczowa," praví konečně hrabě de Montalembert, „zasnoubena s osudy své vlasti, zdá se, že rostla s jejím neštěstím. Neznáme v moderní době literatury nic vznešenějšího nad toto geniální dílo, kde genius tak věřící a národní spolu prošel celou říši poesie od zralé a mstící energie satiry až k soucitu tak žhoucímu a exaltovanému, že byste řekli, že jest čerpán z legend primitivní církve nebo koncertu nebeských duchů. Ale v tom současně vždy veden svou bolestí a svým vlastenectvím, neobával se při všem jíti k nejhlubším problémům náboženské a sociální budoucnosti lidstva a rozluštění její mu neuniklo. On sondoval nejbolestnější rány společnosti moderní a my máme za to, že našel prostředky, on postoupil o krok dál v lůno náboženství positivního a všeobecného a nezachmuřil se více jako ti, kteří ztratili veškerou naději."

*

Současně se slavností varšavskou odbývána slavnost v Lausanně ve Švýcařích, kde byl Mickiewicz krátký čas profesorem latiny na akademii a zde zanechal milé a drahé upomínky. Vlivem hlavně Kallenbachovým zasazená tam pamětní deska byla slavně odhalena odpoledne v den jeho stých narozenin.

Nejen Polsko a celý svět slovanský, i cizina oslavila důstojně stoleté narozeniny básníka, jemuž lze právem přiřknout jméno „prvního a posledního proroka" svého národa.

Jar. Vrchlický.

(Česká revue II, 1898—1899, č. 4, str. 385—388, leden 1899.)

V tomto článku se jasně obrážejí Vrchlického vroucí sympatie k utlačeným Polákům i obdiv k dílu A. Mickiewicze. J. Vrchlický shrnuje naši překladatelskou bilanci z Mickiewicze a navrhuje, co je nutno v budoucnosti ještě přeložit (tyto úkoly splnil Fr. Kvapil svazkem „Gražina a jiné básně", Sborník světové poesie sv. 103, J. Otto, Praha s. a., pravděpodobně 1906). Velmi zajímavé je i zamyšlení Vrchlického nad politickým smyslem Mickiewiczova díla, které svědčí o tom, že ani Vrchlickému nebyla cizí myšlenka slovanská.

Jádro článku pak tvoří obsáhlé citáty z projevu Ernesta Renana (1823—1892), který měl při převozu Mickiewiczových ostatků v Paříži 28. VI. 1890 (Le Temps, 29. VI. 1890; Feuilles détachées, Paris 1892), ze známé stati G. Sandové „Essai sur le drame fantastique", o níž se Vrchlický zmiňuje již r. 1875 ve svém dopise S. Podlipské, a soud o Dziadech z předmluvy Charles de Montalemberta (1810—1870) k jeho překladu Knih poutnictva polského (Paříž 1833). Pokud jde o odvolání na tvrzení J. Micheleta (1798—1874), které ovšem časově značně předchází projevu Renanovu, jedná se patrně o Micheletův článek „Collège de France" z r. 1867.

Tato stať byla umístěna v dvoudílném sborníku „Paris, Guide par les principaux écrivains et artistes de Paris" (str. 176—195). Vrchlický mohl znát hlavní myšlenky této stati z nekrologu L. Legera „Jules Michelet", který vyšel r. 1874 v Osvětě (422—436) a kde je zmíněná práce Micheletova podrobně citována a rozebírána (427—428).

Citáty z Renana a Montalemberta i reprodukci názorů Micheletových jsem si ověřil a jejich bibliografická data doplnil podle sborníku „Adam Mickiewicz, poet of Poland", který vyšel v redakci M. Kridla v New Yorku r. 1951 a má velmi obsáhlý oddíl „Mickie-

wicz v očích cizinců". Při překladu všech citátů zůstává Vrchlický věren své překladatelské metodě a překládá dosti volně.

Z uvedených názorů francouzských vzdělanců, zvláště ze soudů spisovatelky G. Sandové vychází J. Vrchlický i ve studii *Adam Mickiewicz* (Nová česká revue I, 1903—1904, č. 4, str. 244—253, leden 1904), která je textem jeho přednášky v Ognisku polském v Praze 12. ledna 1904. V první části studie podává J. Vrchlický velmi podrobně známá data Mickiewiczova životopisu, v druhé části se zamýšlí nad Mickiewiczovým básnickým typem a nad jeho dílem:

Jest málo básníkův moderních, jichž vloha byla by tak blízka vloze proroků starozákonních, jako jest vloha Mickiewiczova. Ba zdá se mi, že proň obyčejné jméno básníka nestačí, že on je věštcem, anebo aspoň že nejblíže ze všech jest starému tomu označení básníkův zvlášť silných a vyvolených. Jeho celá produkce jest vlastně řadou sopečných výbuchů básnických, které mezi sebou jsou ve spojení vždy nějakým počtem slabších kusů neb pasáží, za nimiž se brzy zase dostavuje prudká, silná, přímo vulkanická erupce.

Hlavní pákou jeho básnické potence jest neobyčejná mohutnost vidění, která zmocňuje se všech schopností a sil duševních a fysických, která uchvátí a strhne k sopečné improvisaci. Cit je tu tak bezprostřední a prudký, že uchvátí jako vichřice básníka, lomcuje jím, zbystří jeho vnitřní zrak i jeho sluch a jako svrchovaný despota diktuje mu hotové verše, které se hrnou jako kaskády zvuků z duše jeho, že pero sotva stačí letu obraznosti a síle myšlenkové. Víme, jak takové silné improvisace básnické i fysicky Mickiewicze schvátily, ba přímo zdrtily. Po slavné improvisaci v „Dziadech" — památno, že básník sám tak tuto část básně své nazval — našli jej soudruhové bez vlády, omdlelého, fysicky vysíleného ležeti na podlaze. Byla to jistě bouře pohnutí a vášně, vichřice citů, která sklátila jej, když vyslovil to nejhlubší a nejsilnější, co v srdci zavíral. Celý postup jeho tvoření ukazuje k veliké vášnivosti, s jakou se vrhal na svou ideu, na svůj vyvolený předmět, je v tom něco z královského letu orla, vrhajícího se s výše vzduchové na svou v hlubinách vyčíhanou kořist. Proto jest rychlá improvisace hlavní značkou jeho činnosti tvůrčí. Chladný rozmysl, zdlouhavé konstruování jest mu cizí, spíš snese genius jeho ještě lehké si pohrávání s ideou, ale i v tom má posy královského lva, na konci vždy se ozve tím tónem silným, takřka živelným. I tam, kde plně nad svou látkou stojí, jako v „Sonetech krimských" nebo „Panu Tadeáši", má místa připomínající divoké orgie, v kterých asi mu bylo nejlépe, kde hýřil a rozhazoval velkou poesii plnými hrstěmi jako Sardanapal, kdy se cítil mladým a silným, kdy to prometheovské nebo faustovské, co bylo v něm, se hlásilo o slovo: když jedním slovem psal „Ódu na mladost", báječnou kassidu „Farys", celé partie „Dziadů", hlavně části prostřední, „Matce Polce", „Přátelům ruským" — krátce to, v čem je Mickiewicz vulkánem.

Tato sopka dle přirozených zákonů se časem vyzuřila. Proudy lávy se daly ovládati do pevně a ostře vyhraněných forem, bylo v nich stále ještě tolik žáru, že plály a hřály nad obvyklou normu, ale daly se vésti svrchovanou kázní uměleckou. Většina „Pana Tadeáše" spadá v tuto epochu tvůrčího genia Mickiewiczowa. *Můžeme říci, že velký improvisátor romantismu vyhranil se v rozvážného umělce realismu,* bylo v tom už vychládání té sopečné výhně, která hrozila v prvních výbuších rozbíti všechny poetické formy (viz „Dziady") a která se ke konci stala skoro až akademicky správnou a dokonalou.

Zdá se mi, že mnoho, co vedle sopečného a vznětlivého v básnické povaze Mickiewiczově jest rozvážného, studeně hlubokého, klasicky vyrovnaného a zváženého, spadá na účet vlivu Goethova, jehož stopy v díle Mickiewiczově — aspoň mně se zdá — jsou hlubší a citelnější nežli stopy Byronovy. Bylť Adam v mnohém bližší Goethovi než Byronovi, tento měl spíš vliv na formu básnickou u něho, onen formoval více jeho ideje. Ale jedním byl daleko nad oba, Angličana i Němce — a to bylo v citu své národnosti, svého vlastenectví. Touto notou, která byla jemu nejvíce vlastní, se nejvíce od obou liší. Snad kdyby musil Brit a Němec chvěti se o existenci a budoucnost svého národa, jako musil on, byl by se jich genius také jinak vytvářil. Ale tak zůstali Byron i Goethe svrchovanými kosmopolity, kdežto u Mickiewicze nemůžeme si strunu národní vůbec *nikde* odmysleti.

Této vlastenecké idei věnoval Adam nejen své velké umění, nýbrž i celý svůj život. Pročtěte celé jeho velké dílo, jak málo mluví tu o sobě, o svých záležitostech, o své rodině, o svém já, o svém zdaru či nezdaru, ale vždy a ustavičně mluví o vlasti, o matce Polsce, o svých. Ač Konrad — Gustav „Dziadů" vychází od Werthera Goethova, stojí nad ním

touto láskou vlasteneckou a kloní se tím vždy více k svému italskému sousedu, k Foscolově „Jacopu Ortisu“. U obou, Konrada-Gustava i Ortise, z lásky k dívce aneb vedle lásky k dívce vyvine se brzy silnější a mocnější láska k vlasti a k národu utlačovanému, která ještě u Mickiewicze jest větší a silnější než u vášnivého, stejně nezdary vlasti rozervaného Vlacha. Ale nad Werthera i Ortise vynikají „Dziady“ formou básnickou vysoko. Touto skoro zakrývají své příbuzenství pokrevní úplně a stojí před námi časem jako dílo naprosto původní a svérázné.

Tato naprostá objektivnost básníkova, který nemluví nikdy za sebe, nýbrž za všecky, jest hlavním rysem jeho monumentálnosti. Co jest osobní, ryze osobní bol a stesk proti bolu a žalu několikamilionového národa? A právě proto, že nebylo u něho sobectví, že vše, každý cit a dech, každá vlna krve a tluk srdce se obracely k vlasti, řízené k ní nesmírnou láskou, nezněło jeho slovo jako prázdná fráze, nýbrž bylo živým chlebem celým generacím.

V „Dziadech“ jeví se, jak postupem doby vznikaly, genius Mickiewiczův nejvšestranněji. V nich se ozývají všecky struny jeho bohaté lyry. V části první romantismus se silnými ohlasy poesie lidové poněkud sentimentálně zbarvený, jak jej doba vypěstovala, chmuří se v části další, zvlášť v scénách s poustevníkem k příšernosti, kdežto nedostižná část třetí divokou směsí realističnosti a fantastičnosti divně dojímá; „improvisace“ scény druhé pak jest jedním z vrcholných bodů nejen poesie Adamovy, nýbrž poesie vůbec. V scénách ostatních partie lyrické i satirické, démonické i grandiosní střídají se pestře a s účinkem. Závěrečné pak obrazy „Ustępu“ stupňují se od ryze popisné „Cesty na Rus“ až k bolestně řezavé „Přehlídce vojska“ a visionářskému „Oleszkiewiczi“ jako řada basreliefů vykouzlená dlátem arcisochaře.

Může-li kritika ukazovati při veškeré původnosti celé osnovy „Dziadů“ i naprosté původnosti jednotlivých kusů tu a tam přece na vlivy faustovské neb byronovské — a v těch byl Mickiewicz tak dobře jako ruský Puškin a náš Mácha jen dítětem své doby — musí před „Panem Tadeášem“ vzhledem k původnosti umlknouti naprosto. „Heřman a Dorota“ Goethův jest přece jen idylka menšího rozsahu proti velké, detailovaně provedené kresbě Mickiewiczowě, která, máme-li ji srovnávati, jedině arcizpěv Homérův „Odysseji“ v pamět vyvolává. Ale i nad „Odysseji“ stojí zpěv Adamův čistě moderním smyslem pro krásy přírodní, v nichž se drahá Litva básníkova tak skvěle zrcadlí, a pak tím významem historického dokumentu, v němž Polska před rokem 1812 jest zachována potomstvu do nejmenších podrobností života politického i domácího. Soudíme-li dle životnosti předvedených zde postav, tím více litujeme ztráty „Konfederatů Barských“ a toho, že Mickiewicz nedostal se k dramatu tak, aby aspoň zanechati nám mohl jedno stěžejní dílo dramatické.

Z těchto podstatných úryvků nejvýznamnější Vrchlického studie o Mickiewiczovi vidíme, jak Vrchlický při vší své pozornosti k cizím vlivům dovedl zdůraznit originálnost Mickiewiczova tvůrčího projevu. Vrchlický při svém obdivu k romanticky rozvichřeným Dziadům, které tak bytostně odpovídaly jeho básnickému typu, dovede objektivně, vysoko ocenit i realistického Pana Tadeáše. Obdivuje v Mickiewiczově díle jednotu člověka a vlastence-bojovníka, jehož poesie vyjadřuje city všeho lidu, jehož poesie bojuje za celý národ. Tak vidíme, že domnělý „kosmopolita“ Jaroslav Vrchlický dochází s využitím myšlenek západních filosofů a na základě hlubokého studia a prožití Mickiewiczova díla k podobným závěrům jako básnířka národního směru Eliška Krásnohorská, která tak pronikavě ocenila realismus Mickiewiczova Pana Tadeáše a originalitu jeho básnického díla. Vrchlického znalost Mickiewiczovy poesie je opravdu hluboká, a proto v jeho statích nalézáme jen mizivé množství faktických chyb. V našem úryvku jsme opravili pouze titul Mickiewiczovy básně „Matce Polce“, jejž Vrchlický uvádí stále jako „Matce Polsce“, první článek také názorně dokazuje, že Vrchlický řadí Mickiewiczovu „Redutu Ordona“ do epiky a nikoliv do lyriky, jak mu vytýká Szyjkowski.

Závěrem je možno říci, že J. Vrchlický dovede snad ještě jemněji a citlivěji než E. Krásnohorská vystihnout moderní smysl Mickiewiczových veršů. Jeho stati jsou živým svědectvím básníka o básníkovi.

Otakar Bartoš (Praha)

KRITIKY A REFERÁTY

Étienne Decaux, **Morphologie des enclitiques polonais,** Paris, Institut d'études slaves, 1955, 237 pp.

Úkol, který si Decaux stanovil, není snadný: Za prvé ukázat relativní svéráznost systému polských příklonek — a za druhé přispět k otázce indoevropského vývoje této „kategorie", neboť z ní, jak správně poznamenává, vznikají nové morfémy (nebo slovní formanty).

Trochu předbíháme, když už teď poznamenáváme, že zejména řešení prvního úkolu je nesnadné. Omezíme-li se (jako Decaux) na oblast příklonek stálých, je dán svéráz „systému" příklonek i mezi jazyky se stejnými přízvukovými podmínkami prostě rozdíly v souboru příklonkových typů. Chceme-li brát ohled na přízvukové, t. j. fonetické podmínky, je dán svéráz rozdíly v samém rázu přízvuku příslušných jazyků. V jazycích se silně expiratorním pohyblivým přízvukem těžko hledat stejné enklitiky jako u nás nebo v polštině. I když je v takových jazycích dost typů s ustáleným přízvukem, je přece pojem postavení posttonického zcela jiný v ruštině než v polštině; také redukce slova z přízvukových příčin není omezena na postavení v enklisi. Hned na tomto místě také poznamenejme, že nemá obecnou platnost autorovo tvrzení (str. 224), že ve skupině makedonsko-bulharské přešly příklonky do proklise. Také tyto jazyky znají dosti enklitik, stačí vzpomenout nepřízvučné tvary zájmenné.

Obecnou cenu má autorovo dělení enklitik na enklitiky

zájmenné (v nichž dochází ke změnám četným a „kapriciósním"),

slovesné (vykazující též četné změny, jež často vedou ke změně samostatného slova-příklonky v mluvnický morfém) — a

neflektivní (se změnami celkem minimálními).

Toto rozdělení, prozrazující závažnost zřetelů morfologických, je jistě účelnější a praktičtější (podle něho autor také polské příklonky probírá) než dělení jiné, o němž se zmiňuje hned na počátku, totiž dělení na příklonky „slovní" a „větné". Z příkladů vidíme, že při těchto druhých, větných, má na mysli na př. reflexivní zájmena, vlastně přesněji reflexivní komponenty (ať už komponenty reflexivních sloves nebo reflexivních forem). Tím samým však popírá první půlku jejich definice („doplňují logicky a gramaticky celou větu"), zůstává platit jen druhá půle, totiž platí pro ně jistá slovosledová volnost uvnitř věty, jak se ještě zmíníme — proti příklonkám slovním typu polského *kto bądź* nebo dokonce *ktokolwiek.* Je ovšem otázka, zdali takové případy lze ještě mezi enklitiky počítat. Zde se totiž *-kolwiek* (a vlastně také už *bądź*) stalo slovotvorným formantem. Tím se ovšem může stát i příklonka „větná" (těžko tak na př. nehodnotit reflexivní komponent *se* u sloves typu *smát se* — až ovšem na tu pohyblivost). Sám autor poznamenává (223), že se i větné příklonky mění v slovní a pak až v morfémy, a ruší tím ostrost hranice.

Příklonky jsou u nás nejčastějším[1]) případem stálé nepřízvučnosti slova. Bylo by

---

[1]) Mimo stojí v češtině jen stálé předklonky, na př. jednoslabičné spojky, v nejvlastnějším smyslu ovšem *a* a *i* (jako spojka, nikoli jako modální slovo), které i jako (velmi řídké) opěrné slabiky pro refl. formans *se* nebo *si* mívají slabý přízvuk (viz

tedy možno mluvit o nepřízvučných slovech a probírat (krom postavení a tvarové historie) příčiny této nepřízvučnosti. Jsou jimi jednak jistý druh transitivnosti, jednak partikulární povaha, t. j. v obojím případě těsná sounáležitost a významové doplňování (třeba i obecným, t. j. zájmenným předmětem) nebo pozměňování předchozího slova.

Decaux si zvolil thema nevděčné. Příklonky nejsou čistě vzato ani kategorií morfologickou, ani syntaktickou, ani žádnou jinou gramatickou. Tento pojem je vzat z oblasti přízvukového rytmu. I když se omezíme (je to nutné, nechceme-li probírat morfologii všech druhů slovních) na příklonky stálé, najdeme „la masse des faits multiples et divers" (223) nebo „mračno prachu drobných a disparátních faktů" (221).

Přesto se chce autor snažit ukázat na ty společné rysy, které tvoří z příklonek „společenství syntaktické". To však jde těžko i s hlediska omezeného výběru. I oblast stálých enklitik je morfologicky velmi pestrá. O nějakém „syntaktickém" společenství tu možno mluvit, jen když užijeme termínu „syntaktický" ve smyslu hodně širokém. Na př. na str. 18. říká autor, že *bo* ve větě *sluchaj, bo cię kopnę* je „syntakticky" oporou pro enklitiku *cię*.[2]) Oporou je jí jen s hlediska přízvukového. Větný přízvuk a větná melodie mají sice t a k é funkce syntaktické (nebo lexikální, přesněji lexikalisační), ale nazývat „syntaktickým" každý přízvukový jev ve větě možno jen s hlediska velmi rozšířeného pojetí tohoto termínu. Slovo *bo* má syntaktickou funkci v této větě už samým svým slovním obsahem (jako každá jiná spojka). Ale to, že je přízvukovou oporou pro další enklitiku, je faktem nahodilým a faktem z jiné roviny, neplyne to ze syntaktické funkce spojky *bo*, nýbrž z požadavků přízvukového rytmu. Dá-li se co říci o příklonkách obecně, je to jen to, že jsou jimi jistá slova pomocná nebo slovní partikule — anebo nezdůrazněná všeobecná (= zájmenná) doplnění slovesa. Ale tyto společné znaky nelze dát pod jeden termín „syntaktické".

Přestože je autor nutně veden k omezení se na jisté morfologické oblasti a vynechává enklisi nahodilou a čistě fonetickou (na př. typ *já čtu noviny* s enklitickým tvarem plnovýznamného určitého slovesa), i pak se projevují nevýhody východiska vlastně fonetického. Toto východisko lehce svádí k nedoceňování zřetelů syntakticko-morfologických. „Pomocné sloveso" v preteritálním tvaru (kde se v polštině jasně stalo morfémem) je jistě jiný jev než na pohled stejné pomocné sloveso v passivu: v prvním případě se z pomocného slovesa stal morfém (a tím přirozeně stálá „enklitika"), v druhém zůstalo pomocné sloveso naopak hodně blízko svému původnímu významu sponovému. Třebaže tedy jde o původně stejnou kategorii morfologicko-syntaktickou, není dnes sousedství obou typů organické, spona v pasivním tvaru může být příklonkou jen nahodile. A zejména: její odpadnutí nemá co dělat s enklisí, není podmíněno enklisí! Plyne ve větách typu „który pod Sokalem zabit od Tatarów" (115) z týchž podmínek, za jakých vynecháváme sponu i jinde (jako nepomocné sloveso) — a mimoto: kdyby bylo ve větách tohoto typu *jest* doplněno, bylo by v proklisi, ne v enklisi. Celkem však zvládá Decaux tento neustálý boj mezi zřeteli „enklitickými" a čistě morfologickými velmi dobře.

Autor musil řešit i postavení enklitik. A tu přicházíme k jeho cenné modifikaci

---

Trávníček, Mluvnice I, § 91) — nebo formanty v básnickém typu bezespojkového kondicionálu *bych přišel* (místo *abych přišel*); ale tímto *bych* se neobohacuje repertoár nepřízvučných slov. Ostatní předklonky (na př. předložky *dle, kol, krom*) mohou už mít jako opěry pro enklitiky přízvuk dosti silný.

[2]) Ta mu však není už enklitikou, když *bo* nemá plný přízvuk, nýbrž jen slabší přízvuk předklonky. Avšak mezi typy ˈ*bo cię* ˈ*kopnę* a ˌ*bo cię* ˈ*kopnę* není žádných podstatných hranic.

Wackernagelova pravidla[3]) o postavení enklitik: Enklitika se opírá buď o první slovo nebo o sloveso, nebo o některé ze slov, jež před slovesem předcházejí. Tato volnost se přirozeně týká jen větných enklitik, ba vlastně přísně vzato jen reflexivního komponentu[4]) nebo preteritálních morfémů. Jinde najdeme odchylky, i když řídké: *dali trzydzieści rubli mu; się* v takovém postavení, jako je zde *mu*, být nemůže.

Nyní několik poznámek ke každé oblasti enklitik Decauxem probírané:

Kapitola o enklitikách pronominálních (II. část práce) je morfologií zájmen osobních, včetně anaforického zájmena *on* pro 3. osobu. Ze zajímavostí tu uvádím:

1. Splývání pádů (93—106) je zjev, táhnoucí se v oblasti zájmen od dob nejdávnějších do dneška, ovšem s různými výsledky a v různém rozsahu. V slovanštině je nejznámější rovnice genitiv-akusativ, někdy nadto plus dativ (který se zase s druhé strany rovná lokálu; takže na př. na velké oblasti hanáčtiny máme opravdu jediný tvar *mně*, orthotonický i enklitický, pro všechny nepřímé pády krom instrumentálu: tři tvary pro celý sg.: *já, mně, mnó*). Vysvětluje-li to Decaux „obecnou nestálostí pronominální flexe“ (107), je to jen konstatování fakta, starého od dob indoevropských.

2. Tvary *go* a *mu* jsou ve staré polštině řídké, i když známé (neznají tato enklitika jazyky východní, lužičtina a zčásti polab.); neutrální akus. *go* je běžný tak jako v češtině, nepokládá se už proto (na rozdíl od češtiny) za nespisovný. Zajímavé je, že ke splývání akusativu a dativu dochází někdy cestou fonetickou: tak v kašubštině splynul nový dativ reflexiva, *se* (ze *seje* a to ze *sobie*), se starým akusativem *se* (z pův. *śe*).

3. Při řešení problému „denasalisace“ staropolských a nářečních polských tvarů *mie, cie, sie,* se ukazuje jako nejpřirozenější výklad Havránkův: nejde o denasalisaci, nýbrž o kontinuanty ide. *me, te, se.*[5])

4. Protože ve staré polštině (podobně jako ve stč.) *si* patrně neexistovalo nebo vymizelo,[6]) vyvinula se nová příklonka z orthotonického *sobie* > *soje* / *seje* > *se* / *sy.*

Tu stojí za zmínku zajímavý stav hanácký: dativní *si* proti dativnímu *mně, tě* (tak na velké oblasti). Havránkem (podle Bartoše) připomínaná změna *si* v *se* (s případným rozlišením od akusativního *se* v oblastech, kde se *e* z *y/i* liší od *e* původního) mi není známa. Forma *si* bude v každém případě vliv knižního jazyka, podporovaný tím, že se neprovedením (nebo zrušením?) změny *i* v *e* (resp. *ë*) vyhnul dialekt homonymii s 2. sg. sponového slovesa, která zní opravdu *se* (nebo *së*, s širokým *e*). Je otázka, bylo-li už dativní *si* v našich nářečích, když probíhala změna *i* v *e* po sykavkách. Jsou-li Bartošovy údaje správné, existovalo-li (či dosud existuje) dativní *se* nebo *së*, pak už tehdy v nářečích bylo.

Kapitola o enklitikách slovesných je vlastně morfologií polského a slovanského preterita typu *psal jsem* a kondicionálu typu *psal bych.*

Přirozeně, že ani tu neztrácí Decaux se zřetele své „enklitické“ východisko. Upozorňuje na nepravidelnosti (musil by konečně i při východisku čistě morfologickém) typu *miałam ja by pieniędzy, to ja by kupiła* (179).

---

[3]) Wackernaglovo pravidlo je jistě formulováno příliš úzce. Příklonka stojí po prvním přízvučném slově kóla (mluvního úseku); jak je obecně známo, nemusí to být zrovna první úsek věty.

[4]) O postavení českého *se* a *si* psal nedávno u nás Dokulil v Českém jazyce 6 (1956) 108—113.

[5]) Viz podrobný rozbor těchto tvarů v severoslovanských oblastech v Havránkových *Genera verbi I*, 60—79, závěry 78—79.

[6]) Autor praví (83) „après avoir éliminé un datif réfléchi devenue inutil, ... la langue etc.“ Bylo by dobře při takové formulaci odpovědět na otázku, proč se stal „inutil“. Ani ta „eliminace“ není zcela jistá, ale ovšem velmi pravděpodobná.

Myslím však, že tu jde o sekundární nepravidelnost slovosledovou. Že jde o částečné pospisovnění typu *miała ja by pieniędzy . . .*

V této III. části práce jsou vzorné partie s hlediska funkčně-strukturalistického řešení. Tak na př. problém slití enklitik v kondicionále do jednoho morfému (*bych* nebo *bym* pro všechny osoby) odhalí Decaux správně (153) ne jako splynutí enklitik, nýbrž jako přenesení typu *ja by pisał, ty by pisał . . .* do částečné spisovnosti; jako zevšeobecnění jistého spisovného tvaru koncovkového; zevšeobecnění bylo dáno předem stejným kondicionálním formantem pro všechny osoby. (Do této souvislosti měl být podle mého mínění zařazen hořejší příklad *miałam ja by pieniędzy).*

Když na str. 154 řeší konkurenci typů *-m/-śmy* proti *-ch/-chmy* v prvních osobách, dokazuje pro polštinu spolehlivě vliv kondicionálového *bych/bychmy: ch*-ové koncovky přesáhly místy po provedeném tvarovém vyrovnání mezi preteritem a kondicionálem do preterita (a naopak). Pro češtinu se mu zdá být tento fakt méně průkazný, avšak citací Havránka[7]) ukazuje, že věří témuž Havránkovu výkladu i pro okrajová nářečí československá. Aoristová theorie je tu jistě umělá, příliš mechanistická proti strukturalistickému výkladu Decauxovu.

Zvlášť je pěkná partie o konkurenci typů *robiłem* a *ja robił*. Autorovy zajímavé a originální postřehy jsou tu závažné i pro češtinu: Protiklad typů *já myslel* proti *tys myslel (my věděli* proti *vy jste věděli)* řeší (173) myslím jediné správně nakonec tak, že z „egocentrických“ důvodů se klade v 1. sg. často zájmeno. To pak vedlo ke změně typu *jakom ja był* v typ *jako ja był* (koncovkový ukazatel osoby se stal zbytečným, když osobu udávalo zájmeno); 1. sg. potom působila na analogické užívání v 1. pl.

Ovšem na některých místech nejde do stejné hloubky. Srovnávání preteritálních typů v jazycích slovanských dopadlo dost mechanisticky. Autor si patrně neuvědomil velký rozdíl mezi jižní slovanštinou a lužičtinou na straně jedné a ostatní slovanskou oblastí na straně druhé. Jinak by byl už 190/191 u lužických poměrů viděl, proč je tu jiný poměr mezi typem *sym pisal* a *bych pisal* než jinde na slovanském severu. Lužické perfektum je proti jinému severoslovanskému preteritu (geneticky, ale jen geneticky téhož typu) tvar dosud analytický, tak jako podobný typ v jihoslovanštině .. Proto nejsou v lužičtině podmínky pro vyrovnání kondicionálových prostředků ve 3. osobách. Naopak: třetí osoby mají i v perfektu různé pomocné tvary (na př. sg. *je pisal* proti pl. *su pisali*), nemohou tedy vést k uniformitě těchto prostředků v kondicionále. To platí přesto, že na př. v srbocharvátštině za stejné situace uniformita kondicionálových formantů nastala: *kupio bi* jako *kupili bi*. Má však patrně svou zvláštní příčinu. Vede nás právě při strukturalistickém výkladu k víře ve Vaillantovu domněnku, že ve 3. pl. nebyl v kondicionále nahrazen tvar *biše*, nýbrž ještě starší isolovaný tvar *bǫ*; tedy jednoslabičný tvar opět jednoslabičným.

Celé schema morfologického obrazu preterita v jeho poměru ke kondicionálu by bylo dopadlo (194) trochu jinak: typ 1 na straně jedné proti typům 2-3-4 na straně druhé. V jazycích severoslovanských je (krom lužičtiny) všude těsná asociace kondicionálu s preteritem,[8]) bez rozdílu, zda jde o typ polskočeský *(psals : psalbys)* či o typ ruský *(ty pisal : ty by pisal).*

Z téhož důvodu (synthetičnosti typu *psal jsem* na celém slovanském severu krom lužičtiny) by byl vynikl zásadní rozdíl mezi ním a futurem, jasně analytickým.

Právě v oblasti československo-polské se změnila původní pomocná slovesa perfek-

---

[7]) Srov. *Čsl. vlastivěda III* (v Havránkově stati o nářečích), 199.

[8]) Podrobněji na to sblížení kondicionálu s preteritem upozorňuje již B. Havránek v Slavii 22 (1953), str. 243—246.

tálního tvaru *pisalъ esmь* v preteritální morfémy, odlišené od spony i formálně (platí to i pro značnou část českých nářečí, ale o tom jinde).[9]) Autor vhodně připomněl v závěru práce, že se slovesné příklonky mění v morfémy. Je tu třeba jen zodpovědět otázku quid pro quo: Je to autonomní vývoj enklitik, který vede k takové jejich závažné funkční přeměně — či je to sama přeměna morfologické struktury (přeměna z jiných, vnitřních příčin), jež vede k úpravě enklitik v morfémy? V našem daném případě jde jistě o případ druhý — a těžko si obecně představit případ první.

Ke třetí části práce (o enklitikách neflektivních) mám jen zcela maličkou poznámku etymologickou (ke str. 216). Gebauerova etymologie pro partikuli, dnes formans *-si* (v *kdosi, kdysi* atd.), že je to totiž dativ reflexiva je málo věrohodná. Od (dost exklusivního) typu *byl sobě jeden král* je moc daleko ke *kdosi* nebo *kdysi*. Jistě zasluhuje víc víry poukaz na analogické typy polského *kto bądź*, ruského *kto nibuď*, tedy výklad hledající v tomto *-si* původní optativ sponového slovesa. Námitky (Smaľ-Stockého a j.), že neexistuje samostatný optativ *si*, by nebyly podstatné, ani kdyby byly pravdivé. Ale nejsou ani pravdivé. I když nebudem chtít věřit dokladům Suchého na takový optativ (cituje je autor), zbývá jasný doklad z druhého Frizinského zlomku verš 82—83: (každý se musí na posledním soudu vyznat, co na tomto světě učinil) „libo *bodi* dobro, libo-li *si zlo*“ = *ať* už *je* to dobro, či *ať je* to zlo; *si* tu stojí jako paralelní protiklad k synonymnímu *bodi*. Nic jiného než optativ to být nemůže. je to 3. sg.[10])

Autor se zmiňuje také o jednom společném rysu fonetickém, který enklitiky (krom postavení ve větě a krom fakta nepřízvučnosti) spojuje. Protože ovšem jsou fonetické jevy nejmíň autonomní, slouží jako nižší podloží plánům morfologickým (a ty syntaktickým), proto ukazuje autor na různých místech práce, jak se tato fonetická tendence projevuje jen potud, pokud se nekříží s nadřaděnějšími zřeteli morfologickými. Ty mohou vést právě naopak

a) k reduplikaci morfémů, ať už typu *robiła-ch-ech*, či *w kościele-m-em była* — vysvětlovaným autorem správně jako výsledek tendence po stejnoslabičnosti příslušných osobních morfémů.

Proti této reduplikaci, mající důvody morfologické, je jistě už víc mechanickou (i když v jádře taky zesilující, zezřetelňující) reduplikace typu „z tej *tu oto* książki“ (krom zesilujícího *tu* ještě *oto*).

b) Z téhož důvodu se setkáváme s restaurací morfémů, pomocí vložené samohlásky (analogií z posic, kde tato samohláska je náležitá): *koze eś mi zabiła (koze* je tu dial. akusativ za *kozę)*; *słyszała jech*...

c) Morfologické zřetele znemožňují redukce dvojmorfématických typů *byśmy, byście*.

Naproti tomu je tendence „à se fixer à un mot précedant“ někdy morfologická až v důsledcích: *z tej tu książki = z tejtu książki*; dávné *kъto si > ktoś*. Ovšem i tyto srůsty bývají často podmíněny morfologicky, tak na př. ve vzpomenutých tvarech preterita a kondicionálu — nebo srovnej v ruštině vázanost reflexivního komponentu na sloveso.

Shrnujeme nakonec přednosti bohaté a záslužné práce Decauxovy do těchto bodů: 1. vhodný výběr látky při východisku tak nesnadném, — 2. bohatá a samostatná excerpce, spojená často s originálním a vtipným řešením problémů polské morfologie, — 3. velmi široký zřetel srovnávací, který dělá z polonistické studie nepostradatelnou studii obecně slavistickou.

František Kopečný (Olomouc)

---

[9]) Srov. *Česko-polský sborník vědeckých prací II* (Praha SPN 1955), 13 — nebo už dříve Naše řeč 34 (1950) 87—88.

[10]) Srov. Holub, Kopečný: *Etym. slovník jaz. čes.*, 331 s. v. *-si*.

Antonín Dostál, **Studie o vidovém systému v staroslověnštině, Praha 1954, Státní pedagogické nakladatelství, 681 str.**

Toto imposantní dílo profesora A. Dostála je nejrozsáhlejší a nejdůkladnější monografií, jež byla dosud věnována tomuto důležitému a dnes nanejvýš aktuálnímu problému staroslověnské gramatiky. Málokdy se dostane odborníkům do rukou kniha, spojující jasná teoretická východiska s pečlivou badatelskou metodou v aplikaci k vyčerpávajícímu shromáždění materiálu. Dostálova práce nejen posunula naše teoretické poznatky o slovesném vidu v staroslověnštině, ale stala se — jak zdůraznil její první recensent Ju. S. Maslov — „vyčerpávající a spolehlivou příručkou staroslověnského slovesa" vůbec.[1]) Od starších i novějších prací, jež se zabývaly touto problematikou, se Dostálova práce liší především svou induktivní metodou. Právě v oblasti Slovesného vidu pozorujeme, jak silný vliv má na badatele při zkoumání vidů cizích slovanských jazyků jazykové povědomí mateřštiny. Pro ruské gramatiky je na př. charakteristické, že si nemohou představit présentní použití sloves dokonavého vidu a jsou proto v rozpacích, mají-li interpretovat konstrukce typu *iz negože ozera potečetь volchovъ i vъtečetь v ozero velikoe novo* (Lavr. let.).[2]) Dostál se zásadně postavil na stanovisko induktivní. Nevychází ani ze svého vlastního „vidového cítění", ani z aprioristických předpokladů a postřehů, získaných zkoumáním dílčího materiálu, Tím, že maximálně rozšiřuje materiálovou základnu svých výzkumů, přibližuje se naprosto objektivnímu vylíčení stavu v staroslověnštině. To se zračí zejména v úplné excerpci všech slovesných tvarů a slovesných substantiv nejen v evangelických textech, ale i v Ps, v KL, v EuchSin, v Cloz, v Supr a v řadě menších památek. Bylo by možno vytknout autorovi, že nerozlišuje vždy mezi průkazností textů, jako Z nebo Ass na jedné straně a Supr na straně druhé. Autor si je však dobře vědom, že tam, kde se materiál Supr a Cloz značně odchyluje od starších textů, jde téměř vždy o druhotnou vrstvu innovací a že ne všechny doklady, získané z těchto textů, jsou svědectvím živých jazykových pochodů staroslověnštiny. Úplnost materiálu dovoluje autorovi hojnou měrou a s úspěchem využít metody statistické, jež podpírá a ilustruje jeho teoretické úvahy. A protože při použití takovéhoto bohatého pramenného materiálu jde vždy současně i o kritický postoj k textům i o srovnávání staroslověnské textace s řeckou předlohou (což je při otázce vidového využití slovanského slovesa obzvláště důležité), pojí se tu nejlepší česká tradice filologická s jistotou zkušeného gramatika.

Dostálovu práci lze nazvat vzorem filologické dokumentace. Seznam použité literatury (str. 637—646) podává jen částečný obraz o rozsahu autorovy sčetlosti. Mnohá díla, jež nemají přímý vztah k jeho problematice a která A. Dostál tak pohotově cituje, se nedostala do seznamu literatury, dokonce ani jeho vlastní obsáhlá studie „Neue Arbeiten über die slavischen Verbalaspekte" v ZfslPh. XX, 1948, str. 164 a násl. Na druhé straně obsahuje uvedený seznam i některé práce, kterých autor už nemohl důsledně využít při zpracování jednotlivých kapitol. Podle Předmluvy, napsané v říjnu 1951, byla jeho práce „zcela hotova již na jaře r. 1947". Je tedy pochopitelné, že autor může zaujmout stanovisko k studiím V. V. Borodičové, jež začaly vycházet až roku 1951, pouze v poznámkách v úvodní kapitole a že do vlastního materiálu se výsledky Borodičové již nemohly dostat. Je třeba však ihned poznamenat, že linguistický postoj k slovesným vidům v staroslověn-

---

[1]) Viz Вопросы языкознания (1956) № 3, 124.

[2]) Srov. П. С. Кузнецов, *Генезис видо-временных отношений древнерусского языка*, Труды Инст. языкознания II, Москва 1953, 249. — Zajímavé myšlenky a doklady uvádí H. Křížková, *K problematice praesentu historického v ruštině a češtině*, Sovětská jazykověda, 5 (1955) 241 a násl.

štině je u profesora A. Dostála mnohem opodstatněnější a méně ovlivněn „jazykovým citem“ mateřštiny než v pracích sovětské linguistiky, takže výsledky Dostálovy by nemohly býti jiné, ani kdyby mohl soustavněji používat poznatků V. V. Borodičové.*)

„Studie o vidovém systému v staroslověnštině“ se dělí na sedm kapitol, z nichž první dvě mají obecnější ráz, ostatní pak jsou věnovány materiálu a jeho podrobnému zhodnocení. Na konci knihy je připojen seznam literatury, závěr, dvě resumé, ruské a francouzské (podle mého názoru příliš stručná), velmi cenné rejstříky, opravy a dodatky, obsah.

V úvodní kapitole (str. 7—61) se autor zabývá pojmem slovesného vidu. U některých autorů, zabývajících se v poslední době otázkou slovesného vidu (zejména v ruštině), vidíme snahu vyvozovat gramatickou kategorii vidu přímo z t. zv. mimojazykové skutečnosti. Na př. S. D. Nikiforov píše: „Za gramatické významy sloves pokládám také významy, jež specifickým způsobem odrážejí určité stránky objektivní skutečnosti“.[3]) Toto chápání gramatických významů je v rozporu se zásadami dialektiky, neboť při určování specifiky jakéhokoliv zjevu je nutno vycházet především ze souvislosti s okolními zjevy. Gramatický význam na př. dokonavého vidu v češtině je určen především gramatickým významem nedokonavého vidu a vice versa. Jestliže S. D. Nikiforov uvádí, že „jakostní změny v procesech objektivní skutečnosti nabývají při rozšíření společenské praxe lidí zvláštního významu a... v jazyce nabývají zvýraznění v kategorii vidu“ (tamtéž), nelze vysvětlit, proč četné jazyky neznají kategorii vidu, resp. proč společenská praxe některých národů (Němců, Francouzů, Angličanů, Maďarů atd.) nedospěla k podobnému zvýraznění kvalitativních změn dějů. U A. Dostála se sice také projevuje sklon vidět jistý popud k volbě příslušného vidu v tom, co nazývá „vnější událost“. Píše, že „povaha vnější události určuje jeho (t. j. mluvčího) postoj, který pak musí hodnotit tak a ne jinak“ (str. 9). Při určování vidu v jednotlivých konkretních případech sahá A. Dostál nejednou k analyse „vnější události“. Často se mu to znamenitě daří, ale v mnohých případech nemůže ani sebedůkladnější analysa textu dospět k všestranné charakteristice vnější události z toho jednoduchého důvodu, že text neobsahuje tuto událost samu, ale děj, vyjádřený jazykovými prostředky, t. j. už jazykově stylisovaný. Dostál sám zavádí pojem jazykové stylisace. Slovesný tvar totiž nevyjadřuje děj, probíhající ve skutečnosti, nýbrž vyjadřuje náš postoj k tomuto ději, což se obráží nejen ve volbě slovesného vidu, ale i ve volbě slovesného způsobu, slovesného času atd. Kategoriálnost slovesného vidu je dána tím, že Čech nebo Rus nemohou v konkrétní slovesné formě nevyjádřit slovesný děj. Dostál se vyhýbá pojmu „pojímání děje“, který zavádějí někteří linguisté jako mezičlánek mezi dějem a jeho jazykovým vyjádřením, čímž se dopouštějí zbytečného psychologisování.

Autor, na rozdíl od posledních prací V. V. Borodičové, S. D. Nikiforova. S. P. Obnorského a j., operuje vždy přesně a důsledně s dvěma navzájem odlišnými kategoriemi: se slovesným videm (dok.: nedok.) a se způsobem slovesného děje (Aktionsart) v současném pojetí Regnélla, Safarewicza a j.

Velmi podrobně se autor zabývá definicí slovesného vidu samého. Musím přiznat, že ze všech mně známých definicí se mi jeho definice zdá být nejvýstižnější. A. Dostál poněkud modifikuje definici F. de Saussura a říká, že dokonavost lze definovat pojmem „celkového, uceleného pohledu mluvčího na vnější událost“ (str. 15).

---

*) Při této příležitosti budiž upozorněno na obsáhlou studii Dj. Grubora, *Аспектна значења*, Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1953, knjiga 293, str. 5—234, a 295, str. 81—284 (celkem 440 str.). Cenný je tu důkladný rozbor literatury. *Red.*

[3]) С. Д. Никифоров, *Глагол, его категории и формы в русской письменности второй половины XVI века*, Москва 1952, 11. — Srov. také mou recensi v časopise Sovětská jazykověda 4 (19..) 77—80.

Autor určuje dokonavost (D) jako příznačný, primární člen protikladu D : ND a definuje tudíž ND tím, že při vyjádření nd slovesného tvaru „jako bychom stáli přímo uprostřed oněch vnějších skutečných dějů, takže celkový pohled není možný, a proto není možné ani užití perfektiva“ (tamtéž). Námitky mohou vyvolat pouze výrazy „podstatný člen“, „vedlejší člen“. Pojem korelace je vybudován na přítomnosti dvou rovnoprávných členů, z nichž jeden může být positivní, příznačný, mající nějaký dodatečný odstín, což však ještě neznamená, že tento člen je „podstatnější“. Z nutnosti „stylisovat“ každý konkrétní děj buď jako *d* či jako *nd* plyne potom, že všechny ostatní odstíny gramatického nebo lexikálně-gramatického rázu (na př. iterativnost) nemohou eo ipso patřit do kategorie vidové, což podotýká na několika místech i sám autor.

Při výkladu o morfologických prostředcích tvoření vidů (v Úvodu a passim) používá autor termínu *deverbalisace,* maje na mysli sekundární dotváření odvozených sloves od sloves prefixálních (typu *odnésti - odnášeti*). Tento pojem klade do protikladu k pojmu *denominalisace,* opět jen při tvoření sloves. Termínu deverbalisace se však užívá i v jiném smyslu, na př., když se hovoří o odbourání slovesných tvarů v současné ruštině.

Velkým kladem teoretické části knihy je důsledná snaha vyhnout se logickým pojmům při zkoumání čistě jazykových jevů. Dostál se staví také velmi skepticky k pokusům vysvětlit pojem času v jazyce jinými než jazykovými kriterii. Poukaz na fysický čas, s nímž operují dnes mnozí jazykovědci, je naivní a nemístný. Autor velmi pěkně ukazuje, jak lze chápat děj, zařazený do minulosti či do budoucnosti, jako celkový nebo necelkový, avšak děj, zařazený do přítomnosti, nelze chápat jinak, než jako děj necelkový. Tato Dostálova úvaha je přesvědčivým dokladem správnosti jeho obecného pojetí podstaty slovesného děje.

Autor, i když není jeho úlohou ukázat vznik slovesného vidu v slovanštině, věnuje hodně pozornosti novějším pokusům vyvodit slovanský vid ze staršího protikladu determinovanost : nedeterminovanost (str. 35 a násl.). Touto problematikou se zabývali N. van Wijk, Vendryès, Holt, Karcevskij (kterého tu autor neuvádí, str. 35), v poslední době Regnéll. Případy jako *pasti : padati,* na nichž Regnéll hlavně demonstruje svou hypothesu, jsou podle mého soudu velmi přesvědčivé. Avšak prof. Dostál má jistě pravdu, pochybuje-li, že by se c e l ý vidový systém vyvinul j e n na základě této kategorie (str. 37). Právě tam, kde protiklad *Det.: Nedet* je nejzřetelnější, lze vycítit i „Kannbedeutung“ členu Nedet („dřevo plave“ — „může plavat, neponořuje se“), jak na to poukázal v KZ 38 již Sarauw.

Autor si dále všímá metod určení slovesného vidu. Pokládá každý z dosud navrhovaných postupů za cenný, nikoli však za jedině možný. Tyto postupy (ať jde o možnost či nemožnost tvoření perifrastického futura, o možnost tvoření iterativ k původním perfektivům, o kladení otázky „co děláš?“) lze aplikovat toliko omezeně. Za důležitý postup bezpečnějšího určení vidu pokládá autor interpretaci daného dokladu (str. 53); tato interpretace však nemusí být prosta subjektivních prvků, jež autor podle mého názoru poněkud bagatelisuje. Interpretace se totiž může vztahovat nejen k vidovému chápání daného kontextu, ale i k lexikálnímu obsahu celého slovesa; na str. 479 a násl. sám autor rozlišuje lexikální iterativa od iterativ gramatických, při čemž k prvním počítá také slovesa jako *houpati se, kolébati se* a pod. Že je tu široké pole pro vnášení logicko-sémantických interpretací, ukazují jeho příklady: stsl. slovesa *mazati* nebo *iskati, rǫgati sę* či *šiti* pokládá za lexikální iterativa (str. 479). Potom však i *jěsti, piti, kǫpati sę* a mnohá jiná slovesa by mohla být chápána na základě logicko-sémantické analysy jako iterativa (byť i iterativa lexikální). Je tedy zřejmé, že postup pečlivé interpretace, o níž hovoří autor, je třeba chápat nikoliv jako interpretaci sémantického obsahu slovesa, nýbrž jako interpretaci

kontextu, t. j. jako interpretaci toho, jak mohl autor (nebo překladatel) daného textu chápat děj, o který tu jde. Zdá se mi, že autor poněkud přeceňuje i esteticko-stylistickou stránku stsl. překladů, když uvádí, že řecký vidový systém byl pro výběr slovesného vidu v slovanštině vzorem jen potud, pokud „to nebylo na újmu dokonalosti a krásy překladu" (str. 51). Karel Horálek sice poukázal na několik podobných příkladů, kdy výběr vidů je určen ohledy stylistickými,[4]) nelze však tato jemná pozorování generalisovat. I když autor rozšiřuje kombinací všech navrhovaných postupů repertoár metod při určování slovesného vidu, nelze rozhodně bez jisté reservy tvrdit, že jsme s to určit vid kterékoli stsl. slovesné formy s naprostou bezpečností. Vždy zůstává ještě moment „jazykového citu" a ten může při posuzování jinoslovanských vidových fines klamat. Je nutno však důrazně konstatovat, že Dostál se nikdy nespoléhá na svůj český jazykový cit, jde-li o vidy stsl. slovesa.

Podstatná část Dostálovy monografie je věnována podrobnému rozboru materiálu. Autor shromáždil všechny doklady pro všechna slovesa, uvádí však pouze nejmarkantnější exemplifikáty pro různé tvary (pres., imperat. atd.). Svůj rozbor materiálu začíná dokonavými neprefigovanými slovesy.

Je třeba poznamenat, že mezi simplicii typu *pasti - padǫ* I. třídy a slovesy na *-nǫti* II. třídy je podstatný rozdíl. Slovesa II. třídy jako *dvignǫti, tlъknǫti* a pod. jsou nejen perfektiva, ale i slovesa okamžitá (momentánní), takže poměr mezi *dvignǫti* a *dvigati* je jiný než mezi *pasti* a *padati*. Je to skupina sloves, jež obsahuje podle svědectví živých slovanských jazyků mnoho expresivních tvarů, srov. stsl. *krъknǫti, kliknǫti, zinǫti, tъknǫti* (z nichž se pouze malá část dostala do našich textů; je jich dohromady 16, str. 71). Je vůbec otázka, zda na př. *dupati* je iterativum k *dupnouti* nebo naopak *dupnouti* momentanum k *dupati*. Proto se domnívám, že v případě *dvignǫti* a pod. lze sice hovořit o verba simplicia, ale třeba tu dodat, že jde o slovesa zvláštního způsobu slovesného děje (Aktionsart). Celá tato skupina je produktivní, kdežto slovesa *pasti, mьstiti, kupiti* produktivní nejsou.

Svou analysu materiálu v jednotlivých kapitolách dovršuje Dostál shrnutím sloves do významových skupin. Zdá se, že autor někdy chápe tyto sémantické skupiny trochu široce. Tak ke slovesům, vyjadřujícím pohyb, počítá nejen *sěsti, lešti, stǫpiti, rinǫti,* ale i *mrъknǫti, desiti, minǫti* a jiná (str. 100). U dějových sloves musíme vždycky počítat s významem pohybu, chápaného velmi široce. Domnívám se, že by bylo možno rozlišovat slovesa, jež se německy označují jako „Verba der Fortbewegung", franc. „verbes de locomotion" a slovesa posunková, jimiž se označují děje, prováděné posunky rukou, nohou, případně jiných částí těla (na př. č. *mávat, kopat, kývat*). Právě v češtině a slovenštině pozorujeme v oblasti těchto posunkových sloves zajímavé zjevy: *předponová* slovesa tohoto druhu jsou dvojí, mají stejný vid (imperf.), ale různý způsob slovesného děje, srov. *roztrhnouti — roztrhati, vykopnouti* (ze světnice někoho) — *vykopati* (všechny) a pod. Zdá se mi, že slovesa typu *sěsti, lěšti, stati* tvoří významovou a morfologickou skupinu (*n*-infix!), zvláštní významovou skupinu tvoří slovesa typu *skočiti* a opět jinou slovesa typu *vrěšti*, srov. dok. *hoditi*, rus. dokon. *brosiť*. Jiná slovesa jsou podle autora významově s pohybem nepřímo spojena (str. 101): *aviti, pečatьlěti* a pod. Ovšem potom by bylo možné chápat i *pisati* jako spojené s pohybem, byť toto sloveso zůstává imperf.

Mimochodem nevidím důvod, proč autor pokládá sloveso *kupiti* za kausativum (str. 100).

Do zvláštních skupin klade autor slovesa, jež mají částečně dokonavý a částečně

---

[4]) Karel Horálek, *Evangeliáře a čtveroevangelia*, Praha 1954, 196.

nedokonavý vid. Takováto „obojetná" slovesa jsou dobře známa v současných slovanských jazycích, ovšem nebývají zpravidla nesložená (srov. však rus. *rodiť* perf. a imperf.). V staroslověnštině musíme vždy počítat s těžkostí jednoznačného určení vidu a tu Dostál ukazuje užitečnost své kombinované metody určení vidů (str. 107—145 passim). Těžkosti působí sloveso *iti, idǫ,* kde příklady, jež uvádí autor na jejich perf. užití, nejsou vždy přesvědčivé, na př. Mt 8,19 *učitelju idǫ po tebě ěmože koližido ideši,* i když řecký text zde má ἀκολουθήσω σοι (str. 122). Toto sloveso má samo o sobě zárodky futurálního významu, srov. slovenské *idem to urobiť = urobím to,* franc. *je vais partir = je partirai.* Podobný futurální význam může mít i sloveso *grędǫ,* srov. *grędǫštii* „futurus" a pod. Proto se můžeme tázat, zda se autor v tomto případě nemýlí, domnívá-li se, že dok. užívání tohoto slovesa je staré. Vcelku však je třeba ještě jednou zdůraznit, že autor velmi pečlivě a objektivně zkoumá příslušný materiál a že jeho závěry jsou téměř ve všech podrobnostech přijatelné. Zvláštní problematiku poskytuje sloveso *byti.* Autor dokládá mnohovýznamovost tohoto slovesa i takovými příklady jako *possum (moštьno bo jestъ), prodesse (tebě jestъ na dobro), necesse est (jestъ potrěba).* Tu však nejde o samostatné významy (ani o přenesené) slovesa *byti,* nýbrž o frazeologické spojení s tímto významem. Při určování problematického tvaru *bǫdǫ* vychází autor z dvou základních významů *ero* a *fiam,* při čemž *bǫdǫ* v prvním významu je vždy nedok., v druhém vždycky dokonavé (str. 148).

V samostatné velké kapitole probírá autor simplicia nedokonavá. Opět je třeba připomenout, že autor nerozlišuje dosti přesně simplicia typu *krasti - kradǫ* a simplicia typu *pečalovati, orodьstvovati, němovati* a pod., jež se jednak vyskytují jako druhá vrstva obyčejně v Supr., jednak jsou více méně umělými výtvory podle řečtiny a konečně jsou to tvary na *-ovati, -stvovati,* tedy morfematicky odlišné od sloves typu *pasti.* Autor sám poukazuje na skupinu sloves, jež se vyskytují jen v Supr (str. 244) a na slovesa, která nacházíme pouze v Supr a v Euch (str. 245). I když formálně jde nepochybně o „simplicia", t. j. o neprefigované tvary, bylo by možno i zde důrazněji rozlišovat slovesa primární od sloves odvozených.

Třídění těchto sloves podle lexikálního významu a podle slovesných tříd vede k výsledku spíše negativnímu v tom smyslu, že žádná slovesná třída, resp. žádný morfologický ukazatel není primárně spojen s jedním z vidů; to je výsledek, k němuž dochází autor v závěru. Lze polemisovat se zařazením sloves jako *pasti (pasǫ)* a *pręsti* do skupiny sloves vyjadřujících představu „klidu, stavu nebo vlastnosti" (str. 240).

Další kapitola je věnována otázkám prefixace a její funkce v aspektovém systému. Autor zastává jedině správné stanovisko, že prefixace není jen prostředek k opatřování dokonavých protikladů k slovesům nedokonavým, ale i činitel lexikální, jenž vytváří nová slovesa (str. 255). Velmi názorně je nastíněn vývojový proces prefixální perfektivisace v staroslověnštině. Autor rozlišuje různé vrstvy perfektivujících prefixů (*po-,* potom *iz-, vъz-, sъ-* atd.) (str. 257—259). V materiále jsem nenašel (snad mi uniklo) autorovo stanovisko o prefixu *ob-*; vidíme zde staré (poměrně staré) zjednodušení souhláskové skupiny *bv* typu *obinovati* Mar., *obiděti, oblačiti sę, obratiti* a pod. K případům splývání *z + ž* v *žd* (*razdešti, iždirati,* str. 265) by bylo možno připojit také případy jako *iždíti* Mar., *vъždeléti* Mar.

Mimořádně bohaté doklady uvádí autor pro stsl. slovesa s jednou předponou, jež tradičně nazývá „komposita".

Zajímavé jsou případy obojetných sloves typu *požьrati, vъměniti, sъkončati* a pod. Myslím, že tu jde o první systematické zpracování těchto sloves a o jejich interpretaci jako mladší vrstvu sloves (str. 282). Totéž platí i o skupině sloves typu dok. *iziti* (str.

282—291). Autor zdůrazňuje, že o prefigovaných slovesech lze hovořit jen tehdy, je-li předpona jasně oddělitelná, t. j. tvoří-li s hlediska synchronického samostatný morfém. To je naprosto správné. Diskusi však může vyvolat autorovo tvrzení, že jde o „povědomí" této oddělitelnosti. U slovesa *razuměti* (str. 447) není *raz-* předponou nikoliv proto, že chybí povědomí o jeho oddělitelnosti (ostatně takovéto povědomí lze velmi těžko konstatovat v mrtvém jazyce), ale proto, že kmen *razum-* není analysovatelný na dva morfémy *(raz+um)*, poněvadž *razuměti* (podle svého lexikálního významu) není výsledkem lexikálního rozvoje slovesa *uměti*. Tato partie je velmi důležitá a v pojetí prof. Dostála nová. Autor se výhýbá vnášení historisujícího aspektu do analysy synchronických faktů staroslověnštiny.[5])

K nevidovým kompositům počítá autor nepříliš početnou skupinu typu *mimo iti*. Tato skupina je v moderních slovanských jazycích bohatší, srov. rus. *atakovať - kontratakovať*. Jde tu téměř vždy o kalky, v našem případě z řečtiny. V řadě případů jsou doložena pouze nomina verbalia typu *dobrogověnije, veledarovanije* a pod. (str. 471).

Jednou z nejzdařilejších kapitol je nepochybně kapitola o „Podstatě iterativnosti a jejím poměru k vidovému systému" (str. 477 a násl.).

Vyslovili jsme již své námitky proti autorovu pojetí lexikální iterativnosti. Vidět tuto (gramaticky nevyjádřenou) iterativnost v slovese typu *plęsati* je totéž jako vidět význam „vzájemnosti" v ruském slovese *boroťsja*, což čteme na př. u A. G. Rudneva, Slavia 22 (1953) 263. Autorovi ostatně ani nejde o iterativnost lexikální; jasně ukazuje, že v staroslověnštině neexistuje zvláštní kategorie frekventativ nebo sloves neaktuálního děje, jako na př. v dnešní češtině. Velmi závažné je autorovo konstatování, že vid a iterativnost jsou pojmy zcela samostatné (str. 481); iterativnosti bylo ovšem využito při dobudování vidového systému (str. 482), zůstává tu však pouze virtuální možností. Tato konstatování jsou mimořádně závažná pro další práce v oblasti slovanských vidů. Pozoruhodné jsou autorovy vývody, týkající se věku a podstaty prefigovaných iterativ typu *iznositi* (str. 510 a násl.).

Systematickým průzkumem užívání vidů podle slovesných tvarů došel autor k bezpečnému zjištění, vyslovenému již Boh. Havránkem, že v staroslověnštině není „vidových časů" a že vidová jsou pouze slovesa jako taková. Ukazuje se přitom, že imperf. se užívá v dějích průvodních, současných s dějem minulým (str. 598—599). Přehled užívání vidů v různých časech a nefinitních tvarů rozšiřuje Dostálovu monografii a činí z ní nepostradatelnou příručku a pomůcku pro každý další výzkum v oblasti staroslověnského slovesa. Závěry, k nimž autor dochází, jsou ověřené a v podstatě jsou to konečná řešení. Pouze tam, kde se prof. Dostál pokouší spojovat vidový význam s lexikálním významem slovesa, nemůžeme s autorem souhlasit v tom, že by se rychlý krátký pohyb spojoval s významem perfektivnosti na př. u takových sloves jako je *kupiti*, rus. *prostiť, lišiť* a pod. Zda byl původně, při prvotním vybudování vidového systému, právě tento význam spojován s určitým obecně lexikálním významem, je jiná otázka. V staroslověnštině se spojitost mezi konkrétním významem slovesa a videm — u většiny sloves nesložených — ztratila.

Shrnujeme. Dostálova práce je příkladem vyčerpávající monografie, vybudované na bohatém a kriticky zhodnoceném materiálu. Pouze takto založená a koncipovaná práce nám dnes umožňuje ověřit si starší názory a vyslovit s plnou odpovědností nové. Dostál dokázal i touto prací, že patří mezi přední paleoslavisty a že je spolutvůrcem současné české paleoslavistiky.

A. V. Isačenko (Olomouc)

---

[5]) Ještě malá poznámka: sloveso *priobštiti* se sice nevyskytuje v evangelických textech (str. 468), ale svým významem snad patří spíše do starší vrstvy sloves (srov. *priobštiti sę věrě, crъkъve*).

Evangeliarium Assemani, Codex Vaticanus 3. slavicus — Evangeliář Assemanův, kodex Vatikánský 3. slovanský, díl II: *Úvod, text v přepise cyrilském, poznámky textové, seznamy čtení.* Vydal *Josef Kurz,* Praha 1955, Nakladatelství ČSAV, XXIV + 322 str.

Takřka všechny nejstarší staroslověnské památky t. zv. kánonické, jsou už dávno badatelům přístupné v celkem vyhovujících vydáních. Jen o hlaholském kodexu Assemanově se to dosud nemohlo říci, ačkoli jeho závažnost je značná — představuje nejstarší zachovaný rukopis slovanského evangeliáře (z X. nebo XI. století). Vydání F. Račkého (*Assemanov ili Vatikanski evangelistar,* U Zagrebu 1865) a I. Črnčiće (*Assemanovo izbornô evangjelje,* U Rimu 1878) oplývají chybami.[1]) Rački kodex vytiskl hlaholicí; prospívá to sice přesnosti reprodukce, ale nepaleoslovenistům to znesnadňuje nebo i znemožňuje použití edice. Také okolnost, že Rački uvnitř perikop nerozdělil evangelní verše, komplikuje rychlou a snadnou orientaci v textu; u památky biblické, která se zpravidla studuje ve srovnání s jinými paralelními texty, je to nedostatek velmi citelný. Črnčić přepsal památku latinkou; tato transliterace je složitá a nepřehledná a někdy i nepřesná. — Proto Josef Vajs a Josef Kurz pořídili v r. 1929 fototypické vydání této památky (*Evangeliarium Assemani,* t. I: prolegomena, tabulae, Praha, Čes. akad. věd). Již sama spolupráce obou vydavatelů byla šťastná: spojila Vajsovu biblistickou a theologickou erudici s přesností a akribií Kurzovou. Vajsův latinský úvod přinesl vedle popisu kodexu a stručného vylíčení jeho osudů také stručnou studii o jeho glosách a zvláště užitečné pojednání o kalendariu. Převod všech kalendářních údajů Ass do latiny zpřístupnil tento materiál i heortologům neznalým slovanského jazyka. Vlastní text je reprodukován s exaktní věrností a je neocenitelný pro studium paleografie, dějin umění a nadřádkových značek. Je vzácnou reservou pro případ, že by originál propadl zkáze a skýtá možnost spolehlivé kontroly všech přepisů. Toto dílo je dnes však již rozebráno a mimo to je — jako hlaholský rukopis — dost nepřehledné, ba nesnadné pro běžného uživatele.[2])

Z toho plyne, že všichni slavisté i jiní odborníci uvítali druhý díl této edice, který vyšel péčí Josefa Kurze počátkem r. 1955. — V úvodu charakterisuje Kurz vydání starší a znovu zdůrazňuje potřebu edice nové, podává informace o přípravách a vzniku tohoto druhého svazku, podrobně vykládá ediční postup a jeho zásady. Pokládáme za potřebné podotknout, že plně souhlasíme s vydáním hlaholské památky v cyrilském přepise. Cyrilské litery jsou už vžitými, přesnými a jednoznačnými ekvivalenty písmen hlaholských a jsou schopny vyjádřit všechny jemnosti. Samo hlaholské vydání by nepodávalo obraz textu o nic věrněji a ovšem, omezovalo by přístupnost. Transliterace latinkou naráží na řadu obtíží, na př. jak odlišit ⰺ, ⰹ a ⰻ (ı, ı a и), ⱁ a ⱉ (о a ѡ), ⱋ a ⱎⱅ (щ a шт) ⱏⰹ, ⱏⰺ a ⱏⰻ (ъı, ъı a ъи), ⱏⰻ a ⱛ (ъи a ѵ) a pod. Tyto otázky lze řešit jen přibráním liter řeckých *(ω, υ)*, azbukových (щ), případně kursivy (št: *št*) a zvláštních značek (ï, ō). To však znesnadňuje rychlou orientaci, ba i čitelnost a velmi tím trpí stylově grafický výraz celku. Těžko obstojí námitka, že cyrilice nepodává věrně fonologickou hodnotu hlaholských grafémů. Právě naopak: pro nás jsou ekvivalence ⱓ = ю ⱘ = ѭ, ⱕ = ѩ, ⱛ = ѵ, ⱋ = щ, ⰼ = ћ a pod. pouhými konvenčními symboly, které interpretujeme nebo i vyslovujeme podle potřeby a uvážení, podle teorie, kterou pokládáme pro památku z určité doby a místa za nejvhodnější nebo nejpravděpodobnější; o přepisech ⱓ = *ü* nebo *ju,* ⱉ = *ō,* ⱕ = *ję* nebo *ę,* ⱋ = *št,* nebo dokonce ⱏ = *ŭ,* ⱐ = *ĭ* (fran-

---

[1]) Srov. J. Kurz, *O potřebě nového vydání rukopisu Assemanova,* LF 53 (1926) 106—118, 234—247.

[2]) Pro snadnější orientaci ve fototypiích pořídil J. Kurz *Přehled čtení kod. Ass.,* Slavia 20 (1951) 336—363.

couzský způsob), to říci nemůžeme. Kromě toho cyrilská transkripce má svou dlouhou a dobrou tradici nejen v dějinách moderní slavistiky, ale už od dob písařů preslavských a kijevských. Při edici staroslověnských památek cyrilskými literami udržujeme kontakt s organickým a nepřetržitým dalším vývojem staroslověnštiny. — Kurz se přidržel obecně dnes užívané transliterace Jagićovy (ten ji zavedl ve vydání Zogr i Mar a užíval jí i jinde). Má to velkou přednost proto, že tento způsob je vžitý a stal se takřka kánonem. Přece však stojí za zmínku, že v jedné podrobnosti se Jagić nerozhodl právě šťastně: v transliteraci Ⰺ = ι, Ⰻ = і, Ⰹ = и. Číselná hodnota (zaručující staré pořadí v abecedě), grafická shoda s řeckými písmeny (v hlaholici Ⰻ — η) a do značné míry i usus starých rukopisů vedly by k ekvivalenci Ⰺ, Ⰻ = и (η), Ⰹ = і (ι).[3] Kdyby nás nezaráželo nebezpečí zmatků, doporučili bychom věrnější transliteraci: Ⰺ = и, Ⰻ = и, Ⰹ = і.

Po úvodu následuje orientační obsah: seznam žaltářních úryvků v Ass (str. XV—XVI), index perikop seřazený podle pořadí tetraevangelia (XVIII—XXII) a konečně pomocný seznam evangelních čtení, která v Ass obsažena nejsou (XXIII). Při používání jsme zjistili dvě podrobnosti: na str. XXIII (chybějící čtení) má být L 20, 1—*44* (místo: 1—*4*);[4]) na str. XXI bychom raději viděli J 1, 35—*51* (místo: 35—*52*), neboť první kapitola evangelia sv. Jana má jen 51 veršů. To souvisí také s číslováním veršů v textu samém (str. edice 7—8), kde je označení „verš 39" položeno už doprostřed verše 38; verš 39 je pak označen jako 40 a změna se táhne až do konce perikopy.

Vydavatel se tu přidržel jakéhosi staršího a málo obvyklého způsobu dělení textu: tak čísluje jen Tischendorf a bible Kralická; Tischendorfa v tom pravděpodobně napodobil Jagić ve vydání Zogr i Mar a nejspíše odtud proniklo toto nezvyklé číslování do Ščepkinova vydání Sav, ba i do Vajsova rekonstruovaného textu. (V I. díle Ass na str. XII je omylem „Ioh. I 35—*42*"). Zato běžné dělení na 51 veršů mají shodně Vulgáta, Merk, Nestle, Soden, Griesbach, Vostokovovo vydání Ostr, Daničićovo vydání Nikol, text novocírkevněslovanský, ruský i různé jiné překlady v národních jazycích, nevyjímaje vydání Biblické společnosti (kromě Kral.).[5])

Žaltářní úryvky srovnává Kurz s PsSin i s jinými texty a v třech případech podotýká, že variant Ass nikde nenašel (str. XVI). Tu je však třeba poznamenat, že žaltářní úryvky se v Ass někdy úmyslně necitují v čisté podobě, kterou mají v žalmovém kontextu, nýbrž jako krátké liturgické modlitby — stichy —, které text žalmů leckdy poněkud obměňují. Děje se tak v případě potřeby: jestliže takto isolovaný citát by sám o sobě nedával dobrý smysl. Záznam č. 12 můžeme přesně doložit v znění shodném s Ass i z novocsl. liturgických minejí: jeden стíхъ на слꙋ́жбѣ благовѣщенїю бцы҃ zní: бл҃говѣсти́те де́нь ѿ днѐ сп҃се́нїе б҃а на́шегѡ.

Vlastní text je vydán s mimořádnou přesností. Jsou zachována folia rukopisu, rozdělení podle evangelních kapitol a veršů i podle folií, sloupců a řádků kodexu je jasné, výrazné a přehledné. Jen bychom si u podobných edic v budoucnu přáli, aby živé záhlaví, označující folium rukopisu (podle něhož se hledá i cituje), bylo umístěno na v n ě j š í m

---

[3]) Tak se skutečně před J a g i ć e m obvykle přepisovalo; srov. na př. u M i k l o š i č e ve vydání innsbruckých listů Cloz nebo u G o r s k é h o - N e v o s t r u j e v a v *Opisaniji*. Varianty litery Ⰺ/Ⰻ se při tom nerozlišovaly. — O fonologické platnosti těchto písmen srov. nejnověji V. T k a d l č í k, *Trojí hlaholské i v Kijevských listech*, Slavia 25 (1956) 200—216.

[4]) Srovnání s obsahem, citovaným v poznámce druhé, ukazuje, že jde o omyl typografický (v Slavii je správně 1—*44*).

[5]) Kurz se pro méně obvyklé dělení rozhodl proto, že se chtěl konformovat se základními texty Jagićovými a Vajsovými (podle ústního vysvětlení).

okraji stránky. Méně přehledné místo u hřbetu by se lépe hodilo pro průběžnou paginaci vydání, která je v praxi málo potřebná (srov. podobné uspořádání na př. v Rahlfsově vydání Septuaginty).

Spolehlivost reprodukce textu je na takové úrovni, jak je to jen v lidských silách možné. Provedli jsme dosti rozsáhlou namátkovou kontrolu na různých místech a srovnali jsme vydání s fototypiemi. Přitom jsme nenašli žádný zřejmý omyl: na fol. 147 b 7 bychom snad psali Ѿͦͦ místo ѿ; 122 b 14 — spíše и ссина (ne dohromady), neboť jde o zkomolené vlastní jméno (с(и)синъ), před nímž stála spojka (srov. Ostr 228 b α 11—12: атика· и сисина) — poznámka pod čarou upozorňuje na omyl („sic!"), ale měla by jej také emendovat, jinak je místo bez srovnání s jinými texty nejasné. Někdy je přepis dokonce spolehlivější než fotokopie. Tak na př. na fol. 63 d 27 bychom četli podle I. dílu бракъ (nikoli бракь), ale z černobílých snímků je správnost Kurzova rozhodnutí nepochybná. Podobná nejasnost je na fol. 6 a 20 u poslední litery slova сьнѣстъ: fototypie i snímky, nerozlišující barvu inkoustu a pergamenu, svádějí k čtení s -ь, ale náhled do originálu rukopisu, kterým se editor ve sporných případech řídil, vede k čtení s -ъ.

Pod textem jsou nejnutnější poznámky, zpřesňující obraz o vnějším vzhledu a stavu rukopisu (na př. o barvách iniciál), dále údaje o grafických zvláštnostech (na př. upozornění na ligatury, na nezřetelné a zvláštní litery, glosy), různá objasnění k porozumění textu (zdůraznění sounáležitosti dvou částí nezvykle a nepřehledně rozděleného slova a j.), opravy písařských chyb (v textu samém žádné emendace nejsou) a pod. Mohlo by se zdát, že míra poznámek je poměrně malá, a že se vydavatel omezil na poznámky často jen konstatující. Avšak jen tak bylo možno zachovat užitečnou úpravu, kde list vydání odpovídá foliu rukopisu a poznámkový aparát neruší sled vlastního textu. Podrobný aparát, jak poznámkový, tak i variantový přinese chystaný III. díl; v tom bude i úplný index verborum, který má prof. Kurz již v úplnosti připraven.

Je radostné, že právě česká slavistika, v níž mají staroslověnské studie nepřetržitou dobrou tradici už od dob Dobrovského, přináší vzornou edici jedné z nejdůležitějších památek stsl. kánonu, vydání, o němž lze právem říci, že bude odborníkům dobře sloužit po velmi dlouhou dobu.

František Václav Mareš (Praha)

P. Király, **Das Budapester glagolitische Fragment.** Herrn Professor Josef Vajs zum 90. Geburtstag gewidmet. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, tomus I, fasciculus 4, Budapest 1955, 313—332. Separatum.

V maďarské Národní knihovně Széchényiově se mezi rozličnými cennými písemnými památkami slovanskými chová také nevelký zlomek, psaný oblou hlaholicí, pocházející pravděpodobně asi z konce XII. století. Zlomek ten byl již dříve znám — objevil jej bibliotekář Národního musea v Budapešti Vilmos Fraknói již v 2. polovici minulého století, měli jej v ruce a zkoumali jej Ivan Kukuljević, Fr. Miklosich, Ivan Bojničić —, ale majetkem Národní knihovny se stal teprve 28. XII. 1932. Dosud nebyl ani publikován, ani blíže popsán. Tohoto úkolu se ujal mladý maďarský slavista P. Király, který mu věnoval důkladné pojednání.

Zlomek, který podle určení prof. Iv. Goševa obsahuje variantu jedné verse legendy o sv. Makariovi, skládá se ze dvou pergamenových proužků vzájemně spolu souvisících. Původně jich bylo zřejmě užito při vazbě nějakého starého rukopisu nebo tisku (podle Králova zjištění šlo o tisk charvátského překladu Werböczyova Tripartita).

Dovolím si nejprve reprodukovat text zlomku (celkem jde o 9 řádků), a to v cyril-

ském přepise autorově. Podotýkám ovšem, že jsem originál neviděl a že na fotografiích autorem publikovaných jsem leccos z toho, co podává autor, nemohl jasně přečísti.

1 адъик[1]) — — чкъ си хощетъ раз[орит]
2 и законъ манастъиръски : и[же]
3 тъи оустави : Рече же игоум[ънъ]
4 како хощетъ разорити зак[онъ]
5 — — — естъ . чрьви : и[м]
6 — — — мъ не можемъ сего тръпѣти[2])
7 — — — лоубо сего имѣи съдѣ :· а мъи
8 [оти]демъ : лоубо сего поусти : да от
9 [ид]етъ : иже естъ пришълъ · Се ж

Překlad textu by zněl asi takto: „vladyko (?) : člověk tento chce zvrátit řád klášterní, kterýž ty jsi určil. Řekl pak představený: Kterak chce zvrátit řád ... červi (?) ... nemůžeme toto (n. tohoto) snášeti ... buď tohoto měj zde, ale my odejdeme, nebo tohoto propusť: nechť odejde, kterýž přišel ...“.

Podávaje nejprve paleografický rozbor písma zlomku, zastavuje se Király u jednotlivých liter blíže a přináší tabulku rozličných jejich podob v památce obsažených. Z jeho přehledu, v kterém jsou písmena zlomku stále srovnávána s formami liter známých z jiných hlaholských památek (hlavně podle snímků ve Vajsově *Rukověti hlaholské paleografie)*, je patrné především, že některé litery (na př. м, а, к, л, н, с, dále т, které z 13 dokladů jen dvakrát dosahuje spodní linky řádku) jsou v podobě velmi starobylé; starobylost je podle mého přesvědčení i v psaní písmena „jery“ jako ъи, když jde o *y* původně jednoslabičné (čtyři doklady: v ř. 1 [вл]адъик[о], 2 манастъиръски, 3 тъи, 7 мъи). Jinde však jsou již rysy pozdější. Na př. е má již jen jednu příčnou čárku (ve všech 16 dokladech); při п je dosvědčena podoba bez prostřední čárky tažené vlevo (dodejme, že takovou podobu zná již také EuchSin); při оу je druhá část menší a nemá opět příčnou čárku, přečnívající napravo, což je zase rys mladší, známý mimo jiné také ze zlomku sv. Tekly; pozdější podobu shledáváme i u ъ a částečně u и. Jsou konečně také taková písmena, pro která autor nenalezl jinde obdoby, která mají tahy odjinud neznámé (při з, и, п, ъ a pod.). Ne vždy arci jde asi v takových případech o podoby typické; jde-li na př. o „typ“, dosvědčený jen jedním dokladem, připustíme spíše příležitostnou individuální odchylku. Nakonec konstatuje autor, a to právem, že písmo zlomku nenáleží ani k hranatému typu hlaholice charvátské, ani zase ke kulatému typu, známému z památek bulharskomakedonských, že však jednotlivá písmena mají obdoby jednak v nejstarších památkách hlaholských, jako jsou českocírkslov. Kyjevské listy a Pražské zlomky, jednak v památkách bulharskomakedonských (Ass., Zogr., Mar., Cloz., EuchSin., Ochr., dodejme ještě PsaltSin.), jednak v starších památkách charvátskohlaholských (Vídeňské listy, zlomky Grškovićův, Mihanovićův, londýnský, sv. Tekly, zlomky z Bašky). Odtud vycházeje a zdůrazňuje především starobylé rysy písma zlomku, dochází autor k značně starobylému datování zlomku: nejpozději do konce 12. století, spíše však (srov. str. 332) ještě dále do minulosti, do stol. 11. nebo do 1. polovice století 12. Myslím, že má autor při tomto datování celkem pravdu (také prof. Gošev myslí na stol. XI. až XII., kdežto dříve Miklosich a Fraknói posunovali zlomek do stol. XIV.), jen bych sám spíše trval na krajním

---

1) Domnívám se, že адъик možno doplnit na [вл]адъік[о] nebo na [вл]адъик[ж]. Jak by se vysvětlilo nedoplněné адъик, které čte I. Gošev?

2) Konec tohoto slova není na fotografii jasný.

termínu horním, totiž asi na rozhraní XII. a XIII. století, a to se zřetelem k mladším rysům v písmě zlomku. Na konci rozpravy připouští autor, že zlomek náleží k přechodnému typu starších památek charvátských nebo bulharských (myslí na obdobu s Cloz., s EuchSin., PsSin., Ochr., s Grš. a s Mih.), ačkoliv je písmo zlomku kulatější než písmo těchto památek a má podobnosti i s písmem Kyjevských listů a Pražských zlomků. Jen bych radil přesněji oddělovat nejstarší typ hlaholice, známý z těchto památek, od typu přechodného a od pozdější hranatosti, která se vyvinuje na charvátské půdě; autor totiž slučuje užívání t. zv. ne úplně kulatého typu písma, jak se ho užívalo na území moravsko-pannonském, s pozdějším užíváním hranatějšího písma v Makedonii a na dalmatsko-charvátském pobřeží (na př. praví na str. 331, že „dieser — t. nicht vollkommen abgerundeter Schrifttypus — mag auf mährisch-pannonischem Gebiet und später in Makedonien und an der dalmatinisch-kroatischen Küste verwendet worden sein"; na str. 332 mluví v pozn. 45 o tendenci k hranatosti, která se prý projevuje již v Kyjevských listech, dále v Cloz., v PsaltSin., v Ochr., Grš., Mih., ve Vídeňských listech atd., tedy spatřuje všude týž vývoj k hranatosti a přímou linii od mírné hranatosti až k výrazné hranatosti v památkách charvátskohlaholských). Na podkladě nynějšího stavu zkoumání však lišíme neúplnou oblost nejstarších památek od hranatosti pozdější. Zatím co je menší hranatost v Kyjevských listech známkou základního typu hlaholice, je hranatost charvátskohlaholských památek rysem mladšího vývoje z typu kulatého; v Kyjevských listech nejde ještě o další vývoj, nýbrž o nejstarší typ písma.

V analyse jazykové (str. 323—327) všímá si autor všech zjevů, které se v zlomku vyskytují, a neopomíjí žádnou kategorii gramatickou. Z hláskosloví připomíná náležité užívání ѣ. Za pův. *y* je dílem ъи (tam, kde bylo pův. *y* jednoslabičné, celkem čtyřikrát), dílem и (jednou, a to v zakončení akusativu sg. m. složeného adjektiva, kde šlo původně o slabiky dvě, ъjь). V grafice s ъи spatřoval V. Jagić rys srbsko-makedonský, v и pak (za *y*) zjev charvátský; grafika ъи je známa též z Kyjevských listů (srov. V. Tkadlčík, *Trojí hlaholské* i *v Kyjevských listech*, Slavia 25, 1956, 200—216), Pražských zlomků, z Makedonského hlaholského listu, ze zlomku Grškovićova, z první strany listů Kyjevských a částečně také z kod. Ass. Je to grafická starobylost, zatím co и za *y* projevuje nepochybně výslovnost písaře provenience jihoslovanské více západní. — Pokud jde o psaní jerů, je tu ь snad jen jedenkrát, jinak obecně ъ. Tím se náš zlomek blíží k stavu psaní jerů na 1. straně Kyjevských listů, v listech Vídeňských (Jagić reprodukoval místo ъ všude ь!), v Grškovićově zlomku apoštola. Pro vypuštění nebo vokalisaci jerů dokladů není. Zato by chtěl autor ve dvou dokladech (тръпѣти, манастъиръски) spatřovat případy t. zv. jerové asimilace. V tom je však asi nějaké neporozumění, uvedené doklady k zjevu asimilace naprosto nemohou náležet. I kdyby bylo psáno трьпѣти (máme však тръпѣти), nemohlo by být dokladem pro asimilaci jerovou, protože má — рь — za t. zv. *r* sonans! A pokud jde o slovo манастъиръски, mohli bychom v něm hledat asimilaci jerovou nejvýše jen pro tu dobu, kdy se na konci vyslovovalo a psalo ještě *-sky*, nikoli, jak je tomu v zlomku, *-ski*; mohlo by to tedy být svědectví o stavu předlohy, nikoli však posledního opisu. — Z jiných hláskoslovných jevů připomíná autor ještě **rat-* za **ort* (разорити), *št* za **tj* (psáno jedinou literou, хощетъ) a ztvrdnutí měkkého *l* (dva doklady pro adv. лѹбо). — V části morfologické upozorňuje na pravidelné tvary jmenné (až na doklad чрьви, je-li v něm, jak se autor s otazníkem domnívá, nom. plur.), na tvary demonstrativního zájmena сь (си ⟨ sьjь, сего), na slovesné tvary praesentní, imperativní, aoristové (praes. естъ, хощетъ, от[ид]етъ, не можемъ, [оти]демъ; imper. имѣи, поусти; aor. оустави, рече), k nimž lze ještě připojiti perfektum (естъ пришьлъ). — Ze skladby vytýká autor spojení substantiva s postponovaným demonstrativem, a to s významem čistě demonstrativním (чѣкъ си); je to zjev běžný již v nejstarších cyrilometodějských památkách.

Z lexikální látky uvádí Király dvě slova původu řeckého (игоум[ънъ], манастърьски). Sám jsem podnikl úplnou excerpci všech slov zlomku pro účely slovníku staroslověnského jazyka. Jde o slova: а, быти (естъ), да ‚ať, nechť', же, законъ, *и pron. pers., игоум(ънъ), иже, имѣти, како, любо — либо, манастырьскыи, мощи, мы, не, отити, поустити, приити, разорити, рещи, сь, сьдѣ, сьи, трьпѣти, ты, оуставити, хотѣти, чловѣкъ, чрьвь. Jak je vidět, jde vesměs o slova známá již z nejstarší zásoby slovní kanonických památek; jen místo сьдѣ je v nejstarších památkách známo jen сьде; -дѣ m. -де je rozšířeno hlavně v památkách srbskocírkevněslovanských (srov. str. 325, pozn. 31).

Celkem je patrné, že jazyk zlomku neprojevuje velké odchylky od předpokládaného původního stavu (téměř výlučné užívání ъ, jeden doklad pro и m. ы, dva doklady pro ztvrdnutí měkkého *l*). Lokalisovat tyto odchylky přesněji je dosti obtížné; k opatrnosti nabádá i malý rozsah textu.

Proto projevuje autor při řešení otázky provenience zlomku značnou reservovanost, nerozhodnost, ba kolísání. Podle něho je zlomek spíše příbuzný s památkami původu makedonského (event. srbského) nebo moravského než s některými památkami původu charvátského. Celkem spatřuje v zlomku spojovací článek mezi nejstarším písemnictvím církevněslovanským a jeho dalším vývojovým stadiem ve větvi charvátskohlaholské.

Chtěl bych poznamenati, že souvislost zlomku s nejstaršími památkami charvátsko-církevněslovanskými není o mnoho vzdálenější než souvislost jiná. Praví-li autor (str. 332), že psaní ъи není známo v památkách charvátské redakce, můžeme proti tomu poukázat na jeho vlastní zjištění (str. 331), že je podobný způsob psaní mimo jiné znám také v 1. straně Kyjevských listů a v Grškovićově zlomku apoštola, což jsou, jak známo, památky nejstaršího období charvátského (počítá je do něho na př. Weingart; pokud jde o zlomek apoštola Grškovićova, Jagić, Vondrák, Vajs a j.); jen nesmíme omezovat území tohoto odvětví církevněslovanského písemnictví jen na severní části charvátského přímoří a na severní ostrovy Jaderského moře. Kromě toho lze ukázat na další analogie s památkami tohoto typu (grafika є, и, užívání ъ a pod.). Nadto je možno uvést také souvislost s charvátským prostředím při nálezu památky, což ovšem není nijak rozhodující. Kniha, v níž byla naše památka původně obsažena, představovala, jak již výše podotčeno, tisk charvátského překladu Werböczyova Tripartita. Sama byla získána v Záhřebě u antikváře Samuela Nemese (Literatiho), který byl ovšem nejen pověstným sběratelem starých zlomků (hlaholské zlomky prý získával, jak se dovídáme na str. 330—331, v samém Charvátsku nebo v charvátském Přímoří), ale také falsifikátorem. Obavy, které by přitom mohly vzniknout i stran původu budapeštského zlomku, rozptyluje autor slovy: „Zu unserer Beruhigung sei gesagt, daß unser glagolitisches Fragment keine „Schöpfung" von Samuel Nemes ist" (str. 331, pozn. 42).

Celkem bych tedy spojoval náš zlomek s nejstaršími památkami redakce srbsko-charvátskohlaholské, památkami to, které vznikaly v stol. 12. a 13. v zemích od Makedonie k severu. „Jsou to tedy starší památky, jež vznikly ne jenom na charvátském území, nýbrž také i na srbském, zvláště v jeho jižních a jihozápadních částech (v Bosně)" (V. Vondrák, *Církevněslovanská chrestomatie*, Brno 1925, str. 142). Pro západnější provenienci svědčí nebo mohou svědčit také některé rysy jazykové.

Končím zjištěním, že práce P. Királye vyhovuje svou důkladností, informovaností a opatrností v úsudcích všem požadavkům, které klademe na rozbory starých památek. Jeho příspěvek nalezenou památku dobře osvětluje a tím zároveň obohacuje naše vědomosti o starém církevněslovanském písemnictví. Platným výsledkem jeho práce je zjištění starobylosti rozebraného zlomku a odtud vyplývající připojení této malé památky k starým hlaholicí psaným památkám. Lexikální bohatství v textu zlomku obsažené náleží ovšem do slovníku staroslověnského jazyka.

Josef Kurz (Praha)

Z nové české literatury dialektologické

Slibně začatá r. 1939 sbírka dialektologických monografií *Moravská a slezská nářečí*, vydávaná dialektologickou komisí při Matici moravské, byla brzy přerušena okupací a teprve po osvobození vyšly v ní III. a IV. svazek Kellnerových *Východolašských nářečí*, r. 1946 a 1949, vysázených ještě za okupace. Těmito svazky, o nichž referovala Slavia 19 (1950) 471—476, byla tato sbírka uzavřena. — Jejím pokračováním chce býti nová sbírka *Česká nářečí*, s programem již neomezeným na oblast moravsko-slezskou, která vychází od r. 1954 péčí Ústavu pro jazyk český ČSAV v nakladatelství ČSAV. Vyšly v ní první dva svazky; Běličova monografie přechodné oblasti východomoravské (1954), první průkopnická dialektologická práce u nás nového směru, a I. část Voráčova souborného obrazu jihozápadních nářečí českých, vycházející z obsáhlého materiálu soustavného výzkumu a přinášející nový pohled na jejich stav i historii. Další svazky jsou zčásti v sazbě a zčásti ukončeny; lze tedy právem tuto novou sbírku vítat a její zahájení uvedenými svazky je opravdu vážným vědeckým přínosem.

I.

Jaromír Bělič, **Dolská nářečí na Moravě.** Praha 1954, 327 str.

Nářečími dolskými rozumíme dialektickou oblast dolnomoravskou a dyjskosvrateckou, která se táhne úzkým pruhem po celém hanácko-moravskoslovenském pomezí od Trávníka u Kroměříže a Sazovic, Lhotky a Chlumu u Zlína směrem jihozápadním po obou stranách pohoří Chřibů a v jihovýchodním podhůří Ždánického lesa až k Šakvicím a Podivínu na bývalé národnostní hranici česko-německé na Moravě. Tato nářečí, rozložená na pomezí hanácko-moravskoslovenském, mají zvláštní význam pro naši dialektologii, neboť tvoří přechod mezi jazykovou oblastí moravskoslovenskou a hanáckou anebo vůbec českou a slovenskou v širším slova smyslu.

Této dialekticky velmi zajímavé oblasti věnuje Jaromír Bělič už plné desetiletí zvýšenou pozornost. Sice již o deset let před ním napsal o této oblasti cennou studii Maximilián Kolaja, Nářečí na Kyjovsku a Ždánsku *(Popis a rozbor se slovníkem a mapkou*, Vlastivědný sborník Kyjovska—Ždánska, svazek II, Kyjov 1934), obsahující celkem neodděleně od moravskoslovenských nářečí v okrese kyjovském též popis nářečí několika okrajových hanáckých obcí typu slavkovsko-bučovického a přinášející vedle nářečních ukázek značně bohatý materiál hláskoslovný, tvaroslovný, syntaktický a zvláště slovníkový. Ale, jak se zdá, teprve v Jaromíru Běličovi vyrůstá nám skutečný soustavný pozorovatel a kritický hodnotitel této pozoruhodné a problematikou zvláštního nářečního vývoje bohaté oblasti moravské.

Po prvé obrátil se Bělič k tomuto jazykově i historicky zajímavému kraji v studii, *O vývoji dolského nářečí*, ČMM 66 (1944) 1—27, pozoruhodné pokusem o historický výklad původu těchto nářečí v souvislosti s přehledem jejich základních typů. Za tři roky potom v publikacích Slovanského ústavu vydal starší svou studentskou práci, monografii o hláskosloví jedné obce dolské, *Hláskosloví obce Nechvalína u Kyjova*, Praha 1947 (36 str.). Je to obec, ležící mezi Kyjovem a Ždánicemi při hranicích nářečí hanáckého a dolského — tedy vlastně okrajové nářečí hanácké — a velmi zajímavá pestrostí jazykových poměrů: mluví se v ní trojím způsobem: a) v podstatě hanácky s přimíšením dolštiny (většina obyvatel); b) v podstatě dolsky (asi 10 %); c) přechodným nářečím (značná část). Toto

přechodné nářečí se projevuje jen hláskoslovně, ale rozhraničení není jasné: často se mísí všechny tři typy, hanácké *é, ó* — dolské *í, ej, ú* — přechodné *î, û* (přesně nepopsáno) u téže osoby. Celkem jsou hanácké prvky u osob starších, u sedláků a u katolíků; dolské prvky pronikají vlivem blízkého Kyjova a sousedních přiškolených Ostrovánek. Lišení dvojího *l*, zaznamenané Bartošem, podle Běliče už zaniklo. Nářečí dolských týká se i Běličova exkurse do dialektických lexikálií, *Hranice* žito-pšenica *v oblasti dolských nářečí*, Vlastivědný věstník moravský 2 (1947) 122 n.

A posléze po několika letech ve vyzrálé studii, *Dolská nářečí na Moravě*, v obsáhlé synthetické práci, snaží se Bělič zmocnit celého jazykového problému kraje poměrně dost rozsáhlého s hlediska jeho dnešní nářeční normy i jejího historického vývoje se zřetelem k vývoji spisovné češtiny.

Běličova monografie o dolských nářečích je upraveným a doplněným podáním její verse z r. 1946. Nářeční materiál, o který se opírá, pochází jednak z vlastního přímého výzkumu a soustavného sbírání autorova, jednak z odpovědí na obšírné dotazníky Běličovy, jež Bělič v několika seriích rozesílal po dolské oblasti i do sousedních obcí hanáckých a moravskoslovenských, které mu obětavě vyplňovali hlavně místní učitelé, zčásti i studenti a ojediněle i jiní místní znalci dolských nářečí.

V úvodě zabývá se autor otázkou t. zv. dolské oblasti, názvem „dolská nářečí" a jejich podrobným vymezením. Přesně uvádí počet obcí, resp. sídlišť (109), v šesti okresech kraje Gottwaldovského a ve dvou okresech kraje Brněnského, která patří k dolským nářečím. Přes oprávněné námitky, které by se mohly uvést proti termínu dolský, správně Bělič při něm zůstává, poněvadž se v naší dialektologii vžil a všeobecně se ho užívá, i když Bělič sám by pokládal za vhodnější název nářečí chřibská, protože střední a největší část dialektického území dolského je v oblasti Chřibů, k nimž patří vlastně i Ždánický les Bělič i jinak se důkladně vyrovnává s využitím termínu dolská nářečí u starší i novější generace dialektologů, kteří se touto otázkou zabývali, a sám podává asi na ten čas nejpřesnější vymezení jazykové oblasti, kterou bychom mohli označit za nářečí dolská.

Výstižně pak ukazuje Bělič přechodný charakter dolských nářečí jako přechodný pruh mezi dialekty moravskoslovenskými a hanáckými, mající některé výrazné rysy východní, jiné zase západní, nadto pak porůznu ještě některé znaky zvláštní, jimiž se odlišuje od obou nářečních skupin sousedních. Jako u jiných větších dialektických oblastí — tím spíše na území dolském jako v kraji dialekticky přechodném — jsou značné potíže s ohraničením nářeční oblasti dolské. Záleží však především na tom, jakého znaku užijeme jako kriteria pro ohraničení určité oblasti nářeční.

Na vymezené oblasti dolské proti nářečím hanáckým není nesnadné použít v rámci rozhraní mezi nářečími hanáckými a moravskoslovenskými jako isoglosy hanáckého *é, ó* proti slovenskému *í (ý), ú*. Těžší je však najít nějakou obdobnou isoglosu jako hranici proti vlastním nářečím slovenským: zde, myslím, vhodně vybírá si Bělič jako znak nářečí dolských proti vlastním nářečím moravskoslovenským přehlasované *ej* proti nepřehlasovanému moravskoslovenskému *aj*, a proto vyzdvihuje isoglosu tohoto jevu jako hranici nářečí dolských proti nářečím slovenským. — Při této souvislosti zdůrazňuje Bělič (podle Havránkových Českých nářečí), že jak celá východomoravská (moravskoslovenská) oblast tvoří vlastně přechodný pás mezi nářečími českými v širším smyslu a vlastními nářečími slovenskými, tak zčásti tvoří takovou přechodnou oblast česko-slovenskou i nářečí západního Slovenska, zvláště t. zv. nářečí Moravského dolu v nejkrajnější jihozápadní části Slovenska mezi řekou Moravou a Malými Karpaty (str. 12).

V dolských nářečích zjišťuje Bělič celkem čtyři typy: 1. s dvojhláskou *ej, ou: hodnej, strejček* i *dej; kousek, sou;* 2. s *í, ú: hodní, stríček* i *dí* (i za staré *ej: o tí ženskí*); *kúsek, rúža;* 3. s podobami *súsed, sú*; ale *hodnej, strejček* nebo *stríček — dej* i *o tej ženskej*; 4. s jednoduchými délkami *í, ú: hodní, stríček, súsed;* ale *dej, nejstarší, o tej ženskej* (str. 14n.).

V podrobnostech je ovšem dialektických rozdílů ve vztahu k ostatním našim nářečím i ve vzájemném vztahu jednotlivých dolských dialektů daleko více a autor, pokud spadají do rámce jeho práce, věnuje jim pozornost na příslušných místech své studie.

Samozřejmě však vedle rozdílů jazykově zeměpisných jsou přímo v jednotlivých obcích i rozmanité zvláštnosti v mluvě osob různého věku, zaměstnání a pod. Vzhledem na zaměření své práce, sledující otázky vývoje nářečního kolektivu a jeho poměru k vývoji jazyka celonárodního, snaží se Bělič zjistit pokud možno n e j s t a r š í nářeční stav v každé obci a proto si všímá zvláště mluvy starých domácích usedlíků, i když má přitom na mysli též současný jazykový stav v celé spletitosti, t. j. otázku vplývání dolských nářečí do jednotného jazyka celonárodního. Po kapitolách o dosavadní literatuře, o metodě sbírání materiálu, o zaměření své studie a o jejím rozvržení dostává se autor k vlastní práci. Hlavními jejími částmi jsou hláskosloví (str. 23—113) a tvarosloví (str. 115—172); obraz skladby dolských nářečí monografie Běličova nepodává. Za částmi o hláskosloví a tvarosloví následuje stručná kapitola o slovníku (str. 173—187) a stati o vzniku dolských nářečí (189—212) a o dnešním stavu dolských nářečí (213—228) se vší jeho složitostí se zřetelem na typické rozdíly věkové a sociální, na stírání nářečí a zvláště i na jeho standardisaci, o vývoji interdialektu, obecné mluvy, jež vzniká v rámci nářeční oblasti jako dosti labilní přechodný útvar v novodobém mizení nářečí a jejich vlévání do jazyka celonárodního a proniká i za hranice dolského území do oblasti hanácké a moravskoslovenské.

Dodatkem připojuje Bělič k své studii bohaté ukázky nářeční, celkem 72 čísla z 66 obcí; z nich asi čtvrtinu (19) zapsal sám Bělič, ostatní (53) zapsali vyplňovatelé Běličových dotazníků, většinou místní učitelé, částečně studenti a ojediněle i jiní. Tyto texty byly vyexcerpovány též jako dokladový materiál pro vlastní práci. Tak vznikl abecední rejstřík jako náhrada za nářeční slovník: neboť jinak autor k zevrubnému popisu a rozboru hláskosloví a tvarosloví připojuje jen kapitolu o slovníku, svými postřehy pozoruhodnou, o níž jsem se zmínil již výše.

Obsáhlé dílo Běličovo uzavírá bohatá příloha mapová o 18 číslech, vyznačující v přesném podání isoglosy významných diferenčních jevů hláskoslovných, morfologických i lexikálních; první z map zachycuje i zeměpisný terén dolské oblasti a označuje hranice okresů, poslední pak zakresluje feudální dominia v dolské oblasti asi z polovice 17. století a hranice dnešních nářečních typů.

V hláskosloví podává Bělič sestavu a charakteristiku hlásek v dolských nářečích, a to samohlásek i souhlásek, dále jejich rozvržení uvnitř dolské oblasti ve vztahu k hláskám v spisovné češtině i se zřetelem k jejich původu, dřívější vývoj hlásek dolského nářečí, kombinační změny hláskové, změny psychologické a kvantitu. Celkem je to postup promyšlený, v naší dialektologické tradici ustálený.

V dílu o tvarosloví v části o skloňování po úvodní jeho charakteristice všímá si autor flexe základních typů substantivních podle gramatického rodu a podle způsobu skloňování, skloňování adjektiv, a to jmenného i složeného, skloňování zájmen a číslovek. V části o časování po obecné charakteristice slovesných tvarů probírá podrobněji jednotlivé třídy podle obvyklého dělení na šest tříd, zůstávaje při tradičním principu třídění

konjugace podle kmene infinitivního s hlediska v podstatě vývojového, a pak probírá t. zv slovesa nepravidelná: 1. *býti (bit)*, 2. *míti (mňet), chtíti (chťet)*, 3. *věděti, jísti (vjeďet jest)*.

V zkratkové synthetické kapitole o slovníku upozoňuje Bělič na shody se slovní zásobou spisovnou i na rozdíly proti spisovnému jazyku, jak mu vysvítá z rozboru nářečních ukázek na konci jeho studie. Někde ovšem asi podrobnější studium našeho slovníku opraví Běličovy údaje. Tak na př. asi těžko bychom pokládali za obecně hovorová (česká) slova: *popravit* ve významu „nakrmit dobytek", *tarmak* ‚dobytčí trh", *trnka* „švestka". V zajímavých ukázkách všímá si potom dále Bělič rozdílů slovníkových uvnitř dolské oblasti: sleduje je na typických slovníkových dokladech, majících většinou i širší význam s hlediska jazykově zeměpisného, jako jsou názvy druhů obilí, *pšenica, žito, ríž; brambory herteple, zemáky, grumbíre; čut — slyšet, cítit; kozel — cap* a pod.

Rovněž na výběrovém materiálu ukazuje autor na rozdíly, vyplývající z krajových zeměpisných podmínek: věc se týká terminologie vinařské, rybářské, pro práci v lese, názvů lesních plodin a pod. a zjišťuje v něm podíl slov cizího původu (necelých 11 % — celkem asi 220 z počtu 2.014); pochopitelně převládají tyto cizí prvky ve skupině výrazů, které se nevyskytují v jazyce spisovném.

Cenným přínosem v studii Běličově je i vymezení slov s vysokou frekvencí, při čemž se objevuje shoda s obdobnou frekvencí slov, slovních druhů a tvarů ve spisovné češtině (podle zpracování v oddělení českého jazyka ve Výzkumném ústavu pedagogickém v Praze). Ostatně v dolských nářečích — podobně jako zpravidla i v jiných oblastech českých a moravských — naprostou převahu slov má základní fond domácího původu, dokazující blízkost dolských nářečí se spisovnou češtinou.

Ne neprávem se vytýká naší dialektologii, že se při studiu nářečí omezuje zpravidla jen na oblast linguistickou, a že se dosud v tomto oboru zatím jen velmi málo uplatnily výsledky studia historie, dějin osídlení a pod. Je jistě velkou předností studie Běličovy, že se zamýšlí nad vznikem i historií dolských nářečí v souvislosti s vývojem společenským a že věnoval této velmi složité otázce poměrně značně rozsáhlou kapitolu. Podle velmi pravděpodobných základních výsledků jeho bádání dolská nářečí — aspoň jejich jižnější části — jsou svým původem v podstatě dialektem typu západního. Ovšem po třicetileté válce příliv nového obyvatelstva z východu přerval souvislost se západem, zabránil dalšímu společnému vývoji s hanáčtinou a přivodil v různém rozsahu jednak částečné poslovenštění nářečí, jednak vedl k samostatnému nářečnímu vývoji, kterým se jednotlivé části dolského území výrazně odlišily od obou sousedních nářečních skupin i navzájem mezi sebou. Rozdílná síla kolonisace v jednotlivých částech dolské oblasti měla pak podle Běliče rozhodující vliv i na rozštěpení nářečí a vytvoření několika dolských typů, jejichž vznik byl podporován i uzavřenými oblastmi dominií.

Poslední kapitola Běličovy studie je věnována dnešnímu stavu dolských nářečí: hodnotí dřívější nářeční vývoj a situaci v době průzkumu, určuje starší a mladší vrstvu jazykovou a jejich poměr k celonárodnímu jazyku spisovnému, uvažuje o otázce obecné dolštiny a o jejím pronikání za hranice dolské oblasti, všímá si krajových center hospodářských, politických i kulturních, a to nejen významnějších, jako je Kyjov nebo Gottwaldov (dříve Zlín, ležící už za hranicemi dolské oblasti), ale i drobných nebo drobnějších středisek, jako jsou Malenovice nad Dřevnicí, Otrokovice, Kvasice a zejména Napajedla, hodnotí účast různých vrstev obyvatelstva v nářečním vývoji a naznačuje i perspektivy dalšího vývoje.

Moravské oblasti dolské dostalo se obsáhlou monografií Běličovou výstižného rozboru dialektologického, který může být dobrým vzorem i popudem pro naše mladší pracovníky.

Je pochopitelné, že se při zpracování látky tak obsáhlé a nesnadné mohou objevit některé postřehy nebo výsledky zpracování autorova sporné nebo i nesprávné. Tak na prvém místě běží o otázku nářečního materiálu, jeho dokumentární hodnoty a spolehlivosti zápisové. V této věci musíme uznat jistě akribickou pozornost, jakou autor věnoval svým zápisům, i když máme proti nim jako celku i v některých jednotlivostech některé poznámky nebo námitky. Předně nutno upozornit na skutečnost, že značná část jazykového materiálu i celé souvislé texty byly zapisovány různorodými zapisovateli bez nějakého zvláštního jednotného školení linguistického a fonetického a dodatečně upravovány a opravovány Běličem podle zkušeností a revise na místě výzkumu; ale při takové sjednocovací technice zápisové právem se bojíme, že standardisace výslovnosti textů zapsaných nejrůznějšími osobami porušila asi skutečnou vyslechnutou výslovnost, neboť je to vždy problematické, normalisuje-li se určitý typ výslovnosti, který může být jen fakultativní a pod. Jinak v přepise jednotlivých dokladů i souvislých textů přidržoval se Bělič celkem transkripčního systému Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů, zpracovaných dialektologickou komisí České akademie věd a umění a vydaných po prvé ve Věstníku ČA, 52, 1943, č. 1, po druhé samostatně nákladem téže akademie r. 1952.

K některým zvláštnostem jeho transkripce třeba uvésti toto: 1. Co se týče označování mezislovné výslovnosti původně stejných nebo rozdílných souhlásek na švu slov, užívá Bělič způsobu transkripce podle slovenského návrhu, t. j. označuje takovou výslovnost obloučkem mezi oběma slabikami, jichž se věc týká; tak píše na př. *akorá‿tenkrát* (= akorát tenkrát), *jeden má‿z achtera* (= máz z achtera), *po‿dochem* (= pod dochem) (str. 89), *po‿čkrabad herteple* (= poť škrabat) (str. 90), *mňeli zme mňe‿cvičení* (= mňet cvičení) (str. 91) atd., kde — myslím — snad lépe a srozumitelněji podle pravidel bychom mohli označovat takovou mezislovnou výslovnost obloučkem mezi příslušnými hláskami anebo pod příslušnou hláskou jedinou, pokud se ovšem skutečně jediná souhláska (jednoduchá nebo složená) vyslovuje. Tedy bychom snad vhodněji psali: *akorát̮enkrát* nebo *akorá(t)‿tenkrát; máz̮achtera* nebo *má(z)‿z achtera; poč̮krabat* nebo *po(ť)‿škrabat* a pod. Kromě toho mám však ještě určité pochybnosti o správnosti takového plného splývání souhlásek v některých případech, které uvádí Bělič, jako na př.: *strí‿ce nemohli dočkat* (= strýc se nemohli dočkat), *má mo‿čatú, ten blbe‿čél k vám* (str. 91), *hl dobrej* (hlt dobrej) *režnej* (str. 230) a j. Takové přepisy splývavé výslovnosti — zvláště v souvislých textech — ztrácejí na srozumitelnosti a budí určité obavy, odpovídají-li skutečné výslovnosti lidové, neboť ta, i když je někdy proti výslovnosti spisovné zjednodušena, je vždy svému okolí zcela srozumitelná. Čtenář neubrání se někdy dojmu, nepůsobila-li zde bezděky leckdy normalisující retuše Běličova, trochu upravující nebo i deformující skutečnou výraznější a jasnější výslovnost.

2. Jiná věc, která asi vzbudí zvláštní pozornost u našich dialektologů a fonetiků, jsou nasalisované samohlásky *i˜, e˜, a˜, o˜, u˜*, které se podle poslechu autorova a podle připojených textů v dolských nářečích poměrně hojně, ba zcela pravidelně, vyskytují. Všimněme si i Běličova výkladu tohoto jevu: „Ve skupině *m, n* + sykavka (i *ř*), řidčeji *m, n + h, ch* ztrácí v rychlejší mluvě nosový konsonant závěr a nasalisuje předcházející samohlásku.“ Na př. *i˜ší, že˜ská, jede˜‿stařeček, já se˜‿se spálila, poto˜‿se vyprali* (nedopatřením místo *viprali*) atd. (str. 88). Jak mohu soudit z této formulace, Bělič pravděpodobně správně vypozoroval ztrátu nosového závěru; přitom však souhláskové *n* je snad nahrazeno nosní resonancí. Ovšem o nějakých skutečných nosových samohláskách nemůže tu být asi ani řeči. Proto rozhodně bylo by lépe v takových a podobných případech neužívat znaků *i˜, e˜, o˜* a pod., označujících skutečné samohlásky nosové, nýbrž místo toho bych raději doporučoval nepřítomnost ústního závěru, podstatného znaku souhlásko-

vého *n*, označovat jiným způsobem: a to buď menší literou, jako označujeme v duchu transkripčních pravidel jakoukoli oslabenou artikulaci souhlásek, anebo vložením nosovky *n*, *m* do závorek, tedy *i*ⁿ*ší*, *jede*ⁿ‿*stařeček* anebo *i(n)ší*, *jede(n)*‿*stařeček* a pod. Takové označování pokládám za vhodnější i proto, že Běličův znak ~ pro nosovou souhlásku bez závěru (srov. str. 24, 88 a ve výčtu znaků 268) zásadně nezapadá do systému naší dialektologické transkripce.

3. Z jiných zvláštních znaků, podle nichž by se asi těžko mohla realisovat nějaká skutečná výslovnost, jsou difthongy stoupavé typu *e̯i*, *o̯u*, na př. *pro̯uťí*, anebo dokonce dvojhláskový typ *e̯í*, *o̯ú*; srov. na př. doklady: *odbjehno̯ú*, *sušijo̯ú*, *majo̯ú* a pod. (str. 25, 231); *odvedene̯í*, *ďele̯í* (231, Huštěnovice) atd. Viz o tom na str. 25 v kap. o výslovnosti dvojhlásek *ej*, *ou*, kde však je konkretně uveden jen jediný doklad *pro̯uťí* a žádný doklad na *e̯i* ani *e̯í*, *o̯ú*. Skutečné konkrétní doklady těchto zvláštních stoupavých dvojhlásek třeba hledat v textech. Zde ovšem uplatní se asi rozhodující slovo našich fonetiků.

Také v rozboru a hodnocení rozsáhlého jazykového materiálu zůstala snad některá nedopatření anebo jsou možné i jiné výklady některých jazykových jevů.

Tak na př. v kap. o asimilaci na dálku uvádí Bělič mezi doklady na změnu *v* - *g* > *g* - *g*: *giglat*, pak i *higlat* (na str. 105). Je sice možno v podobě *kiklat*, lid. č. *kejklat* a pod. vidět — původně asi spíše expresivní — obměnu neutrálního „viklati se“ (z něm. *wickeln*; stč. *vikľu (sě)*, *zuby sě viklí*); ale nabízí se zde snad ještě pravděpodobnější souvislost se substantivem *kejkle*, stč. *kajkle* (rovněž z něm. *Gaukel*).

V kapitole o analogii (na str. 102) a dále při skloňování (na str. 124) vykládá Bělič, že nom. pl. *rodiči* vznikl analogií podle *chlapi*; ale podoba nom. pl. *rodiči* je tvar původní, v němž se obráží stč. nom. pl. *rodiči*; teprve později se vyskytují tvary *rodičové* — asi od 15. stol. — a *rodiče* (podle Gebauera původní akusativ i v platnosti nominativu, ale snad spíše podle Zubatého novotvar podle typu *přátelé*, *hosté*).

Rovněž nemohu souhlasit s Běličovým výkladem nom. pl. přídavných jmen přisvojovacích typu *kováře*, *staříčké*, *Vaculé*, *Menšíké* a pod., označujících „rodinu kovářovu, Vaculovu“ a pod., spojujících je — podle Trávníčka — s poměrně vzácnými typy nom. pl. *chlapé*, *holubé*, které sotva mohly sloužit jako vzory pro tyto domnělé poměrně hojně rozšířené novotvary. Sám vykládám sice stejně poměrně vzácný a ustupující nom. pl. *chlapé*, *holubé* podle *lidé*, *andělé*, ale odlišuji od něho posesivní typ rodinných jmen na *-é*: *kováře*, *Menšíké* a pod., který vykládám stejně jako obdobný typ posesivních tvarů na *-é* ve valašských nářečích (*Křúpalé súkenčili* a pod.) v souvislosti s vývojem obdobných tvarů v nářečích slovenských. Základem je zde totiž ustrnulý tvar nom. ak. pl. (mladší složené formy přídavných jmen přisvojovacích) *kovářově̈* a pod., změněný přechodem *-ově̈* > *-oje̯* > *-é* v typ *kováře* a pod. Tento můj výklad se opírá o souhlasný vývoj v slovenských nářečích, kde máme na souvislých více méně souvisících oblastech dochovány různé jeho fáze v typech: *richtárove*, *richtárové*, *richtárovie*, *richtároje*, *richtáreje*, *richtáré* a pod.

Jinak vcelku vůbec, jak při výkladech jevů hláskových, na př. zvláště kvantity, tak i morfologických i lexikálních, pohled na mnohé jevy na oblasti dolské by ještě více ujasnilo srovnání nejen s nářečími moravskoslovenskými, ale i se slovenskými vůbec.

Tyto kritické připomínky nemění nic na velké základní hodnotě práce Běličovy. V jeho podrobné dokumentární studii o dolských nářečích dostává se naší dialektologické literatuře příspěvku velmi hodnotného a významného, a co se týče spojení dialektologického bádání s celým historickým vývojem společenským dané oblasti, díla průkopnického. Jestliže se na Moravě vytvořila už pěkná tradice dialektologických monografií o jednotlivých

nářečích moravských, jako jsou na př. Kellnerovy práce o štramberském nářečí nebo o východolašských nářečích, velmi dobře v této tradici pokračuje i rozsáhlá monografie Běličova, a některými svými podněty nebo náznaky ukazuje cestu k dalšímu rozvoji našeho bádání dialektologického.

II.

Jaroslav Voráč, **Česká nářečí jihozápadní.** Studie jazykově zeměpisná. Část prvá, Praha 1955, 147 str.

Studie Jaroslava Voráče, Česká nářečí jihozápadní, je věnována monografickému výzkumu české dialektické oblasti jihozápadní; závěry této práce znamenají určitým způsobem nejen revisi, nýbrž i přehodnocení dosavadních našich vědomostí a názorů o českých nářečích příslušné oblasti.

Voráčovo dílo vzešlo z dlouholetého podrobného průzkumu nářečí jihozápadních Čech na podkladě výsledků rozsáhlé ankety dotazníkové České akademie i vlastního přímého výzkumu autorova v jižních a západních Čechách. Ukázky z této studie čítali jsme se zájmem v časopise Naše řeč (roč. 33—37, 1949—1953) a uvítali jsme s radostí uzavřenou studii jako celek.

Práce Voráčova se skládá z úvodní kapitoly, informující o vzniku a poslání jeho studie, z 15 dílčích pojednání a ze závěru, shrnujícího v synthetickém přehledu výsledky bádání autorova; celou práci pak uzavírá výběr textů, zapsaných autorem na celé rozsáhlé oblasti jihozápadních Čech; tato ukázková příloha, obsahující 86 čísel, podaná podle posledního znění „Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů českých a slovenských“, vydaných bývalou Českou akademií věd a umění v roce 1951, tvoří příkladnou dialektologickou čítanku z velkého a zajímavého kraje českého.

V úvodní kapitole, Pojem a vymezení jihozápadních nářečí v dosavadní literatuře, autor probírá tuto otázku, jak se řešila v dějinách naší dialektologie, zvláště u Šembery, J. V. Duška a B. Havránka, a ukazuje, jak dnešní výzkum dialektické jihozápadní oblasti české přináší jako první část celého úkolu souhrnný pohled na jazykovou oblast jihozápadních Čech v její celistvosti, jak byla zjištěna korespondenční anketou na základě celkového dotazníku pro česká nářečí jihozápadní. Nový jejich zeměpisný obraz poskytuje především přesnější pohled na dnešní zeměpisné rozložení charakteristických znaků, společných celé oblasti; zřetelněji se objevují průběh i povaha hranic jednotlivých jevů a výrazněji vystupují i jejich ohniska nebo residua.

Soubor 15 kapitol, jenž dále následuje, přináší pak zeměpisný relief jihozápadní oblasti vždy podle jednotlivých znaků, předpokládaných dotazníkem pro toto území. Kapitoly tyto podávají rovněž podrobný popis i rozbor současného stavu jednotlivých jevů a na schematických mapkách zachycují i jejich zeměpisnou situaci na území jihozápadních Čech, pokud bylo možno tuto skutečnost přesně zachycenou na pracovních mapách reprodukovat v měřítku značně zmenšeném na mapkách určených pro tisk.

V těchto kapitolách probírají se podrobně tyto jevy:

1. Změna *'e (e)* v *a* v slabikách měkkých *(čap, jahla)*, srov. NŘ 33 (1949).
2. Vyrovnávání ve prospěch přehlásky *'a > ě (e) (začel, tříst)*, srov. NŘ 34 (1950).
3. Nadměrná dvojhláska *ou* za *ú* z původního *ó* ve slovech jako *roužnout, poučet*, srov. NŘ 34 (1950).

4. Zachovávání nedifthongisovaného *í* po *c, z, s* (*cíťit/cejťit*).
5. Některé společné typy kvantity (*pína, plíva, minoul, seďíl* atd.).
6. Průvodní samohlásky při slabičném *r̥, l̥* (*sluza, sirp*), srov. NŘ 35 (1951).
7. Redukce samohlásky *-i-, -y-* ve spojeních *-il-, -yl-, -ly-* a *-ry-* (*sl̥ňice, ml̥nář*), srov. NŘ 35 (1951).
8. Střídnice za asimilované *g* (typ *ňihdo*) a za cizí *g* (typ *kranát*), srov. NŘ 35 (1951).
9. Rozdílné výsledky staré měkkosti ve skupině *mě* (*mje, mňe, me; mjesto/mňesto*), srov. NŘ 36 (1953).
10. Změna *d > r* v postavení mezi dvěma samohláskami (*ďerek, storola*).
11. Disimilace skupin *sč, stř* v *chč, chtř* (*chčesťí, chtřílet*).
12. Změny souhlásky *v* ve spojeních *-avi, -ovi* (*lajce, jalouce*), srov. NŘ 37 (1954).
13. Prothetické *h-* před samohláskami a před *n, r, ř* (*halmara, huďit, hňískej*); *i-, í-* na počátku slov (*ískra, íva*).
14. Ustrnulý tvar přídavného jména přivlastňovacího na *-ovo* a rodinného jména na *-ovic, ojc, -ouc* (*taťínkovo bratr, Novákovic, -ojc*), srov. NŘ 34 (1950).
15. Některé společné typy v tvarech slovesných (3. pl. *oňi umí, sází; řekňite, noš, ježďi* atd.).

Tedy Voráčovi nešlo o zpracování souborné nářeční monografie jihozápadních Čech, jaké podal na př. Jaromír Bělič ve svých Dolských nářečích, nýbrž hlavním posláním a základním výsledkem těchto 15 kapitol je především podrobná kritická revise dosavadních našich znalostí o podstatě a rozšíření významnějších jazykových jevů, důležitých pro řešení otázky základního vztahu a vývoje českých nářečí jihozápadních.

Tak z některých význačnějších znaků, spojujících dialektickou oblast jihočeskou se skupinou západní, autor přesněji vymezuje 1. ustrnulé tvary přídavných jmen přivlastňovacích typu *taťínkovo bratr, sestřino kluk* a pod. a typy *Novákovic, -ojic, -ojc, -ouc* a pod.; ukazuje na př., jak se oblast podoby *Novákouc* ještě dnes zhruba kryje se starým krajem Prácheňským. 2. Podobně zpřesňuje hranice výskytu nom. pl. muž. jmen živ. na dlouhé *-í*: *chlapcí, klucí, sedlácí* a pod. a naznačuje, že je to spíše jev charakteristický jen pro širší oblast západní, kde se vyskytuje dlouhá kvantita i u slov trojslabičných a víceslabičných: *vojácí, sedlácí*, kdežto jinde — především na oblasti jihočeské — dlouhá kvantita se omezuje jen na slova dvojslabičná. 3. Podobně u prothetického *h* v slovech jako *houročki, halmara, hňískej, hřešato* a pod. podle dnešní zeměpisné situace se jeví západ zachovalejší než jih; nejvýraznější je tento jev na Chodsku; ovšem stará kontinuita jihozápadní je podnes patrná. 4. Zeměpisná situace tvaru rozkazovacího způsobu *noš, proš, votpušť, ježdi* a pod. v rozložení typů podle kmenové souhlásky ukazuje na jihočeský původ tohoto jevu; některé typy nedosáhly ani západního okraje ještě typicky jihočeské oblasti. 5. Typ *šalo, jahla, lachkí, lachtat* atd. týká se větší oblasti než Pošumaví a probíhá v nestejném rozsahu podle jednotlivých slov. Dnes je tento jev nejzachovalejší na Chodsku a Stříbrsku. 6. Rovněž u typu *ďedek > ďerek* hlavní dnešní vrstvení isoglos probíhá v západních Čechách směrem k chodskému jádru.

Co se týče jevů, jimiž podle dosavadního stavu našeho vědění byla výrazně charakterisována oblast jihočeská, 1. typ *bej sebe, kojce* — podle Voráčova materiálu, který bude zpracován ve 2. dílu jeho práce — je skutečně možno označit za jasný diferenční jev jihočeský proti oblasti západní, neboť jeho západní hranice souvisí přesně s hranicí prácheňskou: tvoří ji rozvodí Pootaví a plzeňská pánev—Brdy; na sever se ovšem vyskytuje

tento jev ještě daleko nad dosud známou jeho hranici, zasahuje totiž ještě jižní Příbramsko, jižní Sedlčansko, severní Táborsko a jižní Pelhřimovsko. 2. Naproti tomu typ *hdo, hde, ňihde* a pod. je i podle stavu dnešního zeměpisného rozložení vlastně charakteristickým znakem jihozápadním. 3. Podobná situace je i u měkkých retnic typu *bji, pji*, které jsou dosvědčeny nejen v jižních Čechách, nýbrž u staré generace i na Chodsku, takže je dosud doložena kontinuita — ovšem jen v oblastních jádrech: v jižním na Budějovicku s Doudlebskem a na Třeboňsku a v západním na Chodsku; typ *bja* je rozšířen na jižním Budějovicku s Doudlebskem, na Třeboňsku, na Jindřichohradecku a podél moravských hranic (nikoli však na Chodsku); typ *mje* je nejen v jižních Čechách, nýbrž i na severozápadě na Manětínsku a Stříbrsku; tedy opět zde možno spíše mluvit o znaku jihozápadním než jižním.

Co se týče výkladů zkoumaných jevů, pokládám za zdařilý Voráčův výklad jihozápadní skupiny *chč* v případech jako *chčesťí, chčastnej* přímo z původního *sč* (ze staršího **sъč*), nikoli až ze spodobeného *šč*, jak vykládal Gebauer a po něm Smetánka i Trávníček; tím se vývojově spolu spojuje i změna skupiny velmi podobného skladu hláskového *stř* > *chtř (chtřecha)* na stejném území.

Nemohu však ve všeobecnosti souhlasit s výkladem typů zvláštní jihozápadní kvantity některých dvojslabičných feminin jako *pína, plíva, slíva, jískra, káše, rejba, houba, strána, vína, douha* a pod.; nelze totiž všeobecně tvrdit, že se v nářečích jihozápadních v takových případech udržel stav starobylejší než v spisovném jazyce a v nářečích sousedních. Je to bezpečné (nebo aspoň velmi pravděpodobné) u slov jako *pína, plíva, slíva, káše, rejba* a pod., kde běží o dvouslabičná feminina s původní kořennou slabikou dlouhou intonace stoupavé; ale věc už je složitější a spornější u slov jako *douha, strána, vína* a pod. s původním přízvukem na slabice koncové, jak dosvědčuje podnes rus. *duga, storona, vina* a pod. Zvláště, myslím, těžko asi by se dalo dokázat, že v dialektickém *houba* (z *húba* = huba) je dochován nějaký starší typ české délky; kvantitativní odlišení slov *huba* (ústa) a *houba* — slov původem různých, ale v slovanských jazycích zvláštním hláskoslovným vývojem sobě blízkých — je pravděpodobně již původu praslovanského; spíše pak je možno v čes. dial. *houba* (= huba) vidět nový pozdější vývoj sekundární

Vůbec i u jiných případů zvláštní kvantity v českých nářečích jihozápadních, které s velkou přesností a podrobností probírá Voráč, o jejich chronologickém vztahu k typům kvantity v ostatních našich nářečích a ve spisovné češtině bude třeba ještě zvláštního podrobnějšího šetření.

V kapitole o ustrnulém tvaru přídavného jména přivlastňovacího na *-ovo (tatínkovo bratr)* bylo by vhodné připomenout, že se podobný typ *(richtarovo ceri)* vyvinul i na zeměpisně protilehlé široké oblasti československé, na rozsáhlém souvislém území východoslovenském v bývalých stolicích Spišské, Šarišské, Abaujské a Zemplínské s přilehlou částí východního Gemera.

K 15 kapitolám o významných nářečních jevech západočeských je připojena příloha s 20 mapami, na nichž jsou vhodným způsobem znázorněny isoglosy jednotlivých probíraných jevů, doplňující, opravující nebo zpřesňující dosavadní naše znalosti o jejich zeměpisném rozsahu. Soubor těchto map, z nichž se vylupuje někdy výrazněji, jinde skrytěji obraz starého územního rozšíření jihozápadních českých nářečí, tvoří základ prozatímního jazykového atlasu jihozápadních Čech. Je to v naší literatuře vlastně první, pečlivě připravený a všestranně poučný pokus dílčího krajového atlasu českého, z jehož zkušeností bude možno těžit i pro další práce na oblasti našeho jazykového zeměpisu.

V závěrečné kapitole, Vymezení jihozápadní oblasti, shrnující výsledky bádání Voráčova, srovnává autor zeměpisný obraz nářečí jihozápadních, jak se jevil v předcházejících

kapitolách, s pojetím Šemberovým, Duškovým a zvláště Havránkovým. Přesnějším a podrobnějším poznáním zeměpisné situace jednotlivých významných diferenčních jevů a jejich rozborem, promítnutým i s hlediska historického vývoje našeho jazyka, dospěl Vorač ještě k spolehlivějším a definitivnějším výsledkům v řešení této složité otázky. Tak zdůrazňuji zvláště korekturu zeměpisných hranic typu *hdo, ňehdo*, který se v podání Voráčově stává vlastně ze znaku jižních nářečí znakem vymezujícím celou oblast jihozápadní; podobně zpřesňuje Vorač zeměpisné určení typů výslovnosti: *mje, bji, pji; íva, íst; jalojce;* precisuje klasifikační hodnotu isoglos: *Novákovic, -ojc; vzel, začel* a pod. Takto podle Voráče ke společným znakům tvaroslovným přistupují i rysy hláskoslovné, jimiž možno výrazněji podepřít pojetí nářečního celku jihozápadního, i když někdy toto jazykové společenství vyplývá spíše ze starší užší spojitosti celé oblasti jihozápadní než z dnešního stavu našich nářečí.

Velmi dobře prokazuje pak dále Vorač své pojetí nářečí jihozápadních jako celku i na změnách jazykových dosud živých, probíhajících uvnitř celé oblasti, a to směrem k normě krajové, a pak na jazykových archaismech, dosud společných všem okrajovým nářečím jihozápadních Čech: jsou to zbytky starší výslovnosti slabikotvorného *l̥, r̥*, tvrdého *ł*, původního *ú*, stopy rozlišování *i* a *y* a pak pravděpodobně i zvláštní typ melodie větné s melodickým vrcholem slova na předposlední slabice, známý dosud na Doudlebsku a Prachaticku, který však Vorač zjistil i na Stříbrsku a Manětínsku.

Výsledky nového jazykově zeměpisného výzkumu české jihozápadní oblasti mají též obecnější dosah: ukazují nejen na vývojové cesty na této oblasti nářeční, nýbrž mají význam i pro poznání celkové české nářeční situace ve vztahu k jazykovému systému našich nářečí. Především autor jasně ukázal, že některé ze znaků, vymezujících oblast nářečí jihozápadních, jsou jako výsledky jistých zákonů dosud důsledné a pevné. To platí na př. o typech *Novákojc, taťinkovo boty*, 3. pl. *umí, sází*, imper. *poproš, řekňite* nebo o důsledné výslovnosti typu *mje* (ne *mňe*).

Jiné jevy jsou již dnes jen rozptýleny po jednotlivých slovech, hlavně u staré generace a se zvýšenou intensitou a výrazností směrem k okrajům nářeční oblasti jihozápadní; ovšem i zde podrobná Voráčova projekce odhalila nejen přesný obraz jejich zeměpisné situace a celkového postavení v systému nářečí, nýbrž ukázala i na tento stav jako na výsledek určitých zvláštních dynamických jazykových procesů se zajímavými důsledky pro podobu dnešních českých nářečí vůbec.

Posléze pak běží o jevy, z nichž se dnes udržely jen zlexikalisované zbytky: na př. *sluza*, jen na ojedinělých slovech vytvářející ještě souvislou oblast, která ovšem může být svědectvím bývalého většího rozšíření jevu. — Tyto dvě poslední skupiny podávají podle Voráče jasné svědectví o stálém postupu obecné češtiny do oblasti jevů dialektických.

Vcelku k obrazu nářečních hranic jihozápadních možno říci, že je dnes sice matný a že případy ostrého ohraničení jsou poměrně řídké; ale přesto ještě dnes možno z něho vykonstruovat velkou oblast bývalého plněji žijícího a výraznějšího jihozápadního celku, lišícího se souborem určitých společných změn od sousední dialektické skupiny středočeské a v minulosti přesahující svými znaky i hlouběji do území dnešních nářečí středočeských. S hlediska obecné češtiny bylo by však možno též říci, jak správně soudí Vorač, že jde dnes na této oblasti — kromě úseků okrajových — o variant obecné češtiny s více méně výraznými oblastními znaky jihozápadními. Ovšem pod souborem jihozápadním rýsují se ještě i dnes dva celky: západní a jižní, rozlišující se soustředěním svých vlastních znaků jazykových a vyhraněnější zvláště při okrajích jazykového území v podobě skutečného nářečí.

Voráč věnoval však pozornost i některým zvláštním jazykovým procesům, vyplývajícím ze vzájemného vztahu nářečních celků menších, spolu sousedících: tak na př. vznik podob *Novákoc, Strunkoce, Horažďoujce* a pod., a příslušné postupy výstižně dokumentuje nákresy na mapkách.

Rovněž velmi podnětně ukazuje autor, jak podrobnější jazykově zeměpisný výzkum přispívá i k prohloubení jazykové perspektivy historické a tím i k rekonstrukci dějin našeho jazyka. Tak na př. ve stavu přehlásky *'a > ě* na českém jihozápadě se odráží jedna z fází ve vývoji této významné české změny, a to jejího vyrovnávání nad míru náležitou; v souvislosti s tím se zachovalo na této dialektické oblasti i archaické časování slovesa *zapřist* (= zapřáhnout), *zapřežeš, zapřeže* a pod., slovesa vyjadřujícího jeden z nejstarších úkonů zemědělské práce. Podobně typ *roužnout, poučet* s *ou* z *ó* ukazuje rovněž na zajímavou souvislost s historickými změnami *ó > uo > ū* a *ů > au > ou*.

Velmi cenné výsledky přinesla práce Voráčova i ve stopování hranic jazykových jevů s pomezím starých správních celků. Tak se velmi šťastně podařilo Voráčovi prokázat shodu původních hranic dnešní podoby jmen rodinných a místních: *Novákouc, Horažďouce* se starým krajem Prácheňským i skutečnost, jak se v historickém vývoji tato hranice v jihovýchodní části tohoto kraje posouvala směrem severozápadním na Písek a Strakonice až k řece Blanici, na níž leží dnes.

Ovšem historické závěry z práce Voráčovy poskytují i výhledy rázu obecného pro ocenění dnešního stavu českých nářečí a jeho vývoje. Potvrzují již známý názor, že na vývoj našich nářečí a jejich nivelisaci působilo mohutné vyzařování pražského centra, paprskovitě všemi směry zasahující téměř k hranicím nářeční oblasti české ve spojitosti se zvláštními hospodářskými, společenskými i kulturními poměry v Čechách a s jejich vývojem. Toto stírání místních českých nářečí působením ústředního dialektu středočeského a vlivem spisovné i obecné češtiny vůbec se pozoruje už v období feudálním, a to mnohem více v Čechách než na Moravě.

Ze závěrů práce Voráčovy vyplývá i výhled na další úkoly dialektického bádání u nás: vyšetřit souvislost hranic různých dialektických jevů s hranicemi starých hospodářských a společenských útvarů. Velmi dobře do souboru otázek sem patřících zasáhl již Voráč touto prací: ukázal, že členění oblasti jihozápadních Čech na nářečí jižní a západní není dáno jen přirozenou situací zeměpisnou, nýbrž i bývalou hranicí dvou útvarů správních, Plzeňska a Prácheňska, spočívající na ještě starším rozhraní župním z dob předhusitských, jímž procházela asi i prastará hranice kmenová. Toto mnohonásobné vrstvení různých hranic během staletí mělo jistě i vliv na utváření dvou rozdílných oblastí jazykových v rámci celku jihozápadního.

Ostatně pro české jazykové poměry vůbec, myslím, že mohu plně potvrdit správnost názoru Voráčova, že v Čechách bude asi nejspíše možnost nalézti určitou souvislost hranic jazykových s hranicemi starých útvarů správních jen u větších celků správních a jazykových.

Práce Voráčova, metodicky i obsahově velmi cenná a svými výsledky týkajícími se dílčích i obecných otázek české dialektologie velmi pozoruhodná, je obohacením naší dialektologické literatury a stane se jistě vzorem i pro dialektology, pracující na jiných oblastech národního jazyka českého. Synthesa jejich dílčích výsledků, opírajících se o podrobné jazykově zeměpisné poznání význačných jevů nářečních, pomůže nám pak přesněji určit starší členění českých nářečí jako celku i hodnotit jejich výrazné znaky se zřetelem k jejich vnitřní systémové spojitosti a přispěje i k hlubšímu poznání vývoje českých nářečí vůbec.

Václav Vážný (Praha)

Dvě práce o dějinách polského jazyka

1. Polské vědecké vydavatelství Ossolineum (po zřízení Polské akademie věd přičleněné k této instituci) obnovilo po válce vydávání populárně-vědecké knihovny „Biblioteka Narodowa“. Řada první, v které vycházejí nejvýznamnější díla polské i světové literatury, dosáhla už počtu téměř dvou set knih. Jednotlivá vydání redigují přední polští filologové, čímž je zaručena vysoká vědecká úroveň edice. Knihy — ať už jde o souvislá díla nebo o výběry z tvorby jednotlivých autorů — jsou opatřeny dobrým filologickým aparátem: obsáhlými předmluvami, podtextovými vysvětlivkami, komentáři, vzornými překlady u polonic psaných latinsky, bibliografií a rejstříky.

Ve 146. svazku „Biblioteka Narodowa“ přinesla sbírku rozprav ze staropolské literatury *„Obránci polského jazyka, století XV—XVIII“*.[1]) V předmluvě nastínil jejich vydavatel W. Taszycki, jeden z nejlepších znalců staropolských textů, dějiny jazykové kultury v Polsku, jak je lze sledovat na základě výpovědí, obran, traktátů, dedikací, listů a jiných dokumentů, pocházejících od staropolských spisovatelů a tiskařů i osob z panovnického rodu, od raného středověku až do doby osvícenské.

S narůstajícím národním povědomím v době postupujícího rozkladu feudalismu zesiluje také boj o jazyk, který je důležitým nástrojem v národně uvědomovacím procesu. Kosmopolitismus latiny — universálního spisovného jazyka velké části Evropy — stojí v rozporu s národními zájmy a proto bylo nutno zbořit nejdříve tuto baštu. Jsme svědky toho, jak u Italů (Dante, Macchiavelli, Sperone), Francouzů (Tory, Dolet, de Bellay), Čechů (Hus, Balbín)[2]) a také u Poláků vyrůstá polemicky proti latině zahrocená publicistická i vědecká literatura, apologetisující a propagující mateřský jazyk.

Spisovná polština se utvářela zdlouhavě a dostávala se s velkými obtížemi jak do literatury, tak zejména do veřejného života. Duchovenstvo užívalo jen latiny, měšťanstvo se opíralo o němčinu (magdeburské právo bylo závazné spolu s řečí kolonistů), rytířstvo stojící na poměrně nízké kulturní úrovni mluvilo místními dialekty, vysoká dvorská šlechta dávala přednost cizím jazykům (obyčejně latině, ale později také italštině a franštině).[3])

Přelom se datuje od počátku XVI. stol. S oživením obchodu, rozvojem a zpolšťováním měst, zavedením knihtisku, šířením reformačního hnutí, propagujícího v národním jazyce nové myšlenky náboženské i sociální mezi nejširšími vrstvami obyvatelstva, sílí boj o zavedení polštiny do škol, úřadů i veřejného života.

Obrazem tohoto procesu jsou četné dokumenty v knize W. Taszyckého. O rozvoji domácího knihtisku svědčí výpovědi krakovských knihtiskařů H. Wietora (str. 9—13 „Obránců polského jazyka“), F. Unglera (30—32), M. Szarffenbergera (62—65) a J. Januszowského (196—215). Šlechtičtí spisovatelé ovlivněni reformačním hnutím vystupují na obranu polského jazyka: M. Bielski (48—52), S. Murzynowski (53—57), M. Rej (66—84) a S. Orzechowski (85—87). Spisovatelé J. Sandecki (24—26) a Ł. Górnicki (90—102) velebí zásluhy posledních Jagellovců o polštinu. Básnická tvorba J. Kochanowského, jíž dosahuje polština nebývalé úrovně, je důstojným vyvrcholením celého období (od počátku XVI. stol. až do smrti posledního Jagellovce Zygmunta Augusta 1572).

---

1) *Obrońcy języka polskiego, wiek XV-XVIII.* Vydal Witold Taszycki. Ossolineum, Wyd. PAN, Wrocław 1953, LXXXIX + 393 str.

2) Místo Balbína anebo vedle něho bylo by na místě uvést aspoň jméno Řehoře Hrubého a Všehrda.

3) Poněkud překvapuje, že autor vůbec neuvádí spisovnou češtinu.

Na sklonku XVI. stol. začíná se projevovat pozvolný úpadek polštiny, který se stává v první polovině XVIII. stol. za t. zv. „saských časů" přímo katastrofálním. Hlavní příčinou tohoto úpadku byla protireformace, jež prostřednictvím svého nejúčinnějšího nástroje — jezuitského řádu — dobyla nazpět latině výsadní práva. K tomu je třeba přičíst šířící se od XVII. stol. kult franštiny, která převládla v řeči vládnoucí šlechtické vrstvy. V knize W. Taszyckého se to odráží jednak ve stále se zmenšujícím počtu „obránců" (ze XVI. stol. 34 texty, 9 do poloviny XVII. stol., v druhé polovině XVII. a první polovině XVIII. stol. ani jeden), jednak na dokumentech, jejichž polemické ostří je především zaměřeno proti vzrůstajícímu makaronismu. Do boje s potvořením mateřského jazyka, jež svědčí o velkém úpadku jazyka zejména v literatuře, zapojují se významní autoři XVII. a XVIII. stol. G. Knapski (213—235), K. Opaliński (244—246), A. M. Fredro (247—250), W. Potocki (254—257), F. Bohomolec (275—317).

Teprve druhá polovina XVIII. stol., t. zv. stanislavovské období (panování Stanislava Augusta 1764—1795), kdy v souvislosti s krisí feudálního řádu v Polsku nastupuje hospodářský i myšlenkový přelom, vrací polštině její práva. Celá řada osvícenců prosazuje vědomě zájmy polštiny, zdůrazňuje význam mateřského jazyka pro kulturní i politický vývoj národa; jmenujeme z nich alespoň I. Krasického (317—326), A. Czartoryského (326—331), H. Kołłątaje (356—363), I. Włodka (339—345).

Kniha W. Taszyckého je zajímavá ještě po jedné stránce. Osvětluje, i když nepřímo, poněvadž její zaměření je jiné, spletitou otázku vzniku spisovné polštiny. Jak známo, W. Taszycki proti mínění některých polských linguistů, jako K. Nitsche, S. Urbańczyka, stojí na stanovisku, že se spisovná polština utvářela poměrně dosti pozdě.[4]) O plně vyvinutém spisovném jazyce můžeme podle Taszyckého mluvit teprve v XVI. stol. Dá se to prokázat na základě textů uvedených v „Obráncích", jež se nějakým způsobem dotýkají otázek vytváření normy spisovného jazyka, tedy pravopisné traktáty J. Parkoszowicze s předmluvou anonymního autora (3—9), J. Januszowského (196—206), výpovědi o slovní zásobě polštiny M. Kromera (112—115), H. Maleckého (164—174), S. Budnyho (152—164) a H. Powodowského (174—176). Taszycki poukazuje rovněž na důležitou okolnost, že prakticky až do druhé poloviny XVIII. stol. neexistovala mluvnice polštiny, jež by byla určena pro Poláky a byla jimi pociťována jako závazná norma. (V Čechách ke konstituování spisovného jazyka jistě přispěla v nemalé míře Bible kralická, jež byla autoritou po stránce jazykové; v Polsku nic podobného nebylo.)

Z Taszyckého knihy lze uvést citáty svědčící o tom, že si už v XVI. stol. někteří autoři uvědomovali normu, dovedli říci, co je spisovné a co dialektické, i když tato norma byla patrně hodně obecná. Tak P. Statorius-Stojeński, původem Francouz, autor první polské gramatiky určené pro cizince „Polonicae Grammatices Institutio" (Krakov 1568), v dedikaci k této gramatice píše: „... A nauki jego (t. j. polského jazyka — J. D.) wielu zaniechało nie tyle, jak mniemam, z powodu trudności ..., ile raczej z powodu niedorzecznych sądów niektórych ludzi, którzy uważali, że język ten dlatego nie zasługuje na poznanie, ponieważ jest zmienny, niestały, nie ujęty w żadne reguły, żadnym nie poddany granicom... Nie mógłbym co prawda zaprzeczyć, że język ten ma swoje dialektyczne odmiany, ale one bynajmniej nie przeszkadzają istnieniu określonego i stałego systemu reguł gramatycznych ..."[5])

---

[4]) Všechny názory o této otázce byly shrnuty ve sborníku *Pochodzenie polskiego języka literackiego*. Vyšel r. 1956 jako třetí svazek staropolských studií, redigovaných K. Budzykem, jež vydává Ústav pro literární bádání Polské akademie věd.

[5]) Obránci, 139—140.

Vedle toho máme takřka ze stejné doby svědectví zcela opačné, pocházející od kalvínského, později ariánského reformačního činitele S. Budnyho, jenž v předmluvě k překladu bible píše: „...Co się tknie polszczyzny, żebyś i o tem wiedział, wiem iż naszy Polacy pospolicie onej krainy mowy w pisaniu używają, z którego kto rodem.“ Sám také hned poznamenává: „Lecz ja nie trzymałem się tego zwyczaju. Bo ponieważ się to nie jednej której krainie, albo powiatowi, ale wszem przekładało (t. j. bible — J. D.), przeto też żadnemi własnościami mów nie brakowaliśmy. Znajdziesz tu slowa wielgopolskie, znajdziesz krakowskie, mazowieckie, podlaskie, sędomirskie, a bez mała i ruskie.“[6])

Práci W. Taszyckého „Obránci polského jazyka“ lze hodnotit kladně z několika důvodů: především je zajímavým dokladem o vnějších osudech polštiny. Má velkou cenu historickou i dokumentační, neboť poskytuje poměrně souvislý a vyčerpávající obraz pomalého růstu spisovného jazyka a jeho stále širšího uplatnění v literatuře i ve veřejném životě, jak to lze sledovat na apologetisační literatuře od konce XV. do poloviny XVIII. stol. Je významným příspěvkem pro hlubší objasnění otázek vzniku a vývoje spisovného jazyka. Kniha je vzornou edicí po stránce textově kritické i bibliografické. (Poněkud snad vadí často se opakující vysvětlivky a výklady slov pod čarou, zabírající někdy přes polovinu stránky. Tento nedostatek by se dal odstranit slovníčkem či vysvětlivkami na konci knihy.) Nelze podceňovat ani praktický význam této publikace, jíž může být vhodně použito jako textové pomůcky k interpretačním seminárním cvičením.

2. Současně s knihou W. Taszyckého „Obránci jazyka polského“ vyšla práce pod názvem „*Boje o jazyk ve staropolské literatuře*“ M. R. Mayenowé, vedoucí lexikografického oddělení Ústavu pro polskou literaturu při Polské akademii věd.[7]) Jde v podstatě o bibliografii, kterou sestavily B. Otwinowska, L. Pszczołowska a J. Puzynina, s krátkými obsahy a stručnými charakteristikami jednotlivých děl a rukopisů.

V předmluvě k 2. vydání (s. 5—33) si M. R. Mayenowa všímá hlavně toho, jak se společenská funkce polštiny v průběhu století neustále rozšiřovala. Právem uvádí, že boj o „sermo vulgaris“, jehož počátky spadají do období reformace, byl zároveň bojem s feudální ideologií. Autorka sleduje, jak kvantitativní rozrůstání polštiny v státním a veřejném životě šlo ruku v ruce s jejím kvalitativním růstem, to znamená s normalisací a stabilisací gramatického systému, s doplňováním slovníku a s pěstěním jazykové kultury. V celkovém hodnocení vývoje se shoduje s Taszyckým (viz výše) i s jinými autory (viz pozn. 4). Po renesančním rozkvětu polského jazyka v XVI. stol. přichází ve století XVII. úpadek, který v první polovině XVIII. stol. dosahuje svého vrcholu. Teprve osvícenství otevírá nové období boje o spisovnou polštinu, jež zaujímá v životě takové místo, jaké jí přísluší.

Druhá část — bibliografie (33—191) — skládá se ze tří oddílů a je zajímavě uspořádána, totiž thematicky a v rámci jednoho thematického okruhu chronologicky a abecedně. První oddíl tvoří gramatiky a příručky polského jazyka, traktáty o polštině a slovníky (celkem 156 záznamů). Druhý oddíl zaujímají výpovědi o jazyce v polském písemnictví od poloviny XV. do poloviny XVIII. stol. (61—161); shoduje se z valné části obsahově s „Obránci“ Taszyckého, vedle toho však je jejich velmi cenným doplněním, zachycuje bibliograficky 351 údajů. V třetím oddíle jsou dokumenty, jež se týkají právního postavení polštiny ve státním i veřejném životě v Polsku od XIII. stol. do poloviny

---

6) Ibid., 159.

7) Maria Renata Mayenowa, *Walka o język w literaturze staropolskiej*. Warszawa 1953, 78 str. Druhé vydání, značně rozšířené, vyšlo v roce 1955 s poněkud změněným názvem *Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej*, Warszawa 1955, 213 str.

století XVIII. (161—191). Na závěr pak je připojen přehled literatury (tento přehled značně ztrácí na použitelnosti, poněvadž je uspořádán abecedně podle autorů a uveden průběžně bez zvláštního grafického rozlišení) a jmenný rejstřík.

Zajímavé je především to, jak je sestavena bibliografie. Jde v podstatě vždy o heslo se základními bibliografickými údaji (spolu se signaturami knihoven, kde se památka nachází), s poznámkou charakterisující ve stručnosti obsah uváděného dokumentu. Často se místo charakterisační poznámky setkáváme se zkráceným vhodným citátem přímo z dokumentu, hlavně u literárních textů. Autoři byli tu zřejmě vedeni snahou vyzvednout nějaký podstatný (většinou emocionální) rys, který se tak často uplatňuje v otázkách jazykové kultury.

Kniha M. R. Mayenowé, byť si thematicky všímá otázek podobných jako „Obránci polského jazyka“ Witolda Taszyckého, je významným dílem typu bibliographie raisonnée. Tím se také podstatně liší od Taszyckého a v tom je její hlavní přínos. Sotva bude možné doplnit nějak podstatně bohatě nashromážděný materiál bibliografický. Tím se stává tato kniha nepostradatelnou pomůckou pro každého, kdo se chce zabývat vědecky studiem dějin polského jazyka.

Jiří Damborský (Olomouc)

Novější polské práce o mazovských nářečích

I

Antoni Furdal, **Mazowieckie dyspalatalizacje spółgłosek wargowych miękkich.** Z 4 mapami. Wrocław 1955, 64 stran.

V nově obnovené serii monografií polských nářečních jevů *(Monografie Polskich Cech Gwarowych P. A. N., nr 1),* vycházející pod redakcí předních polských dialektologů K. Dejny, K. Nitsche a Z. Stiebera, vyšla jako první svazek již dříve ohlášená (srov. Język Polski 33, 229) Furdalova rozprava o depalatalisaci měkkých retných souhlásek v mazovských nářečích. Byla zpracována v semináři prof. K. Nitsche v letech 1951—1952 jako magisterská práce a s malými změnami vyšla tiskem v prosinci 1955. Přes svůj nevelký rozsah přináší řadu cenných zjištění o stavu polských nářečí, získaných bezprostředním zkoumáním nářečního stavu. Právě tuto okolnost je třeba zvláště zdůraznit při celkovém hodnocení, neboť, jak dobře víme, řada podobných rozprav se opírá o materiál, získaný především z kartoték nářečního slovníku a z dosavadních tištěných prací, nebo zaznamenaný jinou osobou. Samo zpracování thématu může býti mnohdy stejné, rozdíly jsou patrné jen na př. v rovnoměrnosti nanesení materiálu na mapě, ale vlastní obcování s živým nářečním jazykovým materiálem nemůže nahradit pouhý grafický záznam druhé osoby. Uvedeme-li paralelu — bezprostřední poznání člověka a znalost jeho fotografie —, nejsme snad daleko od vystižení rozdílu, který se projevuje v celkovém chápání thematu.

Autor v úvodní kapitole pojednává o změnách měkkých retnic vůbec a zvláště palatálního *ḿ,* jehož depalatalisaci vykládá pouze foneticky jako likvidaci obtíží při současné výslovnosti reto-středopatrové. Depalatalisace *ḿ* probíhá dvěma základními směry, z nichž jednomu lze rozumět jako *ḿ* → *m'i̯* → *mń* ↗ *ń* → *n* / ↘ *mn* (srov. *ḿasto, m'i̯asto, mńasto, ńasto, nasto, mnasto*), druhý jako *ḿ* → *m* při pouhém retním závěru bez pohybu střední části jazyka směrem k patru. Tato druhá, původně fonetická změna nabyla záhy morfologického rázu a rozšířila se u substantiv, adjektiv, zájmen, adjektivisovaných participií a u číslovek v koncovce instr. pl. *-ḿi // -aḿi,* která přešla v *-my // amy* (na př. *rękamy, nogamy*).

Původní fonetický ráz této změny dosvědčují v dnešních nářečích doložené formy osobních zájmen *my* < *ḿi* nebo *mę* < *ḿę* (převážně se ztrátou nosovosti). V deklinační koncovce instr. pl. pozorujeme změnu také v jiném směru, totiž zachování elementu palatálního — středopatrové artikulace — a opuštění retné artikulace, což vede ke změně *ḿ* > *ń*, na př. *rękańi*. Tato změna vedle deklinační koncovky *-ańi* se projevuje i u zájmena osobního *ńi* < *ḿi* na území v práci blíže vymezeném.

Autor na str. 47 vyjadřuje jisté pochybnosti o existenci nářeční formy *ńę* < *ḿę*, neznámé sice z dnešního stavu dialektů, ale zachované v několika zápisech z minulosti, jako *(na)ny*ǫ. Srovnávací metodou bezpochyby nemůžeme tuto formu rekonstruovat, ale nicméně na základě zjištění fonetického rázu změny nepřízvučného *ḿ* > *ń* na určitém území mohli bychom i bez dochovaného filologického materiálu předpokládat její existenci. Jestliže však máme starší zápisy této změny z XV. stol., je nasnadě otázka, jak dlouho žila tato forma, jestliže dnes je již neznáma. Myslím, že není vhodné připisovat tak velký význam denasalisaci *-ę* na konci slov, která vedla k homonymii formy *nie* (1. záporka, 2. *mię*) a v důsledku toho k zániku jejího zájmenného variantu, jak chce autor. Podle dosavadního bádání z historické dialektologie polské přichází v úvahu v enklitické posici pouze zájmenná forma s nosovkou (z výjimečných případů formy *sie* po slovese v Kodeksu Świętoslavově nebo Historii Alexandra jistě nebudeme soudit, že na Mazovsku byly známy formy dvě *(mię, mie)*, jejíž obecně polská denasalisace jako každé jiné přední nosovky na konci slova se datuje na 17. století. Změna *ḿ* > *ń* podle zjištění autorova (str. 53) byla ukončena v 16. století, ale z obou zjištění nelze nic vyvodit o době trvání formy *nię*.

Všimněme si blíže staropolského filologického materiálu. Zápisy ve formě *(na)ny*ǫ nalézáme v soudních výpovědích a v rotách přísah mazovských z let 1427—1429.[1]) Pocházejí ze záznamů 13. písaře, označeného jako Johannes de Zagorzyce, který pocházel z vojevodství mazovského, z okresu sąchockého a farnosti czerwińské, která patřila v té době ke kraji ciechanowskému.[2]) Jiné příklady, na které upozornil již dříve S. Rospond,[3]) pocházejí z Knihy Zakroczymské první (vyd. A. Rybarski r. 1920). Vidíme z toho, že formy *nię* nacházíme v zápisech písařů, pocházejících z území Bližšího Mazovska, kde dnes změna *m* > *ń* v žádné posici není dialektologům známa. Toto zjištění mohlo by nás vésti k domněnce, že fonetická změna depalatalisace *ḿ* > *ń*, známá dnes z nářečí mazurského a kurpiovského (na jih nepřetržitě až k Broku — podrobněji viz v práci Furdalově na mapě č. 4), byla kdysi více rozšířena v mazovském nářečí než dnes, totiž i v přilehlých územích Bližšího Mazovska po pravém břehu Visly. Během doby ustoupila však šířícímu se typu *ḿ* > *m*. Z druhé strany víme, že příklady na uvedenou změnu *ḿ* > *ń* nevystupují mezi jinými mazovskými jevy na zkolonisovaném území na př. severního Malopolska, což by zase nasvědčovalo brzkému zániku (tedy před první pol. 16. století) této změny v nářečích Bližšího Mazovska. Nebo by bylo možno připustit, že kolonisté pocházeli z území, kde tato změna byla neznáma. Nedostatek bohatšího filologického materiálu nám nedovoluje učiniti jistější závěry. Jedno však lze považovati za jisté, totiž existenci mazovské formy *nię* (< *mię*), která během XVI.—XIX. století zanikla.

Historické svědectví změny *ḿ* > *ń* nacházíme také v mluvnici Celta, pocházející z r. 1569. V této cenné památce, o které svého času pojednal S. Wędkiewicz v rozpravě

---

1) W. Kuraszkiewicz—A. Wolff, *Zapiski i roty polskie XV—XVI wieku z ksiąg sądowych Ziemi Warszawskiej*. Kraków 1950, PKJ nr. 36.

2) Srov. T. Wierzbowski, *Vademecum*. Vyd. 2. Lvov-Varšava 1926, s. 208.

3) S. Rospond, *Z badań nad przeszłością polskiego języka literackiego. II. Palatalność spółgłosek wargowych*. JP 33, 1953, 19—25, zvl. 22.

Opis niektórych właściwości fonetycznych polszczyzny w gramatyce Celta z XVI w. (Slavia Occidentalis 1 [1921] 194—201), nacházíme celou řadu dialektismů, pocházejících od informátora — Poláka z Mazovska. Pro nás jsou zajímavé uvedené výrazy jako *niecz* ‚gladius‘, *niecz* ‚habere‘, *niedz* ‚aes‘, které ukazují na dávný ráz uvedené změny.

Vlastním thematem práce je výklad depalatalisace koncovky instr. pl. *-ḿi* > *my* // *-ńi* a dosti podrobné určení hranice této změny na území polských nářečí. Autor k tomu použil především vlastního nářečního materiálu sesbíraného za několik cest po příslušných územích. Vedle toho na doplnění použil dosavadního tištěného materiálu a kartotéky nářečního slovníku v Krakově. K práci jsou připojeny mapy, které shrnují výsledky celé práce. Na nich autor zakreslil hranice výslovnosti *-aḿi*, *-amy*, *-ańi*, dat. zájmena *my*, nejprve v hlavních liniích na mapě celého Polska (mapa č. 2) a dále podrobně s udáním hraničních vesnic území severního Malopolska (mapa č. 3) a severo-východního Mazovska (mapa č. 4). Na mapě č. 1 autor vyznačil isofonami depalatalisaci typu *śv́* > *śv*, známou z výrazů *śfyńa* a *śfat*,[4]) dále změnu *v́* > *ý* jako projev asynchronické výslovnosti měkkých retnic a konečně východní hranici zachování znělosti hlásky *v* ve slově *śvińa*.

Depalatalisace *ḿ* ve zmíněných posicích nastala nejprve v mazovských nářečích (na základě filologického materiálu památek ze 16. století lze usuzovat o její existenci v té době), odkud se zároveň s expansí jiných mazovských jevů jako na př. *l'i* > *lï* > *ly* s výslovností *śfat*, s lexikálními prvky jako *przyboś* atd.,[5]) dostala kolonisací do severního Malopolska na území v práci blíže vymezené. Při bližším vymezování hranic malopolských území s mazovskými jevy A. Furdal navštívil a prozkoumal několik vesnic na pravém břehu řeky Visloky, jejichž jazyk byl s tohoto hlediska popsán roku 1928 St. Pastuszeńkównou,[6]) a zjistil některé změny vzniklé během poslední čtvrti století. Tak ve vesnici Latoszyně panuje dnes výslovnost *-ḿi* (Pastuszeńkówna zaznamenala *-my*), v Głowaczowé typ *-my* zachoval se jen u staršího pokolení, u dětí zaznamenal autor výlučně výslovnost *-ḿi* (u Pastuszeńkówny tato vesnice je označena jen výslovností *-my*). Tato místa, jak snadno zjistíme na mapě, leží v sousedství malopolských nářečí bez mazovského jazykového příměsku v okresech Dębica a Tarnów a podléhají tak jejich silnému vlivu. Stav ten není samozřejmě způsoben jen hodnocením jednoho jevu jako lepšího a druhého jako horšího v nářečí sousedících vesnic, ale jde zde i o zevní tlak spisovného jazyka (konc. *-ḿi*).

Z Furdalovy práce se po prvé dovídáme, že existuje územní spojení Mazovska a malopolského ostrovu výslovnosti koncovky *-my*. Dosavadní dialektologické práce nás pouze informovaly o tom, že v severním Malopolsku se vyskytuje výslovnost mazovského typu koncovky instr. pl. *-my*; toto území je odděleno od Mazovska, tento jev se sem nutně musel dostat kolonisací, ne bezprostředním stykem dvou typů výslovnosti. Tomu nasvědčovaly některé jiné mazovské jevy isolovaně vystupující v rozvětvení řek Visly a Sanu (na př. osamocený ostrov výslovnosti *śfat*); o mazovské kolonisaci přinášejí zprávy i historické prameny. Z druhé strany však týmž procesem mazovské expanse rozšířený výraz *śfyńa* zaujímá nepřerušeně celé území kolonisace, od Kociewia, na jih k Bydgoszczi,

---

[4]) K. Nitsch v syntetické práci *Dialekty języka polskiego* (Krakov 1923) na str. 445 píše, že skupina *śf-* ve zmíněných výrazech povstala z disimilace tří po sobě jdoucích spirantů *śfś́ (śfś)*, tedy z předpokládaného **śfśat* vzniklo *śfat* a pod. Jedná se tedy o proces mladší než asynchronická palatalisace retnic a zánik znělosti hlásky *v* po neznělém *s (k, t)* v mazovských nářečích, což má svůj význam pro bádání v historii polštiny.

[5]) Srov. o tom neobyčejně poučnou rozpravu K. Nitsche, *Co wiemy naprawdę o dialektach ludowych XVI wieku?* JP 33 (1953) 225—244.

[6]) St. Pastuszeńkówna, *Mazowieckie (i ruskie) cechy dialektyczne między dolną Wisłoką a dolnym Sanem.* Lud Słowiański 1 (1929) A 139—168.

Kaliszi, Radomi, na jih po Rzeszów, dále k Lublinu a na sever až k Suwałkám. Zde se nelze spokojit jen s připomínkou, že jde o výraz velmi častý v mluvě vesničana.

Zjištěné územní spojení výskytu příslušného nářečního jevu (konc. *-my*) je v plném souladu s celkovou koncepcí přenesení těchto jevů mazovskými osadníky. Třeba si uvědomit, že samotný proces kolonisační v minulosti nelze dosti dobře chápat jako jednorázový čin, ukončený za určité kratší časové údobí. Historie osadnictví nás poučuje o tom, že docházelo k pozvolnému přesídlování lidí na určité území, které se tak pozvolna obsadilo. Nejvhodnějším opěrným místem pro kolonisaci byla řeka, která vedle orientace o směru cesty stále zabezpečovala kolonistům obživu. Tím byla v našem případě Visla, podél které se zcela dobře mohli během cesty také usazovat kolonisté, a to i v době po největším kolonisačním proudu. Není třeba se snad domnívat (pokud nemáme o tom žádné bezprostřední historické doklady), že spojení území severního Malopolska s Mazovskem s hlediska zmíněné depalatalisované koncovky *-my*, které se vytvořilo v okolí města Kraśnika, vzniklo později bezprostředním stykem vesnického obyvatelstva. Nenasvědčuje tomu ani zeměpisná podoba spojení, která spíše svědčí o zbytku ubývajícího území příslušného jazykového typu.

Vlastním úkolem práce bylo zpracování zeměpisného rozšíření příslušného fonetického jevu. Kromě toho práce ukázala na životnost a rozšíření některých jevů mazovského nářečí směrem na jih, kde se podnes zachovaly. K tomu můžeme připomenout, že všechny tyto části Malopolska patřily od r. 1319 k vévodství sandoměrskému (církevně toto území patřilo do diecése krakovské). Šlechta z okresů wiślického, pilzneńského, sandoměrského, radomského, opoczyńského, chęcińského, stężyckého a tarnowského se scházela na sněmících v Opatově.[7] Tvořilo tedy území osídlené mazovskými kolonisty určitý feudální administrativní celek, velmi příhodný pro zachování nářečních jevů. Lze připomenout, že na tomto území bylo opevnění z dřívějších dob (zaznamenal je na historické mapě prof. Semkowicz), nevím však, mělo-li nějaký význam. Území kolem měst Sulejów-Opoczno-Iłża-Zwoleń-Kazimierz (srovnej mapu č. 3), na které autor zaznamenal mazovské *-amy*, patřilo administrativně k vévodství sandoměrskému, z druhé strany bylo v bezprostředním sousedství jižní hranice Mazovska. Přitom je třeba pamatovat, že nejspíše můžeme největší kolonisační vlnu datovat do druhé poloviny XVI. století, možná už XVII. století (K. Nitsch ve zmíněném již článku v JP 33, 229 datuje šíření mazovských typů v rozmezí tří set let, 1450—1750, a pochybuje, že by hlavní vlna připadala právě na období hospodářského úpadku od poloviny XVII. století do poloviny XVIII. století).

V poslední části práce autor se pokusil zcela zdařile o chronologisaci jednotlivých depalatalisačních jevů. Na základě dnešního zeměpisného rozšíření a podle staropolského filologického materiálu vyslovil názor, že změna *ḿ* > *ń* (ať již uvnitř slova *mń* > *ń* nebo jako přechod koncového *-ḿi* > *ńi*) musí býti starší než depalatalisace koncovky instr. pl. *-ḿi* > *-my*, dat. zájmeně *ḿi* > *my* nebo acc. *ḿę* > *mę*. Odpovídá to také uvedenému zjištění, že totiž změna *ḿ* > *ń* musela býti v XV. stol. také rozšířena na území Bližšího Mazovska a že postupně ustupovala depalatalisaci typu *ḿ* > *m*, která se teprve později začala šířit a dosáhla vrcholu v době kolonisace.

Proces depalatalisace retnic v mazovských nářečích změnil souhláskový systém fonologický, kde místo obecně polské korelace retnic tvrdá: měkká *p* : *ṕ*, *b* : *b́*, *m* : *ḿ* vystupuje systém bifonematických skupin *p* : *pi̯* // *pś* // *pχ́*, *b* : *bi̯* // *bź* // *bγ́*, *m* : *mi̯* // *mń* // *mn* podle jednotlivých nářečních skupin. V Mazursku frekvence palatálního *ń* se zvětšila na úkor původního *ḿ*, při čemž došlo k identifikaci *ń*, pocházejícího z původního *ń* a *ḿ*, jako na př. *ńeńecka škou̯a*. Tam, kde vlivem německého jazyka došlo k dalšímu stupni ztvrdnutí *ń* > *n*

---

7) Srov. T. Wierzbowski, *Vademecum*, vyd. 2., Lvov-Varšava 1926, 209.

jako k dalšímu stadiu změn původního *ḿ*, udržel se rozdíl mezi původním *ń* (na př. *kole końi*) nebo vzniklým bifonematickým rozštěpením nosovek (na př. *ʒe̯eńʒeśont zu̯otyx*) a depalatalisovaným původním *ḿ* > *n*, které se foneticky ztotožnilo s tvrdým *n* (srov. *šeść nesenʒy, ᵐnešónc*).[8]) Zánik řady palatálních fonemů retnic vedl k zániku korelace měkká: tvrdá u retnic (týká se to hlavně Dalšího Mazovska, neboť západní mazovská nářečí znají tuto korelaci, i když její frekvence je značně omezena); souhlásky retné a retozubné stojí zde v oposici znělá: neznělá *(p: b, v: f, m)* — zánik měkkého členu oposice zvýšil frekvenci párových fonemů *n: ń*. Vlivem těchto změn obdržela středopatrová úžinová souhláska *i̯* ráz samostatného fonému.

Furdalova práce, i když se týká nářečního území jiného jazyka, než je český, může říci mnoho zajímavého našim dialektologům. Ukazuje se, jak je si třeba vedle synthetického zpracování celku všímat jednotlivých nářečních jevů a zpracovávat je monograficky, se stálým zřetelem k dějinám kolonisačních pohybů na daném území. Obohatí to naše poznání nejen v oblasti bádání o jazyce, ale i o minulosti našich předků. Jazyk, jeho vnitřní a vnější dějiny, nejsou náhodné, jsou projevem činnosti příslušníků toho národa, který ho užíval. Zkoumání minulosti národa také v průhledu dějin jednotlivých jazykových jevů (nejen výrazů) je jedním z nejpotřebnějších a nejnaléhavějších úkolů dnešní jazykovědy, neboť tím by se stala vědou o ještě větším společenském dosahu než dosud.

II

Witold Doroszewski, **Studia fonetyczne z kilku wsi mazowieckich.** Wrocław 1955. Prace Językoznawcze PAN, nr 4, 72 str.

Studium místních nářečí lze chápat theoreticky i prakticky s několika hledisek. Někteří autoři dialektologických prací sužují ve skutečnosti svůj úkol jen na registrování různých uslyšených forem a slov a na sledování jejich nářečního rozšíření (pro podrobnější poznání dějin jazyka), přičemž projevují malé pochopení pro theoretickou stránku dialektologie. Poměrně málo badatelů vidí ve zkoumání nářečí východisko k obecně jazykovědným závěrům, které zde názorně vyvstávají. Nabízí se zde řešení problému vztahu jazyka jednotlivce a daného prostředí (tedy vztah zvláštního a obecného), pozorování jazykové evoluce na konkretním jazykovém tvořivu, dialektické chápání rozvoje jazyka v prostoru a času, vztah jazykové synchronie a diachronie a jiné. Z těchto otázek vyplývá totiž závěr, že právě dialektologie takto chápaná může přinésti velmi mnoho cenného pro revisi tradičního chápání linguistické metodologie a především tradičních postulátů linguistických škol konce XIX. a začátku XX. století, které byly v zajetí idealistického chápání jazyka. Velkou zásluhu má zde profesor varšavské university Witold Doroszewski, který více než třicet let provádí výzkum nářečí pod zorným úhlem studia jazykového vývoje a s hlediska theoretických závěrů odtud vyplývajících. Recensovaná studie patří do kruhu prací tohoto druhu, podobně jako Friedrichova rozprava, o které pojednáme níže.

Dosti zlomkovitý ráz, budící dojem poznámek badatele, mají nářeční zápisy z osmi mazovských vesnic, které vydal W. Doroszewski s uvedeným titulem. Jsou to zbytky zachovaných zápisů z bádání před 2. světovou válkou, z nichž většina byla zničena za

---

[8]) Příklady jsou vybrány z nářečního textu středomazurského, pocházejícího z vesnice Narejty, ležící 15 km na sev.-západ od Szczytna. Zapsal jej W. Doroszewski a uveřejnil v nedávno vydané publikaci *Północno-polskie teksty gwarowe od Kaszub po Mazury* pod redakcją K. Nitscha. Kraków 1955, 60 n., jako 13. svazek edice *Biblioteczka Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.*

varšavského povstání. Autor v nich na základě statisticky zpracovaného materiálu, pocházejícího z každé vesnice většinou od jednoho informátora, dokumentuje thesi o povaze fonetických změn, že totiž „ewolucja fonetyczna języka nie sprowadza się do procesów wymian głosek pojmowanych jakościowo. Zalążki zmian fonetycznych kryją się w rozregulowywaniu się ilościowych proporcyj wewnątrz zespołów ruchów artykulacyjnych i w zakresie posłyszeń głosek“ (s. 71). Z toho vyplývá úkol badatele, aby se při zkoumání fonetického systému soustředil na všecky fonetické realisace každé hlásky a aby z toho usuzoval na vývojové tendence nářečí v daném místě. Dá se však namítat, že samo kolísání ve výslovnosti u jednotlivých informátorů může býti způsobeno nebo zvětšeno příčinami rázu psychologického (na př. v dané chvíli pocit radosti, netrpělivosti, zármutku, o čemž explorátor nemusí právě vědět), které by bylo třeba ze zkoumání vývojových tendencí nářečí vhodným způsobem „vyeliminovat“. Ale jak? Nejspíše zkoumáním mluvy více objektů v dané vesnici a pečlivým výběrem informátorů.

Po prostudování celé publikace dalo by se namítat proti uváděným statistickým výpočtům, že se opírají ve většině případů o poměrně malý počet zápisů. Tak na př. barva samohlásky *o* před souhláskou nosovou *m, ḿ, n, ń* (symbolicky označováno jako *o + N*) ve vesnici Gródzkowola, okr. Grójec, je dokumentována počtem příkladů v poměru *oN : óN : uN* = 3 : 1 : 9, tedy poměr jasné barvy samohlásky v poměru k pochýlená je 3 : 10. Anebo v jiné vesnici (Jednorożec, okr. Przasnysz) autor na týž jev foneticky zaznamenal v zápisech 15 příkladů v tomto poměru *oN : oN : ůN* = 11 : 3 : 1, což v procentovém výpočtu vyjde jako poměr 73,3 % : 20 % : 6,6 % (tento počet representuje jeden příklad).

Práce zkoumá fonetiku příslušného území v několika vesnicích a ukazuje vždy na celý fonetický vějíř realisací dané hlásky, nepřináší však jasný synthetický pohled na každou danou nářeční jednotku. Otištěný materiál má svůj orientační význam pro další badatele v tomto území, ukazuje také cestu, jak nářeční materiál zpracovávat. Vydaná *Studia* je třeba chápat jako další doplněk dřívějších významných rozprav téhož autora, jako je *Mowa mieszkańców wsi Starożreby* (Prace Filologiczne 16, 1934), *Pour une représentation statistique des isoglosses* (Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 36, 1935), a jiné, které ukázaly proti dosavadní praxi nové možnosti metodického pojímání nářečního bádání. Nejnověji se zmíněnými otázkami zabýval W. Doroszewski v rozpravě *Диалектология и сравнительно-исторический метод в языкознании*, Вопросы языкознания № 5, 1956 г., 68—73.

III

Henryk Friedrich, **Gwara Kurpiowska — Fonetyka.** Warszawa 1955, 132 str.

Po vydání popisu polských dialektů od K. Nitsche ve známé mluvnici pěti autorů málokterá z pozdějších prací v takovém měřítku doplnila tento popis jako právě Friedrichova monografie o kurpiovské fonetice. Četné vynikající práce polských dialektologů blíže zpracovaly příslušné nářeční území, ale zásadních změn v celkovém obrazu, podaném K. Nitschem nepřinesly. Není v tom nic podivuhodného, spíše nutný důsledek a důkaz nevšední hodnoty díla K. Nitsche, který je právem považován za tvůrce polské dialektologie. Mezi těmito pozdějšími dialektologickými studiemi se odlišuje Friedrichova monografie, hlavně svým metodickým zpracováním. Je výsledkem nejen podrobného autorova studia příslušného dialektu, ale i samostatným promyšlením metodických otázek, souvisících se zpracováním nářečního materiálu. Nebylo to první vystoupení autorovo, již z četných předchozích rozprav bylo zřejmě vidět, v čem tkví těžiště jeho vědeckého zájmu. Šlo mu o to, jak zachytit podstatu jazykové evoluce, dynamický proces jazykových změn,

probíhající před očima dialektologa-explorátora, jak kartograficky vyjádřit fonetické změny, zkoumané pod zorným úhlem kvantitativní metody. Této otázce věnoval svou cennou doktorskou disertaci *Studia nad nosowością w gwarach Mazowsza* (Varšava 1937) a řadu (okolo 40) větších časopiseckých rozprav. Friedrich svou práci dokončil již před druhou světovou válkou, když pracoval v letech 1931—1939 jako asistent na varšavské universitě pod vedením prof. W. Doroszewského, a měla to býti jeho habilitační práce. Během války sazba práce byla přerušena, rukopis se ztratil a sám autor v září 1944 byl ve Varšavě nacisty zastřelen. Po válce byla práce složena podle zpracování „na nečisto", a připravena W. Doroszewským do tisku, který se značně opozdil.

Práce podává fonetický obraz kurpiovského nářečí, území to ohraničeného na západě řekou Orzycem (pravý přítok Narvy), na jihu a na východě městy Ostrołęka podél řeky Narwy až po Nowogród a dále na sever podle toku řeky Pisy. Západní část daného území byla ohraničena státní hranicí bývalého Východního Pruska. Na tomto území o rozloze 2000 km² žije v 260 vesnicích asi 70.000 obyvatel. Autor prozkoumal něco více než třicet míst; postupoval při tom tak, že prozkoumával mluvu jednoho informátora v každém místě, a to z důvodu nutného omezení práce, nikoliv proto, aby se přidržel Gilliéronova postulátu. Toto zjednodušení práce však nutně muselo míti vliv na statistické výpočty o fonetické realisaci každé hlásky; autor ovšem vycházel z teoretické zásady, že každý jednotlivec je representantem svého prostředí. Dosti přesný mechanismus výpočtů a dosti složité grafické obrazce, které na př. Friedrich uveřejnil při jiné příležitosti,[1]) jsou až příliš závislé na výpovědích pouze jednoho informátora. Pro každého dialektologa je dobře známo, že existují mnohdy i fonetické rozdíly mezi osobami přibližně stejného věku a stejných životních osudů (včetně rodiště). Tehdy je opravdu těžko určit, který z informátorů je více typický pro rozkolísanou výslovnost daného místa. Statistika je ovšem prostředkem k dalším závěrům a důležitý je zde číselný poměr jednotlivých fonetických realisací. Při charakteristice stupně pochýlení dlouhého *ā* získal autor ve vesnici Łączki tento poměr *a*:*å*:*o* = 28:21:163; z toho vyplývá, že v dané vesnici fonetická realisace **ā* je v 77 % totožná s původním *o*. V jiných vesnicích na severním území toto číslo se pohybuje okolo 50 %. Závěr z toho: krajní pochýlení **ā* se zachovalo nejlépe v severním pásu pod býv. hranicemi, v jiných částech kurpiovského území je zastoupeno v menším počtu. Podrobnější rozpracování této problematiky spočívá ještě na zjištění, jak se pochýlení realisuje v předponách, příponách a ve kmeni slov.

Ve zmíněném již článku *Zagadnienie* ... str. 4 a násl. Friedrich dosti kriticky zhodnotil dosavadní praxi mapování fonetických jevů pomocí isofon. Přímo o nich píše, že podávají „stan fałszywy, dają karykaturę rzeczywistości wyolbrzmiając cechy przeważające a pomijające drobniejsze ilościowo ale równie ważne" (str. 5). Nelze však zapomínat na to, že každý dialektologický popis nutně spočívá na výběru z existujících jevů, „na brutálním zjednodušení skutečnosti". Prvořadou úlohu zde musí hráti funkční hledisko, čím se totiž podstatně liší jazykový systém nářečí jednoho území od druhého, co je charakteristické pro území A, co nevystupuje na území B. Je tedy podstatné především naše zjištění, že na př. v nářečích Dalšího Mazovska se neliší *a* jasné a pochýlené, zatím co v nářečí Kurpiů (i v okolí Broku) se rozlišuje foneticky *a* - *å*, podobně jako na Warmii a u většiny pruských Mazurů. Takto formulované zjištění nevylučuje existenci jiných fonetických realisací dané hlásky na tomto území a bylo by je třeba uvésti, kdyby byly vůči systému jiných nářečí relevantní. Isofony, proti kterým Friedrich tolik bojuje, nejsou

[1]) Srov. na př. H. Friedrich, *Zagadnienie mapowania faktów fonetycznych* Sprawozdania Towarz. Naukowego Warszawskiego, wydz. I, tom I, 1937, 1—21, zvl. příloha.

samoúčelné, nejsou intelektuální hříčkou, jsou grafickým symbolem pro označení území, kde jeden jev se stýká s druhým. A forma styku je různá, pozvolné ubývání jednoho a narůstání druhého typu, symbiosa obou jevů a jejich využití generační nebo stylistické; konečně isofony mohou skutečně představovat ostrou jazykovou hranici, o čemž jsem se také přesvědčil při vlastních dialektologických výzkumech. V neposlední řadě pro užívání isofon mluví jejich názornost, přehlednost a snadná čitelnost mapy.

Určitou slabinou Friedrichovy metody je to, že jí nelze zpracovávat všechny fonetické jevy, o čemž se můžeme přesvědčit ze samé práce. Jako příklad vezměme neobyčejně zajímavou kapitolu o mazuření (str. 102 násl.). Autor v ní musel užíti chtě nechtě běžné a osvědčené staticky-popisné metody, i když jí dal svůj osobitý ráz a pojetí.[2]) Podobně výběr informátora byl předem určen generačním rozdílem, protože staří lidé mazuří, mladší již nikoliv.

V práci námi posuzované Friedrich se nazabývá nářečím t. zv. Kurpiů jižních, sídlících mezi Pułtuskem, Wyszkowem a Brokem. Domníval se totiž, že mezi oběma nářečními celky Kurpiů (severních a jižních) není vnitřní spojitosti ani nářeční příbuznosti, jak to předpokládal prof. K. Nitsch,[3]) opírající se o společné fonetické jevy *ą̊*, *åN*. Během dalších vývodů dochází autor k druhému dosti závažnému závěru, potvrzenému i historiky, že kurpiovské nářečí je bližší nářečí (prusko-)mazurskému než zbylému mazovskému. Kolonisace kurpiovského území se datuje teprve od XVII. století a dá se předpokládat, že rozhodující úlohu odehráli při tom mazurští kolonisté, kteří přišli z území na sever od Kurpiů, totiž z východního Pruska. Teprve další vlna vesnického osídlení přišla z ostatního Mazovska. O několika proudech osadníků může svědčit mimo jiné i to, že u středních a východních Kurpiů je rozložená výslovnost nosovek (tak zv. konsonantická typu *ręnce łǫntka*,[4]) kdežto na západním území je vyslovnost čistě vokalická (typu *strą̊p pomią̊tom)*.

Vedle úvodní kapitoly historické a kritického přehledu dosavadních prací o kurpiovském nářečí zpracovává autor ve dvou kapitolách fonetický systém daného nářečí. V první části věnované samohláskám postupuje podle tradičního způsobu, nejprve probírá střídnice za dávné samohlásky dlouhé *ā, ē, ō,* krátké *u, i, y,* stav nosových samohlásek, zachování samohlásek před nosovými souhláskami, samohlásky na začátku slova a jiné samohláskové jevy, jako je na př. otázka neprovedené mazovské depalatalisace *ě* po měkkých retnicích před předojazyčnými tvrdými,[5]) typu *pověda, závesy,* alternování předpon superlativních *na- // naj-*, avšak bez příslušného závěru (výskyt obojí předpony v staropolštině zůstává přes některé pokusy výkladu stále ještě nevyjasněn a hypothesa, že je původu mazovského v literárním jazyce, nevypadá dosti přesvědčivě). V druhé části věno-

[2]) Srov. také H. Friedrich, *Z badań nad mazurzeniem na terenie Mazowsza.* Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego 6 (1937) 7—13, kde autor blíže objasňuje podstatu tak zv. siakání. Nejedná se zde o nic jiného, než o zásadu identifikace hlásky cizí určitému jezykovému systému s nejbližší příbuznou domácí, při čemž důležitou roli zde hrají možné kombinace hlásek daného jazykového celku.

[3]) Srov. K. Nitsch, *Próba ugrupowania gwar polskich.* Rozprawy Wydziału Filologicznego XLVI, 1910, 357 a později *Dialekty języka polskiego* (Gramatyka zbiorowa 1923), 512—513.

[4]) Cenné poznatky o dekomposici nosovek v kurpiovském nářečí přináší Friedrichův článek *Gwara kurpiowska na tle Mazowsza i Mazurów Pruskich.* Sprawozdania Tow. Nauk. Warszawskiego I. wydz., t. II, 1939, 69 násl.

[5]) Tomuto závažnému problému, vyskytujícímu se v částečně odlišných situacích již v staropolských textech mazovského původu, věnoval rozpravu W. Taszycki, *Przejście a < e po spółgłoskach miękkich w dawnych narzeczach północnopolskich,* Slavia 12 (1933—1934) 391—405. Autor si všímá příkladů jako *sieno, wieno* atd.

vané souhláskám zabývá se autor podrobně měkkými retnicemi, mazuřením, pův. měkkým *r*, kurpiovským rozvojem pův. měkkých souhlásek *l'*, *ḱ*, *ǵ*, výskytem *x́* a jinými souhláskovými jevy (alternací, asimilací, disimilací, metathesami, sandhiovými jevy a pod.).

Z nářečního materiálu si zvláště všimneme zápisu forem *φat* (s. 80), o které autor dodává, že je rozšířena na Mazovsku i na Kurpiech, z jisté vesnice v okrese Ostrołęka podává zápis *sφitos* // *xita*. Jde o nářeční změnu *chw* > *f*, dobře známou ze studia staropolských památek,[6] ale dosti sporadicky notovanou v současných nářečních textech, takže ani dobře neznáme její dnešní rozšíření. Dosti podivné zjištění najdeme v rozpravě A. Paszkiewicze,[7] že totiž „Fast in allen Mundarten geht *chw* in einigen Ausdrücken in *f* über, in anderen erscheint wieder die Lautgruppe für das ursprüngliche *f*". Paszkiewicz podává však na důkaz svého tvrzení příklady *fytać, fała, lifnik* a sekundárně utvořené domněle správné *duchwają, ochwiara* ... z okolí Przasnysze, Drohobycze a dosti nejisté příklady z okolí Kielců. V jiných dosud tištěných nářečních rozpravách najdeme uvedené formy v zápisech ze Spiše (*fała* // *kfała*[8]) a z podhalského nářečí v dialozích díla K. Przerwy-Tetmajera, *Na skalnem Podhalu*;[9]) na př. na str. 14 čteme: Tobie, Panie Boze, *na kwałę*, ludziom na pozytek ... i Twoje Boskie Imię, Ojce Przedwieczny, *falili* ... K. Nitsch v rozpravě o malopolském *ch*[10]) píše, že změna *xf* // *f* je dosti řídká a vyslovuje domněnku, že nejčastější je na Podkarpatí, ve slovech *f'ila, fała, zufały*, a dodává, že na základě místních jmen lze soudit, že byla tato změna kdysi známa i mimo Malopolsko. Více materiálu nemáme z území, kde je výslovnost typu *xfała, kf'at, sfój*. Z toho můžeme vyvodit závěr, že nářečí, která provedla asimilaci souhláskové skupiny *xf, kf, sf*, původní skupinu souhlásek *xv* disimilují na *kf*, nebo ponechávají jako asimilované *xf*, které zřídka zjednodušují ve *f* (*xf* > *f*). Sporadicky známé zápisy ze současného nářečního stavu pocházejí z území nářečí malopolských a mazovských, tedy z týchž dialektů, z nichž jsou známy od XIV. století. Během doby formy *fała, fytać* a pod. ustupují před formami jako *chwała, chwytać* a dodnes se zachovaly jen jako relikty.

Závěr: Friedrichův popis fonetiky kurpiovského nářečí je originálním pokusem o dialektologickou monografii. Ve snaze odpoutat se od „historisujících" popisů autor věnuje největší pozornost rozvojovým tendencím, které zachycuje pomocí statisticky zpracovaného materiálu. Soustředil se přitom na stránku akusticko-artikulační bez zvláště výrazného zřetele na systemovost daného nářečí. Friedrichova práce je cenným přínosem pro dialektology, kteří nevidí cíl své práce pouze v registraci uslyšených forem, ale především v pozorování stále probíhajících změn na živém jazykovém tvořivu. Nářeční bádání je tou oblastí jazykovědné práce, kde lze pozorovat samou podstatu jazykové evoluce, protože zde se nejméně projevuje konservující vliv písma a školy, kodifikované jazykové normy. Proto jsou v nářečích vývojové změny mnohem životnější než v obecném jazyce hovorovém. Zachycení toho, co se v nářečích vyvíjí, toho, co se přežívá, a toho, co udává ráz současnému stavu nářečí, je především úkolem při výzkumu současných nářečí.

Jan Petr (Praha)

---

[6]) Srov. W. Taszycki, *Przejście chw* > *f w staropolszczyźnie*. Sprawozdania PAU 48, 1947, 40—45.

[7]) A. Paszkiewicz, *Die Konsonantenverbindungen im Polnischen*. Archiv für slav. Philologie 31 (1910) 102—193, srov. s. 126—127.

[8]) M. Małecki, *Spiskie -x*. Symbolae Grammaticae I. Rozwadowski 2 (1928) 443—449, srov. s. 444.

[9]) Příklady podávám podle vydání K. Przerwa-Tetmajer, *Na skalnem Podhalu*. Varšava 1903.

[10]) K. Nitsch, *Małopolskie ch*. Monografie Polskich Cech Gwarowych. Krakov 1916 (srov. s. 40).

Kazania gnieźnieńskie. Podobizna, transliteracja, transkrypcja. Wydał *Stefan Vrtel-Wierczyński.* Poznańskie Towarzystwo przyjaciół nauk. Zabytki języka i literatury polskiej nr 2, Poznań 1953. Stran XXIV (úvod) + 165 (texty) + XLIX (snímky).

Nové, skvělé vydání této významné památky nahrazuje Nehringovo z r. 1896 a je určeno nejen badatelům o staré polštině, nýbrž i širším kruhům. Text staropolských kázání je tu vytištěn v naprosto přesné podobě třikrát: jednak v přesné transliteraci s paralelní transkripcí dnešním pravopisem, jednak v příloze ve fotokopiích. Týmž způsobem jsou vydány dále polské glossy z latinské části rukopisu zároveň s latinským kontextem a stejně tak poslední čtyři listy mladšího textu polských modliteb. — Pro počáteční slovo *xit* (1 r 1) nevyhovuje ani dřívější čtení *Christus,* ani nově navržené *⟨Di⟩xit* (str. XV); snad bude nejlépe číst *⟨E⟩xit,* totiž thema evangelia *Exit edictum a caesare Augusto* jako v osmém kázání, za ním pak slova introitu *puer natus est.* Při transkripci se nevýhodně užívá týchž závorek pro tři odlišné případy. Především v případech *adwe(n)tu, poga(ń)stwa, ludzie(m)* ... nemusí být v závorkách písmena *n m,* v originále nadepsaná nad řádkem, protože nejde o zkratky. Jestliže pak je vůbec nutno v přepise vyznačovat rozvedení zkratek, na př. *p(rze)z, miłe(g)o* ..., je rozhodně třeba toto rozvedení odlišit od výrazů, vepsaných mezi řádky nebo na okraji při dodatečné opravě textu, jako četné *ci, był, on* atd. Mezi glossy jsou zařazeny některé nové, Nehringem pominuté, jiné jsou opraveny, případně nově vysvětleny, příslušný latinský text je uveden většinou v delším rozsahu (místy by byl výhodnější ještě bohatší kontext). Velmi užitečný podrobný slovník se všemi doklady je připojen zvlášť ke kázáním, glossám i modlitbám.

Vydavatelův úvod nepřináší nic podstatně nového. Zapsání polských kázání klade podle Brücknera na konec XIV. století, ale fotokopie dosvědčují rozvinutou již národní bastardu, která se v této podobě vyskytuje až v první polovici XV. století. Proto pro datování zápisu polských kázání je pravděpodobný i rok 1436, poznamenaný na foliu 95b, nebo doba krátce předcházející. Po průkopnické studii Pavla Spunara o vzniku české bastardy (Listy filol. 78, 1955, 34—51) je nyní potřebí typologicky prozkoumat i staropolské rukopisy a jejich souvislost s písmem sousedních národů. Nehringovo datování Hnězdenských kázání na dobu nepříliš vzdálenou po roce 1400 je proto celkem správné a je vůbec škoda, že nový vydavatel nepřevzal jeho výzkumy větší měrou, nezmiňuje se na př. o jeho pravopisných dokladech odlišného stáří některých kázání. Rovněž není možno věřit Brücknerovi ani vydavateli, že polský text kázání je originál, nýbrž Nehringovým dokladům, že jde o místy nepozorný opis. Brückner zřejmě neměl šťastnou ruku při výkladu této památky: autorem polských kázání nemohl být světský duchovní (*Polska proza średniowieczna,* str. 20 a jinde), protože by nedělal takovéto narážky na svůj stav: „A zaprawdęć na temto świecie mało takich kapłanow nadzie i takież kaznodziejec, coż być oni krole, książęta i teże pany bogate o ich złość karali je, a snad ci znamię tego jest, iż ci są dobrzy krolewie, książęta i teże panowie, aleć kaznodzieje są źli, przez to, iż ci oni o jich złość nie śmieją karać je. A przez toć oni to czynią, iż ci jim o biskupstwo, o probostwo i o kapły pochlebują“ (11 v 5—15). „A przez to na znamię tego każdy prałat miałby się on o krzywdę kościelną i teże o wiarę krześcijańską wziąć, abyć mu za to śmierć podjąć ... takież ci by wszytcy prałaci mielibychą oni strojić ty dobre uczynki świętego Piotra ...“ (178 r 2—6, 10—12). Byly tyto věty vůbec předneseny prostému lidu? Nové vydání, nahrazující téměř originál památky, poskytuje tedy výtečný základ pro úspěšné řešení její problematiky a splní dobře svůj účel.

Vladimír Kyas (Brno)

R. Trautmann, **Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen, Teil III, Register** (zugleich zu den „Slavischen Ortsnamen Mecklenburgs und Holsteins"). Im Institut f. Slavistik der Deutschen Akad. d. Wissensch. bearbeitet v. Hermann Schall. Berlín 1956 (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Kl. f. Sprachen, Literatur u. Kunst, Jhg. 1953, Nr. 7), 277 str. + mapa.

Tato publikace, vydaná jako III. díl k Trautmannově práci o slovanských místních jménech, jejíž první dvě části vyšly r. 1948 a 1949 a o nichž jsem referoval v Slavii 20 (1951) 413—430, je závěrem k Trautmannovým studiím o slovanských místních jménech, a to nejen k dílu *Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen*, nýbrž také ke knize *Die slavischen Ortsnamen Mecklenburgs und Holsteins*, která vyšla v téže akademické sbírce r. 1950. Na konci své recense (str. 429) jsem vyslovil přání, aby byly k dílu vydány jednak rejstříky a mapy (pomocnou mapku jsem připojil k své recensi, str. 415), jednak také obecné závěry, shrnutí, přehled o toponomastických principech těchto slovanských místních jmen, tvořících velmi závažný a cenný materiál k slovanské toponomastice vůbec. Berlínská akademie nyní vydává rejstříky k oběma Trautmannovým hlavním pracím o slovanských místních jménech, jakož i přehlednou mapu, což vše velmi pečlivě vypracoval H. S c h a l l. Trautmann sám pomýšlel na vydání rejstříků, ale sám se pak k tomu již nedostal. Jeho materiál shořel, bylo nutno se opírat o jeho práce tištěné, ale správně při této práci byly podniknuty ještě práce doplňovací a kontrolní. Tento třetí díl přináší nejen rejstříky, sestavené na základě materiálu v obou pracích Trautmannových, nýbrž také opravy tiskových chyb v prvních dvou dílech knihy *Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen*, a též četné doplňky věcné (geografickou identifikaci, rozdělení materiálu, tak provedené, že lze nyní tento materiál studovat i v obecnějších pohledech).

Práce sama nebyla snadná. Nešlo zde jen o excerpci tištěných knih, bylo nutno kontrolovat, vyhledávat, zjišťovat, zda se starého slovanského názvu užívá dosud či zda tento název již zanikl (Trautmann na př. uvádí někdy název jako zaniklého sídliště, ve skutečnosti však sídliště třeba nezaniklo, nýbrž bylo pojmenováno jinak atd.). Nejde zde tedy naprosto o mechanickou práci, nýbrž o cenné přehledy a doplňky k Trautmannovu materiálu, i když překontrolovat celý tento materiál podle pramenů nebylo možné, protože materiál není vždy dostupný. Tímto III. dílem se sice končí Trautmannova práce, ale — jak správně poznamenává H. H. B i e l f e l d t v předmluvě — zkoumání těchto slovanských jmen zdaleka není hotovo, nýbrž práce o nich bude nutně ještě pokračovat.

V tomto třetím dílu jsou celkem tři hlavní rejstříky, z nichž první je zase rozdělen na tři části, takže je tu v podstatě rejstříků pět. První rejstřík (A I 1 a, str. 13—72) obsahuje místní jména sídlišť v dnešní podobě, při čemž se v rejstříku upozorňuje na ta jména, kterých se již neužívá, ale která je možno pokládat za stará jména lužickosrbská nebo stará jména staropolská atd. U každého jména, hesla to rejstříku, je uveden vždy kraj, v němž toto jméno označuje sídliště (tedy geografická identifikace), dále odkaz na vydané práce Trautmannovy, jak nahoře uvedeno.

Rejstřík A I 1 b, t. j. druhá část prvního rejstříku A (str. 73—80) obsahuje pomístní jména, jména luk, polí a vod. Zde se udává zase geografická poloha uvedením kraje nebo udáním, zda jde o přítok do větší řeky a vždy jsou výslovně vytčena jména vod.

Třetí část prvního rejstříku (A I 2, str. 80—168) obsahuje staré názvy pomístní, názvy polí, vod, zemí, národů nebo kmenů, dále názvy zaniklých sídlišť, které jsou vždy zvlášť označeny. Zde je právě vidět, že Trautmann uváděl někdy název sídliště jakoby zaniklého, ve skutečnosti však skrytého pod jiným jménem. K prvnímu rejstříku je ještě

připojen rejstřík osobních jmen, současných i historických, o nichž se Trautmann v souvislosti s výkladem místního jména zmiňuje.

Rejstřík druhý (B, str. 177—207) obsahuje vyložená místní jména nebo slova při výkladech místních jmen se zřetelem k materiálu v Bernekerově EW.

Poučný je zvláště rejstřík třetí (C, str. 208—268), který obsahuje jména a slova, uváděná Trautmannem pro srovnání z jiných slovanských i neslovanských jazyků. Jsou tu jména a slova polská (str. 208—236), česká (str. 236—246), kašubská a slovinská (severních Slovinců, str. 246—252), lužickosrbská horní a dolní (str. 252—258), polabská (str. 258—260), srbocharvátská a slovinská (str. 260—264), řecko-slovanská (str. 264—265), ruská, ukrajinská, běloruská (str. 265—268), baltská (staropruská, lotyšská a litevská, str. 268) a konečně germánská (str. 268). Z tohoto rejstříku je vidět, že nejvíce paralel se k těmto jménům zachovalo v polštině a češtině, avšak také v jiných slovanských jazycích, což prokazuje jejich starobylý původ. Poměrně málo paralel je v jazycích baltských a germánských.

Přiložená mapa velmi dobře umožňuje geografickou orientaci studovaných jmen (mapa je rozdělena na kvadranty, takže podle dvou ukazatelů lze snadno nalézt kraj, kde místní jméno leží). Na mapě nejsou ovšem uvedena všechna studovaná jména, nýbrž jen jména krajů, dále jiná jména důležitá pro orientaci.

Závěrem lze říci, že publikování těchto rejstříků, jejich uspořádání a doplnění je velmi cenné, neboť celé Trautmannovo dílo o slovanských místních jménech v těchto oblastech se tím otvírá dalšímu zkoumání. Nyní bude možno sledovat i některé obecné principy ve vytváření pojmenování slovanských sídlišť, vod, polí, luk atd., ale cenné je toto uspořádání materiálu i pro studie historické, hospodářské atd. Vydané rejstříky jsou spolehlivé (nezjistil jsem při namátkové zkoušce žádného chybějícího jména v těchto rejstřících, o nichž by se pojednávalo v textu Trautmannovy práce), promyšleně uspořádané a cenné.

Antonín Dostál (Praha)

Ernst Fraenkel, **Litauisches etymologisches Wörterbuch.** Heidelberg (Winter) a Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht). Vychází v sešitech o 80 stranách v 8^{0}. Dosud (v srpnu 1957) 6 sešitů.

Litevskému jazyku se konečně dostává řádného etymologického slovníku. Jeho potřeba se pociťovala už dávno, neboť litevština si zachovala značnou starobylost forem i slovní zásoby a tedy může srovnávacímu studiu mnoho říci. Zvláště my Slované obracíme k ní toužebně své zraky, neboť baltské jazyky jsou našim slovanským nejbližší. Ale ačkoli je litevština předmětem vědeckého studia již od dob Scheicherových (tedy už celé století), našel se teprve nyní specialista, který podnikl tuto namáhavou práci. Víme, že jazykověda čekala takový slovník od Jos. Zubatého. Ten měl vskutku úmysl jej napsat, měl už i smlouvu s nakladatelem Winterem, ale pro zdravotní a jiné příčiny s plánu sešlo (v. nyní Slovo a slovesnost 17, 1956, 195). Vyšel pak jedině *A Lithuanian Etymological Index* od Harolda B e n d e r a (viz o něm posudek Weingartův v ČMF 8, 1922, 175 n. a H u j e r ů v v Slavii 3, 1924, 178), ale ten opakoval jenom to, co bylo v jistých kompendiích a v slovnících jiných jazyků; úhrnem práce, kterou nyní Fraenkel zcela právem ani necituje. Zato však autor nového slovníku je odborník nad jiné povolaný; je indoevropeista specialisovaný v baltských jazycích, mající za sebou již celé knihy a spoustu článků z toho oboru; byl po léta referentem o baltologických pracích pro Indogermanisches Jahrbuch, takže dostal do rukou i nejzapadlejší publikace.

Vydává tedy nyní slovník, který obsáhne prý asi 10 sešitů, t. j. kolem 800 stran hustého tisku. Na str. 480 je u hesla *naktinyčià*. Jeho sešity bereme do rukou s oprávněnou zvědavostí. Imposantní je již seznam použité literatury: plných 11 stránek. Články o slovech domácích jsou dosti obsáhlé; jsou upraveny tak, že se nejprve uvádějí varianty litevské a příbuzenstvo baltské, dále ostatní indoevropské, vždy s bohatým výčtem literatury, po př. s diskusí. Bohužel jsou články podány málo přehledně, takže čtenář je musí číst velmi pozorně. Celý výklad je vždy podán v jedné mase, bez odstavců (ale od 3. sešitu přece již sem tam vidíme zlepšení), bez pomlček, bez zvláštních oddělovacích značek. To je věc, která velmi ztěžuje čtení; nepochybuji však, že v příštím vydání bude toto napraveno. Články o slovech přejatých jsou mnohem kratší. Zde autor udává jen přímý pramen slova litevského, na př. slovo běloruské nebo polské, o původu toho pramenného slova však dále správně nemluví. Neboť tu jde zpravidla o zřetelné výpůjčky od nejbližších sousedů; složitých problémů (jaké jsou na př. u nás: je dané slovo z němčiny, z románštiny přímo nebo přes němčinu, či přímo z orientu, tedy jakou cestou?) tu zpravidla není. Autor se tu mohl opříti o práci Prana Skardžiusa, který kdysi zjistil všecky starší litevské výpůjčky ze slovanských jazyků.

Vlastní výklady Fraenkelovy se vyznačují zvláštním rázem: Fraenkel vypočítává s úplností všecko dosud zjištěné příbuzenstvo, třeba i hodně vzdálené, ale zpravidla se nezabývá změnami významu, ani nepodává podrobnější výklad o útvaru daného slova. Čtenáři je tedy ponecháno, aby si významový vývoj slovní rodiny zkonstruoval sám, aby si našel případné tertium comparationis a pod. Autor může ovšem na tuto výtku odpověděti poukazem na citovanou literaturu, kde to snad je všechno vyloženo. Po té stránce tedy čtenář bude poněkud zklamán, zvláště čtenář, který sám není vyzbrojen řádnou dávkou kritičnosti a zásobou komparatistických vědomostí. Zkrátka autor předpokládá u svého čtenáře mnoho. Ale poněvadž autor v odůvodňování příbuzenstva je vlastně málomluvný, nebudou řídké případy, že nebudeme s ním vždy souhlasit (v etymologickém oboru nelze ostatně úplný souhlas nikdy očekávat).

Nadmíru vítané je to, že Fraenkel může odklizovat staré omyly, které kdysi vznikly při udávání formy nebo významu daného slova a pak byly přejímány z jedné knihy do druhé. To je mu umožněno právě podrobnou a důvěrnou znalostí látky. Pěkným příkladem takové vyčišťovací práce je *darbas* 2⁰ Laubwerk, pro něž bylo domněle nalezeno i příbuzenstvo v ind. *darbhá-* Grasbüschel, Buschgras. Fraenkel tu zjišťuje, že vše vyšlo z obratů jako *palmiškas darbas*, což je překladem za *Palmenlaubwerk*, tedy zde *darbas* je prostě totéž co *darbas* 1⁰ Werk, dílo, práce. Kromě slov obecných vykládá i některá jména vlastní, na př. Kaunas; v tom připomíná Vasmerův slovník ruský, ale u Fraenkela jsou taková hesla přece jen vzácnou výjimkou.

Fraenkelova znalost literatury je vskutku ohromná. Ušlo-li mu něco, je to zřídka (na př. na str. 19 není zmínky o mém výkladu slova *jestřáb* z Lingua Posnaniensis 3, 1951, 106, ačkoli ten časopis Fraenkel jistě má, neboť sám do něho přispívá). Můžeme s uspokojením konstatovat, že práce vzniklé u nás jsou mu známy dobře, samozřejmě pokud to bylo technicky možné (mám tu na mysli poválečné obtíže ve výměně a nákupu publikací). Pro něho nemůže platit a neplatí, že slavica non leguntur. Naopak se Fraenkel věnoval studiu baltských a slovanských jazyků po dlouhá léta velmi intensivně. Jeho obsáhlá znalost dalších indoevropských jazyků umožňuje mu nalézat v nich zajímavé shody a paralely všeho druhu ke zjevům baltským a slovanským a je až s podivem, co vše dovede vytěžit z látky, která na první pohled mnoho neslibuje. Četba Fraenkelových prací je proto vždy zajímavá, neboť on má smysl pro případy něčím nápadné, odchylné od běžné normy. Ovšem jde v takových případech často o paralely nebo podobnosti zcela

náhodné, historické souvislosti nemající. Ale pro pochopení různých klikatých cest jazykového vývoje přispívají vždy. I po této stránce slibuje jeho slovník býti bohatou studnicí.

Mám dojem, že při výčtu dosavadních výkladů je Fraenkel příliš mírný v posuzování domněnek, které jsou pochybné nebo zřejmě nesprávné. Dává na př. velké slovo Būgovi z jeho knihy Aistiški studijai I (1908), ačkoli je známo, že Būga tuto svou knižní prvotinu psal pod neblahým vlivem Jauniusovým a že později sám uznal její vadnost (v. Gerullis, Indogermanisches Jahrbuch X, 438). Podobně přílišnou loyálnost projevuje k H. Peterssonovi, jehož nápady jsou zdařilé jen málokdy, ale v tomto slovníku zabírají zbytečně příliš mnoho místa. Jinak jsme autorovi vděčni za to, že uvedl všechny známé domněnky: takto má čtenář úplný obraz o dosavadním stavu vědění a může tedy, když se mu dosavadní výklady nelíbí, začít uvažovat sám.

Ve výkladu hláskoslovném počíná si Fraenkel opatrně, řekl bych přísně mladogramaticky. Možnosti, dané na př. rozdílem znělosti (*gulbė* labuť, praslov. *kъlpъ*, tedy *g-b* || *k-p*) sice uznává, ale jen střídmě, uváděje jen případy dosud podané, sám nových nehledaje (i když jsou velmi nasnadě, na př. u *gélbėti* pomáhati, něm. *helfen*!). Nebo: *dãpas* zátopa (Überschwemmung) spojuje s *debelъ* a jinými slovy zcela nevhodnými, kdežto spojení s naším *topiti* (srv. právě *zá-top-a, po-top-a)* nebylo vzato v úvahu. U *gražùs* odmítá Fraenkel mé spojení s *krása*. Spojil jsem litevskou odvozeninu *grõžis* s praslov. *krasь*; ta dvě slova se sobě rovnají, odečteme-li arci neshodu ve znělosti (u nás *k-s* místo **g-z*); u nás pak další odvozeniny se tvořily od tohoto *krasь*. Vývoj nebyl tedy zcela jednoduchý, ale shoda uvedených tvarů (až na znělost) a jejich významů je dokonalá a doufám evidentní. Lituji, že Fraenkel s tím nesouhlasí; musím tu opakovati, co jsem napsal v Slavii 26, 1957, 133: nezbývá než opásat se trpělivostí. Proti této opatrnosti hláskové stojí však nedostatek rozhodnosti vůči nepřijatelným (jak se mi zdá) rozdílům významovým. Tak na př. i u Fraenkela pod *ievà* střemcha, krušina figurují vedle jiných slov též slova znamenající ‚tis' (něm. *Eibe*), ačkoli to není možné ani hláskově (sthn. *īga* obsahuje *g*!) ani významově (tis je mohutný lesní strom, podobný smrku).

Poněvadž málokdo čte soustavně jazykové slovníky (myslím na př. slovník Niedermanna-Senna-Brendera), nalézají badatelé novou látku k přemýšlení teprve v slovnících etymologických. I tento Fraenkelův poskytne jim velké možnosti, naopak zase výklad litevských slov získá nové osvětlení. Budiž mi dovoleno uvésti aspoň jeden příklad: *anúoti* tun, treiben. U Fraenkela čteme dosud jediný pokus: Endzelin tu myslel na *an-* hauchen (stind. *ániti* dýchá, atd.). Ale máme v češtině velkou skupinu podobných sloves (*ondati, zandati, vyndati* a j.), jež Zubatý správně odvodil od útvarů ze zájmena *on* (NŘ 4, 1920, 168 n. = *Studie a články* I, 2, 229 n.). Nuže, *anúoti* bude tedy docela obdobně od *anàs* onen. Dodávám, že i hetitština má dvojici stejného rázu: *annija-* wirken, schaffen, arbeiten, ausführen, vollenden (je také luvijské *anni-*, ausführen) a zájmeno *anni-*, onen. Tím se nám otvírá průhled daleko do minulosti, jinak řečeno, tvoření oněch sloves od zájmena „onen" může být data velmi starodávného.

S druhé strany zase teprve čtení Fraenkelova slovníku nás upozorní, kolik má litevština podivných a nejasných slov. Byli jsme zvyklí čísti velekrásné příklady jako **noktь* — lit. *naktìs*, **pьrstъ* — lit. *pir̃štas*, takže jsme byli blízko k domnění, že litevskou slovní zásobu bude lze snadno vysvětliti. Ale narážíme tu na slova jako *drùžti* schwach werden, *dedešrà* přítula (Galium aparine; k našemu *dereza*?) a mnoho jiných, s kterými si, prostě řečeno, nevíme rady. Tu asi nezbude než pátrati v dialektických slovnících slovanských.

Zkrátka, úkolů je mnoho. Předním úkolem budoucího bádání bude též eliminovati domnělé příbuzenstvo, které se odchyluje významem (když se odchylka nedá rozumně vysvětlit).

Ještě bych rád znovu zdůraznil Fraenkelovu zásluhu, že uvádí rozličné varianty heslových slov. Varianty nejsou bez ceny pro etymologii. Příklad: Díváme-li se na heslovou podobu *áit(i)varas* slova, které znamená Alp, Alf, fliegender Spuckgeist, Kobold a p., nepřijdeme na přijatelný výklad, ať se namáháme sebe více; všecky „výkladové možnosti", jež u Fraenkela naplňují skoro půl stránky, jsou bez přesvědčivosti. Upřeme-li však pozornost na variantu *áičvaras* (která nám byla dříve neznáma), výklad se najde, přijatelný a snadný, doufám evidentní: *áičvaras* bude původnější forma, výsledek přejetí z pol. *poczwara* obluda, strašidlo (*i* předjímá měkkost z *č*; *p* zaniklo, možná z důvodů tabuových).

Úhrnem možno říci, že Fraenkelův slovník, i přes své vlastnosti, s kterými nesouhlasíme, je krásným darem srovnávací jazykovědě. I on, jako všecka díla toho druhu, je plodem dlouhé a namáhavé práce. Jeho autor si zaslouží dík všech badatelů, kteří s jeho látkou přijdou kdy do styku. Přejeme mu, aby se ve zdraví dočkal nejen posledního sešitu, ale i potomního oživení baltských studií, na jeho slovníku založeném. Nepřeháním, řeknu-li, že kdo se kdy litevskou látkou zabýval, těší se na další sešit.

Václav Machek (Brno)

Ф. М. Головенченко, **Слово о полку Игореве. Историко-литературный и библиографический очерк.** Москва 1955, Моск. гос. педаг. инст. им. В. И. Ленина, 487 стр. (Уч. зап. МГПИ, кафедра русской литературы, вып. 6.)

V minulých ročnících Slavie probrali jsme kriticky některá významná díla, týkající se Slova o pluku Igorově, vydaná v souvislosti s dvoustým výročím prvního vydání památky, které připadlo na r. 1950. Sovětská i zahraniční věda i po tomto jubileu pokračovala s nezmenšenou pílí v dalším zkoumání Slova. Jednou z nejpozoruhodnějších nových publikací v tomto oboru je dílo prof. F. M. Golovenčenka. Je to práce nezvykle rozsáhlá (téměř 600 stran dvousloupcového petitu) a má úkolem, který si dala, i způsobem zpracování zvláštní místo v bádání o Slově. Golovenčenko usiluje o co nejúplnější obraz toho, co bylo v souvislosti se Slovem napsáno od jeho objevení až po naše dny. Shrnuje nejen speciální stati, monografie, edice, komentáře a textově kritické poznámky a výklady, ale také průběh polemik, stanoviska literárně historických příruček a jiných šíře založených prací, výsledky práce překladatelské atd.

Dílo je rozvrženo do těchto kapitol: Открытие «Слова о полку Игореве» и первое печатное издание (5), Первые отклики на печатное издание «Слова» в начале XIX века (15), «Слово о полку Игореве» в литературной жизни 20-х гг. (48), «Слово» в литературе 30—40-х гг. (66), Изучение «Слова» в 50—60-х гг. (127), Исследования и переводы «Слова» 70-х гг. (156), Литература о «Слове» 80—90-х годов XIX в. (202), «Слово о полку Игореве» в литературной жизни XX века. Исследования и переводы до Октябрской социалистической революции (231), «Слово о полку Игореве» в советском литературоведении (266), 750-летний юбилей «Слова о полку Игореве» (330), Литература о «Слове» в 1939—1940 гг. (354), «Слово о полку Игореве» в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.) (363), «Слово о полку Игореве» в литературе послевоенных лет (386).

Rozvržení je tedy chronologické. To umožňuje čtenáři, aby získal celkový přehled o tom, jaký byl postupně ohlas památky a jak postupovalo v celku bádání. Dosud bylo možno aspoň trochu úplnější přehled získat jen z bibliografických ukazatelů a statí. Bylo třeba značné sečtělosti v literatuře předmětu samé, aby se člověk ve vývoji bádání o Slově aspoň trochu orientoval. Golovenčenko zvládl obrovitou literaturu sám a podává z ní

výtahy, hlavní these, stručné výklady pronesených názorů, kritické poznámky k některým z nich, zaznamenává i drobnější pokroky v poznání Slova se stanoviska všech zúčastněných oborů. Už tím tedy Golovenčenkovo dílo značně usnadňuje nejen práci specialistů, ale slavistů vůbec. Podrobný rejstřík umožňuje i badatelům se zcela jinou specialisací, aby tohoto spisu pro svou práci užívali. Stalo se tak na př. hned se strany badatelů polských při výkladech o Mickiewiczově pařížském kursu slovanských literatur (u příležitosti Mickiewiczova jubilea r. 1956). Výborně bude kniha takto sloužit v oboru dějin ruské literatury, v dějinách rusistiky a slavistiky, při studiu překladů z ruské literatury do jiných jazyků atp.

Chronologické seřazení materiálu má ovšem vždy i značné nevýhody. Tak i v tomto případě. Literatura, týkající se Slova, má neobyčejně rozmanitý ráz. Paralelně postupuje práce ediční s komentáři nejen jazykovými, ale i historickými a jinými, s návrhy jednotlivých konjektur; vedle toho vyvíjí se úsilí překladatelské, probíhají polemiky o pravost Slova, úvahy o osobě jeho autora, v různých souvislostech se píší poznámky o historických podrobnostech a rozmanitých reáliích, nemluvě ani o poznání literárněvědném, které se postupně aspoň zčásti odděluje ze společného filologického rámce a připojuje k tomu své vlastní specifické problémy. Není přirozeně možné dát čtenáři přehled těchto jednotlivých problémů různých věd a celých problémových komplexů, měl-li se mu poskytnout přehled chronologický. Golovenčenko je si toho ostatně plně vědom a ve velmi skromném závěru svého díla upozorňuje na to, že úkolem vědy bude nyní práce o jednotlivých úsecích dosavadního bádání. Doporučuje také vydání úplné bibliografie Slova a vysvětluje obtíže, pro které jeho vlastní práce je bibliograficky neúplná. K tomu je třeba dodat, že ve skutečnosti Golovenčenkovi se podařilo shrnout a zpracovat velmi mnoho materiálu, rozhodně dosti k těm účelům, k nimž je jeho kniha určena. Další rozmnožení by již znesnadňovalo orientaci, která i tak je obtížná pro malé písmo a ne dost přehlednou typografickou úpravu. Velkou výhodou je tu, pravda, nejen rejstřík, ale také citování většiny prací pod čarou. Bylo by ovšem velmi prospěšné, kdyby se v druhém vydání, kterého si spis rozhodně zaslouží, v poznámkách pod čarou vždy důsledně uváděl plný bibliografický údaj, tedy vždy i jméno autora a název práce. Také by bylo třeba prověřit odkazy rejstříku, druhdy nepřesné. Zejména však by se měly jednotlivé výklady prohloubit s uplatněním hodnotícího hlediska a v nějaké podobě, snad aspoň pomocí odkazů, by se měl posílit zřetel k jednotlivým problémovým okruhům, aby se překlenuly nevýhody chronologického nakupení materiálu.

Kniha Golovenčenkova v mezích svých možností už samotným sebráním materiálu ukazuje dosti plasticky, jak značnou úlohu v literárním, kulturním a politickém životě Slovo sehrálo. Mohlo by se snad namítat, že reprodukce názorů, pronesených v průběhu dosavadního bádání, má zde převahu nad vlastním hodnocením autorovým. Nebyla by to vždy výtka spravedlivá: Golovenčenko vytváří teprve předpoklady k takovému důkladnému hodnocení, které bude pak lépe provést ve speciálních studiích podle jednotlivých problémů a problémových okruhů. Cena této práce je právě v objektivním a spolehlivém snesení a výkladu dostupných materiálů. Je pravda, že bychom tu marně hledali úhrnnou kritickou odpověď na takové otázky jako na př. na otázku, k jakému nejspolehlivějšímu výkladu textu památky se dospělo, nebo na otázku, co bylo dosud spolehlivě stanoveno o uměleckém specifiku Slova. Avšak Golovenčenkův výklad umožňuje právě tím, jak je podáván, aby si čtenář — byť po jistém studiu a hledání — tvořil sám soudy o kterémkoli z toho množství problémů, které je tak značné, že odpovědět na všechny by bylo beztak nad síly jedince. Uvedu aspoň dva příklady: 1. Již zběžné pročtení práce ukazuje, jaké byly v různých dobách proporce zájmu o Slovo. Vyplývá z toho hned, že za poslední dvě

desetiletí bylo Slovu věnováno přibližně tolik badatelského úsilí jako za celé předchozí období od konce XVIII. století. — 2. Shrnutí poslední polemiky o pravost Slova ukazuje na velmi malém prostoru nestranně jak její výsledek, tak také m. j. význam jednotlivých prací, které do ní zasáhly; tak je zde vystiženo nejen úsilí vědy sovětské, ale i průběh mezinárodní diskuse a rozhodující místo, které v ní zaujímá studie Jakobsonova z r. 1947.

Slavomír Wollman (Praha)

Z literatury o děkabristech

Význam děkabristů stanovil již V. I. Lenin, jenž prý sebe a své spoluvězně z r. 1895 nazýval děkabristy. Z děkabristů vycházejí ruské republikánské tradice, jimi zahajuje Lenin svou periodisaci revolučního osvobozeneckého hnutí a dovozuje, že r. 1825 Rusko po prvé uvidělo revoluční vystoupení proti carismu, vedené téměř výlučně šlechtou, která tak pomáhala probudit lid (viz články Pamjati Gercena z r. 1912, Roľ soslovij i klassov v osvoboditeľnom dviženii z r. 1913, Iz prošlogo rabočej pečati v Rossii z r. 1914 a Doklad o revoljucii 1905 goda z r. 1917). Další bádání nic nezměnilo na Leninově formulaci; potvrzuje ji též první souhrnná sovětská monografie o děkabristickém hnutí, kterou vydala známá badatelka M. V. Nečkinová pod názvem *Dviženije děkabristov* (Izd. AN SSSR, Moskva, 1955, sv. I, 484 str., sv. II., 506 str.). Nečkinová nejprve podává přehled vývoje bádání o děkabristech (str. 5—49), přihlížejíc i k oficiální versi, zahájené Zprávou vyšetřující komise (Donesenije sledstvennoj komissii), i k revolučnímu výkladu, který podali děkabristé M. S. Lunin a N. M. Muravjov v kritice úřední Zprávy (Razbor Donesenija), i k liberálnímu pojetí, s nímž vystoupil N. I. Turgeněv a propracoval je v třísvazkovém díle Rusko a Rusové (Rossija i russkije), vydaném r. 1847 v Bruselu. Pak Nečkinová přistupuje k vlastnímu thematu a ukazuje, jak hnutí děkabristů a jeho objektivní úkoly, totiž zrušení nevolnictví a zničení samoděržaví, vyrůstají z krise feudálního nevolnického zřízení v Rusku (50—80), líčí vznik pokrokového tábora a prvních organisací, které předcházely hnutí děkabristů a k nimž patřil kroužek důstojníků v Semenovském pluku, t. zv. Svatý artěl důstojníků hlavního štábu, kroužek Vladimíra Rajevského v Kamenci Podolském a Spolek ruských rytířů (Obščestvo russkich rycarej) Mich. Orlova a M. Dmitrijeva-Mamonova (80—140). Čtvrtá kapitola (141—184) je věnována první děkabristické organisaci Svazu spásy (Sojuz spasenija), v kapitole V. a VI. (185—270) se hovoří o založení, programu, stanovách a činnosti Spolku dobročinnosti (Sojuz blagodenstvija), jenž za základní hybnou sílu společenského vývoje pokládal veřejné mínění a snažil se na ně působit. Další kapitoly VII.—XVIII. vyprávějí o poradách v Petrohradě r. 1820, o sjezdu v Moskvě r. 1821, o bojích za republikánský program, o likvidaci Spolku dobročinnosti, vytvoření Severního a Jižního spolku, o konstitučních návrzích N. Muravjova, o Pestelově Ruské pravdě, o Spolku sjednocených Slovanů, který zvláště účinně agitoval mezi vojáky a připravoval je k předpokládanému revolučnímu vystoupení, o plánech státního převratu, o průběhu povstání v Petrohradě, o povstání Černigovského pluku, které vypuklo 29. prosince a bylo potlačeno 3. I. 1826, a o pokusu praporčíka St. I. Trusova vyvolat povstání v Poltavském pluku v únoru 1826. Kapitola XIX. (392—426) líčí vyšetřování, řízené samotným carem, soud a rozsudek nad 121 obžalovanými. Závěrečná XX. kapitola (427—454) popisuje život a další činnost děkabristů ve vězení a vyhnanství na Sibiři a na Kavkaze. Nečkinová upozorňuje zejména na báseň F. F. Vadkovského *Želanija*, která vlastně vytyčuje program boje, a na činnost M. S. Lunina, který v dopisech sestře, určených však širší veřejnosti, ostře odsoudil teorii oficiální národnosti a touže formou

napsal tak významné politické dílo jako *Vzgljad na tajnoje obščestvo s 1816 do 1826 goda.* Nečkinová dále ukazuje, jak všechna další osvobozující činnost souvisí s děkabristy a navazuje na ně. Z porážky děkabristů si však příští pokolení odvodila poučení, že není možné pouštěti se do boje bez účasti širokých lidových vrstev. Odborníci mají sice připomínky k práci Nečkinové (Voprosy istorii, 1956, č. 10, 152—158), celkově ji však hodnotí kladně, vyzvedujíce zejména podrobný rozbor programových dokumentů hnutí. Monografie Nečkinové je výsledek dlouholeté práce a přišla velmi vhod, neboť nahrazuje starší stručnou studii M. V. Dovnara-Zapolského z r. 1906 (Tajnoje obščestvo dekabristov) i obsáhlou práci V. I. Semevského z r. 1909 (Političeskije i obščestvennyje idei dekabristov). Bohaté poznámky a jmenný rejstřík usnadňují orientaci v knize, seznamující zájemce nejen s dobou a její složitou problematikou, nýbrž i s literaturou předmětu, která je dnes velmi rozsáhlá. N. P. Čencov ve svém bibliografickém přehledu (Vosstanije dekabristov. Bibliografija, Moskva-Leningrad, 1929), dovedeném do r. 1928, zaznamenal na 4450 prací. Soupis další literatury dosud nevyšel, ač je ho velice třeba.

Zájem o děkabristy nikdy neutuchal. Vedle odborných studií historických vycházely v Rusku i za hranicemi práce a zápisky děkabristů. Uveřejňování děkrabristické literatury v Rusku bývalo spojeno s mnoha potížemi, jak ukazuje článek G. A. Rjazanceva, *Materialy v cenzurnoj istorii sočinenij Rylejeva* v 59. sv. sbírky Literaturnoje nasledstvo, str. 331—342. V plné šíři se studium děkabristů a vydávání jejich děl rozvinulo teprve v době sovětské, kdy byly otevřeny všechny tajné archivy a kdy blížící se výročí povstání vybízelo vědu, aby je zhodnotila v odstupu století a s marxistického hlediska. Počalo se s uveřejňováním materiálů, týkajících se vyšetřování a soudu. První svazek vyšel r. 1925 pod názvem Vosstanije dekabristov. Materialy po istorii vosstanija dekabristov. Dela Verchovnogo ugolovnogo suda i Sledstvennoj komissii. Dosud vyšlo deset svazků. Nejsvízelnější bylo publikování literárního odkazu děkabristů. Za jejich života jen málo věcí přišlo do tisku bez důkladného censurního zásahu, většina jejich prací kolovala v opisech, mnohé věci byly známé jen podle názvu, existence jiných se pouze tušila. Bylo třeba pátrat v archivech, shledávat rukopisy, rekonstruovat na základě mnoha variantů pravděpodobné původní znění, zjišťovat autorství, než se mohlo přistoupit k prvním kritickým vydáním nejvýznamnějších představitelů děkabristické literatury. R. 1934 vyšel Odojevskij a Rylejev. Kritické vydání Odojevského pořídil I. A. Kubasov, *A. I. Odojevskij, Polnoje sobranije stichotvorenij i pisem,* Academia, M.-L., 1934, str. 490. Pouze veršované práce a článek Několik myšlenek o poesii zařadil do svého kritického vydání Rylejeva jeden z nejlepších znalců jeho díla Ju. G. Oksman: *K. Rylejev, Polnoje sobranije stichotvorenij,* Izd. pisatelej v Leningrade, 1934, 576 str. První kritické vydání veškeré známé tvorby Rylejevovy a jeho korespondence uspořádal A. G. Cejtlin: *K. F. Rylejev, Polnoje sobranije sočinenij,* Academia, M.-L., 1934, 908 str.

Básně a dramata V. K. Kjuchelbekera vydal Ju. N. Tynjanov ve dvou svazcích r. 1939 (V. K. Kjuchelbeker, *Lirika i poemy.* T. I. *Dramatičeskije proizvedenija.* T. II. Izd. Sov. pisateľ, L., 1939).

První více méně úplné vydání díla Vlad. Rajevského uskutečnil V. Bazanov: V. Rajevskij, *Stichotvorenija,* 2. izd., Leningrad, 1952, str. 278. V úvodní stati (5—52) Bazanov charakterisuje Rajevského jako básníka kritika, kazatele a agitátora. Tradiční útvary jako přátelské poslání a elegii naplnil Rajevskij novým obsahem, učinil z nich politické dokumenty. Rajevského Rassuždenije o rabstve kresťjan vzniklo pod vlivem Radiščeva a určilo obsah jeho nejlepších občanských básní. Poslání Rajevského z tiraspolské pevnosti byla určena především Puškinovi; jsou to projevy člověka ustáleného

světového názoru, republikána, pevně věřícího v úspěch revoluce. Podle Bazanova Puškin, aniž to tušil, vyjádřil v básni Rozsévač tragedii Rajevského.

Výbor z díla F. Glinky uspořádal rovněž Bazanov: F. Glinka, *Stichotvorenija*, izd. 2., Leningrad, 1951, 322 str. V úvodním článku *Poetičeskoje nasledije F. N. Glinki* (5—38) Bazanov upozorňuje, že Glinka byl především znamenitý organisátor literárních filiálek děkabristů. Politicky byl vždy umírněný a skončil jako reakční slavjanofil. Glinka psal přes sedmdesát let a jeho poesie je po stránce ideové i umělecké velmi nesourodá, přikláněJíc se jednou k Deržavinovi, po druhé k Žukovskému, avšak jeho vlastenecké písně, verše z r. 1812, Trojka, Moskva, některé jeho elegické žalmy, úryvky z básně Karelie snesou i nejpřísnější umělecké měřítko.

Výbor z básní P. A. Katenina pořídil Vlad. Orlov: P. A. Katenin, *Stichotvorenija*, izd. 3, Leningrad, 1954, 351 str. V úvodní stati *Pavel Katenin* (5—68) Orlov sleduje umělecký vývoj Katenina, vyzvedá jeho samostatnost i pozdější snahu nikomu se nepodobat. Politický životopis Kateninův není dosud náležitě objasněn, je však jisté, že Katenin hrál významnou úlohu v raných děkabristických organisacích. O jeho politickém radikalismu nejvýmluvněji svědčí jeho revoluční hymna (Otečestvo naše stradajet), vybízející zcela nedvojsmyslně k svržení trůnu i cara. Překládaje staré francouzské tragedie, Katenin vytvářel obrazy hrdinů, naplněných láskou k vlasti, odvahou a obětavostí, později oslavoval básníky hrdiny. Katenin byl nadaný básník, jeden z nejpozoruhodnějších představitelů děkabristické literatury; Orlov upozorňuje též na bohatství Kateninových meter, které ocenil již Puškin. Ač větší část jeho tvorby tvoří veršovaná dramata, do dějin ruské literatury Katenin vešel hlavně svými lidovými baladami, jako Nataša, Ubijca, Lešij, v nichž se mu podařilo dosáhnouti jazykové prostoty a výraznosti, jakou najdeme až u Nekrasova.

Výbor z děkabristické poesie uspořádal B. Mejlach: *Poezija dekabristov*, Leningrad, 1950, 848 str. Básně, zařazené do své jubilejní anthologie, rozdělil Mejlach na dvě skupiny. V první skupině jsou básníci, známí z dějin literatury, totiž K. Rylejev, V. Kjuchelbeker, A. Odojevskij, Vlad. Rajevskij, A. Bestužev-Marlinskij, F. Glinka a P. Katenin. Druhou skupinu tvoří děkabristé N. Turgenev, D. Zavališin, A. Barjatinskij, M. Bestužev, G. Bateňkov, N. Bestužev, P. Bobriščev-Puškin, N. Bobriščev-Puškin, S. Muravjov-Apostol, N. Zaikin, N. Čižov, V. Davydov, F. Vadkovskij a báseň neznámého autora; pro tyto psaní veršů bylo prý jen episodou. V příloze jsou otištěny básně věnované děkabristům počínajíc Puškinem a končíc Nekrasovem. Stručný životopis uvádí výbor z jednotlivých autorů, básnickou tvorbu děkabristů v celku charakterisuje uvodní stať B. Mejlacha, *Poetičeskoje tvorčestvo dekabristov* (5—50). Mejlach ukazuje, že kořeny politických a literárních názorů děkabristů tkví ve válce r. 1812, která ve výpovědech, dopisech a vzpomínkách děkabristů zaujímá první místo. Ač mezi děkabristy byli lidé rozdílných literárních zálib a vkusů, spojoval je názor na společenskou úlohu umění. Na děkabristy navazují tradice pokrokové ruské literatury. Všechny dokumenty, obsahující program děkabrismu, zejména však stanovy Spolku dobročinnosti vidí v literatuře jednu z forem politické propagandy. Proto děkabristé vystupovali proti všem projevům reakce, brzdícím vývoj národní ruské literatury a odvádějícím pozornost od aktuálních otázek veřejného života, odsoudili Žukovského, jehož mysticismus se jim zdál nebezpečný. Motivy přátelství se v poesii děkabristů osvobozují od sentimentality a elegičnosti šlechtické poesie a ve verších Rylejeva, A. Bestuževa, Vlad. Rajevského, A. Odojevského jde o přátelství, vyvěrající ze společného politického úsilí a utužené jím. Představa básníka, jak ji zformuloval Rylejev v dumě Deržavin, charakterisuje všechny děkabristy, zejména však Kjuchelbekera. Zásluhu děkabristů vidí Mejlach v tom, že dovedli myšlenky revolučního vlaste-

nectví a hrdinství hlásat i v legálním tisku. Ruský pokrokový romantismus souvisí s politickým hnutím let dvacátých, vedeným děkabristy, a Mejlach odmítá, aby byl označován jako ruský byronismus. Děkabristé si vážili v Byronově tvorbě motivů politického protestu a sympatií s národně osvobozeneckým hnutím, současně však, jako na př. A. Bestužev nebo V. Kjuchelbeker, odmítali napodobování západoevropských romantiků. Spisovatelé děkabristé pokládali za neoddělitelnou část ruského pokrokového romantismu jeho politický obsah, jeho zájem o lidovou tvorbu a domácí dějiny, bojovali za národní svéráz a lidovost literatury. Uvedené znaky podle Mejlacha dovolují označovat pokrokový romantismus na počátku 19. stol. jako údobí boje za realismus. S požadavky svébytnosti a lidovosti literatury první vystoupil F. Glinka, po něm A. Bestužev a Rylejev. K studiu lidové poesie, v níž viděli pramen svérázné národní literatury, vybízeli A. Bestužev, V. Kjuchelbeker, P. Katenin, N. Bestužev i A. Kornilovič. Zájem o rozvoj samobytné národní literatury přivedl děkabristy k dějinám. Otázka lidovosti v souvislosti s historickými thematy byla pak předmětem prudké polemiky. Reakční směr po celé 19. století chápal lidovost jako pokornou službu bohu, caru a vlasti, děkabristé však viděli v ruských dějinách jen bouře a povstání. Mejlach současně upozorňuje, jak staré pojmy sobor, duma, bojaré, veče a pod. ožily v konstitučních plánech děkabristů. Zájem děkabristů o themata z ruských dějin a řešení aktuálních otázek na historickém materiálu vytváří další údobí v boji ruské literatury za lidovost. Připravovaný útok na samoděržaví vyžadoval, aby děkabristé oslavovali lásku k vlasti a svobodě, neohroženost v boji a vytvářeli obraz kladného hrdiny. Povídky A. Bestuževa, Dumy a občanské básně Rylejeva, Kjuchelbekera, Vlad. Rajevského, F. Glinky, A. Odojevského, lidové balady Kateninovy, všechna tato díla různé umělecké hodnoty odrazila po svém sociální přesuny, které nastaly v Rusku a vyvolaly k životu nové literární názory, nová themata i nové básnické druhy. Neúspěch povstání přiměl děkabristy, aby uvažovali o úloze lidu v historickém vývoji, což se projevilo v Kjuchelbekerově tragedii Prokofij Ljapunov, v básni Odojevského Vasilko, v básni A. Bestuževa Andrej, knjaz' Perejaslavskij a ve verších, kde jsou obrazy prostých lidí. Mejlachova stať má ráz povšechně informativní, chybí jí však hlubší historické pojetí.

Další výbor z děkabristické literatury uspořádal Vlad. Orlov: *Dekabristy,* Poezija—Dramaturgija—Proza—Publicistika—Literaturnaja kritika, Gosizdat M.-L., 1951, XVI+688 str. Materiál je rozdělen na tři skupiny. První tvoří básně a dramata. Pokud jde o básníky, na rozdíl od Mejlacha zařazuje Orlov do svého výboru N. Lorera, vypouští však A. P. Barjatinského. Druhou část tvoří ukázky z prósy F. Glinky, V. Kjuchelbekera, A. Bestuževa-Marlinského a N. Bestuževa. Nedostatkem místa Orlov omlouvá, že do oddílu Publicistika a literární kritika nebyly zařazeny články N. I. Gnediče, P. A. Vjazemského a O. M. Somova. Na str. 571 Orlov vysvětluje, že pojem děkabristická literatura není vyčerpán tvorbou děkabristů, t. j. lidí, kteří byli členy tajných spolků a účastnili se povstání. Děkabrismus podle Orlova bylo široké ideové hnutí a členové tajných spolků tvořili pouze předvoj pokrokových sil. Patří tedy k děkabristické literatuře i ti autoři, kteří větší nebo menší měrou podléhali vlivu děkabristických myšlenek, a Orlov proto do své anthologie zařazuje Puškina a Gribojedova jako básníky, kteří byli děkabrismu nejbližší, a občanskou poesii N. Gnediče, N. Chmelnického, P. Vjazemského, O. Somova, S. Putjaty, V. Grigorjeva, N. Jazykova, St. Nečajeva, Vlad. Rozaljona-Sošalského, V. Zubova, A. Šiškova, Vlad. Sokolovského, Je. Rostopčinové a tvorbu anonymní. Stručné životopisy autorů jsou v abecedním pořádku uvedeny před poznámkami k ukázkám na str. 573—614. V předmluvě (str. V—XVI) Orlov praví, že vytyčení problému lidovosti literatury znamená úspěch kritického a theoretického myšlení děkabristů, avšak podstata lidovosti se v jejich představách omezila na protest proti napodobování a na požadavek

zpracovávat mravy, zvyky a poetické tradice ruského lidu. Dívajíce se na literaturu jako na prostředek občanské a mravní výchovy v duchu osvobozeneckých myšlenek, spisovatelé děkabristé tímto způsobem zpracovávali nejběžnější themata. Jako příklad uvádí Orlov prosu N. Bestuževa s její mravní problematikou, soustřeďující se kolem rodiny a manželství. Thema nezákonné, tajné lásky v pojetí spisovatele děkabristy je proniknuto občanským pathosem, kritikou vyšší společnosti s její nemravností, bezcitností a třídními předsudky. Dále Orlov poukazuje na to, jak děkabristé protestovali proti reakční koncepci ruských dějin u Karamzina a jak sami zcela nehistoricky dějiny modernisovali a idealisovali v zájmu propagandy současných politických myšlenek. Historické postavy, na př. Kateninův Mstislav Chrabrý, Bestuževův Andrej Perejaslavskij, Glinkův Bogdan Chmelnickij, hrdinové Rylejevových Dum hlásají jen názory svých tvůrců. Idealisace se projevila na př. v Rylejevově pojetí Volynského, v názorech děkabristů na republikánské svobody starého Pskova a Novgoroda. Orlov upozorňuje, jak živě děkabristé reagovali na soudobé události doma i v cizině; boj Řeků za svobodu se odrazil ve verších Rylejeva, Kjuchelbekera, F. Glinky a j. Revolučnímu boji nepokrytě sloužily revoluční agitační písně a katechismy. V skládání a šíření agitačních písní se nejzřetelněji projevil poměr děkabristů k poesii jako k nástroji politické propagandy. Agitační písně se svým realismem podstatně liší od ostatní tvorby děkabristů, která je typický projev ruského pokrokového romantismu. Děkabristická poesie ve svém celku byla poesie vysoká a do pojmu vysoký se vkládal občanský a politický význam. Zájem této vysoké poesie se soustřeďoval na básníku občanovi, kterého děkabristé stavěli proti básníku elegikovi a epikurejci v poesii šlechtické. Měřítko vysoký se pak rozšířilo na obsah i styl. Vedle básníka občana znali děkabristé též básníka proroka, s nímž se setkáváme u Gribojedova (David), u Kjuchelbekera (Vosstan', pevec, prorok svobody) a později též u Puškina (Prorok). V této souvislosti upozorňuje Orlov na zálibu děkabristů v biblických thematech a obrazech, chápaných v duchu současném. Jazyk starozákonních proroků sloužil agitaci a přiváděl do rozpaků censuru, která se neodvažovala sahat na písmo svaté. Zvláště silně se projevilo toto revoluční chápání žalmů Davidových v tvorbě Glinkově. Pro styl děkabristů, jenž souvisí s uměleckým hledáním Radiščeva a jeho následovníků, je charakteristický jeho řečnický ráz. Děkabristická literatura byla literatura revolučních činů, jak dosvědčuje Rylejevův Občan (Graždanin) a Zpověď Nalivajka (Ispoveď Nalivajko). Vlastenecké a revoluční zaměření spisovatelů děkabristů, pokrokový názor na literární činnost v souvislosti s politickým bojem, to vše otevíralo ruské literatuře cestu k lidovosti a realismu, avšak vyřešit úkoly, které před ní stály, dovedli jen Gribojedov a Puškin. Děkabristické hnutí a jeho literatura nekončí prosincovým povstáním. Kjuchelbeker, Rajevskij, Odojevskij, bratří Bestuževi pokračovali v práci a děkabristická poesie z vězení a vyhnanství tvoří nedílnou část ruské literatury té doby, má ohlas, byť omezený, u mladého pokolení let třicátých a čtyřicátých. Značný dojem na př. vyvolaly smělé pamflety Luninovy. Po r. 1825 děkabristé mnohem správněji pochopili mnohé problémy dějin a skutečnosti. Souhlasně s Mejlachem upozorňuje Orlov na řešení problému lidovosti v Kjuchelbekerově tragedii Prokofij Ljapunov. Osvobozujíce se pod vlivem skutečnosti a vlastních zkušeností od romantických a osvícenských představ, děkabristé pronášeli někdy velmi zajímavé soudy o buržoasním zřízení a nepravdivosti hesel buržoasní demokracie, jako na př. Lunin v dopisech ze Sibiře.

I. V. Poroch vytýká Orlovu, že někdy jen přetiskuje texty, že jeho poznámky nejsou zcela spolehlivé (viz Sov. kniga, 1952, č. 8, str. 97—101); je to však jediný výbor, který obsahuje i prosu a který i přes uvedené nedostatky poskytne čtenáři celkem dobré poučení o rozsahu i obsahu děkabristické literatury.

Archivní pátrání byla tak úspěšná, že redakce Literárního dědictví vyhradila dva svazky novým objevům. Zatím vyšel svazek 59. *Dekabristy literatory*, AN SSSR, Moskva, 1954, VIII + 806 str. Je věnován Rylejevu, Kjuchelbekerovi a děkabristickým kritikám Karamzina. Redakční zpráva (str. V—VIII) podrobně referuje o významu nových objevů a oznamuje obsah 60. svazku, v němž mimo jiné budou uveřejněny vzpomínky Vlad. Rajevského, vlastní životopis Ju. K. Ljublinského, jednoho ze zakladatelů Spolku sjednocených Slovanů, malířská pozůstalost N. Bestuževa, nové zprávy o stycích Puškina, Gribojedova, Lermontova a Mickiewicze s děkabristy a různé materiály, vztahující se k praehistorii děkabrismu.

Důležitá je stať známého badatele v otázkách děkabrismu M. K. Azadovského, *Zaterjannyje i utračennyje proizvedenija dekabristov* (601—756). Azadovskij ukazuje, že každé nové údobí v dějinách děkabristického hnutí bylo provázeno hromadným ničením dokumentů z doby předchozí, při čemž nejvíce utrpěla politická literatura. Azadovskij své údaje o zapadlých a ztracených památkách děkabrismu zakládá na materiálech vyšetřující komise, na dopisech a vzpomínkách děkabristů, vysvětluje osud mnoha neznámých památek, naznačuje směr dalšího bádání a současně podává přehled všeho, co děkabristé vykonali v literatuře i jednotlivých vědních oborech. Literární vědce zaujmou kapitoly X., XI., XII., XIII. a XV., v nichž Azadovskij jednak vypočítává ztráty v poesii (682—710), próze (710—716), k níž patří též deníky a literatura vzpomínková (744—756), publicistice (716—724), literární kritice a folkloru (724—731), jednak upozorňuje na mezery v bádání. Tak se na př. v X. kapitole na str. 682 dovídáme, že básnická tvorba děkabristů je sice ze všech literárních druhů nejlépe prostudována, avšak názor na básníky děkabristý není jednotný. Azadovskij při té příležitosti vytýká Mejlachovi, že do svého výboru nezařadil Gribojedova a N. Lorera, Orlovu, že vynechal A. P. Barjatinského, N. N. Oržického a P. Kološina. Avšak Orlov na str. 571 výslovně podotýká, že má na mysli široké kruhy čtenářstva, které chce seznamiti s ukázkami nejcharakterističtějšími a umělecky nejhodnotnějšími, a proto prý neuvádí M. A. Dmitrijeva-Mamonova, A. P. Barjatinského, A. O. Korniloviče, V. S. Norova, S. I. Krivcova, N. N. Oržického a j. Azadovskij však na základě těchto nesrovnalostí soudí, že otázka děkabristické poesie ještě není v literární vědě vyřešena. Dále Azadovskij konstatuje, že se literární věda dosud téměř nezabývala děkabristickou prosou (710) a jen mimochodem připomínala děkabristickou publicistiku (716).

V poslední době se začaly o děkabristy zajímat též jiné vědní obory. Filosofové uspořádali výbor pod názvem Izbrannyje sociaľno-političeskije i filosofskije proizvedenija dekabristov, Gospolitizdat, 1951 a G. Gabov jim věnoval speciální studii Obščestvenno-političeskije i filosofskije vzgljady dekabristov, Moskva, 1954, str. 293. Badatelskou činností děkabristů v Sibiři se zabývá práce L. K. Čukovské, Dekabristy issledovateli Sibiri, Moskva, 1951. Vojenské theorie děkabristů rozebral Je. A. Prokofjev v knize Bor'ba dekabristov za peredovoje vojennoje iskusstvo, Izd. AN SSSR, 1953.

Stodvacátépáte výročí přimělo literární vědu, aby se pokusila o souhrnnou charakteristiku děkabristické literatury a monograficky zpracovala jednotlivé její představitele. Jak již bylo výše ukázáno, celkovou charakteristiku děkabristické tvorby podali B. Mejlach a Vlad. Orlov. Předními představiteli děkabristické poesie Rylejevem, Kjuchelbekerem a Odojevským zabývá se V. G. Bazanov v knize *Poety dekabristy*, AN SSSR, M.-L., 1950, 220. V úvodu (3—6) Bazanov vytyčuje jako nejbližší úkol sovětské literární vědy studium děkabristické literatury, žurnalistiky, poesie, prosy a kritiky v souvislosti s rozvojem děkabristické ideologie a tajných děkabristických spolků. Bazanov prohlašuje, že tvorba děkabristů je velmi bohatá a rozmanitá a nelze ji beze zbytku oklasifikovat podle školských literárních termínů. Děkabristé si osvojili výboje klasicismu, zbraň jim dali roman-

tikové; tak Hoře z rozumu je dílo realistické. Bazanov se pokouší též o periodisaci děkabristické literatury a rozeznává tři vývojová údobí, a to raný děkabrismus, representovaný F. Glinkou, P. Kateninem a Vlad. Rajevským, dobu Rylejevovu a dobu po povstání, kdy v díle Rylejevově pokračovali Kjuchelbeker a Odojevskij. V stati věnované K. F. Rylejevu (7—92) zabývá se Bazanov především poměrem Rylejeva k Děržavinovi a Karamzinovi a pak sleduje jeho tvorbu počínajíc Kulakiadou a končíc verši poslanými Obolenskému ve vězení na javorových listech. Zatím co Katenin a F. Glinka vytvořili své nejlepší občanské verše v prvním pětiletí děkabristického hnutí, Rylejev se objevil v literatuře, kdy v hnutí nastala dočasná stagnace, a stanul v čele děkabristické poesie, nejsa ještě členem tajného spolku. Občanskou poesii zahajuje již Pobednaja pesn' gerojam, Na gibel' vragov a Ljubov' k otčizne. Bazanov upozorňuje na pomalý růst Rylejeva jako básníka, postupně překonávajícího prvky intimní a přecházejícího k poesii občanské. Podle Bazanova je pro Rylejeva charakteristické, že v Dumách oslavil Jermaka a Susanina, pominul však Razina a Pugačeva, představitele selské revolučnosti, jíž se bál. V dumě Volynskij vidí Bazarov zárodek Vojnarovského i básně Graždanin.

V studii o Kjuchelbekerovi (93—169) Bazanov konstatuje, že literární historie dlouho znala V. K. Kjuchelbekera jen se stránky komické. Kjuchelbekera nazývali vnukem Trediakovského a teprve Ju. Tynjanov, vydavatel jeho díla, poukázal na veliký myšlenkový a umělecký význam jeho poesie. Kjuchelbeker se zdál proto podivínský, poněvadž se rozvíjel nezávisle na vládnoucích literárních směrech. Zatím co Puškin a Delvig v lyceu podléhali Žukovskému a Baťuškovu, Kjuchelbeker velmi záhy projevil sklon k poesii ódické a jeho učitelem byl Deržavin a Gnedič. Ve své lásce k vysoké poesii Kjuchelbeker často upadal do krajností, uznával jen ódu a tragedii a ostatní básnické druhy buď nedoceňoval, nebo zamítal. Kjuchelbeker se pokoušel též o lidové rapsodie a ustavičně se obracel k folkloru a starým letopisům. Ve verších v duchu lidovém chápal však Kjuchelbeker lidovost příliš úzce jako problém osobitého stylu. V dramatice sám Kjuchelbeker označil jako svého učitele Gribojedova. Po povstání psal Kjuchelbeker básně lyrické, epické, dramata i prosu. V poesii děkabristů, praví Bazanov, je málo příkladů tak hluboké lásky k padlým druhům jako v lyrice Kjuchelbekerově. Problém lidu, jenž vždy zajímal Kjuchelbekera, stává se nyní ústředním. Kjuchelbeker pokračuje v studiu lidové tvorby a z lidových tradic vycházejí balady jako Kudejar, Pachom Stepanov, báseň Jurij i Ksenija a drama Ivan kupeckij syn, v němž tradiční fabule o cestách kupeckého syna a jeho ženitbě s krásnou carevnou přechází v satiru na kupce. Poměru lidu k vůdci je věnována tragedie Prokofij Ljapunov, v níž rjazanský vůdce a ochránce sedláků hyne rukou bojarů, toužících po moci. Kjuchelbeker hodnotil prosincové povstání a pocítil slabost děkabrismu, jeho neschopnost vytýčiti obecnější cíle. Kritikou minulosti je též proniknuto romantické drama Ižorskij, odsuzující domnělou šlechtickou oposičnost a individualismus. Pozornosti zasluhuje též poznámka, že si Kjuchelbeker velice vážil Krylova a že byl přesvědčen, že jak on sám, tak i Gribojedov a Puškin jsou velmi zavázáni Krylovu po stránce jazykové.

O básnické tvorbě A. I. Odojevského (170—216) z doby před povstáním nevíme téměř nic. Bazanov však upozorňuje, že je třeba řešit otázku, zda Odojevskij neotiskl některé verše pode jménem M. P. Zagorskij (176). Zatím známe Odojevského jako básníka, jehož činnost se rozvinula až ve vyhnanství, kdy zpracovával tradiční náměty děkabristů, oslavoval osvobozenecká hnutí starých i nových národů, boj proti despotismu. Odojevskij byl básník revoluční perspektivy a nejrevolučněji zněla jeho poesie v letech 1830—1832, kdy se myšlenka sjednocení slovanských národů stala znovu aktuální. Jediné rozsáhlejší dílo Odojevského Vasiľko souvisí též s prosincovými událostmi. Lid vidí ve

Vasilkovi představitele celonárodních zájmů, nedovede jej však ochránit před Davidem, zosobněním despotismu a tyranství. Vliv lidové poesie, kterou Odojevskij začal studovat patrně až na Sibiři, projevil se v básních Zosima, Kuťja, Po doroge stolbovoj. Ve vývoji ruské literatury stojí Odojevskij mezi Rylejevem a Lermontovem.

Bazanovova kniha poskytne čtenáři dobré informace; zajímavé jsou výklady o vlivu lidové poesie na tvorbu děkabristů (78—79, 149—152, 155—156, 194—195), o poměru Ižorského k Oneginovi a Čackému (158—164). Na str. 27 je třeba opravit název Pobednaja pesn' gerojam m. voinam. Poslání, o němž se hovoří na str. 86, je adresováno Věře ne Varvaře Nik. Stolypinové.

Z děkabristických básníků je nejlépe znám K. F. Rylejev. Jeho životopis zpracoval Kirill Pigarev pod názvem *Žizn' Rylejeva*, Sov. pisateľ, Moskva 1947, 242 str. Pigarev sleduje život K. F. Rylejeva od kolébky až k popravě 13. července 1826 a jeho tragedii vidí v tom, že Rylejev revolucionář vykypěl v slovním plameni předchozích dní a večer 14. prosince vracel se domů jako člověk mravně zlomený (214). V rámci životopisu zabývá se Pigarev dosti zevrubně jak Rylejevovou tvorbou, tak současným literárním děním, na př. poměrem děkabristů k Žukovskému (159—160), k Puškinovi (162—164) a pod. V monografii je několik zajímavých podrobností životopisných. Pigarev na př. vypravuje o hrubosti otcově, který svou ženu, obětavě vychovávající jeho nemanželskou dceru, zavíral do sklepa (4), o členství v zednářské loži, které přispělo k politickému uvědomění Rylejeva (50), upozorňuje na účet za prodané nevolníky, který podivně kontrastuje s obhájcem sedláků statkáře Razumovského (52), hovoří o potížích, které působil Rylejevu ctižádostivý Zavališin (140—148), později Kachovskij a Jakubovič, oba hořící touhou vypořádat se s carem co nejdříve (151—158), o plánech Rylejeva přijmouti do spolku kupce (139), získat kronštadtské námořníky a v případě potřeby proměnit Kronštadt v jakýsi ostrov Leon španělských revolucionářů (149) a j. Pokud jde o dílo, Pigarev upozorňuje, že satira K vremenščiku vychází z Milonova a ne z Persia, v jehož tvorbě se nic podobného nevyskytuje, takže odkaz na Persia v podtitulu sloužil patrně u obou básníků k oklamání censury (35). Pigarev pochybuje, že by Rylejev byl s to zvládnout takovou látku, jako je plán tragedie Mazepa, když jeho kratičká komedie bez názvu nepřevyšuje úroveň vaudevilu (89—90). Pigarev ovšem tehdy ještě neznal nedávno objevený Prolog k tragedii Chmelnickij, který svědčí o velmi rychlém růstu Rylejeva jako básníka, jehož si ostatně v jiné souvislosti povšiml sám Pigarev (97).

Četba Pigareva je poučná a užitečná, neboť poskytuje víc, než její nenáročný titul napovídá.

Další monografii o Rylejevovi napsal A. G. Cejtlin: *Tvorčestvo Rylejeva*, AN SSSR, Moskva 1955, 304 str. Cejtlin měl pro svou práci dobrou průpravu jako vydavatel Rylejevova díla i jako autor řady speciálních i souhrnných studií o něm. Jeho monografie tedy shrnuje jak výsledky bádání vlastního, tak výtěžky prací cizích a přihlíží též k novým objevům, při jejichž uveřejnění v 59. svazku Literárního dědictví vydatně spolupracoval. V úvodu (3—18) vycházeje z Leninovy charakteristiky děkabristů Cejtlin podává kritický přehled starší literatury o Rylejevovi, upozorňuje na rozmach sovětského bádání, vyzvedá vedoucí úlohu Rylejeva při povstání a uvádí nové prameny, jichž ve své práci použil. Kritika starší literatury je zbytečně příkrá. Díla jsou určena dobou, v níž vznikla, a badatelé neznali Rylejevovo dílo tak, jak je známe dnes. Nebyla známa první redakce předmluvy k Dumám, Prolog k Chmelnickému a Orlov i Mejlach ještě r. 1950 připisovali jednu z nejrevolučnějších básní Rylejevových Na smrt Černova Kjuchelbekerovi. Tápala dlouho i sovětská věda, jak ukazuje sám Cejtlin na str. 9—11, kde hovoří o chybách sovětského literárně vědného bádání. Dále pak Cejtlin, stoupenec synchronní

methody v literárních dějinách, kreslí široký obraz doby, pomáhaje si hojnými citáty z materiálů vyšetřující komise, ze vzpomínek a současné literatury. Na tomto pozadí se snaží nakreslit portrét Rylejeva člověka i básníka, umělecky svérázného i podmíněného dobou a jejími požadavky. Cejtlin nezamýšlí psát Rylejevův životopis, jej zajímá jeho tvůrčí vývoj, a proto hned na počátku upozorňuje, že se omezí jen na ta životní fakta, která nějak ovlivnila jeho básnický růst a zrání. Líče básníkův tvůrčí vývoj, Cejtlin pozorně sleduje a vyzvedá každý motiv, výrazový a komposiční prostředek, který je pro další Rylejevovu tvorbu charakteristický.

První kapitola (19—37) vypravuje o Rylejevově dětství, rodinných poměrech, mládí ztráveném v kadetní škole, kde začal psát verše, o zahraničním tažení, pobytu v Paříži, návratu do vlasti, pobytu v Ostrogožsku, kde se začal zabývat studiem lidové poesie a kde se v něm probudil odmítavý postoj k samoděržaví. Cejtlin jen zběžně charakterisuje jeho první literární pokusy, burleskní Kulakiadu, poukazuje, že jeho lehká poesie má ráz písňový, zmiňuje se o jeho překladech z Trembeckého, Bulgarina a Propertia a podrobněji se zastavuje pouze na vlastenecké lyrice, od níž vede přímá cesta k Dumám.

Druhá kapitola (38—68) je věnována létům 1820—1823, kdy se Rylejev odstěhoval s ženou do Petrohradu, a Cejtlin se dosti zevrubně zabývá jeho soudní službou, zejména jeho stanoviskem ve věci sedláků statkáře Razumovského. Jako básník Rylejev pěstoval dále lehkou poesii, kterou Cejtlin charakterisuje příliš obecně, psal básnická poslání, jejichž tradiční schema porušily satirické útoky v básni Pustynja, upozornil na sebe satirou na Arakčejeva a jeho režim (K vremenščiku), reagoval na řecké povstání a věřil v ideální osvícené panovníky (Alexandru 1, Videnije) a velmože typu N. S. Mordvinova (Graždanskoje mužestvo).

Dumy (69—104) znamenají obrat od kritiky tyranů k vytváření kladného hrdiny. Cejtlin soudí, že děkabristický historismus vychází z Radiščeva. Základní thema Dum tvoří láska k vlasti, látku čerpal Rylejev z Karamzina, ideovou náplň jim daly stanovy Spolku dobročinnosti. Hodnotíce Dumy, vycházeli badatelé z odmítavé kritiky Puškinovy, Cejtlin však se snaží dokázat, že z jednadvacíti dum aspoň pět není tvořeno podle šablony, kterou jim vytýkal Puškin. První zárodky výpravnosti, kterou Puškin našel a ocenil až ve Vojnarovském, vidí Cejtlin v Mstislavovi. Lid sice nevystupuje v Dumách jako rozhodující historická síla, hodnotí však události, nazývaje Olega moudrým, Svatopluka zlořečeným, Chmelnického bohem daným (původně se jmenoval Zinovij). Ukrajinská lidová poesie nehraje v Dumách žádnou úlohu. Jazyk Dum je archaisovaný, knižní, prozrazuje vliv klasicismu a sama duma je nový literární druh, který Rylejev uvedl do ruské poesie. Cejtlin pak cituje nedávno objevenou 1. redakci předmluvy k Dumám a usuzuje, že vznikla na jaře r. 1824, kdy se Rylejev stal republikánem. V knižním vydání z důvodů censurních Rylejev vypustil tři odstavce, v nichž dokazoval, že nevzdělanost je matka i dcera despotismu.

Vojnarovskij (105—135) je první romantické dílo Rylejevovo. Cejtlin hovoří o poměru děkabristů k Byronovi, o pramenech básně, srovnává Vojnarovského s Puškinovou Poltavou, aby ukázal romantický antihistorismus Rylejevův, a dovozuje, že Vojnarovskij je umělecky hodnotnější než Dumy. Od romantických básní Byronových a Puškinových se liší tím, že základní konflikt tkví v oblasti politické. Vojnarovský je báseň nejen o minulosti Ukrajiny, nýbrž i o přítomnosti a budoucnosti děkabristického hnutí. Je to apotheosa vlastenectví, a tím se vysvětluje jeho veliká popularita. Byla to též jediná romantická skladba, která legálně propagovala děkabrismus. Po stránce jazykové je v něm méně slavjanismů, zato však četné dialektismy, jejichž používání doporučovala stilistika roman-

tické poemy. Vojnarovskij působil i na další vývoj ruské poesie, navazují na něj povídky Gercenovy, Ogarev a Někrasov.

V páté kapitole (136—170) Cejtlin hovoří o Rylejevově činnosti v Severním spolku, kam byl uveden Puščinem v polovině října r. 1823 a kde se brzy stal vůdčí osobností. Zlomky epických básní z té doby souvisí opět s ukrajinskou thematikou a svědčí o bohatství tvůrčích záměrů Rylejevových. Nejvýznamnější z nich je Nalivajko. Nalivajkova zpověď vyjadřovala revoluční smýšlení děkabristů i samotného Rylejeva. Z dramatických plánů Rylejevových byl znám jen Mazepa; nyní byl objeven Prolog k tragedii Chmelnickij. Cejtlin ukazuje, jak Rylejev v něm usiluje o historickou pravdivost a projevuje mnohem více pochopení pro lidovou řeč. Obraz sociálního prostředí, načrtnutý v Prologu, svědčí, že na cestě k realismu Rylejev předstihl všechny děkabristy.

Agitační satirické písně (171—207) jsou zvláště pozoruhodný druh ruské poesie té doby a Azadovskij v citovaném již článku soudí, že ztráty zde byly největší (Lit. nasledstvo, sv. 59, 682—683). Počátkem let dvacátých byly populární hlavně t. zv. vánoční písně (noël) Puškinovy. Podle Cejtlina je Puškinův Noël neprávem zastiňován jeho politickými verši a zasluhoval by speciálního rozboru. Píseň Ach, gde te ostrova pokládá Cejtlin za nejkolektivnější, Už kak šel kuznec za nejbuřičtější, nejzevrubněji však rozbírá píseň Ach, tošno mne, z níž cituje jednotlivé verše, srovnává je s výpověďmi a vzpomínkami děkabristů a ukazuje, jak navazují na revoluční tradice Radiščeva a předjímají Někrasovovu báseň Razmyšlenija u paradnogo pod'jezda.

Sedmá kapitola (208—232) je věnována posledním letům života a tvorby Rylejevovy. Cejtlin sice upozorňuje na motivy intimní poesie, které se najednou objevují v Rylejevově lyrice, nevysvětluje však jejich původ a zdůrazňuje, že v základě si Rylejevova lyrika té doby zachovává svůj občanský ráz. Tvoří ji básně Stansy, jejichž nedávno objevený autograf obsahuje jeden z nejdůležitějších motivů básně Graždanin, Na smerť Bejrona, Na smerť Černova a Graždanin, v němž je program šlechtické revoluce nejlépe vyjádřen. Cejtlin dokazuje, že autorem básně Na smerť Černova je Rylejev a ne Kjuchelbeker, jak soudí někteří badatelé. Cejtlin řeší též otázku vzniku básně Graždanin a klade ji do prvních dní prosincových, ač Rylejev sám ji datuje r. 1824 a Oksman v posledním vydání Rylejeva z r. 1956 ji též zařazuje mezi Stansy a poslání Věře Nikolajevně Stolypinové, tedy do r. 1824. V čtyřverší na vězeňském talíři vidí Cejtlin stručný souhrn vší tvorby Rylejevovy. Poslání knížeti Obolenskému jsou sice proniknuta náboženskou náladou, ale i v nich proniká obětavost umírajícího bojovníka.

Závěrečná osmá kapitola pod názvem Rylejev a ruská literatura (233—282) shrnuje a doplňuje to, co již bylo řečeno dříve o Rylejevově světovém názoru, o jeho názorech estetických a literárních, tvůrčí methodě, poměru ke klasicismu, romantismu a realismu, o jeho básnickém stylu a úloze, kterou hrál ve vývoji ruské pokrokové poesie.

Celkově lze říci, že Cejtlina zajímá především básník občan a republikán, jehož revoluční růst velmi pozorně sleduje. Tento výlučný zájem způsobil, že zůstal hodně ve stínu Rylejev člověk, prchající z Petrohradu do venkovského zákoutí (Davno mne serdce govorilo) a opět roztoužený po něm, po úspěchu, slávě a svobodě (K K-omu), autor řady milostných básní, jenž v plné práci politické prožíval záhadný a vzrušující román s paní K, snad vládní vyzvědačkou (podle Bestuževa), snad polskou vlastenkou (podle Oksmana: K. F. Rylejev, *Stichotvorenija,* Gosizdat 1956, 383). Práci chybí též hlubší historické pojetí. Nestačí dovolávat se pouze Radiščeva, i když je to zjev nad jiné významný, nebo Děržavina, který byl do jisté míry starším současníkem († 1816). Je rovněž třeba domluviti se o pojmech jako klasicismus a praeromantismus, aby se netvrdilo na str. 90,

že Rylejev v Dumách stojí na stanovisku praeromantickém, zatím co se na str. 105 dovídáme, že většina dum souvisí s klasicismem.

Líčíce život Rylejevův v kadetní škole, Pigarev i Cejtlin vyprávějí o prušáckém duchu, který tam vládl zásluhou jejího ředitele německého básníka F. M. Klingera. Ve skutečnosti Rylejev prožil pod vládou Klingerovou jen asi rok, neboť přišel do školy r. 1801 a Klinger odsud odešel r. 1802. V XVI. svazku Allgemeine Deutsche Biographie (Leipzig 1882, 192) je řečeno: „Er wurde activer Militär und rückte von 1785—1798 bis zum Generalmajor des Cadettencorps auf. 1801 Director dieses, 1802 des Pagencorps, 1803 Curator der Dorpater Universität, 1811 Generallieutenant."

Autorem popisné básně Sofiówka je S. Trembecki, ne Trembicki (36).

Na str. 52—53 vypravuje Cejtlin o Rylejevově členství v zednářské loži a podotýká, že badatelé si této okolnosti dosud nepovšimli. Hovoří o tom Pigarev na str. 50 a Cejtlin by mohl uvésti, že na svobodomyslného ducha zednářských loží naráží ve své zprávě hraběti Kočubejovi V. N. Karazin, že o zákaze vstupovat do zednářských loží vypráví ve svých vzpomínkách Kosovskij (Lit. nasledstvo, sv. 59, 242) a že se vládnímu strachu ze zednářů posmívá též jedna strofa satirické písně Car' naš nemec russkij.

V kapitole o satirických písních (171—207) Cejtlin neuvádí F. F. Vadkovského ani jako možného spolupracovníka Rylejeva a Bestuževa, ani jako šiřitele písní, ač jeho písně byly velmi populární a byl pro ně přeložen do jiného pluku (viz Dekabristy, 24—25).

Citáty jsou jistě užitečné jako ilustrace badatelových názorů a závěrů; je však zbytečné týž výrok nebo ukázku citovat dvakrát, na př. Puškinovy výroky o Vojnarovském na str. 13 a 122, o Palejovi na str. 13 a 143, citát z Vadima na str. 76 a 249, z Rognedy na str. 80 a 263, z Ivana Susanina na str. 92 a 282, z Vojnarovského na str. 127 a 131 a pod.

V knize, bohužel, není jmenný a věcný rejstřík, jenž by značně usnadnil orientaci.

Závěr je prostý. Sovětská věda jistě vykonala velmi mnoho pro poznání děkabristické literatury. Jak však naznačili Azadovskij, Orlov a Bazanov, čeká ji ještě hodně práce vydavatelské i badatelské, než bude s to, aby nám podala jasný a přitom jemně odstíněný obraz děkabristické literatury, abychom viděli, jak vyrůstá z domácí půdy, navazujíc na nejlepší tradice, jak vytyčuje nové úkoly a problémy, reagujíc citlivě na všechny podněty, jež přinášela bouřlivá doba, a jak je jen nadhozené a nedořešené předává generacím příštím.

Marie Koutná (Brno)

Dva příspěvky k poznání dějin polských ariánů

Odrodzenie i Reformacja w Polsce, tom. I. Polska Akademia Nauk, Instytut Historii. Warszawa 1956, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 275 str.

Günther Mühlpfordt, **Deutsche und polnische Arianer. Eine frühaufklärische Gemeinschaft der radikalen Reformation.** In: Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten. Gesammelte Aufsätze (Akademie-Verlag, Berlin 1956).

Polské bádání o reformaci mělo v letech 1922—1952 svůj hlavní orgán v časopise „Reformacja w Polsce". Po čtyřleté přestávce začíná nyní vycházet nová publikace, věnovaná této otázce, nazvaná „Odrodzenie i Reformacja w Polsce" (Renesance a reformace v Polsku). V redakční radě jsou známí polští badatelé O. Bartel, H. Barycz, W. Billig, K. Budzyk, K. Lepszy a z mladších badatelů J. Tazbir.

První díl nové publikace přináší materiály z vědeckého zasedání I. sekce Polské akademie věd, konaného v Kielcích ve dnech 24.—25. IV. 1954, jež bylo věnováno polským ariánům.

Autor prvního referátu „U kolébky malopolského reformačního hnutí", Henryk Barycz, se zabývá závažným problémem vzniku a rozvoje polské reformace. H. Barycz ukazuje, že začátkem XVI. století se reformace rychle rozvíjela především ve Velkopolsku, kde mohla navázat na stále živé tradice husitské a kam mohly snáze pronikat vlivy z Německa a Slezska. Avšak již koncem první poloviny XVI. století zakotvila reformace pevně také v Malopolsku, a to se pak stalo nejdůležitější oporou protestantů. V této souvislosti poukazuje H. Barycz na to, že až dosud byla přeceňována úloha Východních Prus pro rozvoj reformace v Polsku. Referent uvádí také zajímavé podrobnosti o činnosti Mikuláše Reje jako jednoho z čelných představitelů malopolské evangelické šlechty.

Značnou část svého referátu věnoval H. Barycz otázce, která až dosud byla dosti opomíjena: poměru ariánské šlechty k ariánským duchovním (většinou nešlechtického původu). Na základě rozboru zápisů z prvních synodů ariánské církve Barycz přesvědčivě dokázal, že šlechta většinou považovala novou církev — a tím i její duchovní — za pouhý nástroj své politiky, jež směřovala především k získání rozsáhlého majetku katolické církve a tučných desátků. Ariánští duchovní (spolu s nešlechtickou, t. zv. „plebejskou" částí církve) se snažili zlomit nadvládu šlechty v církvi, avšak bez úspěchu.[1])

Další obsáhlý referát „Vznik a sociální program radikálního křídla Polských bratří" je společným dílem K. Lepszyho a A. Kamińské. Referát probral kriticky dosavadní literaturu o tomto předmětu a stanovil některé dílčí problémy, jež je nutno rozřešit před zpracováním synthesy polského ariánství. Jeho hlavní zásluhou však je to, že postavil před polskou historickou vědu úkol rozřešit základní otázku, bez níž není možno pracovat nad ariánstvím dále: kdo tvořil radikální část ariánské církve, v jakém poměru byli tito lidé k šlechtické, konservativní části, jakou vlastní ideologii si vytvořili.

Autoři pak srovnávají polské radikální ariány s lidovou reformací Tomáše Münzera v Německu a konstatují, že polští radikálové byli daleko méně vyspělí a průbojní.[2])

Pro poznání nauky radikálního křídla jsou neobyčejně důležitá díla Grzegorze Pawła z Brzezin, který se ve svých filosofických spisech přiblížil francouzské racionalistické filosofii druhé poloviny XVIII. století. Proto autoři referátu věnovali rozboru děl Grzegorze Pawła značnou pozornost. V dalším pak podali krátký přehled vývoje ariánské filosofie.

Halina Kowalska věnovala ve svém referátu „Boj o desátky na exekučních sněmech v letech 1562—1565" pozornost důležité otázce, která se stala zásadním problémem nejen reformace polské, nýbrž každého reformačního hnutí v Evropě. Polská šlechta, která přešla do protestantského tábora především proto, aby se zbavila břemene desátků a mohla sekularisovat církevní půdu, musila svést tuhý boj s katolickou hierarchií. Přitom ovšem musila užívat argumentů theologických a za žádnou cenu nesměla otevřeně přiznat, že jí v podstatě jde o církevní půdu a o desátky. Nejosvícenější a nejpokrokovější představitelé polské šlechty bojovali o to, aby desátky, jež dříve byly odváděny církvi, byly věnovány na potřeby státu, především na obranu. Dostali se tak do rozporu jak s církví, tak také s mnohými šlechtici, kteří si chtěli ponechat desátky pro sebe. Protestantští duchovní pak žádali, aby desátky byly odváděny nové církvi.[3])

Boj o desátky nebyl ovšem rozhodnut na těchto sněmech s konečnou platností.

---

[1]) Tím se ovšem ariánská církev naprosto odlišovala od Českých bratří, kde šlechta byla často naopak pouze nástrojem, kterým obratně operovali starší církve. To byl také jeden z důvodů — a jistě ne nejmenší —, proč ztroskotala Koźminecká unie z roku 1555 mezi Českými bratry a malopolskými protestanty.

[2]) Bylo by možná užitečné srovnat polské radikální ariány také s českými tábority.

[3]) Jiná otázka ovšem je, jak se dívali na problém desátků sedláci. Ti samozřejmě nesouhlasili ani s jednou stranou, protože pro ně ani jedno řešení nepřinášelo úlevy.

Šlechta však nabyla značné převahy nad církví a tím také došlo k většímu rozmachu reformace. Otázka desátků jasně ukázala, že pro šlechtu je reformace především věcí hospodářskou.

Wacław Urban mluvil ve svém referátu „Osudy Polských bratří od založení Rakowa do vypovězení z Polska" o událostech, o nichž bylo již mnohokrát psáno.[4]) W. Urban však nově vysvětluje některé fakty, uvádí množství nových podrobností a snaží se zavést určitou periodisaci.[5])

Ani polští radikální ariáni se neodvážili vystoupit proti feudálnímu řádu otevřeným ozbrojeným povstáním, nýbrž projevili pasivní odpor vůči šlechtickému státu tím, že si vybudovali město Raków, aby si tam v naprosté odloučenosti od okolního světa vybudovali vzornou křesťanskou obec. Tím se lišili od německých anabaptistů, kteří se rozhodli pro dobrovolnou odloučenost teprve po nezdařeném pokusu rozbít feudální společenský řád.

V polských podmínkách bylo založení Rakowa neobyčejně smělým činem — tím spíše, že v prvních letech se dály pokusy vytvořit tam komunistickou společnost. V počátečním období se projevoval vliv anabaptistů — a to i v theologických otázkách, jak ukazuje na příklad dílo čelného ariánského vůdce Marcina Czechowice „De paedobaptistarum errorum origine".

Velmi zajímavým vývojem prošel ariánský názor na dogma sv. Trojice. Z původního tritheismu přešli k ditheismu (neuznávání Ducha sv. za rovnocennou božskou osobu) a unitářství.[6])

Příchod Itala Fausta Socina znamenal sice konsolidaci ve věroučných otázkách, zároveň však došlo k obratu ve prospěch konservativního, šlechtického křídla ariánů.

Poněkud stranou celkového vývoje ariánského hnutí šel vývoj ariánského sboru v Gdańsku; převaha německého živlu, a především silná posice vyspělého měšťanstva, měly vliv na radikalisaci sboru. Docházelo dokonce k nebezpečí rozkolu v samotném ariánském táboře. Gdańská skupina zůstala však poměrně osamocena a neměla větší vliv na vývoj celého hnutí.

Po zničení Rakowa (v r. 1638) jakožto centra ariánského hnutí začalo sílit pronásledování ariánů. Také vnitřní síly ariánství ochabovaly. Šlechta se odvracela od hnutí, měšťanstvo bylo pod velkým tlakem a rolnictvo nenacházelo v umírněném programu ariánů žádnou přitažlivost. Přesto byla ariánská církev nejpokrokovější a nejkulturnější částí polského národa.

Za válek v polovině XVI. století — které jsme si zvykli nazývat podle Sienkiewicze „Potopou" — provedly spojené katolické a orthodoxní protestantské kruhy poslední vítězný úder na ariánskou církev. Na jejich naléhání byli ariáni v roce 1662 vypovězeni v Polska.

W. Urban podal pak na závěr svého referátu údaje o počtu a sociálním složení ariánů. Tato otázka, tak důležitá pro správné ocenění činnosti a vlivu této radikální náboženské společnosti, byla až dosud velmi málo prozkoumána. Proto jsou Urbanovy údaje neobyčejně závažné. Podle něho tvořili ariáni asi 1 % obyvatelstva polského státu (jejich vliv na polskou společnost byl ovšem nepoměrně větší, než by se dalo soudit podle jejich

---

[4]) Nejobšírněji se dějinami ariánů zabýval W. Wilbur v díle *A History of Unitarianism*, Cambridge, Mass., 1947. Zmíněný úsek jejich dějin vypsal na str. 356—482.

[5]) Navrhuje tuto periodisaci dějin ariánů od založení Rakowa: 1. období vnitřních bojů o sociální a dogmatickou ideologii od 1569 do 1598 nebo 1601, 2. rakowské období poměrné shody a klidného rozvoje církve do roku 1627 nebo spíše 1638, 3. období boje Polských bratří o zachování církve až do vypovězení v r. 1662.

[6]) Někteří šli ještě dále — k nonadorantismu a judaismu (hlavně litevští ariáni), někdy až k atheismu.

počtu). V dodatku ke svému referátu podal pak W. Urban podrobné informace o nově zjištěných sborech ariánské církve.[7])

Část referátu Zbiegniewa Ogonowského byla již uveřejněna před časem jinde;[8]) proto byly v této publikaci otištěny pouze některé části referátu „Racionalismus v polské ariánské filosofii a jeho působení na Západě".

Z. Ogonowski ukazuje především na zdánlivý rozpor mezi tím, že již v počátečním stadiu ariánského hnutí se objevují zárodky racionalistické kritiky Písma — a při tom ariáni často verbalistickou interpretací bible působí jako agitační zbraní. Je ovšem nutno povšimnout si, že — jak to ukazuje Ogonowski — ariáni používali verbalistické methody interpretace pouze v těch místech, jež mohla napomáhat boji utlačovaných vrstev proti utlačovatelům.

Určitou výjimku tvoří litevský arián Szymon Budny, který při vyhraněně racionalistickém chápání Písma stál na pravém křídle ariánů.

V další části referátu se Z. Ogonowski zabýval posílením racionalistického stanoviska ariánů v tak zvaném období sociniánském a přešel k otázce náboženské tolerance, jež byla jednou z nejcennějších vlastností ariánského hnutí.

Referent nejdříve ukázal na příklady náboženské nesnášenlivosti u katolíků i orthodoxních protestantů (uvedl již klasický příklad spolupráce katolické inkvisice s Kalvínem při pronásledování a popravě španělského antitrinitáře Serveta) a probral ve zkratce dějiny toleranční ideje. Plným právem pak zdůraznil, že nikde nevystupovala zásada náboženské snášenlivosti (stejně jako zásada internacionalismu) tak silně, jako právě u polských ariánů.[9])

Dále Ogonowski probírá některá díla ariánského myslitele Przypkowského, který žádal přesné odlišení kompetence státní moci a církve (resp. církví).

Ogonowski ukazuje, jak ariánské učení získávalo stoupence především ve dvou vysloveně buržoasních státech, Holandsku a Anglii. Dva stěžejní ariánské principy — zásada rozumového bádání a zásada tolerance — se pak rozvíjely v západní Evropě v příznivějších podmínkách, než jaké panovaly v polovině XVII. století v Polsku. Referent se na závěr zmínil o známých skutečnostech — o vlivu ariánského učení na Hugo Grotia, na Spinozu, na Altdorfskou universitu a jejího rektora E. Sonera, na četné Angličany, jako byl John Milton, John Locke, Issac Newton atd.

Referát J. Tazbira „Boj proti Polským bratřím v protireformačním období" je založen na pracném studiu velkého množství materiálu. Referent měl snadnější úkol, neboť

---

[7]) Pro nás je zajímavé, že ariánský sbor pravděpodobně existoval v r. 1618 v obci Hory (Góry) na Těšínsku.

[8]) V publikaci *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, t. II, a v čas. Myśl Filozoficzna, č. 1, 1955.

[9]) Bylo by však možno vytknout, že není právě nejpřesvědčivějším argumentem pro naprostou toleranci u ariánů citát z díla Przypkowského „Cogitationes sacrae": „A nomine ex iis, qui Sacrae scripturae et *Symbolo Apostolico* (podtrženo mnou — A. M.) credunt et pie vivunt, coetus hic exigit, ut omnia credat et sentiat, quae sequaces eius sentiunt . . ." Apoštolské vyznání víry je přece u různých vyznání různé a často může být právě jedním z důvodů nesnášenlivosti. (V polském překladu těchto slov od Z. Ogonowského, uvedeném o několik řádek výš, jsou slova „et Symbolo Apostolico" vypuštěna: „Zbór nasz nie żąda od nikogo z tych, którzy wierzą w Pismo św. a żyją pobożnie, by we wszystko wierzyli, w co my wierzymy."). — Stejně důležitá je věta, v níž Przypkowski píše: „Ab his solis se segregat, qui fidem in Deum *per Christum* (podtrženo mnou — A. M.) non habent . . .". Tedy těch, kteří nevěří v Krista, se ariáni straní — to znamená, že nekřesťanská vyznání (na př. židovské) jsou nerovnocenná ve srovnání s křesťany. Překlad Ogonowského však slova „per Christum" vynechává: „Jedynie od tych (zbór) stroni, którzy zatracili w ogóle wiarę w Boga." To ovšem dává citátu jiný smysl.

spisy a nařízení proti ariánům se dochovaly v poměrně velkém počtu, zatím co díla proariánská byla plánovitě a soustavně ničena jak katolíky, tak i orthodoxními protestanty.

Na základě rozboru publicistického a archivního materiálu dokazuje J. Tazbir, že v prvním období ariánského hnutí jsou největšími nepřáteli ariánů kalvíni. Je to proto, že ariáni oslabovali posice kalvínské církve (již tím, že samotná ariánská církev vznikla odštěpením od církve kalvínské) a kompromitovali svým radikalismem celé protestantské hnutí v očích polské šlechty. Katolická církev se v tomto období držela stranou jednak proto, že byla značně oslabena prudkým rozvojem reformace i vnitřními neshodami, jednak proto, že zastávala moudrou zásadu „bellum haereticorum pax est Ecclesiae".

V další etapě se přidávají ke kalvínům a luteránům také katolíci a společně útočí na ariány. Obratní katoličtí politikové však dovedou také ariány hájit — to tehdy, když se jedná o vypovězení ariánů ze země. Kdyby totiž katolická církevní hierarchie dala souhlas k vypovězení ariánů jako kacířů, uznala by vlastně mlčky, že ostatní protestantské církve nejsou kacířské. Na příkladu radikálních ariánů naopak mohla polské šlechtě ukazovat, kam až vedou náboženské novoty.

S druhé strany všechny tři protestantské církve v Polsku — kalvíni, luteráni a Čeští bratří —, které se spojily v roce 1570 v t. zv. Sandoměřské unii (consensus Sendomiriensis) k společnému boji proti vzrůstající síle katolicismu, se ostře postavily proti ariánům a nepustily ani ariánské delegáty k jednání o unii.

Až do začátku XVII. století byl boj proti ariánům veden především prostředky legálními. Docházelo k theologickým disputacím a polemikám ústním i tištěným, s obou stran byla prováděna široká propagační akce. S rostoucí silou katolického tábora a utužujícím druhým nevolnictvím však přistupovala protiariánská strana stále častěji k používání násilí. Od ojedinělých útoků na jedince se přešlo k plánovitým akcím proti celým sborům a osadám, k zakazování veřejné a vydavatelské činnosti, k uzavírání modliteben a škol, k odstraňování ariánů ze státních služeb a úřadů, k zastrašování a vyhrožování.

Protiariánská akce vyvrcholila za švédských válek v polovině XVII. století, kdy byli ariáni obviněni z vlastizrady pro spolupráci se švédskými okupanty (spolu s J. A. Komenským) a vypovězeni pak z Polska.

Zvítězila protiariánská strana; zajistila si tak možnost úplného zničení všech vymožeností renesance. Základní myšlenky polských ariánů se však ujaly na Západě a vrátily se do Polska v době osvícenství.

Ve sborníku prací, vydaných na počest 60. narozenin německého historika Eduarda Wintra, vyšla stať ředitele ústavu pro dějiny národů SSSR na Universitě Martina Luthera v Halle, prof. Dr Günthera Mühlpfordta „Němečtí a polští ariáni".

G. Mühlpfordt charakterisuje nejprve hnutí ariánů a jejich učení a vysvětluje jejich název. Zjišťuje, že ariáni byli přímými předchůdci osvícenců. Zabývá se pak dosavadní literaturou o ariánech v Německu a v Polsku. Upozorňuje, že ariánské hnutí bylo rozšířeno v mnohých zemích (jmenuje jako sídlo ariánů také Prahu — bylo by ovšem třeba toto tvrzení doložit). Zmiňuje se o tom, že ariáni měli v celé Evropě nejlepší podmínky rozvoje v Polsku. Nevysvětluje to však větší náboženskou tolerancí v Polsku — jak to činí většina polských badatelů —, nýbrž slabostí státní moci a silným postavením šlechty: „Gewiß kannte (Polen) nur eine relative Toleranz, gewiß ergingen auch hier schon frühzeitig Dekrete gegen die Akatholiken. Aber bei der Schwäche der Krone und der Stärke der auf ihre Ungebundenheit pochende Schlachta richteten diese Dekrete wenig aus, solange die Mehrheit des Adels gegen sie stand. Sie blieben auf dem Papier." (s. 82).

Dále se pak autor zabývá činností ariánských emisarů v Německu — především missí Wojdowského. Wojdowski získal pro ariánství pozdějšího ideologa radikálního křídla ariánů Christopha Ostorodta z Osterode; oba pak společně získali pro svou věc vynikajícího německého lékaře, rektora nově zřízené norimberské university v Altdorfu, Ernsta Sonera. Pod Sonerovým vedením se stala altdorfská universita semeništěm ariánství. To byl také jistě jeden z důvodů, proč na tuto universitu přicházelo studovat mnoho Poláků, mezi nimi Samuel Przypkowski a — podle tvrzení G. Mühlpfordta — Mikuláš Rej z Nagłowic.

Mnoho Němců odcházelo v XVI. století a první polovině XVII. století do Polska. Mezi nimi byl vynikající ariánský ideolog Georg Schoman (z Ratiboře), vůdce konservativního křídla Valentin Schmalz, ariánský filolog Johann Völkel a mnozí další.[10])

Mühlpfordt se pak zabývá činností německých ariánů v Polsku a snaží se ji charakterisovat podle toho, k jakému křídlu daní němečtí ariáni patřili.[11])

Zajímavé je Mühlpfordtovo zjištění, že slovo „Kommunist" se objevuje po prvé v němčině právě u německých ariánů.

V další části své stati se G. Mühlpfordt zabývá ariánským učením a ukazuje přínos německých ariánů v této oblasti. Autor konstatuje velký rozmach racionalismu a dovozuje: „Das alte Testament mit seinem dem rationalistischen Gerechtigkeitspostulat widersprechenden Gottesbegriff wurde erheblich über das kalvinistische und auch über das lutherische Maß hinaus abgewertet." (s. 94). Toto tvrzení by bylo nutno podrobněji objasnit; u ariánského myslitele, který pokročil nejdále směrem k racionalismu, Szymona Budného, pozorujeme pravý opak: podceňoval Nový zákon tak, že dospěl téměř až k nonadorantismu a judaismu.

Po vylíčení činnosti německých ariánských emigrantů v Polsku popsal pak autor život a práci polských emigrantů v Německu po roce 1662.

Antonín Měšťan (Praha)

Nové edice polských ariánských textů

Grzegorz Paweł z Brzezin, **O prawdziwej śmierci, zmartwychwstaniu i żywocie wiecznym.** Opracowali *Konrad Górski i Władysław Kuraszkiewicz.* Biblioteka Pisarzów Polskich, Seria B, Nr. 3. Wrocław MCMLIV, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 180 str

---

[10] Mühlpfordt považuje za Němce také Petra Statoria: „... Statorius, den man mitunter als Franzosen bezeichnet findet, (stammt) aus Diedenhofen." (87). E. M. Wilbur ve své knize *A History of Unitarianism.* Cambridge, Mass., 1947, píše o Statoriovi na str. 295 toto: „Statorius was a zealous French Protestant of marked ability, who had been a pupil of Beza at Lausanne, and was well known to Lismanino at Zürich." V poznámce pak dodává: „He describes himself as »Petrus statorius Gallus ... Tonvillanus ... e Sequanis«, but these data furnish a puzzle as yet unsolved, as is also the vernacular form of his name. The latest guess is that his original name was Pfoertner (Latinized as Statorius), and that his place of origin was Thionville in northern Lorraine; but this is not in the country of the Sequani, nor is there in their country any such place as Thionville or Thonville." K tomu je nutno poznamenat, že Diedenhofen (uvedené u Mühlpfordta jako Statoriovo rodiště) je německý název pro Thionville. Otázka národnosti Statoriovy je dosti důležitá, neboť Statorius (později si změnil jméno na Stojeński) je autorem první polské gramatiky: „Polonicae grammatices institutio", Krakov 1568.

[11]) Poněkud nejasná je věta: „Beim radikalen und revolutionären Flügel ragten die Budneisten, die Anhänger des Polen *Budny,* und die Ostorodtianer, die Anhänger des Deutschen *Ostorodt,* hervor." (91). Jak je však známo, stál Szymon Budny v čele konservativního křídla ariánů.

Zbigniew Morsztyn, **Muza domowa.** Wydanie krytyczne spuścizny poetyckiej, I., II. Opracował *Jan Dürr-Durski*. Warszawa 1954, Państwowy Instytut Wydawniczy, 379 a 313 str.

Edice spisu Grzegorze Pawła „O prawdziwej śmierci", jejž dnešní bádání považuje za vrcholné dílo autora, je pendantem vydání souboru traktátů „O rożnicach teraźniejszych" téhož výbojného předáka antitrinitářského hnutí v Polsku (viz Slavia 24 [1955] 370) a je uspořádána týmž způsobem. Text je podán v čistotně provedené fototypické reprodukci unikátu v knihovně musea Czartoryských v Krakově. Úvodní text je podepsán oběma vydavateli. Traktát vyšel anonymně bez vročení a udání místa tisku, takže bylo třeba dokázat autorství a zjistit dobu vzniku. To již dokonali dřívější badatelé a dnešní vědě zbývá jen shrnout jejich argumenty, potvrdit jejich správnost a zdůraznit zejména kriteria slohově kritická. Pokud jde o původ dílka, zdá se, že je na rozdíl od jiných soudobých traktátů autorových myšlenkově poměrně samostatnou prací na základě podnětů, čerpaných ze styků s Alciatim, Gribaldim, Gentilem a Biandratou a snad i ze spisů Lelia Sozziniho. Druhá část úvodu charakterisuje jazyk autorův a informuje o zásadách, jimž ediční práce byla podrobena. Věcné a kritické poznámky sestavil K. Górski, kdežto W. Kuraskiewicz měl na starosti linguistickou stránku vydání, k níž patří i tentokráte obšírný ukazatel slov a jejich forem.

Zbigniew Morsztyn je z těch básníků 17. století, jejichž díla je podle dobrozdání odborníků třeba vydat kriticky v celém rozsahu (viz Pamiętnik Literacki 48 [1951] 436 a 450). Dürrova edice se pokouší o splnění tohoto postulátu. Úkol je usnadněn tím, že Morsztyn je na rozdíl od většiny básníků baroku autorem málo plodným. Jeho básnická pozůstalost vyplňuje v Dürrově vydání sotva 400 stran. Ve výstraze, kterou básník předeslal sbírce svých veršů a jíž varuje čtenáře, aby nepromarňoval svůj čas četbou těchto básní, vyznává se, že se nepovažuje za básníka, že nepodpisuje své básně a že vše, co se ukázalo z jeho veršů v tisku, se dostalo do veřejnosti bez jeho vědomí a vůle. Jeho musa je musou domácí, která mu časem dodává, co doma potřebuje, aby si to nemusil půjčovat odjinud. Sám velké množství svých fraszek spálil a nezachoval se také ani jeden z jeho původních rukopisů. Základem edice je proto kodex, pořízený cizí rukou a nadepsaný „Muza Domowa" v knihovně Zakładu Narodowého im. Ossolińských ve Vratislavi, nejobšírnější, nejlépe zachovalý a dosud nezveřejněný. Vydavatel použil jeho titulu pro celou edici, pro níž přibral ještě známou anthologii J. T. Trembeckého „Wirydarz poetycki" ve vydání A. Brücknera z r. 1910 a čtyři další rukopisy, z nichž jeden obsahuje sbírku „Emblemata", dva po jedné básni a čtvrtý prosou psaný životopis knížete Bogusława Radziwiłła. Kritický aparát je omezen na nezbytné minimum. Látka je uspořádána takto: Sv. I. Rytmy marsowe-Fraszki i burleski. Wiersze i pieśni miłosne — Nagrobki. i treny — Zbiór fraszek i nagribków żartobliwych — Poeta zboru ariánskiego. Sv. II. Emblemata — Na emigracji. Wiersze różne — Z teki przekładów. Vydavatel připojil poznámky o jazyce, slovník staropolských a málo užívaných výrazů, na čemž se zúčastnila i redakce, která také spolupůsobila při řešení otázek modernisace textů. Dürr pak dále přidal poznámky k textu, věcný komentář, index osobních jmen a abecední seznam básní. Podstatným přínosem vydavatelovým je předmluva, která představuje na 85 stránkách ucelenou monografii o básníku, slučující jak životopis tak hodnocení jeho díla. Pro životní běh Zbigniewa Morsztyna je snad příznačné, že není přesně známo, kdy zemřel — prý kolem r. 1690 — a že po jeho hrobu není ani stopy. Dürr líčí osudy bývalého vojáka, jenž poznal všechnu bídu vojny, byl raněn a zajat ve válce se Švédy, okusil pak jako arián svízele vyhnanství a byl nouzí přinucen, aby vstoupil do služeb knížat Radziwiłłů,

kde nejednou musil zapřít své mravní přesvědčení, zejména jako diplomatický agent Bogusława Radziwiłła, proklínaného jako zrádce národa. Teprve po jeho smrti r. 1669 mohl se jako správce rozsáhlých latifundií jeho dcery a dědičky, kněžny Ludwiky Karoliny, pokoušet o uplatňování ariánských zásad v administraci statků a chránit selský lid před křivdami a vykořisťováním. Mohl se i starat o své souvěrce a o dohasínající život jejich sboru i v emigraci stále ohrožený. Ideově-umělecký profil básníka se snaží Dürr určit tím, že ho srovnává s jedné strany s Janem Andrzejem Morsztynem a s druhé strany s Wacławem Potockým. Ačkoliv Zbigniew si vážil básnické tvorby svého příbuzného, nepodlehl jeho příkladu a tehdejší módě marinismu, která se stala nebezpečím pro polskou literaturu, před nímž ji zachránila poesie ariánských autorů. Typický lyrik a básník malých forem postrádá však dravého polemického temperamentu vášnivého bojovníka Potockého. Byl sice také protivníkem největšího feudála doby, katolické církve a viděl zhoubné následky feudální anarchie, uspokojil se však s patriarchalismem, jaký se většinou praktikoval na statcích ariánské šlechty. Oproti formální rafinovanosti Jana Andrzeje vyzdvihuje Dürr citovou jemnost a prostotu Zbigniewa, spojenou se silným realismem a oplodněnou lidovými prvky. Navazoval na tradice renesanční a vyvaroval se irracionalismu a mystice baroku. Ve své veršové technice není vždy tak vyrovnaný jako Andrzej a básnické hodnoty jeho „Emblemat“ se nejednou ztrácejí v cyklu, který jako celek je přetížený. Ve svých nejlepších číslech však předstihuje umění autora sbírek „Kanikuła“ a „Lutnia“. Postupně obohacoval své básnické vyzbrojení, zpočátku skromné, a dosáhl mistrovství v pozdější fázi své tvorby, která se vyznačovala stále větší vynalézavostí v oblasti syntaktické komposice veršů, budovaných technikou fugovitou. Vytvořil tak básnické hodnoty, které mu zajišťují místo klasika staropolské literatury. Další bádání stojí podle Dürra ještě před úkolem prozkoumat možnost vlivu německých básníků „královecké školy“ na písňovou tvorbu Zbigniewa Morsztyna a dále přesněji analysovat ony syntaktické konstrukce po stránce jejich ideové funkce.

A. St. Mágr (Praha)

Teofil Modelski, **Ossolineum i Czeskie Muzeum Narodowe. (Pierwsze związki i zawiązki).** Wrocław 1953, separát z Rocznika Zakładu Narodowego im. Ossolińskich IV. 1953, 98 str.

O stycích lvovského Ossolinea a Národního musea v Praze je poměrně málo známo. Až na drobné údaje o výměně publikací v souvislosti se vztahem A. Rościszewského a V. Hanky nehovoří o nich ani M. Szyjkowski ve své monografické trilogii o polské účasti v českém obrození. Nejobšírnějším zdrojem informací zůstalo proto dlouho jen několik odstavců v díle J. Hanuše *Národní museum a naše obrození* (Praha 1921—1923). Avšak ani Hanuš, ačkoliv pečlivě shromáždil dostupný materiál, neosvětlil otázku úplně a zejména plně nepostihl počátek a smysl těchto vztahů, pro kulturní historii obou národů dosti významných a zajímavých.

Studie prof. Modelského rozhojňuje Hanušův materiál a novým rozborem usiluje dát konečnou odpověď pro počáteční období těchto vztahů, přibližně do r. 1829, od kdy se už počíná živá korespondence s Prahou. Autor vychází ze stručného výkladu o historické situaci v Čechách a v Haliči a zjišťuje, že ve srovnání s jinými okupovanými oblastmi Polska byly v Haliči podmínky pro česko-polské kulturní vztahy podstatně horší. Nejen proto, že okupace ochromila stejně život hospodářský jako národnostní a kulturní, následkem čehož se značně opozdil i literární vývoj; velkou překážkou byla i protičeská atmosféra, vyvolaná praxí správního úřednictva povolaného z českých zemí. Tyto okolnosti způsobily, že se o českém obrozenském dění vědělo v Haliči méně a později než jinde.

Národnostně obrodné snahy české zapůsobily však přesto v kladném smyslu a měnily postupně vztah haličských Poláků k Čechám. O to se přičinil i guvernér Haliče kníže Lobkovic, nakloněný politickým tendencím polským, který šel velmi na ruku právě kuratoriu Ossolinea. Rozhodující význam pro navázání součinnosti obou institucí měl *Časopis českého musea,* který docházel do Lvova od prvních čísel (autor považuje za nejpravděpodobnější, že časopis se dostal do Ossolinea prostřednictvím Lobkovicovým); první zprávu podal o něm ve lvovských *Rozmanitostech* r. 1827 W. Zaleski. *ČČM* velmi posílil záměr prvního knihovníka Ossolinea Fr. Siarczyńského vydávat periodickou publikaci ústavu a stal se také v plném slova smyslu vzorem pro nový časopis *(Czasopismo naukowe księgozbioru im. Ossolińskich)*. Zprávy o tom obsahuje korespondence Siarczyńského a Rościszewského. Počátek vztahů obou institucí lze proto klásti do poloviny r. 1827. K velmi zajímavým poznatkům dochází prof. Modelski při řešení otázky, jaký vliv měl *ČČM* na povahu časopisu Ossolinea. Srovnáním programů obou periodik ukazuje, že Siarczyński přejal český program téměř beze změn (66—67). Souvislosti literární objevují se pak hned v prvním sešitě lvovského časopisu, nejvýrazněji v polemice Siarczyńského s Dobrovským o etymologii jména „Slovan“, při čemž je citován Pelcl, Durych a Kollár, který došel k stejným závěrům jako Siarczyński. V druhém a třetím sešitě vyšel překlad Jungmannovy rozpravy o klasičnosti v literatuře, kterou dal přeložit rovněž sám Siarczyński, jak ukazuje zápis v jeho deníku ze 14. I. 1828. I v jiných pracích o českých věcech (srov. Modelski, 72 n.) projevil se Siarczyński jako přívrženec česko-polské literární spolupráce, sice střízlivý, zato ale rozhodný. V polovině r. 1828 uvažuje proto o výměně knih s Prahou a posílá pražskému museu první sešity svého časopisu, navazuje tak styky už oficiální. Protože nelze s jistotou říci, byly-li první sešity *ČČM* určeny přímo Ossolineu, usuzuje autor, že podnět ke konkretní spolupráci vyšel s polské strany. Pro Ossolineum byla tato spolupráce žádoucí a prospěšná; ještě téhož roku a na počátku r. 1829 poslal na Lobkovicovu žádost K. Šternberk statuty a veškerý tištěný materiál o zřízení a povaze českého musea a musejní společnosti, který měl pomoci lvovskému ústavu v organisačních záležitostech.

Studie prof. Modelského je záslužná v nejednom ohledu, v neposlední řadě i tím, že se obírá i aktivním podílem Čechů v novodobých vztazích Čech a Polska a pomáhá tak vytvořit úplnější a historicky věrnější obraz dějinných vztahů obou zemí. Po stránce methodické bylo by práci prospělo ještě těsnější sepjetí kulturní problematiky s podmínkami historického vývoje obou zemí a přitom důslednější uplatnění srovnávacího zřetele. Charakteristika shodných i rozdílných rysů obou institucí s hlediska jejich funkce v soudobé společnosti je sice správná, je však přespříliš stručná a všeobecná (27—28). Podrobnější výklad dovolil by lépe pochopit i společenský smysl česko-polských kulturních vztahů té doby.

Milan Kudělka (Brno)

Jerzy Śliziński, **Z korespondencji Alojzego Jiráska z Polakami.** Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1955, 158 str.

Ślizińského knížka o Jiráskově korespondenci s Poláky je dosud nejrozsáhlejší z polských prací o Jiráskově díle a jeho vztazích k Polsku; spolu se studií Vydrovou a Wierczyńského[1]) tvoří základ, z něhož bude možno vyjít při souhrnném zpracování této otázky.

Vlastním jádrem a zároveň největším přínosem knihy je edice 58 dopisů psaných

---

[1]) B. Vydra, *Alois Jirásek a Poláci.* Praha 1938. — S. Wierczyński, *Motywy polskie u Alojzego Jiráska.* Przegląd Zachodni 1951.

Jiráskem a Jiráskovi, jež autor shromáždil z českých a polských archivů a po prvé souborně zpřístupnil. Jak ukazuje už titul, není korespondence úplná: některé dopisy byly zničeny za války ve Varšavě, jiné se pravděpodobně ztratily. Fragmentárnost korespondence je místy citelná a nedovoluje učinit si úplnou představu o povaze vztahu pisatele a adresáta, avšak i přesto dochovaný materiál podstatně prohlubuje dosavadní znalost věci.

Nejpočetnější a také poměrně nejzajímavější je korespondence s Marií Wysłouchovou z let 1890—1901 (19 dopisů) a Julií Dutkowskou-Fischerovou z let 1927—1929 (11 dopisů). Stejně jako v jiných dopisech jedná se i zde především o běžných záležitostech překladatelských, avšak v této souvislosti vycházejí najevo také zajímavé skutečnosti; v prvé řadě ta, že překlady z Jiráska neměly sloužit jen česko-polskému sblížení ve smyslu národnostním, nýbrž že se při volbě přihlíželo s polské strany také k společensky pokrokovým hodnotám jeho díla. Platí to především o překladatelce Wysłouchové, aktivní účastnici v rodícím se socialistickém hnutí, která si byla vědoma, co z Jiráskova díla narazí na odpor klerikálně konservativních složek polské společnosti. A právě v korespondenci s Wysłouchovou vyjádřil také Jirásek otevřeně své přesvědčení: „Cítímeť u nás nejlépe, co je lid, jaká síla v něm. Co bychom bez něho byli? A Vám s pokrokem lidu přibude také nových a vydatných sil. A tomu srdečné nazdar!“ (Dopis z 27. III. 1893.) — V dopisech Dutkowské-Fischerové vyslovil se Jirásek na několika místech jako oddaný přítel polského národa, přesvědčený o potřebě česko-polského sblížení. Důležitý je tu rovněž Jiráskův dopis z 6. II. 1928, v němž se obírá článkem J. Magiery a jeho soudem o Sienkiewiczově vlivu na své dílo. Magierův povrchní soud uvedl Jirásek na pravou míru krátce a jednoznačně: „... v čem se pan Mgr. mýlí. Sienkiewicz neměl na mne žádného vlivu vůbec, také ne při Maryle. Tu jsem psal před 40 léty, r. 1884, kdy jsem ze Sienkiewicze *neznal nic*; ani jsem snad o něm nevěděl. Kde p. Mgr. ty „odbłyski“ ze Sienkiewicze vycítil, nevím“. — Myšlenka česko-polské vzájemnosti, někdy s širším zřetelem slovanským, a sympatie s pokrokovým a národně osvobozeneckým hnutím v Polsku ozývají se i v ostatní Jiráskově korespondenci. Jsou to dále 4 dopisy W. Zyndram-Kościałkowské (z let 1884—1888), Jiráskův dopis S. Tomkowiczovi (1898), pozvání J. Tomaszewského „českému Sienkiewiczovi“ ke spolupráci s Tygodnikem Polským a Jiráskova kladná odpověď (1904), 3 dopisy s J. Żytowiczem (1918), 9 s S. Pazurkiewiczem (1925—1927), 2 listy Stelly Olgierdové Jiráskovi (1927) a 6 dopisů s M. Szukiewiczem (1906—1926). Korespondence s Szukiewiczem, který znal Jiráska osobně, studoval v Praze a v krakovském Życiu soustavně propagoval české věci, přináší drobný materiál k historii Jiráskovy *Lucerny* na polské scéně (str. 111—112). Śliziński otiskuje výňatky z jiné korespondence, z nichž je patrno, jak velmi Szukiewicz usiloval o uvedení hry, kterou také sám přeložil (strojopis překladu je uložen v Jagellonské knihovně). Je zajímavé, jak silně je Szukiewiczův vztah k Jiráskovi proniknut slovanskou myšlenkou, kterou také hledal a zdůrazňoval u Jiráska.

Jako doplněk ke korespondenci otiskl Śliziński po prvé Jiráskovy poznámky z pobytu v Polsku, jeho vlastní bibliografické a životopisné údaje, uložené dnes v autografu ve vratislavském Ossolineu (str. 142—147) a soupis polských překladů.

Práce Ślizińského si vytkla za hlavní úkol rozhojnit literárně historický materiál. Na rozdíl od předchozích autorových edičních prací (srov. zejména materiál otištěný v časopisech Przegląd Zachodni, Pamiętnik Literacki a Slavia), opatřených jen popisnými biograficko-bibliografickými údaji, předeslal Śliziński tentokrát edici rozsáhlou úvodní stať, v níž vedle dalších materiálových informací formuloval alespoň stručně některé závěry, zejména o Jiráskově vztahu k Polsku, o polských motivech v jeho tvorbě a o polských překladech jeho děl. Śliziński zná dobře literaturu předmětu a jeho závěry je proto možno

považovat za shrnutí dosavadního bádání o otázce. Pokud jde o polské vlivy na Jiráskovu tvorbu, nepodlehl už Śliziński paušálnímu mylnému názoru, který byl po Magierovi ještě opakován, a odpověděl záporně. Chronologické zkoumání prof. Wierczyńského v citované práci k tomu už samo plně opravňuje. V souvislosti s tím opravuje autor jinou, podobně povrchní představu, a to o „českém Sienkiewiczovi"; upozorňuje na odlišnou techniku románů a v prvé řadě na zásadní rozdíly ideologické. Srovnání Jiráska s Kraszewským nebude však rovněž na místě ani nebude užitečné. Cenné jsou Ślizińského doplňky k otázce polských motivů u Jiráska a údaje o polských překladech, inscenacích a časopiseckých článcích a recensích, zejména po druhé světové válce.

Edice materiálu je pečlivá, překlady Jiráskových dopisů do polštiny přesné. V komentáři jsou drobné věcné chyby (tak na př. Dobner není český filolog, *Psohlavci* není melodram nýbrž opera a jejím autorem je Kovařovic, nikoli Kovařic, operu *Lucerna* komponoval Vítězslav Novák, nikoli Viktor, Kollára označíme dnes už sotva za romantického panslavistu, atp.).

Práce Ślizińského obohacuje jiráskovskou literaturu a významně přispívá k poznání osudů Jiráskova díla v cizině, zejména ve slovanských zemích. *Milan Kudělka (Brno)*

Tibor Kardos, A magyarországi **humanizmus kora. Doba humanismu v Uhrách.** Budapest 1955, Nakl. Maďarské akademie věd, 393 str. + ruské a italské resumé.

Maďarská literární historiografie posledních let si nemůže naříkat na nedostatek monografických prací. I z její imposantní produkce však vyniká Kardosovo dílo, po zásluze vyznamenané brzy po vydání Kossuthovou cenou.

Ke zpracování tohoto složitého období měl ovšem Kardos znamenité předpoklady. Úctyhodnou řádkou obsáhlejších i drobnějších publikací si připravoval cestu k synthesi, podané v této knize. Je profesorem italské literatury na budapešťské universitě, specialistou pro středověk a renesanci. Od počátku zaměřoval svou pozornost na všechny směry a proudy v období krise feudalismu a to ho vedlo k široké celoevropské perspektivě; zvláště nutno zdůraznit pozornost, s níž sleduje české předreformační kulturní dějiny již déle než čtvrt století. Již na začátku své vědecké dráhy zaujal jednoznačně kladné stanovisko v otázce husitského původu prvních překladů Bible do maďarštiny (A laikus mozgalom magyar bibliája, in: Minerva, Budapest 1931) v celkovém ovzduší ne právě příznivém pro vyzdvihování česko-maďarských pokrokových vztahů minulosti. Tuto otázku nepřestal sledovat do doby nejnovější a měl nejen veliký podíl na jejím objasnění, ale vyřkl prozatím i poslední slovo (A huszita biblia keletkezése, Budapest 1953).

Po řadě přípravných studií dospěl k první větší synthesi začátkem čtyřicátých let (Középkori kultúra, középkori költészet — Středověká kultura, středověká poesie, Budapest s. a.), dílo, která má dodnes velkou hodnotu. Jeho nejnovější kniha je v některých ohledech modifikace této synthese, ale spíš jen pokud jde o pojetí; obsahově na ni daleko více navazuje.

K tomu je nutno podotknout ještě něco. Dosažení velkého vědeckého úspěchu bylo mu znesnadněno tím, že dřívější maďarská literární historiografie vytvořila právě v této oblasti díla znamenitá. Nejde jen o užší úkoly, jaký splnil na př. József Huszti svou knihou Janus Pannonius (Pětikostelí 1931), ale především o synthesu Jánose Horvátha (Az irodalmi műveltség megoszlása — Rozštěpení literární vzdělanosti, Budapest 1935, 1944[2]). János Horváth, konservativní literární historik s obrovskou erudicí, se znamenitým postřehem a jemným smyslem pro rodící se nové úkazy, vytvořil tímto dílem (jež je ostatně samo doplňkem ještě hodnotnější práce A magyar irodalmi műveltség kezdetei,

Počátky maďarské literární vzdělanosti, Budapest 1931, 1944[2]) práci, kterou maďarští literární vědci svorně označují za sui generis vzornou, za dokonalou ukázku filologicky pojaté literární historie.

Za takových podmínek přikročil Kardos k své práci, původně míněné jako přípravná studie pro chystanou kolektivní vysokoškolskou učebnici maďarských dějin. Práce se rozrostla a autor ji rozdělil na dvě části, z nichž kniha Doba humanismu v Uhrách je pouze první (shrnující převážně latinské období maďarského humanismu, mezník časový: Moháč). V předmluvě podotýká, že to, čeho použil z dřívější odborné literatury včetně svých vlastních prací, tvoří necelou polovinu materiálu knihy. Nejvíce vytěžil pro svou studii v posledních dvou letech. Přistupuje k svému thematu s úmyslem pracovat methodou a pojetím marxistickým.

Kardosova kniha je uspořádána tak, že velmi zřetelně vyniká její základní koncepce. Autor vychází z krise feudalismu ve XIV.—XVI. století; záleží mu více na integraci, než na diferenciaci velikého protifeudálního duchovního hnutí (ač spěcháme poznamenat, že nikterak nezanedbává specifické odstíny). V tomto pojetí jsou spřízněny — majíce stejné, protifeudální kořeny — takové proudy jako „devotio moderna", novoplatonská filosofie i čirý materialismus, octnou se v jednom táboře směry kacířské a pohanské, to, co víru zdokonaluje i to, co víru odmítá. Mezi tak rozdílnými směry může být subjektivně velké napětí i nepřátelství; ale Kardos ukazuje jako maďarskou zvláštnost, že toto napětí nebylo v Uhrách nikdy veliké.

Kardosova koncepce má ještě jednu — rovněž velmi kladnou — stránku, jež se projevuje zejména v metodě. Usiluje vytvořit obraz literárního života, v němž se celky (spisovatel, dílo, skupina) neudrží v pevně sevřené jednotě, nýbrž se rozplývají, prolínají a přeskupují — jinými slovy, nestopuje humanisty nebo humanistická díla, ale humanismus sám, jak ve své rozmanitosti pronikal a působil.

*

Shrneme nyní obsah díla, vědomi toho, že zhuštění tak bohatého materiálu je nesnadné. Nedržíme se ani proporcí a nezdráháme se je narušit ve prospěch jevů příznačných nebo zvláště zajímavých.

Kapitola první. Vznik humanismu v Italii (začátky a rozmach humanismu, periody a ráz humanismu italského). Tato úvodní kapitola má v jistém smyslu význam stěžejní a její souvislost s dalšími částmi knihy je organická. Autor rozebírá humanismus jako ideologii vzmáhajícího se měšťanstva a již zde naznačuje zmíněnou koncepci o souvislosti náboženské a nenáboženské formy protifeudálního boje. Přijímá thesi Antonia Gramsciho o „spontánní renesanci" a ukazuje, jak vskutku i za náboženskými formami, neujasněnými tužbami středověkého lidu vězí často snahy humanistické.

Uváděje pak tři periody italského humanismu analysuje Kardos s přihlédnutím k názorům některých sovětských vědců pojem „lidového humanismu". Rozlišuje termín „humanismus lidový" a „humanismus lidu".[1]) Prvního termínu užívá v podstatě pro humanismus v jazyce národním, lidovým masám přístupný, druhý jako zvláštní směr nepřipouští, leda v tom smyslu, že bezděčně humanistické prvky lidového myšlení pronikají do děl velkých humanistů, nejčastěji drsně realistickým lidovým humorem (Dante, Boccaccio, Rabelais a j.).

---

[1]) Pro jeho maďarské termíny je ovšem nesnadné nalézti české ekvivalenty. V ruském resumé je užito distinkce „gumanizm naroda" a „narodnyj gumanizm", v italském se pracuje s termínem „Umanesimo popolare", proti němuž se vyskytuje druhý termín jen v atributivní formě „umanistico-popolare".

Pokud jde o vzájemný vztah humanismu lidového a latinského, shrnuje ho Kardos takto (str. 19):

„Jestliže... měl lidový humanismus mnohem větší účinek, elementární a ve svých masových projevech revoluční sílu, aniž se ovšem dovedl úplně vymanit z náboženských kategorií, rozvíjel oproti němu uzavírající se humanism latinský revoluční tradice právě směrem k atheismu.“

Tento rozdíl dokládá srovnáním lidového humanismu Dantea a Boccaccia s výrazně protináboženským latinským humanismem Giovia Pontana, Lorenza Vally, nemluvě již o Leonardovi, Telesiovi a Giordanu Brunovi.

Na konci kapitoly — polemicky proti tvrzením buržoasní vědy posledních let — zdůrazňuje, jak obrovský zlom znamenala renesance vzhledem k středověku. O povlovném přerůstání nemůže tu být ani řeči.

Kapitola druhá. Rozšíření humanismu v ostatních zemích Evropy (předpoklady humanismu v Evropě, rysy společné a místně specifické. Role italských humanistů v jednotlivých zemích).

Ve stručném shrnutí vzniku a vývoje humanismu v některých evropských zemích (Anglie, Nizozemí, Německo, Francie, Čechy, Polsko, země jihoslovanské) nechce autor podat krátké historie jednotlivých humanismů, nýbrž příčinné souvislosti a charakteristické rysy, z nichž ten který, více či méně, objeví se i v humanismu maďarském. Nejvíce místa a pozornosti věnuje poměrům českým, a to je samozřejmé, neboť „následkem podobnosti společenských poměrů a zeměpisného sousedství má český humanismus pro rozvoj a hodnocení událostí v Uhrách význam rozhodující (str. 39). Podává charakteristiku vlády Karla IV., připomíná vztahy pražského dvora k Italii (Petrarca, Cola di Rienzo) a po uvedení delšího citátu hodnotí spis Jana ze Žatce „Ackermann aus Beheim“, vzor českého Tkadlečka, jako skvost renesanční literatury v světovém měřítku (s poznámkou, že tu jde o nepochybnou souvislost s Langlandovým Piers the Plowman-em). Pojednává pak o mistru Janu Husovi jako vyvrcholení a synthesi české „spontánní renesance“ a lidového humanismu; že si autor zvláště cení národního významu Husova, to je při tak obdobném vývoji české a maďarské historie velmi pochopitelné. Pasáž o českém humanismu se uzavírá Chelčickým a Jednotou. Konfrontuje pak český humanismus s humanismem polským autor zjišťuje, že v polském humanismu je zřetelnější tendence laická, což lze ovšem vysvětlit časovým prvenstvím humanismu českého.

Kapitola třetí. Předpoklady a počátky humanismu v Uhrách. (Počátky humanismu za vlády Ludvíka z Anjou. Boje lidových mas a první díla humanismu. Dvůr krále Zikmunda a Pier Paolo Vergerio. Husitství a lidový humanism).

Předzvěsti humanismu se v Uhrách objevují za vlády Ludvíka Velikého z Anjou (1342—1382). Sám Ludvík humanistou nebyl, podmínky pro humanismus cílevědomě nevytvářel. Některé momenty však usnadnily pronikání humanismu. Jsou to politické a kulturní styky s Benátkami, zájem panovníka o lékařskou vědu a astrologii (v zemi se již vyskytují díla averroistická, ba i spisy Avicennovy); ke konci své vlády pociťoval Ludvík potřebu ideologického zdůvodnění své politiky, což vedlo u jeho kronikářů k jakémusi humanistickému historismu (kult krále Ladislava I., za jehož dědice se Ludvík pokládal). Kardos důmyslně ukazuje, že i rychlé proniknutí proslulého cestopisu Odorica da Pordenone do uherského kodexu Chronicon Acephalon je jedním ze symptomů humanistických zájmů v maďarském prostředí.

Novým duchem je prodchnuta již Ilustrovaná chronika Márka Káltiho, přímo skokem je pak životopis Ludvíka z péra Jánose Küküllеiho — je to již zjevně humanisticky inspirovaná biografie, poučená cizími vzory, především benátským (doge Andrea Dandolo).

Obsahovým znakem humanismu je zde nedbání Prozřetelnosti jako hybné síly dějinné: historie je zápasem výjimečných hrdinů se slepým osudem. Formálním znakem humanismu je pak rozdělení díla do kapitol pro potřebu předpokládaného čtenáře (vzorem i v tom Dandolo) a úsilí o vytříbený styl.

Zvláště zajímavé jsou ty projevy humanismu, které vznikly ve souvztažnosti se sociálním vřením. Toto vření vyvolalo řadu defensivních opatření, zejména v nejvíce kvasících jižních oblastech. Situace na jihu jistě přispěla k tomu, že Ludvík zvolil za sídlo nově založeného vysokého učení (1367) Pětikostelí. Zde vzniklá „Universitní kázání" (Sermones compilate in studio generali quinque ecclesiensi in regno Ungarie, patrně dominikánské provenience) jsou nesmírně zajímavým dokumentem, dílem člověka humanisticky vzdělaného, ale subjektivně novému duchu nepřátelského. Jeho dílo vzniklo v defensivě, hodlal čelit vzrůstajícímu sociálnímu a ideovému tlaku, právě proto však byl nucen ke kompromisům, uchyloval se k demagogii. Feudální názory se tu střídají s humanistickými citáty z Ciceronova díla De officiis.

Půlstoletá vláda Zikmundova v Uhrách rozvinula ještě přiznivěji podmínky pro humanismus, bez ohledu na jinak málo přitažlivou osobnost panovníkovu. Zikmund ve svém boji proti feudální anarchii podporoval městský stav a dosti rázně hájil svá práva proti církvi. Na jeho dvoře se holdovalo profánní četbě, vládla náboženská skepse a dařilo se názorům materialistickým. Z tohoto prostředí vyšel humanisticky vzdělaný šlechtic Lőrinc Tar, jenž podle svědectví soudobého dublínského protokolu putoval do jeskyně Sv. Patricka, hnán pochybnostmi o nesmrtelnosti duše a onom světě. Na dvoře Zikmundově četli m. j. latinský překlad a příznačně humanistický komentář k Dantově Komedii od Giovanni Serravalla. Humanismus se vzmáhal i v městech, bohatnou knihovny a to i soukromé. R. 1417 vlastnil jistý šopronský malíř Gesta Romanorum a Alexandreidu, *farní knihovna v Sibini měla již r. 1400 kázání Milíče z Kroměříže.*

Nejvýznamnější událostí bylo však v té době přesídlení věhlasného italského humanisty, Piera Paola Vergeria, do Uher. Vergerio přijel do Uher po kostnickém koncilu a zůstal zde přes čtvrt století. Byl jedním ze zakladatelů humanistické pedagogiky a jeho dlouholeté působení v maďarském prostředí mělo pro další rozvoj humanismu v Uhrách nesmírný význam.

Pokud jde o lidový humanism doby Zikmundovy, je již dostatečně známo, jak úzce souvisí s působením husitských (nejvíce táborských) idejí v maďarském lidu. Překlad Bible husitských kněží Tomáše a Valentina do maďarštiny se v mnohém stýká s myšlenkovým světem humanismu. Je pozoruhodné jejich jazykové novátorství, m. j. i slovo „lidství" se u nich po prvé objevuje v maďarském jazyce. Nejednu pasáž textu svévolně pozměňují v humanistickém duchu.

Kapitola čtvrtá. Humanismus Jánose Vitéze a Jana Pannonia.

V jistém smyslu je to heroická doba maďarského humanismu: Vitéz a Janus Pannonius plně již opravňují mluvit nejen o humanismu v Uhrách, ale i o uherském humanismu. Tento humanismus se rozvíjí pod záštitou rodu Hunyadiovců, velikého vojevůdce Jánose Hunyadiho a jeho syna, krále Matyáše Korvína. Jeho základnou není vyspělá měšťanská třída, jako tomu bylo na př. v Italii, ale spíše centralisační úsilí, podmíněné nebezpečím turecké expanse.

János Vitéz byl žákem Vergeria, kancléřem a spolubojovníkem Jánose Hunyadiho. Kardos ukazuje, že jeho humanism nedospěl ještě k úplné roztržce se středověkem, působila na něho zjevně „devotio moderna". Jeho „Listář", sbírka dopisů napsaných ve službách Hunyadiho, je dokumentem zaníceného humanistického patriotismu a ostré kritiky

všech institucí feudalismu, především papežství (sám byl arcibiskupem!). A jaká to tradice maďarského humanismu, vysloví-li tento otec maďarského humanismu formuli: „Zánik svobody znamená u nás zánik celé naší země“ (při všech výhradách k Vitézovu pojetí svobody). Vlastenecká hlediska nutila Vitéze, aby vážil situaci s hlediska všech vrstev a nedržel se omezených hledisek feudálů.

Synovec Vitéze, Janus Pannonius, měl dobré předpoklady, aby se stal hvězdou maďarského humanismu, proslulým básníkem v celém tehdejším světě. Zásluhou strýce mohl studovat ve Ferraře u žáka uherského rodáka Giovanniho z Ravenny a spolužáka Vergeria — u Guarina z Verony. Do vínku dostal ještě něco: pocházel z jižních Uher, tak bohatých již tehdy na pokrokové tradice.

Souhrou mnoha okolností mohl se stát Janus Pannonius (také byl biskupem!) představitelem důsledného humanismu, oslavovatelem pozemského života, průkopníkem práv individua. Kapitola o něm je v Kardosově knize samostatnou studií. Plodnou metodou konfrontace subjektivních a objektivních činitelů zkoumá autor i závěr básníkova života, kdy se Janus Pannonius spolu se svým strýcem zapletl do osudného spiknutí. Diskuse o této otázce není ještě uzavřena, ale Kardosův soud je jednoznačný: s hlediska objektivního spiknutí odsuzuje, s hlediska subjektivního, s přihlédnutím k ilusím, jimž básník propadl, dává mu rozhřešení. V závěru (str. 148) hodnotí Kardos Jana Pannonia takto: „Je nesporně původcem celých literárních žánrů na uherské půdě. Je bezpochyby zdrojem umělé světské poesie. Jeho motivy jsou v evropské literatuře průkopnické, tak na př elegie, v nichž se vyzpovídává ze svého utrpení, rodinné básně, nové formy poesie politické. Jeho zásluhou je oživení společensky břitce útočného epigramu. Dal zaznít žánrům a nejpokrokovějším myšlenkám renesance s velkým básnickým talentem. Získal pro svou vlast slávu nového druhu.“

Kapitola pátá. Úloha humanismu v centralisační politice Matyášově.

Kapitola o Matyáši Korvínovi je z nejzajímavějších v celém Kardosově díle. Jeho pohled na tohoto panovníka, o němž se tolik diskutuje, je nový, a to paradoxně právě tím, že metodami a postupem moderní filologie vrací věcný podklad starým ilusím. Nová maďarská historiografie sice plně docenila význam Matyášovy osobnosti a vlády, avšak v úzkostlivé snaze počítat jenom s objektivně změřitelnými skutky a obecnými zákonitostmi bledla a ustupovala do pozadí individualita a subjektivní pohnutky velikého panovníka. Tu je na místě hned říci, že Kardos není apologetem Matyášovy politiky a konkrétně na př. jeho války proti Jiřímu z Poděbrad; umí však soudit podle kriterií doby. Matyáš v jeho přesvědčivém podání není pouze centrem humanistického úsilí, ale je humanistou sám. Jeho spravedlivost, tolik velebená lidovou tradicí i chvalozpěvy humanistů, není jen přirozeným úsilím centralisujícího panovníka o společenskou rovnováhu, ale také subjektivně, ideologicky podloženou ochranou nižších vrstev. „Centralisovaná monarchie je »přítelem lidu« a nezakládá svou politiku *výhradně* na feudálním útisku“ (str. 162).

Humanismus dostává v této době masovější základnu. V Uhrách ovšem nadále není tak vyspělého měšťanstva jako jinde na Západě, ale drobnější šlechta právě v této době začíná plnit funkci obdobnou roli měšťanstva. I vlastní měšťanstvo však sílí a za vlády Matyášovy se začínají uplatňovat dokonce i jednotlivci nevolnického původu.

Činných humanistů ovšem ani v této době není příliš mnoho; soustřeďují se u dvora a v obou královských kancelářích. Kardos na mnoha místech zdůrazňuje zdánlivě překvapivou skutečnost, že ideologie Matyášovy politiky je velmi příbuzná husitským myšlenkám; jeho formuláře pojímají humanitu v tom duchu, jako husitská kancelář města Prahy, Kardos nalézá shody i s duchem maďarské Bible husitské. O tom, jaký význam

přikládal Matyáš ideologickým činitelům, svědčí obliba, s jakou využíval knihtisku k propagaci svých záměrů. Ne náhodou byla za něho zřízena i světoznámá (ovšem rukopisná) knihovna Corvina, pokladnice humanistických idejí. *Posledním kancléřem Matyášovým byl Čech Jan Filipec a některé části Matyášova zákonodárství z té doby se v tónu — podle Kardose — pranic neliší od slavných artikul pražských.* Zvláštní funkci v humanistickém prostředí Matyášově měla historiografie, jejíž vynikajícími postavami byli Maďar Thuróczi a Italové Bonfini, Galeotto, částečně i Ransano. Probíraje dosti obšírně jejich odkaz, hodnotí Kardos každého z nich, někdy — zejména v případě Galeotta — i mimoděk polemicky proti dřívějším náhledům, jež v přírodovědecky vzdělaném materialistickém mysliteli spatřovaly povrchního lichotníka.

Z výkladů autorových před námi pomalu vyvstává obraz humanistického prostředí Matyášova, čilého kulturního ruchu dvorského, v němž jsou zastoupeny různé odstíny dobového myšlení: devotio moderna, nábožensky lhostejný přírodovědecký materialismus a nejrozhodněji snad novoplatonismus, živený stálým stykem budínského dvora s kruhem Marsilia Ficina z Florencie. Je markantně vykreslen i obraz panovníka, činného a řídícího člena kruhu, jenž čte klasické autory, hrozí trestem biskupovi, který týrá své poddané, pokládá válku za nevyhnutelné zlo, jehož krvavost je mu odporná a prohlašuje v theorii rovnost všech obyvatel své země. Podle slov Kardose pokládal král kulturu „za životní otázku své vlády" (str. 99). A v závěru kapitoly upozorňuje ještě autor na to, jak veliký význam měl Matyášův humanism pro nastávající generace a on sám jako pokroková tradice i pro nastávající staletí.

Kapitola šestá. Rozšíření třídní základny maďarského humanismu v době jagellonské a jeho následky. (Humanistický světový názor, materialistická filosofie a přírodovědecké zájmy. Známky národního povědomí literárního a filologie o Janu Pannoniovi).

Polemicky proti některým domněnkám starší maďarské buržoasní vědy zdůrazňuje Kardos, že Matyášův humanism nebyl snad nějakou „skleníkovou rostlinkou", která by byla spolu s Matyášem zahynula. Maďarský humanism vznikl ze společenské nutnosti, která Matyáše přetrvala. Matyášovou smrtí padla centralisace, ale byla tu již početná vrstva „úřednické šlechty" (původem ovšem nejen ze šlechty, ale i z měšťanstva a poddaného lidu), která je proniknuta novou humanistickou vzdělaností a smýšlením a rozvíjí humanism k jeho dalším důsledkům. Filosofický vývoj budínské skupiny humanistů šel podle Kardose určitým směrem: „Vedle živé platonské tradice se stále vyhraněněji uplatňuje v diskusích racionalismus a humanistické volnomyšlenkářství, a kroužek se vyvíjí k materialismu" (str. 221).

Humanistické kroužky se soustřeďovaly v této době kolem jednotlivých osobností, vesměs církevních hodnostářů (Bakócz, Szatmári, Szalkai). Jejich hodnocení není snadné; objektivní jejich činnost byla namnoze škodlivá, neboť rozleptávala ústřední moc v osudné době předmoháčské, nutno však vidět i rub věci. Z uvedených nebyl ani jeden šlechtického původu, Bakócz dokonce nevolnického; všichni byli více-méně sami prodchnuti ideologií humanismu a dávali možnosti i podněty k jejímu dalšímu rozvoji.

Vedle italských humanistů zejména v době vladislavské významnou roli v Uhrách měli humanisté z Čech. Kardos se jejich významem dosti důkladně zabývá, a to především Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovic a Janem Šlechtou. V Bohuslavovi Hasištejnském vidí jakousi obdobu Jana Pannonia, o jeho smýšlení soudí, že obohatilo budínský kroužek zvláštním odstínem, rozebírá jednotlivá jeho díla a kořeny jeho světového názoru, a o historické perspektivě v jeho díle „De miseria humana" praví, že se jí ani Tomáš Morus se svou Utopií nevyrovná.

Na rozdíl od Bohuslavova směru, který má podle Kardose blízko k devotia moderna,

representuje Augustín z Olomouce a italští humanisté Calcagnani, Mainardi i j., směr přírodovědecký jemuž je největší autoritou Plinius.

Kapitola sedmá. Humanistické literární skupiny a proměny literárních druhů.

Činnost humanistů v době jagellonské se soustřeďovala kolem jednotlivých osobností, z nichž jednou byl zpočátku i král Vladislav II., později zmínění již Szatmári (syn košického obchodníka spřízněný s dynastií Thurzó-Fugger) a Szalkai (syn ševce!).

Nejvíce světského zaměření byla skupina Szatmáriho, k níž patřila — v tom je Kardosovo pojetí nové — první generace maďarských erasmistů, inspirovaná právě nejsilnější složkou Erasmova díla, t. j. jeho publicistikou a především slavnou Chválou pošetilosti. Valentinus Cybeleius-Hagymássy svým „Dílkem o chvále a haně vína a vody", Bartholomeus Francfordinus Pannonus svou Disputací mezi Přičinlivostí a Leností a svým Cvrčkem nejen navazují na tradici plautovské veselohry a středověké lidové dramatické tvořivosti i poesie goliardické, ale znamenají již také spojovací článek k dramatickým dílům doby reformace. Oba podávají ostrou kritiku veškeré feudální společnosti. Charakter celé Szatmáriho skupiny je příznačně měšťanský.

Ke skupině arcibiskupa a kancléře Szalkaiho patří kromě osobního známého Erasma, typického měšťana Jakuba Piso i takový zástupce „klášterního humanismu", jako benediktín Martinus Tyrnavius. V jeho „Opusculum ad regni Hungarie proceres", burcujícím k obraně vlasti proti Turkům, proplétá se náboženská koncepce se zcela pozemskou poetičností renesanční. Celá skupina je poznamenána ponurou atmosférou Moháče; István Brodarich byl kronikářem velké katastrofy, sám Szalkai v bitvě padl.

Kapitola osmá. Počátky pomaďarštění humanismu v Uhrách.

Specifickou zvláštnost uherského vývoje spatřuje Kardos m. j. v tom, že pro neúplný vývoj měšťanstva byl význam lidu a národního jazyka rozpoznán po představitelích husitské ideologie poprvé na královském dvoře Matyášově. Na tomto dvoře žila vedle humanistické latinské literatury také slovesnost maďarská, již ovšem nelze měřit kriterii Vergilia nebo Petrarky. Dokumenty, které Kardos pečlivě interpretuje, svědčí o tom, že při Matyášově dvoře byla pěstována propagační politická poesie po vzoru husitských kantilen, příležitostná epika a dvorská milostná poesie.

Za basi národního humanismu maďarského označil Kardos již před patnácti lety zvláštní vrstvu, úzce spojenou s lidem, t. zv. „deák"-ů (žáků-studentů). Vrstva deáků má rozhodující podíl na tom, že antický materiál, zastoupený ve středověkém učivu, mohl ožít v humanistickém duchu. Domácí literární tradice deáků předcházela na př. rozkvětu „krásných historií" a determinovala tento rozkvět také thematicky. Nejde jen o Trojanskou historii, o níž L. Hadrovics nedávno přesvědčivě ukázal, že musela mít svou maďarskou versi již v XII. století. Také v jiných případech je tu kontinuita s Gesta Romanorum a jinými středověkými prameny. Deákové měli svou klerickou větev, která byla ještě významnější: vnášela do samotného lůna církve neklid a prvky sociálního boje. Takovým typem byl paulin Albert Csanádi.

Poté probírá Kardos některé překlady do maďarštiny, o nichž souhrnně zjišťuje, že byly inspirovány „moderní devocí" a jsou jasně humanistického ražení. Jsou to m. j.: Sedm kajícných žalmů Petrarcových, Knížečka o důstojnosti svatých apoštolů, Legenda o sv. Kateřině, Hrotsuitin Dulcitius a j. Ukazuje, že se humanismu neubránily ani tak proslulí ochránci církve, jako již dříve latinsky píšící Pelbart Temesvári a v době jagellanské originální postava Anonymního karthusiána, který zcela přijímá zbraně humanismu a horlí pro práva jazyka národního.

V závěru kapitoly zkoumá autor ideologii největší dějinné události období předmoháčského, Dózsovy selské války. Konstatuje, že tu jde o zvláštní, ale organickou směs

ideologie náboženské a humanistické. Jako tři zdroje této ideologie uvádí husitské učení (s poznámkou, že *čeští husité měli na Dózsově povstání aktivní podíl*), lidový humanism deáků a revoluční mystiku typu Petra Uliviho. Zvláštním, základním rysem ideologie Dózsova povstání je to, že spojuje antifeudalism s protitureckým nadšením.

Celé období, které ve své monografii zpracoval, shrnuje Kardos takto (str. 388 n.): „Ve velikých zápasech lidu ke konci středověku, v patarénsko-husitských povstáních se již objevují ojedinělá humanistická hesla, vyznávaná nejvzdělanějšími... Ale hlavní úlohou humanismu této doby je provázet a podporovat pokrokový útvar feudalismu, centralisaci, od posledních let Ludvíka z Anjou, od doby Zikmunda a Jánose Vitéza, až se pak v době Matyáše Hunyadiho stane triumfálním ideovým a literárním projevem nového království. Po smrti Matyášově, v době zesílení feudální reakce a úpadku centrální moci, bojuje humanism ještě rozhodněji a novými prostředky za pokrok, za centralisaci, za národní jednotu, za sjednocení proti Turkům, a pranýřuje feudalism stále ostřeji. Lidový humanism přispěchá posléze v Dózsově válce... na pomoc lidu... První fáse maďarského humanismu je jediným nezlomným, stále bohatším a hlubším... procesem... Bez první fáse našeho humanismu by bylo bývalo nemožné, aby sotva pět—šest let po moháčské katastrofě najednou se rozvinulo vydávání maďarských knih, lexikografie, překládání Bible, aesopovské bajky, gramatika..., krásná historie a veselohry...“ Bylo připraveno vše, aby se humanism v nastávajícím období, arci ve spletité souvislosti s reformací, stal mohutným činitelem formování Maďarů v národ.

*

Kardosova kniha, jak již řečeno, je dílem znamenitým. Maďarské recense jsou velmi příznivé a procento výhrad je mizivé. Pokládá-li B. Vargha (Irodalmi Ujság, 12/1956) termín lidového humanismu za problematický, zdají-li se L. Elekesovi (Századok, 2/1956) některé závěry na př. o Matyáši Korvínovi příliš dalekosáhlé, je tím spíš jen konstatováno, že bádání není u konce a diskuse je otevřena.

Naproti tomu jsou zde veliké klady knihy. Kardosovi se podařilo vytvořit dílo, které, jsouc založeno na zásadách historického materialismu, ukazuje velké přednosti těchto zásad. Nejde jen o pochopitelně zvýšenou pozornost, již prokazuje společenské funkci jevů (tím se ovšem proporce i hodnocení oproti dřívějším dílům značně mění, viz na př. Cybeleius, Pannonus a j.). Autor se nebál pátrat po kořenech věcí, konfrontoval nejenom jevy, ale i jejich příčiny. Při stálém zasazování uherského vývoje do evropské souvislosti (tento rozhled je z největších kladů díla), při ustavičném srovnávání a zkoumání vzájemných vlivů nezabředl v komparatistiku planou a samoúčelnou. Poměr základny a nadstavby, aniž theoreticky formuluje, řeší v praxi způsobem nebývale plodným a jistě správným. Vychází ze společensko-hospodářských příčin jako primárních; ale ví a počítá s tím, že tyto příčiny procházejí subjektivními proměnami, a co víc — že ideologie žije sama svým vlastním životem, že plodí — rostouc ovšem vždy ze základny — své vlastní, imanentní příčiny a následky, jež spoluurčují historický výsledek. Poznámka o tom, proč papežství nepovolilo v Pětikostelí fakultu theologickou (str. 69), výklad o dvousečnosti astrologické víry v působení hvězd na lidské životy (str. 61 i jinde) dokládají Kardosův smysl pro tuto stránku problémů.

Velmi dobře volené citáty, umění oživit fakta vhodným seskupením a osvětlením, smysl pro podstatu věcí činí z Kardosovy knihy nadto četbu takřka povznášející. Málokdy jsme v situaci, jako v tomto případě, abychom mohli říci, že je to kniha k r á s n á, aniž co slevíme z faktu, že je to kniha vědecky naprosto solidní a pravdivá.

Petr Rákos (Praha)

ZPRÁVY

Zpolitisovaná komparatistika

Neblaze u nás známý docent někdejší německé university v Praze Konrad Bittner, za války na čas profesor německé university v Poznani, pokračuje ve svých vlivologických studiích, jejichž nacistickou tendenci jsem odhalil před více než dvaceti lety ve spise *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (Brno 1936).

Nacistická tvář Bittnerova objevila se za hitlerovské okupace v plném světle. Náhodou se zachoval fascikl spisů úřadu říšského protektora v Praze a v něm informace a návrhy Konráda Bittnera z 15. VII. 1940. Na základě dokladů podal o tom zprávu docent František Roubík ve Slavii 18 (1947—1948) 514—520 p. n. *Německé plány se slovanskými ústavy v Praze za okupace.* Z podrobně Roubíkem uvedených insinuací Bittnerových je patrné, že každé zjišťování mezislovanských spojů a styků pro Bittnera byl „panslavismus", nebezpečný pro německou říši, a česká slavistika, zejména Slovanský ústav, centrálou „panslavismu". Tak to potom rektor Saure podle Bittnerových udavačských informací předkládal t. zv. říšskému protektorovi. Saure nato byl jmenován zmocněncem říšského protektora pro slovanské vědecké ústavy a jeho důvěrníkem a informátorem byl Bittner. Podle Bittnerových návrhů Saure stanovil hlavní úkoly a mezi těmi především: vystupovat proti „panslavistickým" idejím, s německého stanoviska vyzkoumat a propagovat různosti jednotlivých slovanských národů a jejich různou zájmovou situaci, především se zřetelem k velkoněmecké říši, zdůraznit vlivy německé kultury na různé slovanské národy. (Srov. Roubík l. c. 519.) To Bittner také sám dělal a stále ještě dělá. Naposledy v článku *J. G. Herder und A. N. Radiščev,* Zeitschrift für slavische Philologie 25 (1956) H. 1, 8—53.

Bittner vychází ze skutečnosti, že redakce 3. svazku sebraných spisů Radiščevových z r. 1952 pokládá v podstatě za nesprávné mínění redakce 1. a 2. svazku tohoto vydání o závislosti Radiščevově na západoevropském myšlení a že podle nově nalezených materiálů a pozdějších zkoumání zdůrazňuje organickou souvislost Radiščevovu s jeho ruskými předchůdci a se sociálně politickým hnutím v Rusku koncem 18. století a silnou samostatnost a hloubku jeho tvorby.

Ani Gukovskij v 1. svazku tohoto vydání nevykládá Radiščeva jen z vlivů francouzského osvícenství, Rousseaua, Helvetia, Holbacha, Herdera a j., ale i z tužeb nevolnické Rusi, potřeb a požadavků rolnictva ruského.

Není pravda, že redakce 3. svazku sebraných spisů Radiščevových z r. 1952 zcela zavrhla Radiščevovu souvislost se západoevropským myšlením; pravda je, že zdůraznila jeho růst z ruských kořenů, souvislost s předchůdci a s hnutím z konce 18. století, což vše nejen nevylučuje, ale přímo ukládá zjišťování spojů evropských a tehdy už světových. Isolacionismus, který podkládá Bittner sovětské vědě podle vzoru nacistického „volkstumu", odporuje už samému socialistickému internacionalismu. Pravda je ovšem, že oprávněný boj proti kosmopolitismu ve srovnávacím bádání, jehož cílem bylo ukázat jen spoje, souvislosti a výpůjčky bez ohledu na sociálně politické podmínky a zejména bez ohledu na domácí tradici, někdy měl levičácké výkyvy. Ale hned velmi záhy se uplatnily tradice

srovnávací vědy ruské a sovětskoruské a isolacionistické výstřelky byly kritisovány. Polemika o srovnávací metodu v literární vědě SSSR [srov. mou stať v Slavii 16 (1953) 439—449] uváděla vše na vědeckou míru.

Spor o Aleksandra Veselovského a jeho školu, o komparativistický kosmopolitismus a jeho chyby byl velmi plodný. Rehabilitace Veselovského z péra předního badatele prof. Gudzije a krátký pokus o zhodnocení odkazu Veselovského od V. Guseva je dokladem vážnosti, která se věnuje srovnávací problematice (srv. Literaturnaja gazeta 1956, 22. XI. a 1957, 24. I.).

Bittner ovšem nevidí, protože nechce vidět, dialektický vývoj srovnávacích metod v SSSR a vyhledává jen rozpory mezi určitými hledisky z r. 1938 a r. 1952.

Ovšem metody vědecké se vyvíjejí zároveň se životem. Nemění se jen nacistické hledisko Bittnerovo a jeho vyhledávání vlivů německých „um jeden Preis". Tedy nezáleželo by snad nikomu na tom, aby popíral vliv velkého humanisty Herdera na Slovany, na Rusy nebo zvlášť na Radiščeva, kdyby v tom nebyla ukryta nacistická tendence, kterou tak jasně vyslovil sám Bittner ústy Saurovými. Především vždy při herderismu je třeba mít na mysli, co Herder sám přijal od Francouzů a Angličanů, co je tedy ve své době europeismem, jím upraveným a zprostředkovaným, a co je mu vlastní. Herderovy názory na Slovanstvo zrály už v rižském prostředí a je posuzovat jejich růst v souvislosti s vývojem ruské kultury za Kateřiny. Nejen z Anglie, z Francie, z Italie, ale i z Ruska čerpal Herder názory na lidovou ústní tvorbu, zejména na lidovou píseň. Folklorní herderismus byl u Slovanů už před Herderem a byl u nich i nábožensky zabarvený humanismus — také dávno před Herderem. Ale tím nechci říci, že by také Herder nepůsobil v těchto směrech a že by nepůsobil kladně v rozvoji kultury vznikajících slovanských národů.

Podněty, předlohy, vlivy, působení, interference cizích vzorů, zpracování a svérázné osvojení, navázání na domácí tradici a obohacení domácí tradice z cizích vzorů, po kterých se sahá, vyžaduje-li toho politicko-sociální situace domácí literatury jako součásti národního a sociálního zápasu osvoboditelského u Slovanů — to je jen zběžně naznačená škála toho, co se ukrývá za t. zv. vlivy!

Ze srovnávacího studia se stává matná vlivologie všude tam, kde se nepřihlíží k politicko-sociálním podmínkám a k domácí tradici. Kde se vyšetřuje vliv jedné knihy nebo jediného autora, jak to dělá Bittner s Herderem u Slovanů, je nebezpečí generalisace už v samém thematu, v isolaci působícího zjevu, který sám sebou je složitou výslednicí evropských vlivů; přistupuje-li k tomu ještě nacistická tendence dokázat vliv „um jeden Preis", jak je tomu u Bittnera, je zajištěno nadsazení „vlivu" na úkor domácí tradice, růstu z národnostního nebo národního prostředí za složitých podmínek politicko-sociálních.

Nikdo nepopírá, že Herder měl veliký vliv na Radiščeva při sepsání jeho filosofického spisu *O čeloveke, o jeho smertnosti i bessmertii.* Vždyť sám Radiščev Herdera připomíná. Ale hned osvícenský theismus a jeho humanitní důsledky je zjev evropský. Působení Herderovo na Radiščeva dá se zjistit z formulací myšlenek společných, v tom má Bittner jistě pravdu.

Ale nelze Herderovo působení na Radiščeva z období sibiřského vyhnanství přenášet do období, ve kterém se zrodilo a zrálo *Putešestvije iz Peterburga v Moskvu.* Nelze zejména Radiščevovy názory na ústní lidovou slovesnost vyvozovat z Herderových názorů. Především je zjistit, nakolik se odrazily práce toho druhu, které vznikaly kol Ruské akademie věd, na Herderově zrání v rižském období. (Srov. mou stať *Předchůdci Dobrovského,* Slavia 23 [1953] 423.)

Sovětská věda už dostatečně osvětlila, jak byly kladeny základy ruské folkloristiky. Myšlenka o historické roli lidové poesie a o jejím významu pro poznání historického života

lidu, pro vznik a vývoj literatury byla pronesena už v pracích zakladatelů historické a filologické vědy ruské, tak u Tatiščeva, Trediakovského a zvláště Lomonosova. Už na počátku 18. stol. Tatiščev lidovou poesii posuzoval jako historický pramen. Už r. 1736 sestavil sborník přísloví a r. 1737 ke sbírání ústní slovesnosti dal obšírný program, který je v tehdejší vědě evropské ojedinělý po metodické stránce. Trediakovskij už r. 1735 šel „za prostým lidem a jeho písněmi" ve své syllabicko-tonické prosodii a poesii lidu, t. j. rolnictva své doby, vysoko esteticky oceňoval a zdůrazňoval úkol lidové poesie v boji za vytvoření nové literatury. Znalec lidové poesie Lomonosov chápal už jasně úlohu lidového jazyka při vytvoření literárního a vědeckého jazyka ruského. Historické hodnocení ústní slovesnosti se stanoviska pravdivosti vedlo ho k negativnímu poměru k fantastickým povídkám (jako ještě po půlstoletí Dobrovského), ale naproti tomu k správnému chápání mythologického materiálu (i po stránce hospodářského života).

Hodnocení lidového podání jako historického dokumentárního materiálu na Rusi už v polovině 18. století vyvracelo představy o lidovém podání jako ostatcích nevědomosti a zaostalosti. Názory Lomonosovovy prohloubil Radiščev. Radiščev spojil Lomonosovovo hodnocení lidové tvorby s momenty boje lidu za osvobození. Osvícenské myšlení u Radiščeva se zdvíhá k demokraticko-revolučnímu vědomí. S toho stanoviska promýšlí Radiščev otázky lidu a lidové tvorby, s toho stanoviska tvoří politické a estetické názory. Kde je tu klasicky pietistický Herder se svým elegickým soucitem se Slovany, který by byl více škodil než prospíval, kdyby byl býval slovanskému lidu známý? Slovanský lid však už mluvil svými povstáními; Radiščevovy politické názory se formovaly nikoli pod vlivem herderovského pasivního elegismu, ale pod vlivem povstání Pugačevova. Radiščevův názor na lidovou tvorbu je součástí jeho politicko-sociálního programu revolučního. A z toho se zrodilo jeho Putešestvije — nikoli z vlivů Herderových, u kterých sám Bittner v tomto období Radiščevově je nucen dělat otazníky, ale přesto se je snaží čtenáři vsugerovat.

Také včlenění ústní lidové tvorby do literatury v „Putešestvii" vychází ze starších už pokusů, zejména Sumarokovových. Od poloviny 18. stol. — tedy ještě před vlivy Herderovými — vstupuje do ruské literatury pesenniky, sborníky povídek a přísloví. V periodickém tisku se uplatňují široce a zvláště v satirickém tisku nalézají svou funkci ideologickou, zvláště za výběru Novikovova. Ústní slovesnosti se užívá už jako politické třídní zbraně. Kde je tu Herder?

Pis'movnik Kurganovův už r. 1769 přinesl folklorní texty, nejen písně a přísloví, ale i prózu lidovou. Písňový sborník Čulkovův počal vycházet už r. 1770, sborník Trutovského r. 1776, téhož roku je druhé vydání Čulkovovy sbírky, kterou doplnil v třetím vydání sám Novikov r. 1780; a z toho roku jsou už zkazky Lev'šinovy a dva roky poté Čulkov vydává slovník pověr. To jsou jen hlavní fakta vznikající ruské folkloristiky bez vlivů Herderových. Nejvýš by se zde mohlo mluvit o vlivech Rousseauových, ale ty nedorůstají na nějaké působení. Náleží tedy už k vědeckým poznatkům zjištění domácí ruské tradice ve vývoji vědy o ústní slovesnosti lidové.

Ale také u Jihoslovanů je „herderismus" už před Herderem a jeho „Volkslieder". Fortis zprostředkoval Herderovi znalost Kačićových parafrází ústní tvorby lidové a zcela lidové Asanaginice. Zájem o lidovou poesii, její napodobení a uvádění do literatury dá se sledovat u Charvátů od Šišgorićova spisu De situ Illyriae et civitate Sibenici, od Lucića přes Barakovića, Hektorovića a jiné až ke Grabovcovi, vlastnímu předchůdci Kačićovu, který zaplatil osvoboditelský smysl svých ohlasů lidových písní smrtí v benátském vězení.

Musím znovu opakovat to, co jsem napsal o náležitých postupech srovnávacích už před více než dvaceti lety ve spise velmi dobře známém Bittnerovi (vždyť právě z toho spisu protinacistické názory a protihitlerovské narážky denuncoval t. zv. protektorátním

úřadům, srov. Roubík, Slavia, 18, 519—520): „Zde v této části srovnávacího studia, v literatuře srovnané, je právě nutný postup konvergence a divergence, jest bedlivě uvažovat, co je literatuře jedné vlastní, co vyrůstá z domácí tradice nebo lépe z domácích tradic (zase ovšem ve smyslu komparativním, t. j. z vlivů intersociálních starších a domácího růstu), zde je odlišiti národní osobitost.“ (*K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, 1936, 100).

Došla-li sovětská věda k národní osobitosti Radiščevově, šla cestou správnou. Jsou to vědecké poznatky, které nezvrátí Bittnerovy insinuace.

Frank Wollman (Praha)

Slovanské literárněvědné bádání ve Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university

Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, jeden z mála našich vysokoškolských časopisů, vstoupil letos již do šestého ročníku. V jeho čtyřech řadách (jazykovědné, filosofické, historické a literárněvědné) vyšlo již celkem jedenáct obsáhlých svazků, které podávají názorný (byť jen zkratkovitý) obraz vědecké činnosti učitelů na brněnské filosofické fakultě. Desítky studií, referátů a recensí, ve Sborníku prací uložených, představují obohacení našeho vědeckého života.

Všimneme si dnes pouze řady literárněvědné[1]) a v ní toliko statí, věnovaných slovanským literaturám.

Je možno říci, že Sborník si všímá pozorně řady cizích literatur. Přesto však lze v něm vysledovat orientaci na slovanské literatury, i když se Sborník pochopitelně neuzavírá ani literaturám ostatním.

Postupujeme-li chronologicky, nacházíme zde studii Artura Závodského o vztahu Zdeňka Nejedlého k literatuře.[2]) Závodský výrazně ukazuje, že Nejedlý, ač „není profesí literární historik“, přinesl literárněvědnému bádání mnoho cenných poznatků. Vyzdvihuje u něho to, kolik postav a děl české literatury doslova objevil, zachránil před zapomenutím a pomáhal vštěpovat do mysli národu. Zdůrazňuje pak: „Šíře pohledu na skutečnost, na každý probíraný problém je pak důsledkem snahy Zdeňka Nejedlého vidět a podat život v jeho komplexnosti, v mnohonásobném sepětí všech složek.“

Studie vznikla v roce 1953. A. Závodský v ní pochopitelně zdůrazňuje především Nejedlého připomínku — nikdy nepřezírat specifičnost literatury, tedy věc v té době (ale i dnes) zvlášť aktuální. Závodského studie, ovlivněná soudobými problémy a jejich soudobým řešením, je cenným dokladem toho, jak se u nás od základů propracovával a zpřesňoval náš vztah ke kulturnímu dědictví.

Dušan Jeřábek uveřejňuje čtrnáct dopisů z dosud neznámé korespondence Aloise Jiráska.[3]) Můžeme je posoudit pouze jako významné svědectví uměleckých názorů Jiráskových, které — vypozorovány a vyvozeny z jeho díla — jsou tu znovu potvrzovány samotným autorem. D. Jeřábek, uveřejniv tyto dokumenty a zhodnotiv je, přinesl další doklad o tom, jak theorie a praxe tohoto velkého spisovatele byly v jednotě.

Nejvýznamnější statí literárněvědné řady je Wollmanova studie o Dobrovském,[4])

---

[1]) Roč. II, č. 2—4 věnované Zdeňku Nejedlému; roč. III, č. 4, řady literárněvědné č. 1; roč. IV, řady literárněvědné č. 2.

[2]) Artur Závodský, *Zdeněk Nejedlý a česká literatura nové doby*. Roč. II, č. 2—4, str. 48—84.

[3]) Dušan Jeřábek, *Listy Aloise Jiráska litomyšlskému příteli*. Roč. II, č. 2—4, str. 85—109.

[4]) Frank Wollman, *Josef Dobrovský a jazykově literární obrození u Slovanů*. Roč. III, č. 4, str. 5—40.

napsaná k 200. výročí narození slovanského patriarchy. Fundamentální, synthetická studie ukazuje na množství materiálu všeslovanské styky Dobrovského a kriticky posuzuje jeho názory. Nejcennější na stati je však to, že se jí podařilo ukázat světový zjev Dobrovského jako „produkt své doby“ (lze-li to tak bez urážky nazvat). Nad touto studií si znovu uvědomujeme, že nám Frank Wollman stále zůstává dlužen souhrnné dílo o slovanských literaturách, kterých je předním znalcem. Považujme tedy stať o Dobrovském za jednu z kapitol díla, které — vznikne-li — bude dozajista vřele přijato.

Studie Josefa Hrabáka[5]) je do jisté míry varovným signálem, zamyslíme-li se vážně nad autorovými slovy: „Naše znalost literatury z období mezi husitstvím a Bílou horou je dosud velmi kusá, neboť se jí od dob Vlčkových vlastně nikdo systematicky nezabýval.“ A zdůrazňuje, „že se při studiu tohoto období pozornost tradiční literární historie soustřeďovala na tvorbu humanistickou a všechna ostatní literární produkce byla posuzována vlastně s humanistického zorného úhlu. Dnes si však uvědomujeme, že pokrokovou linii je nutno hledat nejen v humanismu, ale hlavně v tvorbě lidové a pololidové, rozvíjející literární dědictví doby husitské.“ Hrabák uveřejňuje dosud neznámou lidovou skladbu „Píseň složená ku poctivosti a jménu panu Závišovi Javorskému na Javornici i s kurvami jeho etc.“ a hodnotí ji.

Artur Závodský přináší pozoruhodný rozbor[6]) dvou Nerudových novel „Psáno o letošních Dušičkách“ a „Hastrman“. Rozbor, jakých už dlouho v časopisech a revuích (k naší škodě) nenalézáme. Podrobně v něm dokumentuje a hodnotí rozdílné způsoby, jimiž realista Neruda neúprosně demaskoval každou ilusi o skutečnosti.

Velmi podnětný je stylistický rozbor Těsnohlídkových románů („Poseidon, jeho život a svět“, „Kolonia Kutejsík“ a „Vrba zelená“), který je dílem Milana Jelínka.[7]) I to je naše bolavé místo, poněvadž styl uměleckého díla a problémy s tím souvisící byly až donedávna obcházeny. Je proto k autorově cti, že jeho studie vznikla již před dvěma lety. Na pečlivě vybraných a utříděných dokladech ukazuje Jelínek na těsné sepětí ideové a thematické stránky literárního díla s jeho stránkou jazykovou a dále na to, jak nedostatky Těsnohlídkova stylu jsou úzce spjaty s jeho pokřiveným světovým názorem.

K otázce navazování na kulturní dědictví, nadhozené již ve studii o Zd. Nejedlém, vrací se Artur Závodský znovu a podrobně ji rozpracovává.[8]) Vyzvedává především fakt, že „dovednost začlenit kulturní dědictví do nově budované kultury je měřítkem síly každé nové kultury, stupně její kvality“. Objasňuje obsah pojmu „navazování“, který v širokém smyslu chápe jako zaujímání kladného nebo záporného postoje, kdežto v úzkém smyslu jde mu pouze o vztah kladný (a tím se zabývá).

„Kulturním dědictvím,“ uvádí A. Závodský, „se stávají především klasická díla, jež vyslovila pokrokový a pravdivý obsah dokonalou uměleckou formou. Ale jejich život v budoucích dobách není neustále stejný. V proměňujících se historicko-společenských situacích vystupují z nich do popředí hned ty, hned ony jejich stránky. Každá doba (ale i třída) vydává o klasicích soud, který odpovídá charakteru dané společenské situace. Vždy však se klasická díla začleňují do kultury příslušné doby jako její součást. A právě

---

[5]) Josef Hrabák, *Protipanská cantilena inhonesta z šestnáctého století.* Roč. III, č. 4, str. 87—99.

[6]) Artur Závodský, *Dva obrazy ilusionistů v Nerudových Povídkách malostranských.* Roč. III, č. 4, str. 100—107.

[7]) Milan Jelínek, *Styl brněnských románů Rudolfa Těsnohlídka.* Roč. III, č. 4, str. 141—153.

[8]) Artur Závodský, *K problematice navazování na kulturní dědictví v literárním procesu.* Roč. IV, č. 2, str. 5—25.

v schopnosti těchto děl stávat se poznovu organickou složkou dalších a dalších kultur záleží jejich t. zv. nesmrtelnost."

U navazování jde mu o tři hlavní oblasti, na něž se navazuje: 1. na oblast myšlenek, 2. na oblast pravdivého zachycování skutečnosti (postavy, sujety), 3. na oblast jazykově umělecké formy, při čemž všechny tři oblasti chápe jako nedělitelnou jednotu.

Je třeba připomenout, že studie Závodského časově předcházela Kunderově polemické studii „O sporech dědických"[9]) a mohla vyvolat podobný rozruch, nebýt toho, že Sborník prací je zatím omezen pouze na neširoký okruh čtenářů.

Jiří Krystýnek podnětně upozorňuje na velký zjev polské literatury meziválečné, na Emila Zegadłowicze.[10])

Na jedenácti tiscích „Historie o jednom selském pacholku" Tobiáše Mouřenína z Litomyšle dokládá Milan Kopecký,[11]) jak žije literární dílo a jak je postupem času pozměňováno, při čemž autor stati považuje za samozřejmé zkoumat textové změny v souvislosti se změnami společenské situace. Srovnáváním dochází k závěru, že Mouřenínova hra měla celkem dvě hlavní redakce, které charakter díla rozlišily.

V recensích referuje Josef Hrabák, autor nedávno vydaného „Úvodu do theorie verše", o knize o ruském verši Kyrila Taranovského „Ruski dvodelni ritmovi" (Bělehrad 1953). Mečislav Krhoun recensuje sborník statí sovětských slavistů o problémech soudobé polské literatury nazvaný «Современная польская литература» (Moskva 1953), a anthologii «Поэты-лауреаты народной Польши» (Moskva 1954) z děl nejvýznamnějších polských básníků. Miroslav Mikulášek a Jarmila Špačková přinášejí referát o „Pohádkách" Heleny Malířové (Praha 1953) a j.

Literárněvědná řada brněnského Sborníku prací přináší slovanskému bádání prospěch. Bylo by možno si jen přát, aby její rozhled po bratrských zemích byl co nejširší.

Ladislav Vymazal (Brno)

Konference o československo-ukrajinských vztazích

U příležitosti 100. výročí narození a 40. výročí úmrtí Ivana Franka uspořádal Československo-sovětský institut SAV v Bratislavě konferenci věnovanou otázkám československo-ukrajinských vztahů. Konference se konala v Prešově ve dnech 28.—30. V. 1956. Jak zdůraznil v úvodním projevu předseda Slovenské akademie věd A. Sirácky, vytyčila si konference sice úkoly vědecké, avšak její výsledky mají mít dosah širší, mají rozvíjet a upevňovat myšlenku spolupráce mezi národy a národnostmi a zároveň povznést národnostní cítění a sebevědomí Ukrajinců sídlících na území ČSR. Mezinárodní povaha konference byla zdůrazněna přítomností delegace Ukrajinské SSR, vedené doktorem filologických věd prof. J. Kyryľukem, a redaktora ukrajinského časopisu v Kanadě P. Kravčuka.

Základní referát Z dejín československo-ukrajinských vzájomných vzťahov a stykov, vypracovaný komisí ČSI-SAV, přednesl ředitel Československo-sovětského institutu v Bratislavě J. Hrozienčik. V úvodní části rozvinul referát tyto hlavní these: Specifická povaha mezislovanských vztahů je dána dvěma hlavními skutečnostmi: za prvé některými analogiemi hospodářsko-sociálního vývoje slovanských národů habsburské monarchie a carského Ruska, za druhé vědomím společného původu a národní, jazykové a kulturní příbuz-

---

[9]) Milan Kundera, *O sporech dědických*. Nový život, roč. 1955, č. 12.
[10]) Jiří Krystýnek, *Emil Zegadłowicz a skupina Czartak*. Roč. IV, č. 2, str. 75—85.
[11]) Milan Kopecký, *K Mouřenínově Historii o jednom selském pacholku*. Roč. IV, č. 2, str. 86—102.

nosti. Vztahy národů Československa k Rusku a k ukrajinskému národu se vyvíjely jednak po linii pokrokového rusofilství, jednak vyústily v panslavistickou ideologii všeslovanského sjednocení pod vedením carského Ruska. Avšak i objektivně reakční panslavismus, který nacházel v Rakousko-Uhersku živnou půdu, měl v určitých obdobích „subjektivně pokrokové prvky“, zejména tím, že posiloval vědomí slovanské sounáležitosti, což bylo důležité při vzniku novodobých národů. Kollárovsko-štúrovské koncepce slovanské vzájemnosti souvisely — jak ukazují historická fakta — organicky s touhami lidu, který viděl svou záchranu a budoucnost v mocném Slovanstvu a v ruském národě. S nástupem proletariátu dostává toto rusofilství kvalitativně nový obsah, což se výrazně projevilo po roce 1905 a 1917. Pokud jde o otázky československo-ukrajinské, je třeba je zkoumat v organické souvislosti se vztahy našich národů k Rusku, s nimiž v některých obdobích také splývaly. — V další části podal referent obšírný průřez historie československo-ukrajinských vztahů na základě starší literatury i nového materiálu, usiluje o přehodnocení a nové pojetí dosavadních poznatků. Ve starší době zdůraznil zejména období husitské: účast ukrajinských bojovníků v husitském vojsku, význam vojenské techniky husitů pro ukrajinské kozáctvo, ohlas husitského učení v ukrajinském lidu (analogie záporožské Siče a Tábora jako ohnisek protifeudálního hnutí). Pozoruhodná je skutečnost, že statuty některých ukrajinských bratrstev — pokud jde o pedagogickou stránku — měly ohlas v pedagogických názorech Komenského. Komenský pak kladně hodnotil hnutí Chmelnického. Krmanovy vzpomínky o cestě po Ukrajině a dosud blíže neobjasněný pobyt Skovorodův v Praze uzavírá první období československo-ukrajinských vztahů, jejichž intensita poklesla v pobělohorském období. — Pro novodobé styky navrhl referent tuto přibližnou periodisaci: 1. Od konce 18. stol. do r. 1848, 2. Léta 50.—70., 3. Od začátku 80. let do r. 1917. (Je přirozené, že se tyto mezníky v hrubých rysech budou krýt se základní periodisací historického vývoje slovanské myšlenky v českých zemích a na Slovensku; je proto otázka, nebude-li přece jen třeba uvažovat i pro periodisaci vztahů československo-ukrajinských ještě o dalších meznících, na př. o letech 30. v 19. stol., která — jak známo — měla velký význam pro další rozvoj t. zv. českého slovanství. Tady by mohlo mít své místo i prohlášení Palackého z té doby (v ČČM), že Rusíni se jazykem liší i od Rusů i od Poláků, což s důrazem opakoval později na kroměřížském sněmu polskému poslanci. Cyklostylovaný text k tomu přihlížel, konečná redakce referátu tato fakta vypustila). Až do roku 1848 representují vztahy u nás Durych, Dobrovský, Čelakovský, Kollár, Štúr a zejména Šafařík, s druhé strany pak Holovacký, Vahylevyč, Šaškevyč, Sreznevský, Motlynský (který je pravděpodobně prvním ukrajinským překladatelem z češtiny a slovenštiny) a Bodjanský. Romantická generace klade přitom hlavní důraz na folklor. Česko-slovenský obrodný proces působil přímo a podnětně na Ukrajince v Haliči. Velkou úlohu odehrál v Haliči Časopis českého musea; byl takřka jediným periodikem, které spojovalo haličské Ukrajince se slovanským světem a kde mohli Ukrajinci publikovat své práce. — Ke konci obrozenského období, s rozvojem slovenského národního života, začaly se dosavadní souvislosti diferencovat ve vztahy česko-ukrajinské a slovensko-ukrajinské, jejichž další vývoj probíhal však paralelně a do značné míry se prolínal. První slovenské zprávy jsou od Jána Čaploviče (1821), první kritickou soustavnou práci o zakarpatské Ukrajině podal štúrovec Nosák-Nezabudov (1845). Zájem o Ukrajinu se projevil v tomto období zejména v oblasti folkloristiky. Prostřednickou úlohu měla t. zv. ukrajinská škola polských romantiků (referát však neobjasnil, v jakém smyslu a na koho polské literární představy o Ukrajině působily). — Druhá perioda československo-ukrajinských vztahů, 50.—70. léta, liší se — podle referátu — od předchozí mnohými specifickými vlastnostmi a „novými kvalitativními prvky“. Jde tu o chápání sociální podmíněnosti národnostní otázky a o souvislosti s re-

voluční demokratismem na Ukrajině a s českými radikálními demokraty (Frič, Ševčenko). Další období představuje boj Ivana Franka proti reakčnímu panslavismu a nekritickému českému a slovenskému rusofilství. Referent upozornil také na důležitost dosud neřešených otázek o české kolonisaci na Volyni. — Vliv 1. ruské revoluce r. 1905 na vývoj mezislovanských vztahů a slovanské myšlenky nebyl bohužel dostatečně a přesvědčivě doložen ukrajinským materiálem. Podobně i otázky česko-slovensko-ukrajinských vztahů po Říjnové revoluci a v období první republiky. Referát uvedl pouze některá literárně historická fakta (Olbracht, Káňa, Jilemnický, Neumann, součinnost Fučíkovy „Tvorby“ s časopisem „Vikna“ a Fučíkovo přátelství s Borkaňukem), údaje o postavení Ukrajinců v zakarpatské Ukrajině, přičlenění k ČSR, a zdůraznil solidaritu českého, slovenského a ukrajinského proletariátu v sociálních bojích.

Další referáty se obíraly převážně dílčími otázkami. Základní rysy Šafaříkova vztahu k Ukrajině osvětlil V. Hostička, který ukázal, že teprve Šafaříkovou zásluhou ujasňují se představy české a slovenské společnosti o Ukrajině. Třebaže ani Šafaříkovo pojetí nebylo prosto nedostatků, znamenalo ve srovnání s předchozím stavem značný krok kupředu v progresivním smyslu. Šafaříkova korespondence s Kollárem, Vahylevyčem a názory Bodjanského a Sreznevského o samostatnosti ukrajinské národnosti a jazyka projevily se v Slovanském národopise. Je zajímavé, jak se Šafaříkovo pojetí lišilo od názorů některých polských badatelů, na př. Maciejowského, který také dodával pro Slovanský národopis zprávy o Ukrajině, ale zprávy tendenční ve prospěch polský. Při ukrajinsko-polském antagonismu v Haliči, na nějž upozorňoval také Zap, a při názorech ruské šlechtické historiografie, popírající existenci svébytného ukrajinského národa, byla Šafaříkova koncepce Ukrajincům ovšem velmi vítaná, i když se Šafařík rozpačitě vyjadřoval o ukrajinštině jako literárním jazyce. Hlavní zásluha Šafaříkova záleží v tom, že první podal synthetický popis ukrajinského národa a přímo podpořil ukrajinský obrozenský proces.

Program prvního dne konference ukončil referát O. Zilynského o vzájemných vztazích ukrajinských, českých a slovenských lidových písní. Materiálově bohatý výklad nemohl být přednesen v plném znění pro nedostatek času; vysvětlování obecných metodických zásad folkloristické práce a příliš rozsáhlá exemplifikace způsobila, že některé hlavní these musily být v závěru formulovány jen velmi stručně, až heslovitě. Referát ukázal, že ve vztazích naší ústní slovesnosti k ukrajinskému folkloru je třeba rozlišovat dvě oblasti, z nichž každá má vlastní „soubor obdob“. V západní oblasti jsou nápadné souvislosti v písňové tvorbě jarního zvykového cyklu; genetické souvislosti s ukrajinským folklorem jsou tu nepochybné a velmi staré. Na některých typech balad je patrné působení polského prostředí, a to oboustranné. Při hodnocení folklorních vztahů východní oblasti (slovenská, moravskoslovenská, zčásti již. Polsko) je na překážku m. j. neustálý tvořivý proces slovenské lidové písně, v němž se rychle mění tradiční hodnoty. Slovensko-ukrajinské vztahy jsou sice oboustranné (umělecká aktivita ukrajinského prostředí je patrna na př. v oblasti Šariše, Zemplína, Spiše), avšak vliv slovenské písně byl nepoměrně větší. Na ukrajinském ethnickém území se slovenská píseň stala estetickým vzorem (na př. lemkovská oblast), který byl ovšem dále přetvářen.

První referát o Ivanu Frankovi přednesl prof. J. Kyryľuk. V krátkém a velmi ukázněném výkladu obíral se v podstatě otázkou významu Frankovy práce pro slovanské literatury. I v této oblasti projevila se Frankova důsledná demokratičnost a pokrokovost. Je to patrno právě na pozadí složitých národnostních poměrů v Haliči. Franko, označující sám sebe za rusofila, propagoval na jedné straně pokrokovou ruskou kulturu a zároveň v období nacionalistických bojů ukrajinsko-polských podával ruku polským dělníkům a pokrokové polské inteligenci. Vztah polsko-ukrajinský poučil Franka nejlépe o podstatě

národnostní otázky a o její těsné souvislosti s otázkou sociální. Pokud jde o problematiku literárněhistorickou, ukazují četná fakta Frankův pozoruhodně široký zájem o slovanské literatury. Zvláště hluboký zájem měl Franko o literaturu ruskou, ale jeho postřehy o literaturách jiných, zejména srbské a polské, svědčí o dobrém pochopení soudobých literárních otázek. Jako badatel ústní slovesnosti zjišťoval Franko podobnosti mezi srbskými písněmi, ukrajinskými dumami a ruskými bylinami, i jejich rozdílnou životnost. Zajímavá fakta uvedl referent o Frankově vztahu k některým polským spisovatelům: na jedné straně nanejvýš kladné hodnocení díla Mickiewiczova, na druhé straně pochybnost o ideologii děl Słowackého a Zaleského. Poučný je také Frankův protiklad Konopnické a Kasprowicze, jehož umělecký vývoj, nesměřující k realismu, Franka zklamal. V jediné povídce Konopnické viděl Franko více citu než v celé tvorbě Kasprowiczově.

Výklad o Frankově vztahu k literatuře české a slovenské, v referátě prof. Kyryľuka jen stručně charakterisovaném, podal M. Molnár. Upozornil především na dvě hlavní příčiny neuspokojivých výsledků dosavadního bádání: na encyklopedickou povahu Frankova dědictví a nedostupnost materiálu. Informuje o novém ukrajinském materiálu zdůraznil nutnost těsné spolupráce českých, slovenských, ukrajinských a polských badatelů. O vztazích Frankových k české a slovenské literatuře je dosud málo známo. Z českých spisovatelů zajímal se Franko především o Havlíčka (překládal z něho už r. 1888), Nerudu (o něm polský nekrolog), překládal Vrchlického, Machara, Čecha, Krásnohorskou. Zvláštní pozornosti si zaslouží Frankův vztah k Macharovi, kterého se snažil odvrátit od modernismu k realismu, a vztah k Vrchlickému, jehož filosofickou poesii odmítal, poněvadž prý si nevšímá soudobého člověka. I referát Molnárův přinesl doklady o Frankově pokrokovém chápání slovanské myšlenky: o odmítavém postoji k reakčnímu českému rusofilství, k nezdravým projevům ve Slovanském přehledu, k ideologii Kollárově, oproti čemuž staví nutnost sjednotit Slovany revoluční myšlenkou.

Další dva referáty měly převážně materiálový charakter, což vyplývá zajisté z novosti thematiky a dosavadního stavu bádání. S. Trofymuk z Akademie věd USSR ve Lvově pojednal o vzájemných literárních stycích revolučních spisovatelů západní Ukrajiny s revoluční literaturou československou v letech 1921—1939, A. Rott, docent Státní university v Užhorodě o kulturních stycích Čechů a Slováků se zakarpatskými Ukrajinci. S. Trofymuk ukázal, jak se od r. 1917 slovanská myšlenka měnila a jak z ní vyrostly vztahy revolučních spisovatelů, nejintensivnější na přelomu 20.—30. let. Četnými citáty pak doložil recepci děl některých českých pokrokových spisovatelů (Wolker, Olbracht) a vzájemnou výměnu literárních děl. — Referát A. Rotta podal celkový přehled historického vývoje od Říše Velkomoravské až po současnost. Zdůraznil zejména ohlas husitského hnutí na Zakarpatsku a pronikání husitské ideologie mezi obyvatelstvo, činnost Komenského v Šarišském Potoku (styky s Andrelou), v níž vidí důkaz, že součinnost zakarpatských Ukrajinců s Čechy a Slováky hledí k východním pramenům slovanské církve, a upozornil na zvýšený zájem Čechů a Slováků o východní Slovany v období reformace.

Namísto ohlášeného referátu J. Krempy o životě a kultuře Ukrajinců v ČSR dříve a dnes uzavřel program konference referát věd. asp. Ľ. Haraksíma o některých otázkách z dějin Ukrajinců na vých. Slovensku a koreferát o demografických otázkách této oblasti (věd. asp. Hapak). Haraksímův promyšlený výklad se obíral řadou dosud nezpracovaných otázek. Zejména k otázkám studia novějšího historického vývoje dal referent četné pozoruhodné podněty a these, upozorniv předem, že problematiku nelze zužovat jen na otázky národnostní a ethnografické, jak se dosud převážně činilo. Pro starší období mají důležitost především dvě these: začátky literárního vývoje oblasti nelze spojovat s činností katolické unie, a za druhé, že otázka jednoty spisovného jazyka neznamenala v 18. stol.

otázku, který jazyk je rodnou řečí obyvatelstva. Koncem 18. stol. mělo pro vývoj podkarpatských Ukrajinců kladný význam rusofilství, které za napoleonských válek způsobilo vzestup národnostního vědomí. Ve 2. čtvrtině 19. století prolíná se toto rusofilství zajímavým způsobem s otázkou třídní: je posíleno obavou šlechty před Rusy, kteří v představách lidových mas vedli boj proti feudálním utiskovatelům. K buržoasním přeměnám byli zakarpatští Ukrajinci málo připraveni a neměli také zformulované požadavky. Chybou maďarské revoluční vlády v r. 1848 bylo, že pokračovala v útisku slovanských národností, které se pak snadno staly obětí vídeňského kontrarevolucionářství. Ukrajinské měšťanstvo, v jehož čele stál austroslovansky orientovaný Dobrjanský, bylo slabé, postupně však vyzrálo až k nacionalistickému heslu „od Popradu po Tisu". Když se spisovným jazykem zakarpatských Ukrajinců stala postupně ruština, podporovala Vídeň naproti tomu ukrajinštinu, za účinné pomoci církve, která pochopila politický smysl věci a nadto viděla nebezpečí pro konfesijní unii. Trvale pokrokové hodnoty, na které bylo možno vždy znovu navázat, vytvářel tu Duchnovič. Koncem první světové války projevily se třídní zájmy vládnoucích vrstev velmi výrazně: uniatští kněží, podporující z počátku myšlenku integrity Uherska, odvrátili se před revolucí od „bolševického" Maďarska (stejně jako předtím od sovětské Ukrajiny) a žádali o začlenění do ČSR. Tu je však i dále uměle živen jazykový spor a situace vede k tomu, že v r. 1938, kdy zachování Československa bylo životním zájmem i ukrajinského lidu, představitelé obou nacionalistických táborů zradili ve prospěch Německa a Maďarska. Období Slovenského štátu znamená pak opět umělé národnostní rozpory a odnárodňování Ukrajinců.

Z diskusních příspěvků, které zčásti rozvíjely a doplňovaly thematiku referátů, zčásti se dotýkaly nových otázek, lze uvésti jen hlavní these. K referátům prvního dne pronesl četné připomínky prof. J. Macůrek a doplnil je výkladem o vztazích moravsko-ukrajinských. Upozornil, že při studiu slovensko-ukrajinských vztahů je nutno přihlížet k prostředkující úloze sousedních oblastí (Polsko, Uhry, Moldavsko) i k problému valašské kolonisace, která byla v 16.—17. stol. z velké části ukrajinská, přinášela tehdy pokrokové metody zemědělské a projevila se i v protifeudálních bojích. Periodisace vztahů bude musit být podrobnější (období před r. 1848 netvoří jednolitý celek, otázka 30. let). V souvislosti s otázkou vztahů moravsko-ukrajinských vyslovil některé metodické požadavky, především ten, aby se nestudovaly jen vztahy centrálních oblastí, nýbrž aby se také přihlíželo k zvláštním otázkám regionálním. — K problematice lidové slovesnosti přispěl doc. A. Melicherčík poznámkami o zbojnickém folkloru, který je společným kulturním dědictvím ukrajinsko-slovenským z doby feudálního útisku. — Situaci Ukrajinců na Slovanském sjezdu r. 1848 osvětlil doc. V. Žáček, zdůrazniv především kladnou úlohu českých činitelů v ukrajinsko-polských rozporech a podporu ukrajinských požadavků se strany slovenské. — Historii slovensko-ukrajinských kulturních vztahů doplnil několika důležitými připomínkami R. Brtáň, zejména o Šafaříkových předchůdcích (Tablic, Palkovič, Rožnay, Vrchovský). — Proti thesi úvodního referátu o analogické situaci v Rusku a Rakousku položil L. Dvořák názor, že o analogiích nelze hovořit, dokud si neuvědomíme obsah a smysl boje a jeho třídní podmíněnost. Ve výkladu o účasti Ed. Jelínka (Slovanského sborníku) v česko-ukrajinských vztazích došel k závěru, že šlo o projevy platonických sympatií bez konkretního obsahu. — O slovensko-ukrajinských vztazích v literatuře hovořil K. Rosenbaum, zdůrazniv především jejich demokratický charakter. — K diskusnímu příspěvku o Dobrjanském (Doboš) zaujal kritické stanovisko prof. Kyryľuk, odmítnuv pro něho označení revolučního demokrata; v odpovědi formuloval pak diskutující svůj názor v tom smyslu, že Dobrjanský stojí na cestě od konstituční monarchie k revolučnímu demokratismu, kam ale nedošel. — O úloze KSČ za první republiky jako jediné záštitě

práv ukrajinského lidu hovořil L. Gondor. — Zajímavé a nejednou velmi podnětné příspěvky vyvolaly zejména referáty o Frankovi. O Frankově kritickém postoji k politickému programu mladočechů, o jeho součinnosti s pokrokovými silami a o stycích českých pokrokářů s haličskými radikály hovořil M. Nevrlý. M. Berezovská korigovala některé literárně historické údaje o vztahu Franko-Machar a Frankův poměr k Macharovi vysvětlila úctou k Macharovu básnickému talentu a podobností vlasteneckých názorů; I. Kusý naznačil význam S. K. Neumanna pro vztah Fr. Votruby k Frankovi; P. Kravčuk osvětlil význam Frankova díla pro rozvoj politického a národnostního života Ukrajinců v Kanadě; F. Hlaváček, Frankův přítel a překladatel, přednesl pak své vzpomínky a hodnotil Frankův význam pro pokrokové hnutí v Čechách.

Z ostatních diskusních příspěvků, jež mají být rovněž publikovány ve sborníku, zaslouží si pozornosti zejména tři projevy o naléhavých současných problémech slovenských Ukrajinců. Je tu především otázka, jak povznést kulturní úroveň ukrajinského obyvatelstva, otázka po staletém úsilí dosud nevyřešená, která velmi těsně souvisí s hospodářskou situací obyvatelstva (J. Bača). Řešení této otázky se nemůže omezit jen na záležitosti jazykově národnostní; jde o otázku kultury, a to kultury ukrajinské. To nepochopili ani pokrokoví čeští spisovatelé, jako Olbracht (Rudlovčáková). Z dnešní situace vyplývají některé naléhavé požadavky. Dva z nich tlumočil zástupce Kulturního svazu ukrajinských pracujících: zřídit v Prešově vysunuté pracoviště SAV pro společenské vědy a Státní studijní knihovně dát charakter celoslovenský s ukrajinskou specialisací. Návrh resoluce, do něhož byly oba požadavky také pojaty, žádal m. j. přetvoření prešovského musea na vědecký ústav, všeobecně pak další rozvíjení vědecké spolupráce se Sovětským svazem a slovanskými i neslovanskými národy.

Konferenci zhodnotil v závěrečném projevu ředitel Slovanského ústavu ČSAV v Praze prof. J. Dolanský. Zdůraznil účast sovětských hostů, jejichž vědecký přínos dovolil splnit účel konference, a kladně zhodnotil zejména plodnou součinnost starší a mladší generace vědeckých pracovníků.

Už tím, že prešovská konference ukázala velký význam studia československo-ukrajinských vztahů pro slavistickou práci a velký zájem o tuto problematiku, splnila nepochybně mnohé z těch úkolů, které jí pořadatelé dali. S hlediska organisační stránky konference je však třeba upozornit alespoň na dvě věci: Pracovní program byl příliš bohatý, až přetížený. Ukázal to velký počet diskusních příspěvků (celkem přes 60!), které musely být pro naprostý nedostatek času zkracovány; v nejednom případě mohl řečník podat jen kusé formulace základních thesí. To bylo na újmu věci zejména u příspěvků polemického zaměření. V některých chvílích dostala diskuse přímo formální charakter. Pokud pak jde o diskusní příspěvky, byla převážná většina z nich předem připravena a doslova přečtena. Šlo vlastně o kratší či delší koreferáty. Konference uspořádané v poslední době ukázaly, že se „diskuse“ tohoto druhu stala u nás pravidlem. Méně bohatý program a skutečná diskuse a pružná polemika, reagující přímo a bezprostředně, byla by zajisté rozmnožila positivní výsledky konference.

Milan Kudělka (Brno)

Konference o slovanské ústní slovesnosti

Ve dnech 21.—23. V. 1956 konala se v Praze v zasedací síni Čs. akademie věd konference o slovanské ústní lidové slovesnosti. Konferenci svolal Slovanský ústav ČSAV spolu s Ústavem pro ethnografii a folkloristiku ČSAV a se Slovenskou akademií věd. Charakteristickým znakem tohoto zasedání byl jeho skutečně celostátní ráz, který se projevil jak ve spolupráci řady pracovišť universitních měst i regionálních středisek, tak

také ve výběru přednášejících a v účasti na diskusi. Konference měla ovšem také ráz mezinárodní, zúčastnili se jí hosté z několika zemí, a to ze Sovětského svazu (prof. Dr Vladimír Ivanovič Čičerov a kand. filol. věd Sergej Vasiľjevič Nikoľskij), z Bulharska (Dr. Cvetana Vranska), z Maďarska (akad. Gyula Ortutay) a z Německé demokratické republiky (Dr. Pawel Nedo).[1])

Konference měla především přispět k propracování folklorní problematiky s dvou hledisek, která bývala druhdy zanedbávána, s hlediska slavistického a s hlediska literárněvědného. Avšak konečný název zasedání byl „konference o ústní slovesnosti československé". K této formulaci problematiky směřovala úvodní přednáška prof. Dr Jiřího Horáka (Praha), *Úkoly československé folkloristické vědy.* Konkretní úkoly budoucí mohly se přirozeně objevit teprve jako důsledek zasedání, které mělo nejprve ohledat půdu pro kolektivní spolupráci, zanedbanou za léta války, umělých přehrad a dogmatické zkostnatělosti, kdy podle slov G. Ortutaye srovnávací metoda byla v klatbě. Proto hovořil Horák zejména o vykonané práci minulé a jejích organisačních formách. Obdobné zprávy s hlediska svých zemí podali v dalším průběhu konference Cv. Vranska P. Nedo, a v šíře založeném projevu též G. Ortutay. — První základní úkol folklorního bádání, na němž se konference shodla po přehlédnutí nynějšího stavu, je jeho důsledné spojení s literární vědou. Nutnost společného zkoumání ústní lidové tvorby a literatury v užším smyslu, kterou zvláště zdůraznili V. I. Čičerov, J. Mukařovský, G. Ortutay a F. Wollman, vešla do usnesení konference. Bohužel, uskutečnění této zásady aspoň na poli praktické součinnosti mezi ústavy i jen jediné akademie, není bez obtíží: vzájemné porady těchto pracovišť zůstávají dosud jen přáním, vysloveným v resoluci.

Druhou část své přednášky věnoval Horák *problematice pověsti v ústní slovesnosti české a jejímu věcnému třídění,* při čemž navrhl třídění v základě thematické. O této otázce se již diskuse pro omezenost času nerozvinula. Jen D. Palátová upozornila na to, že povídku, která bývá obyčejně chápána jako pojem, nadřazený celému seskupení menších žánrů prozaických, vymezuje přednášející ve své klasifikaci v hranicích podstatně užších. Zajímavé a složité otázky folklorních žánrů zvláště v oblasti ruské lidové epiky, naznačil ve svém diskusním projevu V. I. Čičerov.

Thematikou pověsti, zvláště historické a zbojnické se dále zabývali v referátech a koreferátech (mezi oběma typy nebylo zřetelných rozdílů) Dr. Oldřich Sirovátka z Brna *(Otázka lidové pověsti v současném repertoáru),* doc. Dr Andrej Melicherčík z Bratislavy *(Obraz zbojníka v slovenskom folklóre),* Dr Alois Sivek z Opavy *(Pověsti s thematikou zbojnickou)* a Dr Ján Komorovský z Bratislavy *(Historická pravda v ľudovej povesti).* Antonín Satke z Opavy je doplnil *Portrétem lidového vypravěče.* Všichni tito řečníci obohatili konferenci poznatky ze svého vlastního bádání. Ukázali na životnost prozaické tvorby i v dnešních podmínkách a na její třídní a odbojný ráz v minulosti.

Naproti tomu přednášky doc. Dr Artura Závodského z Brna *(Historický folklor v české obrozenské slovesnosti)* a akad. SAV Andreje Mráze z Bratislavy *(Historický folklór v slovenskej obrodenskej slovesnosti),* kterými konference přešla již do svého druhého thematického plánu, omezily se na shrnutí materiálu, známého již z českých a slovenských literárních dějin. Hlavním úkolem těchto projevů bylo ukázat, jaké místo měla ústní lidová tvorba při vytváření dané novodobé národní literatury. Veliký význam lidové slovesnosti při tomto procesu je zřejmý už z přehledu materiálu. Myslím ovšem, že v inter-

---

[1]) Některých schůzí se zúčastnili též Dr G. Jarosch z Německé demokratické republiky a prof. Dr T. Kardos z Maďarska, kteří právě dleli v Praze.

pretaci tohoto materiálu mohlo být učiněno i více a že pro takové literárně historické pohledy v rámci jedné národní literatury by se již dalo získat více světla aspoň pomocným pohledem za tento rámec: jsou zřejmě problémy, které lze úspěšně řešit jen s přihlédnutím k literárně historickému procesu mezinárodnímu, a problém obrození je jedním z nich.

Poslední přednášku konference proslovil člen kor. ČSAV prof. Dr Frank Wollman (Praha) na thema *Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození u Slovanů.*[2]) Akad. J. Mukařovský v diskusi zdůraznil, že přednášející se vyvaroval nebezpečí staré vlivologie, ukázal možnost použití historickosrovnávací metody v literární vědě na marxistickém základě, upozornil na souvislost lidové slovesnosti s národně a sociálně osvobozeneckými hnutími a na její velký význam při vytváření novodobých spisovných jazyků a národních literatur slovanských národů. K problému lidovosti, naznačenému poté Mukařovským, Wollman dodal, že toto kriterium je třeba chápat vždy v jeho historické proměnlivosti.

Nejdůležitějším obecným výsledkem konference bylo probojování historickosrovnávací metody na nových noetických základech jako oprávněného a nutného postupu v literární vědě a v bádání folklorním zvláště. V. I. Čičerov hned na počátku vyslovil naději, že konference půjde cestou mezislovanského srovnávání, které má v Československu krásnou tradici. Po něm G. Ortutay formuloval přímo požadavek vybudovat marxistickou srovnávací metodu. F. Wollman pak mluvil o nutné revisi oněch krajností, do kterých se upadalo při kritice t. zv. školy Veselovského, a zároveň o tom, že není možné zacházet do opačné krajnosti a přijímat bez kritiky názory starší vědy. — Postup příprav IV. mezinárodního sjezdu slavistů i nové práce sovětských badatelů, kteří byli přímými účastníky nebo svědky polemik uplynulého období, ukazuje, že usnesení konference správně mluví o „historickosrovnávací metodě na základě marxismu-leninismu".

Konferenci zahájil a uzavřel člen kor. ČSAV prof. Dr Julius Dolanský. Zúčastnilo se jí přes sto vědeckých pracovníků, z nichž mnozí vystoupili v diskusi. Zahraniční hosté vesměs pronesli přednášky, a to V. I. Čičerov o celém komplexu otázek epiky, S. V. Nikoľskij o poměru Čelakovského k hrdinskému eposu, G. Ortutay o aktuálních otázkách metodologických a organisačních, P. Nedo a Cv. Vranska o stavu bádání ve svých zemích. Konference přijala toto usnesení:

1. Při studiu lidové slovesnosti a umělé literatury je třeba dbát ještě důsledněji na jejich vzájemné vztahy od nejstarších časů až po dnešek a podle toho zaměřit konkretní plány badatelské práce. Zvláště naléhavě tu vyvstává:
2. Potřeba přesné terminologie a vymezení jednotlivých žánrů lidové slovesnosti. Za tím účelem svolá Ústav pro ethnografii a folkloristiku ČSAV schůzky s představiteli literární vědy (Ústavu pro českou literaturu ČSAV a Slovanského ústavu ČSAV), aby se společně poradili o jednotné terminologii.
3. Rozbor teorií o původu a šíření epických vypravování prozaických i písňových sbírek.
4. Potřeba velikých souborných vydání epických vypravování prozaických i písňových sbírek.
5. Bibliografické soupisy studií o jednotlivých druzích.
6. Terénní průzkum doplňující látku zejména z oblastí, ze kterých je málo zápisů.
7. Průzkum soudobé lidové tvořivosti, jak se projevuje u lidových autorů dnes.
8. Studium osobitých rysů prozaických vypravování v různých oblastech.
9. Synthetický nástin národních dějin podle lidových pověstí.

---

[2]) Přednáška vyšla v Slavii 25 (1956) seš. 4.

10. Odraz hospodářských, sociálních a kulturních poměrů v prozaických vypravováních.

11. Studie o vypravěčích, sběratelích a badatelích v oblasti folkloru. Jejich životopisy.

12. Prozaická vypravování a jejich vztahy k literatuře, hudbě, tanci a výtvarným uměním.

13. Slovanský ústav ČSAV pojme do svého pracovního plánu studium lidové slovesnosti, zejména její jazykově literární problematiku.

14. Všecku tuto badatelskou práci je třeba rozvinout nejenom v oblasti lidové slovesnosti a národních literatur jednotlivých zemí, ale i v širokém mezinárodním měřítku, historickosrovnávací metodou na základě marxismu-leninismu.

15. Účastníci konference vítají iniciativu konference slavistů, konané v Bělehradě v září 1955, aby byl uspořádán v září 1958 kongres slovanských filologů v Moskvě. I naše nynější zasedání v Praze bylo přípravou na tento kongres.

16. S radostí jsme uvítali návrh člena korespondenta Maďarské akademie věd G. Ortutaye, aby se vytvořila stálá komise pro mezinárodní organisaci folkloristické práce. Tato komise bude pečovat zvláště o pravidelný styk mezi vědeckými institucemi všech zúčastněných zemí v čele s SSSR a naváže styky také s pokrokovou vědou západní Evropy a ostatního světa. Komise bude dbát o stálou součinnost mezi odbornými časopisy a napomáhat publikační činnosti. Členové komise budou jmenováni příslušnými vědeckými institucemi zúčastněných zemí.

17. Konference vzala s radostí na vědomí, že Německá akademie věd bude vydávat nový čtvrtletník pro ethnografii a folkloristiku „Demos“ a že péčí Maďarské akademie věd bude vycházet nový odborný časopis „Acta ethnografica“. Účastníci konference přijímají rádi pozvání ke spolupráci v obou těchto odborných orgánech.

18. Navazujíc na usnesení kongresu maďarských literárních historiků v Budapešti v listopadu 1955, zdůrazňuje také naše konference nejdůležitější prostředky vzájemných vědeckých styků; porady odborníků ze všech zúčastněných zemí, vzájemnou výměnu pracovních plánů a publikací, častější studijní zájezdy a cesty badatelů do spřátelených zemí, vzájemnou pomoc při výchově aspirantů a vědeckého dorostu.

19. Vědecké instituce všech zúčastněných akademií se přičiní, aby se dostalo náležité pozornosti ethnografii a folkloristice v učebních osnovách na všech stupních škol.

Slavomír Wollman (Praha)

Polska bibliografia literacka za rok 1947, 1948. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1956, 1955; 531 a 568 str.

Bibliografické pracoviště Literárněvědného ústavu Polské akademie věd (Instytut Badań Literackich PAN) v Poznani vydalo první dva svazky polské literární bibliografie, obsahující materiál za léta 1947 a 1948. Ostatní poválečný materiál, shromažďovaný za vedení prof. Stefana Wierczyńského od r. 1948, má být publikován v dohledné době; v minulém roce byl připraven k tisku svazek 1944—1945 a 1949, shromážděn byl materiál za rok 1950 a pracovalo se na ročníku 1946.

Bibliografie zachycuje především polské literární texty (prózu, verše) a literárněvědnou produkci, uvádí však rovněž materiál, týkající se cizích literatur v Polsku (překlady, studie). Excerpce periodického tisku, i denního (celkem na 350 časopisů; z českých: Bibliografický katalog Československé republiky, Kytice, Lužickosrbské zprávy, Slavia, Slovanský přehled, Slovesná věda), dala ovšem tak bohatý materiál, že nebylo možné — a jistě by to nebylo ani účelné — publikovat jej v plném rozsahu. Jak upozorňuje úvod,

přihlíželo se při výběru k hodnotě literárně historické, umělecké a ideové. Vytříděný materiál je uložen na poznaňském pracovišti. Metodické zásady řazení a rozpisu jsou vcelku obvyklé. Literárněvědný materiál polský byl rozdělen do pěti hlavních skupin a v každé z nich ještě dále roztříděn do pododdílů podle hledisek věcných nebo chronologických. V obou svazcích bylo použito tohoto rozdělení: I. Literární historie a literární kritika: a) všeobecné, b) středověk až polovina 18. stol., c) osvícenství, romantismus, positivismus, d) naturalismus, Mladé Polsko, e) meziválečné období, f) současná literatura (ve svazku 1947 tvoří literatura 1863—1939 jednu skupinu). — II. a) Teorie literatury, b) teorie kritiky, c) jazykověda (v roč. 1947 je nadto skupina o psychologii tvorby). — III. a) Archivnictví, b) bibliografie a bibliologie, v roč. 1947 ještě: c) knihovnictví, d) čtenářstvo, e) vydávání. — IV. Divadlo a film: a) dějiny, b) teorie a organisace, c) ochotnická divadla, d) divadlo pro děti a pro mládež, e) polská divadla a jejich repertoár v roce . . ., f) divadelníci, g) film (v roč. 1947 nadto skupina: současné problémy polského divadla). — V. Organisace vědy o literatuře: a) všeobecné, b) ústavy a vědecké společnosti, c) vysoké školy, d) didaktika polské literatury a jazyka ve školách (v roč. 1947 nadto: sjezdy). — V jednotlivých skupinách je užito abecedního řazení podle autorů (s vysvětlením pseudonymů a kryptonymů). V části literatur cizích nebylo ovšem třeba používat tohoto systému v plném rozsahu. Rychlou orientaci usnadňují dva rejstříky, abecední a věcný.

Oba dosud vyšlé svazky, obsahující takřka 11 a půl tisíce položek, obohacují významně literárněvědnou produkci v Polsku po druhé světové válce a pro historika polské literatury jsou přímo předpokladem práce. Důležitost a záslužnost Bibliografie zvyšuje však mnohonásobně široký zřetel k literaturám jinonárodním, který dokresluje polský kulturní vývoj a ukazuje jeho mezinárodní souvislosti. Tím je také dán význam Bibliografie pro studium slavistických otázek současnosti, především pro studium mezislovanských vztahů, k němuž je v prvních dvou svazcích velmi pěkný materiál. Už při zběžném srovnání je na př. patrno, že z polštiny překládali daleko nejvíce Češi a Slováci a že také o českou a slovenskou tvorbu byl v Polsku velký zájem. Proti období meziválečnému, kdy překlady z češtiny byly jen sporadické, má česká literatura od r. 1945 místo velmi významné. K starším a zkušeným překladatelům přibyla řada nových, nezřídka s širokým okruhem zájmu a dobrými schopnostmi: J. Bułakowska, H. Gruszyńska-Dubowa, P. Hulka-Laskowski, Z. Hierowski, K. A. Jaworski, A. Włodek, A. Widera a j. Recepce české tvorby v Polsku má tedy dnes i po této stránce příznivé podmínky. Výběr je pozoruhodně bohatý: vedle Karla Čapka, který v Polsku už zcela zdomácněl, především Bass, Drda, Halas, Olbracht, Fučík, Hašek, dosti často se objeví také překlad z Wolkra, S. K. Neumanna, Řezáče, Nezvala, Seiferta. Neméně důležité jsou informativní stati a referáty jak o jednotlivých autorech (zejména o Drdovi, Fučíkovi, Řezáčovi), tak o českém literárním životě (na př. o českém časopisectví), a konečně i řada biograficko-bibliografických poznámek v „Kameně". — Ze slovenské literatury se pozornost soustředila na práce Smrekovy, Žaryho, Tatarky, ze starších pak zaujal Jesenský.

Největší zájem byl v Polsku přirozeně o literatury sovětské, hlavně o dílo Majakovského, Gor'kého, Ehrenburga, Fadejeva, Šolochova, Simonova a Polevého. V dlouhé řadě jmen je tu pak i Averčenko, Zoščenko a j. Z četných překladů a statí o ruských klasicích stojí mezi prvními Gogoľ, Turgenev, L. N. Tolstoj a především Čechov, který — jak se zdá — má polské veřejnosti mnoho co říci. — Ukrajinská literatura je zastoupena Frankem, Ševčenkem a Il'čenkem.

O ostatní slovanské literatury byl zájem nepoměrně menší. Z bulharské tvorby se překládal především Vapcarov, Botev, Elin-Pelin, ale i Dora Gabe. Jihoslovanská tvorba

je v letech 1947 a 1948 zastoupena pochopitelně velmi skrovně: jde jen o sporadické překlady drobných prací Šenoových, Vojnovićových, Cankarových, Župančićových a o sborník jihoslovanské lidové epiky. — Z literatury lužické jsou tu stati o Ćišinském, H. Vićazec a M. Kósykovi.

Rozsah polského zájmu o slovanské literatury a změna v kulturní orientaci — jak se jeví na základě údajů v Bibliografii — vynikne ovšem ještě více při srovnání s překlady z tvorby západoevropské a se situací předválečnou.

První dva svazky polské literární bibliografie je možno považovat za dílo základní důležitosti. O tom svědčí nejlépe skutečnost, že se o prvním svazku (za rok 1948) jednalo na zvláštní konferenci, uspořádané Literárněvědným ústavem Polské akademie. V dalších svazcích Bibliografie je možno očekávat některé změny, v souvislosti s metodickými a technickými požadavky, jež byly vysloveny na konferenci i v časopiseckých diskusích (srov. na př. Pamiętnik literacki, 1956); je tu na př. otázka registrace zahraničních polonik, dělení materiálu na literární texty a literárněvědnou a publicistickou produkci, otázka vnitřní periodisace dějin polské literatury, rozšíření excerpční základny, zejména pokud jde o periodika, atpod. Živý zájem polské vědecké veřejnosti, píle poznaňského pracoviště a iniciativní vedení prof. Wierczyńského, zasloužilého o rozvoj polské bibliografické teorie a praxe, jsou dobrou zárukou, že se Polska bibliografia literacka stane vynikajícím dílem svého druhu a spolehlivým základem polonistické a slavistické práce.

Milan Kudělka (Brno)

SLAVIA. Časopis pro slovanskou filologii. — Vydává Slovanský ústav Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 01 v Praze. — Redakční rada: Julius Dolanský, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Karel Krejčí (vedoucí redaktor), Josef Kurz, František V. Mareš (sekretář redakce), Frank Wollman, Slavomír Wollman sekretář redakce). — Redakce: Valentinská 1, Praha I, tel. 656-86 (617-00). Administrace: Nakladatelství Čs. akademie věd, Vodičkova 40, Praha II. — Snížený poplatek povolen dohlédacím poštovním úřadem Praha 022, 313-394-Be 55. Úč. St. banky čs. 438-214. — Ročník XXVI, rok 1957, sešit 3.
Rukopis tiskárně 26. III. 1957, imprimatur 11. X. 1957, vydáno 4. XI. 1957.
Cena tohoto sešitu Kčs 20,—, cena ročníku Kčs 80,—. — A-13055.

СЛАВИЯ. Журнал по славянской филологии. — Издает Славянский институт Чехословацкой Академии Наук в Издательстве ЧСАН. — Типография: Книгтиск, н. п., завод 01 в Праге. — Редакционная коллегия: Юлиус Доланский, Богуслав Гавранек, Карел Горалек, Карел Крейчи (главный редактор), Йосеф Курц, Франтишек В. Мареш (секретарь редакции), Франк Вольман, Славомир Вольман (секретар редакции). — Редакция: Валентинска 1, Прага I. тел. 656-86 (617-00). — Администрация: Издательство Чс. Академии Наук, Водичкова 40, Прага II. — Том XXVI, год 1957, выпуск 3. Сдано в набор 26. III. 1957, подписано к печати 11. X. 1957, издано 4. XI. 1957.
Цена этого выпуска Кчс 20,—, цена тома Кчс 80,—.

SLAVIA. Revue de philologie slave. — Publiée par l'Institut Slave de l'Academie tchécoslovaque á son Édition. — Imprimée par Knihtisk, n. p., usine 01 à Prague. — Conseil de rédaction: Julius Dolanský, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Karel Krejčí (rédacteur en chef), Josef Kurz, František V. Mareš (secrétaire de rédaction), Frank Wollman, Slavomír Wollman (secrétaire de rédaction). — Rédaction: Valentinská 1, Prague I, tél. 656-86 (617-00). — Administration: Édition de l'Académie tchécoslovaque, Vodičkova 40, Prague II. - Tome XXVI, année 1957, fascicule 3. Manuscrit remis à l'imprimerie 26. III. 1957, imprimatur 11. X. 1957, publié 4. XI. 1957.
Prix de ce fascicule Kčs 20,— abonnement annuel Kčs 80,—.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ:

МАТЕРИАЛЫ:

КРИТИКИ И РЕФЕРАТЫ:

СООБЩЕНИЯ:

307-7

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES:

MATÉRIAUX:

CRITIQUES ET COMPTES-RENDUS:

CHRONIQUE: